

Волинський національний університет
імені Лесі Українки

ВВІЧЛИВІСТЬ

HUMANITAS

Випуск 2



Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чернета Світлана Юріївна, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки (*головний редактор*);

Борисюк Олена Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Брушневська Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Дьякон Антоніна, Dr.oec., професор, проректор з розвитку та інновацій, керівник відділу маркетингу, Університет прикладних наук ISMA (Рига, Латвія);

Коленда Наталія Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та управління, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Колосок Андрій Мирославович, кандидат економічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Лякішева Анна Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Мартинюк Тетяна Анатоліївна, доктор педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Сушик Наталія Степанівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
Протокол № 8 від 29.06.2023 р.

Науковий журнал «Ввічливість. Humanitas»
zareєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 24809-14749Р від 27.04.2021 року)

«Ввічливість. Humanitas» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б
(спеціальності 231 – Соціальна робота, 232 – Соціальне забезпечення)
відповідно до Наказу МОН України від 29.06.2021 № 735 (додаток 4).

Офіційний сайт видання: www.journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

РОЗДІЛ 1 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 373.5.012:364.63]:343.85

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.1>

Валерія БОНДАР

аспірантка ОНП «Соціальна робота» кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0002-0389-759X

Тетяна ЛЯХ

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Ірина НОХРІНА

магістр спеціальності 231 Соціальна робота, лаборант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0004-3955-4489

Бібліографічний опис статті: Бондар, В., Лях, Т., Нохріна, І. (2023). Системний підхід до профілактики булінгу в закладі загальної середньої освіти. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 3–11, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.1>

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Створення безпечного середовища як умови становлення демократичних цінностей є орієнтиром для розбудови держави. Надзвичайно гостро постає проблема булінгу у закладі середньої освіти та створення безпечного, безнасильницького освітнього середовища.

Булінг (цькування) є поширеною формою насильства серед підлітків, та важливо відмітити, що булінг (цькування) є актуальною темою серед закладів середньої освіти, зважаючи на законодавчу сферу. Заклади середньої освіти ставлять за мету всебічний розвиток дитини, створення умов для засвоєння ефективних моделей поведінки з ровесниками, проте часті явища булінгу та високий рівень конфліктності серед однолітків не дозволяють в повній мірі досягти поставлених цілей.

У статті актуалізовано проблему булінгу в закладі середньої освіти, розглянуто особливості булінгу (цькування) в закладі середньої освіти, визначено типові ознаки, види булінгу та його чинники. Розглянуто український досвід профілактики булінгу серед громадського та державного сектору. Охарактеризовано ефективні форми і методи роботи, які спрямовані на профілактику булінгу (цькування) серед підлітків.

Автори статті дійшли висновку, що наразі нагальним є внесення змін в систему профілактики через використання системного підходу, який буде сприяти профілактиці булінгу (цькування) в закладі середньої освіти; формування поваги до прав і свобод людини, зокрема дитини; створення атмосфери безпеки в підлітковому середовищі, шляхом забезпечення процесу конструктивної комунікації підлітків з оточуючим середовищем.

Вирішення означених проблем, актуалізує питання побудови безпечного та ненасильницького середовища в закладі середньої освіти, яке передбачає впровадження в систему освіти профілактичних занять та ефективних методів роботи для протидії булінгу в закладі середньої освіти.

Ключові слова: булінг (цькування), профілактика, соціальна профілактика, форми та методи; системний підхід.

Valeriia BONDAR

PhD student, 231 Social work of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0002-0389-759X

Tetiana LIAKH

PhD in Education, Associate Professor, Head of Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Iryna NOKHRINA

master of specialty 231 Social work at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0004-3955-4489

To cite this article: Bondar, V., Liakh, T., Nokhrina, I. (2023). Systemnyy pidkhid do profilaktyky bulinhu v zakladi zahal'noyi seredn'oyi osvity [Systematic approach to the prevention of bullying in institutions of general secondary education]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 3–11, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.1>

SYSTEMATIC APPROACH TO THE PREVENTION OF BULLYING IN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

The creation of a safe environment as a condition for the formation of democratic values is a guideline for the development of the state. The problem of bullying in a secondary education institution and the creation of a safe, non-violent educational environment is extremely acute.

Bullying is a common form of violence among teenagers, and it is important to note that bullying is a hot topic in secondary education, given the legislative scope. Secondary education institutions aim at comprehensive development of the child, creation of conditions for assimilation of effective models of behavior with peers, however, frequent bullying and high level of conflict among peers does not allow to fully achieve the set goals.

The article updates the problem of bullying in a secondary education institution, considers the features of bullying (harassment) in a secondary education institution, defines typical signs, types of bullying and its factors. The Ukrainian experience of bullying prevention among the public and public sector is considered. Effective forms and methods of work aimed at preventing bullying among teenagers are characterized.

The authors of the article came to the conclusion that currently it is urgent to make changes to the prevention system through the use of a systemic approach that will contribute to the prevention of bullying (harassment) in a secondary education institution; formation of respect for the rights and freedoms of a person, in particular a child; creating an atmosphere of safety in the adolescent environment by ensuring the process of constructive communication between adolescents and the environment.

The solution of the mentioned problems actualizes the issue of building a safe and non-violent environment in the secondary education institution, which involves the introduction of preventive classes and effective methods of work to combat bullying in the secondary education institution into the education system.

Key words: *bullying, prevention, social prevention, forms and methods; systematic approach.*

Постановка проблеми. Важливе право, яке має людина, – право на безпечне, ненасильницьке існування в середовищі, зокрема – освітньому. Не зважаючи на те, що таке право прописано на міжнародному рівні, від різних форм насильства страждають дорослі, молоді люди, а особливо – діти. Безпека дитини – стан захищеності дитини від зовнішніх і внутрішніх

загроз, наявність способів задоволення потреб, захисту її прав (Енциклопедія освіти, 2021).

Останнім часом тенденція, насильства та проявів булінгу (цькування) у закладах освіти зростає. Така ситуація пов'язана з багатьма факторами, але основні з них – це дискримінація серед дітей та агресивність (Бондар, 2023).

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) визначає булінг (цькування) як небажану агресивну поведінку дітей шкільного віку, що призводить до цькування дитини іншою дитиною чи групою дітей з метою приниження, залякування та демонстрації сили (Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)).

Булінг (цькування) визначається агресивною поведінкою, тобто поведінкою, яка є навмисною та підлою. Для того, щоб ідентифікувати, що це саме прояви булінгу, варто відмітити про його ознаки: злий намір, дисбаланс сил, повторюваність дій, наявність сторін, страждання та провокація. Булінг (цькування) може відбуватись безпосередньо в закладі освіти, на території закладу, та поза межами закладу освіти, якщо це передбачено освітнім процесом (Профілактика деструктивної поведінки підлітків, 2022).

Непроста ситуація в Україні, обумовлена повномасштабним вторгненням російських військ, докорінно змінила звичний спосіб життя українців і українок. Підвищена тривожність, зумовлена нинішніми подіями в країні, впливає на емоційний стан населення, спостерігається, підвищений рівень стресу, дратівливість, агресивна поведінка, тощо (Лях, Спіріна, Клішевич, 2022). У зв'язку з цим ще більшої актуальності набуває тема психологічної, соціальної та емоційної підтримки підлітків, які переживають стрес від військових подій від зміни міста, школи, втрати кола друзів, близьких (Профілактика деструктивної поведінки підлітків, 2022). Одним зі способів запобігання насильству, булінгу (цькування) та вирішення конфліктів між здобувачами освіти є створення безпечного освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Тема булінгу (цькування) в закладах загальної середньої освіти є досить поширеною у сучасних дослідженнях. Питання профілактики булінгу в освітньому середовищі, формування ненасильницької поведінки розглядали (Т. Алексеєнко, В. Андреєнкова, В. Байдик, Т. Войцях, Н. Гевчук, Н. Дідик, Г. Лактіонова, М. Лехолетова, Т. Лях, Н. Максимова, В. Мельничук, Т. Спіріна, О. Швед, В. Шевчук та ін.). Досить ґрунтовними та цінними є результати досліджень різних аспектів профілактики булінгу (цькування) в закладах загальної середньої освіти: соціально-психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту підліт-

ків як чинник запобігання шкільному булінгу (К. Максьом); соціально-педагогічна профілактика булінгу в закладах освіти (Н. Моток); соціально-педагогічні умови профілактики насильства щодо підлітків (В. Ролінський; травмуючий вплив булінгу (цькування) на становлення особистості старшокласника (Д. Якимець) та ін.

Мета статті. Проаналізувати особливості профілактики булінгу у закладі загальної середньої освіти та визначити переваги системного підходу до профілактики цього явища.

Виклад основного матеріалу. Війна в Україні стала для всіх великим психотравматичним фактором, і зокрема для дітей, насамперед тих, які є внутрішньо переміщеними, або перебувають в зоні активних бойових дій. У цієї категорії дітей виникають різноманітні варіанти розладів адаптації, фобії, агресивні та аутоагресивні прояви в поведінці. Зростає кількість випадків насильства над дітьми, яке є серйозним порушенням їхніх прав і може мати довготривалі й руйнівні наслідки на все життя. Практично в кожному класі закладів загальної середньої освіти є учні, які стають об'єктами глузувань та знущань (Розбудова миру, 2016).

Значного поширення в освітньому середовищі набуває булінг (цькування). Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» визначає, що булінг (цькування) – діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, також із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному і фізичному здоров'ю потерпілого (Закон України, 2019).

Наразі, проблема булінгу (цькування) в закладах загальної середньої освіти часто стає перепорою для досягнення мети всебічного розвитку дитини. Адже, заклад освіти відіграє важливу роль у створенні умов для здобуття учнями та ученицями знань в безпечному освітньому середовищі, формуванні ставлень та навичок, які потрібні, щоб уникнути та запобігти проявам насильства, безконфліктного спілкування та ненасильницької поведінки (Андреєнкова, Мельничук, Калашник, 2019).

Відповідно до соціологічного дослідження, яке було проведено цим фондом, вказано, що: 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу; 24% дітей стали жертвами булінгу; 48% дітей нікому не розповідали про випадки булінгу; 44% школярів були спостерігачами булінгу, але ігнорували його, бо їм було страшно за себе (Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі, 2018).

Актуальність поширення проявів булінгу (цькування) в закладі загальної середньої освіти доводять результати опитування, яке проводилося Громадською організацією «Ла Страда-Україна» в 2020 році в Луганській та Донецькій областях України. Згідно результатів, 8,9% підлітків піддаються насильству в школі від ровесників; 3,2% – у школі від вчителів (Андрєєнкова, Байдик, Войцях, Калашник, 2020).

Школа, на думку дітей, є тим місцем, де вони найчастіше зазнають булінгу та знущань. Так, 14,4% підлітків страждають від фізичного булінгу; 12,6% зазначили, що піддаються психологічному насильству; 2,3% піддаються сексуальному булінгу, а саме відчувають щодо себе висловлювання та утиски сексуального харак-

теру; 3,6% підлітків стикаються з економічним булінгом у закладі середньої освіти (Андрєєнкова, Байдик, Войцях, Калашник, 2020).

За статистичними даними Національної гарячої лінії для дітей та молоді Громадської організації «Ла Страда-Україна», за 2022 рік було надано 178 637 консультацій дітям та молодим людям, а з них – 1,8% стосувались ситуацій булінгу (цькування) у закладі загальної середньої освіти.

Отже, представлені статистичні дані засвідчують, що проблема булінгу (цькування) серед підлітків є надзвичайно актуальною.

Наразі, є важливим впровадження ефективних методів та форм роботи, які спрямовані на протидію булінгу (цькування), – запроваджувати системний підхід до профілактики цього явища, кожного виду булінгу – економічного, фізичного, психологічного та сексуального (рис. 1).

Типовими ознаками булінгу (цькування) є: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди,



Рис. 1. Види булінгу (згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»)

приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого (Андренкова, Байдик, Войцях, Калашник, 2020).

Серед найважливіших чинників, які призводять до булінгу (цькування) в закладах загальної середньої освіти, можна окреслити особистісні, сімейні, чинники середовища, ситуаційні та соціальні. Розглянемо їх детальніше.

Особистісні. Як правило, підлітки, які вчиняють насильницькі дії та ведуть себе агресивно, відрізняються певними індивідуальними психологічними особливостями: гіперактивністю, імпульсивністю, низьким рівнем контролю своєї поведінки та емоцій, розширеною увагою, невисокою успішністю в школі, високою схильністю до агресії.

Сімейні. Ймовірність прояву булінгу в закладі освіти, підвищується через соціально-психологічне неблагополуччя у сім'ї, відсутність контролю за життям дитини з боку батьків, досвід насильницьких стосунків усередині сім'ї, відсутність теплих довірливих взаємин з батьками та близькими, низький ступінь згуртованості членів сім'ї та відсутність взаємної підтримки.

Чинники середовища. Несприятливий соціально-психологічний клімат у закладі освіти, стрес, викликаний навчанням і стосунками з однолітками й учителями, відсутність належного контролю з боку педагогів, їхнє небажання протидіяти окремим проявам булінгу (цькування) і невміння надавати адекватну та своєчасну допомогу його учасникам.

Ситуативні. Вчиненню булінгу (цькування) можуть сприяти або перешкоджати так звані ситуативні чинники. Найчастіше булінг (цькування) відбувається під час перерв у коридорах, туалетах, на ігровий майданчиках та іншим місцях де немає дорослих. Також для кривдника, головним мотивом якого є самоствердження і демонстрація влади, вчинення насильницьких дій без свідків втрачає сенс; при спостереженні, булінг (цькування) відбувається частіше і з більшою травматизацією для постраждалої особи.

Соціальні. Серед соціальних чинників виникнення булінгу (цькування) є зокрема, гендерні стереотипи, соціально-економічна нерівність та вплив засобів масової інформації, соціальних мереж. (Попередження насильства в закладах освіти, 2020)

Надзвичайно важливу та вирішальну роль у протидії булінгу (цькування) в закладі загальної середньої освіти виконують педагогічні працівники, які впроваджують профілактичні заходи в освітній процес, на основі системного підходу. Цей підхід сприяє дієвій профілактиці булінгу (цькування), зменшенню рівня агресії та тиску між учасниками освітнього процесу. Він передбачає систематичну інформаційно-просвітницьку роботу; відновний підхід; ненасильницьку комунікацію та інше. В межах системного підходу до профілактики булінгу, учасники освітнього процесу можуть вжити відповідних заходів, щоб запобігти цькуванню та переслідуванням у закладі середньої освіти та створити більш позитивний клімат.

Профілактика булінгу в закладі освіти передбачає розробку дієвих профілактичних програм, створення комітетів для повсюдного впровадження і інтеграції наступних принципів: законності та верховенства права; поваги до прав і свобод кожної особистості; неприпустимість дискримінації за будь-якою ознакою, розвиток толерантності і прийняття; ненасильницького вирішення конфліктів, усунення протиріч (Коваль, 2019).

Часто після випадку булінгу (цькування) в закладі загальної середньої освіти проводять різноманітні лекції про толерантність, ненасильницьке спілкування, гендерну рівність та інше. Однак такі спонтанні заходи профілактики не можуть замінити потреби в систематичному навчанні життєвих навичок і вивчені питань, пов'язаних з міжособистісними, гендерними та сексуальними стосунками и репродуктивним здоров'ям у рамках обов'язкової навчальної програми протягом усього періоду навчання (Попередження насильства в закладах освіти, 2020).

Станом на сьогодні в Україні є значний попит щодо впровадження системного підходу в закладах загальної середньої освіти, з метою профілактики такого соціально-негативного явища як булінг. Саме тому, в 2022 році, в межах наукової студії «Соціальний експериментаніум» кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка, нами було прийнято рішення щодо проведення опитування з метою визначення ефективних форм та методів роботи, які сприяють профілактиці булінгу в закладі освіти. Дослідження проводилось у 17 закладах загальної

середньої освіти м. Києва та передбачало опитування фахівців психологічних служб закладів загальної середньої освіти, які мають значний досвід роботи у протидії булінгу. В опитуванні взяли участь 21 фахівець психологічних служб. У зв'язку з повномасштабною війною в Україні та переведенням закладів освіти на дистанційний формат навчання, опитування проводилось онлайн за допомогою Google forms.

Проведене анкетування, дозволило нам виявити, що не дивлячись на розуміння важливості системного підходу до профілактики булінгу у закладі загальної середньої освіти, більшість (15 осіб) фахівців психологічних служб тяжіють до разових заходів з профілактики булінгу і лише невелика їх частина (6 осіб) віддають перевагу системному підходу, реалізуючи профілактичні програми. Усі фахівці використовують у профілактиці булінгу відзначили, що найефективнішими є тренінгові заняття; застосування «кейс-стаді»; тематичні зустрічі з провідними спеціалістами у системі профілактичної роботи та належний медіа-контент.

Також було проведено анкетування 30 учнів підліткового віку 17 закладів загальної середньої освіти, які оцінили привабливість і дієвість форм та методів профілактики булінгу, що застосовують у своїй діяльності фахівці психологічних служб. Аналіз відповідей (рис. 2) засвідчує, що

більшості учнів підліткового віку імпонують тренінгові заняття, інформаційні повідомлення з презентаціями, кейс-стаді та відеоперегляд відео.

Узагальнюючи відповіді респондентів, можемо зазначити, що перевага у профілактиці булінгу в закладах загальної середньої освіти віддається активним та інтерактивним методам.

Також із метою створення ненасильницького середовища у закладах загальної середньої освіти слід запроваджувати системний підхід, який буде залучати до взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Так, згідно Наказу Міністерства освіти та науки України №1646 від 28.12.2019 р. про «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти», діяльність, щодо запобігання та протидії булінгу (цькування) в закладі освіти, має бути постійним системним процесом, спрямованим на: визначення та реалізацію необхідних заходів, способів і методів запобігання виникненню булінгу (цькування) та (або) потенційних ризиків його виникнення; виявлення булінгу (цькування) та (або) потенційних ризиків його виникнення; визначення та реалізацію необхідних заходів, способів і методів вирішення ситуацій булінгу (цькування) та/або усунення потенційних ризиків його виникнення (Наказ МОН).

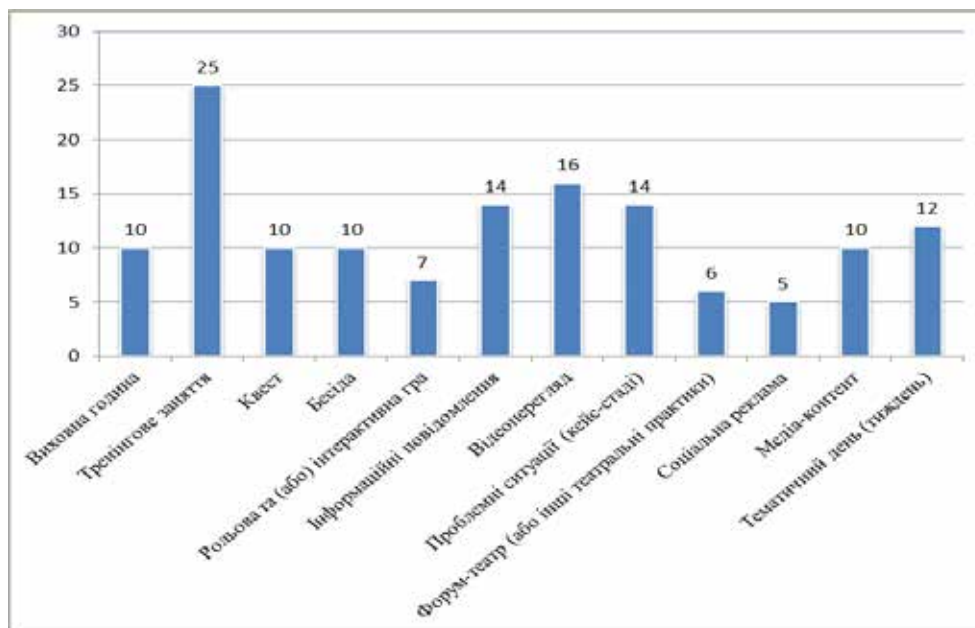


Рис. 2. Розподіл відповідей учнів підліткового віку щодо дієвих форм та методів профілактики булінгу

Із 2018 р. Громадська організація «Ла Страда-Україна» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та у співпраці з Міністерством освіти і науки України впроваджує системну діяльність, спрямовану на запобігання та протидію насильству в закладах освіти (Андрєєнкова, Байдик, Войцях, Калашник, 2020). Так, у 2019-2020 н.р. в рамках проекту «Створення механізму протидії булінгу та насильству у закладах освіти», який впроваджувала Громадська організація «Ла Страда-Україна» в партнерстві з Міністерством освіти і науки України та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), розпочали впровадження моделі «Школа вільна від насильства». Ця модель включає в себе два напрями:

- створення в закладах освіти системи протидії та реагування на випадки насильства над дітьми (впровадження досвіду Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Хорватії);

- впровадження відновного підходу та медіації в освітній процес закладу.

Вона спрямована на: зменшення кількості випадків насильства та булінгу (цькування) з боку однолітків в закладах середньої освіти; сприяння безпечному та орієнтованому на розвиток дитини шкільному середовищі, залучаючи дітей до розробки політики та заходів закладу освіти проти булінгу (цькування); створення шкільної атмосфери, що сприяє розвитку дитини, і, що більш важливо, участь дітей у заходах з попередження булінгу (цькування); підвищення обізнаності про наявне насильство серед дітей, зниження толерантності до насильницької поведінки та залучення дітей, батьків та вчителів до створення безпечного освітнього середовища.

Особливістю системного підходу є те, що всі учасники освітнього процесу закладу загальної середньої освіти задіяні до протидії булінгу (цькування).

Чинниками ефективності системного підходу про профілактики було визначено запровадження медіації та відновних практик, а інсти-

туційне забезпечення покладено на службу порозуміння закладу освіти, діяльність якої направлена на сприяння зменшенню соціальної напруженості міжособистісних взаємин у колективі засобами медіації та формуванню навичок безконфліктного спілкування і навичок виходу з конфліктних ситуацій серед учасників освітнього процесу.

Створення шкільної служби порозуміння, яка на постійній основі діятиме у закладі загальної середньої освіти, є одним із ефективних інструментів для профілактики булінгу, адже вирішення шкільних конфліктів за допомогою медіації, за принципом “рівний-рівному”, формує умови для того, щоб учні самостійно аналізували ситуацію конфлікту, розвивали емпатію до інших учасників, залучених в конфлікт, і вчилися брати на себе відповідальність за конфлікт та його наслідки (Коваль, 2019).

Висновки. Булінг є негативним соціальним явищем в освітньому просторі та є поширеним у підлітковому середовищі. Він визначається агресивною поведінкою, яка повторюється з часом і в контексті дисбалансу сил. Це свідомо та умисна дія, яка вчиняється систематично по відношенню до іншої особи або групи осіб та носить в собі негативний характер.

Ефективна протидія булінгу (цькуванню) в закладі загальної середньої освіти починається з розробки внутрішніх нормативних документів, які будуть врегульовувати відповідальність за вчинення булінгу (цькування) в закладі освіти; інтерактивні форми та методи роботи, які спрямовані на профілактику булінгу (цькування) в закладі загальної середньої освіти та створення системного підходу при формуванні ненасильницького освітнього середовища.

Є необхідність впровадження та розвитку відновного підходу в закладах освіти, як інструменту створення комфортного освітнього середовища та забезпечення рівного доступу учнів до освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрєєнкова В. Л, Мельничук В. О, Калашник О. А. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. : метод. посіб. Київ : «Агентство «Україна», 2019. 132 с.
2. Бондар В. І. Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 10–11 березня 2023 р. Київ, 2023. С. 21.
3. Енциклопедія освіти : енциклопедія / ред. В. Кремень. 2-ге вид. Київ, 2021. 1144 с.
4. Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка* : навч. посібник / О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко та ін. Київ, 2013. С. 85–101.

5. Запобігання та протидія домашньому насильству: діяльність закладів освіти : навч-метод посіб. / авт. кол: Андрєєнкова В.Л, Байдик В.В, Войцях Т.В, Калашник О. К. та ін. Київ : ФОП Нічога С. О., 2020. 196 с.
6. Лях, Т., Спіріна, Т., Клішевич, Н. (2022). Соціальна профілактика сімейного неблагополуччя в територіальній громаді. *Social Work and Education*. 2022. Т. 9, № 2. С. 245–255.
7. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник для педагогічних працівників. Видання друге, доповнене та оновлене. К. : Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2020. 104 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/02/18/Posibnyk_POPEREDZHENNYA_NASYLSTVA.pdf
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 р. № 2657- VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 5. Ст. 33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення: 05.03.2023).
9. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навчальн-метод. посіб. / Т. Журавель та ін. ; ред. : Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : Вид-во ФО-П Буря О.Д., 2022. 144 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/361903322_PROFILAKTIKA_DESTRUKTIVNOI_POVEDINKI_PIDLITKIV
10. Результати міжнародного дослідження HBSC-2018 «Булінг і кібербулінг у підлітковому середовищі», Україна, 2018. *Український Інститут соціальних досліджень* URL: https://www.uisr.org.ua/img/upload/files/buklet_22_10_2018_fin.pdf (дата звернення: 29.05.2023).
11. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект : навч.-метод.посібник. К. : ФОП Стеценко В. В., 2016. 192 с.
12. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти. Київ : ФОП Нічога С.О., 2018. 174 с.
13. Стоп булінг. *ЮНІСЕФ*. URL: <https://www.stopbullying.com.ua/adults/about> (дата звернення: 29.05.2023).

REFERENCES:

1. Bondar, V. I. (2023). Rozvyvalnyi potentsial suchasnoi sotsialnoi roboty: metodolohiia ta tekhnolohii [Developing potential of contemporary social robots: methodology and technology]. *Materialy VIII mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Kyiv. S. 21 [in Ukrainian].
2. Zhuravel, T. V., Bezpalko, O. V., Zvierieva, I. D., & Veretenko, T. H. (2013). Sotsialna profilaktyka yak napriam sotsialno-pedahohichnoi diialnosti.
3. Kremin, V. (Ed.). (2021). *Entsyklopediia osvity* (2nd ed.). Kyiv : YuRIKOM Inter [in Ukrainian].
4. Zhuravel, T. V. (2013). Sotsialna profilaktyka yak napriam sotsialno-pedahohichnoi diialnosti [Social prevention as a direction of socio-pedagogical activity]. *Sotsialna pedahohika*, (pp. 85–101). Kyiv [in Ukrainian].
5. Kremin, V. (Eds.). (2021). *Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education]*. (2nd ed.). Kyiv : YuRIKOM Inter [in Ukrainian].
6. Andrieyenkova, V. L., Baidyk, V. V., Voitsiakh, T. V., & Kalashnyk, O. K. (2020). Zapobihannia ta protydiia domashnomu nasyilstvu: diialnist zakladiv osvity : navch.-metod. posib. [Prevention and Counteraction of Domestic Violence: Educational Institution Activities: Teaching Methodology Manual]. Kyiv : FOP Nichoha S. O. [in Ukrainian].
7. Liakh, T., Spirina, T., & Klishevych, N. (2022). Sotsialna profilaktyka simeinoho neblahopoluchchia v terytorialnii hromadi [Social Prevention of Family Dysfunction in the Local Community]. *Social Work and Education*, 9(2), 245–255. [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanniu) [Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Combating Bullying]: Zakon Ukrainy vid 18.12.2018 r. № 2657-VIII [Law of Ukraine dated December 18, 2018, No. 2657-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 5, pp. 33 [in Ukrainian].
9. Andrieyenkova, V. L., Melnychuk, V. O., & Kalashnyk, O. A. (2019). Protidiia bulingu v zakladi osvity: systemnyi pidkhid [Bullying Prevention in Educational Institutions: A Systemic Approach] : metod. posib. [Teaching Methodology Manual]. Kyiv : «Ahentstvo «Ukraina» [in Ukrainian].
10. Zhuravel, T. (Ed.). (2022). *Profilaktika destruktivnoi povedinky pidlitkiv [Prevention of Destructive Behavior in Adolescents]*. Kyiv: Vid-vo FO-P Buriia O. D. C. [in Ukrainian].
11. Poperedzhennia nasyilstva v zakladakh osvity: metodychnyi posibnyk dlia pedahohichnykh pratsivnykiv [Prevention of Violence in Educational Institutions: Methodological Handbook for Pedagogical Staff]. (2020). Kyiv: Blahodiynyi fond «Zdorovia zhinky i planuvannia simi» [in Ukrainian].
12. Rozbudova myru. Profilaktyka i vyrishennia konfliktu z vykorystanniam mediatsii: sotsialno-pedahohichnyi aspekt [Peacebuilding. Prevention and Resolution of Conflict Using Mediation: Social-Pedagogical Aspect]. (2016). Kyiv : FOP Stetsenko V. V. [in Ukrainian].
13. Rezultaty mizhnarodnoho doslidzhennia HBSC-2018 «Bulinh i kiberbulinh u pidlitkovomu seredovyschi», Ukraina, 2018 [Results of the International Study HBSC-2018 «Bullying and Cyberbullying in the Adolescent

Environment», Ukraine, 2018]. *Ukrainskyi Instytut sotsialnykh doslidzhen*. Retrieved from: https://www.uisr.org.ua/img/upload/files/buklet_22_10_2018_fin.pdf [in Ukrainian].

14. Stop bulinh [Stop bullying]. *YuNISEF*. Retrieved from: <https://www.stopbullying.com.ua/adults/about> [in Ukrainian].

15. Stvorennia systemy sluzhb porozuminnia dlia vprovadzhennia mediatsii za pryntsyptom «rivnyi-rivnomu/rivnariivnii» ta vyrishennia konfliktiv myrnym shliakhom u zakladakh osvity [Creation of a system of mediation services for the introduction of peer-to-peer mediation and peaceful resolution of conflicts in educational institutions]. (2018). Kyiv : FOP Nichoha S .O. [in Ukrainian].

УДК 364.4:613.88–053]:061.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.2>

Людмила ГОРОБЧУК

аспірантка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0008-4123-0677

Бібліографічний опис статті: Горобчук, Л (2023). Сексуальне здоров'я підлітків: специфіка роботи недержавних організацій. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 12–19, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.2>

СЕКСУАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ПІДЛІТКІВ: СПЕЦИФІКА РОБОТИ НЕДЕРЖАВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Сексуальне здоров'я – це фундамент для загального здоров'я і благополуччя людини. А підлітковий вік – сприятливий час для формування здорових звичок і здорового способу життя направлений, на покращення сексуального здоров'я, оскільки це період постійних фізичних, психологічних, емоційних та соціальних змін.

В Україні упродовж останніх років складова профілактичної освіти, у тому числі профілактики сексуального здоров'я, стала значно ефективнішою: розробляються нові профілактичні програми та факультативні курси, зростає кількість педагогів, що проходять спеціальну підготовку, покращується забезпечення шкіл методичними матеріалами.

Але воєнні дії росії в Україні поставили під загрозу здоров'я та безпеку підлітків і молоді. Стали більш видимими проблеми сексуального та репродуктивного здоров'я, порушення особистих кордонів, проблеми згоди та інфекційних захворювань. Питання, яке вимагає негайного вирішення, – це важливість попередження насильства, зокрема сексуального, що несе загрозу загальному здоров'ю наших дітей.

Для покращення сексуального здоров'я підлітків потрібна системна робота багатьох інституцій. Заклади середньої освіти частково підіймають ці питання на уроках «Основи здоров'я» та факультативних курсах, але вони не мають єдиної комплексної системи з даного питання. Діяльність недержавних організацій, в більшості, спрямована на профілактику покращення сексуального здоров'я підлітків і має позитивні результати своєї роботи.

Метою даної статті є вивчення сутності та ефективності роботи недержавних організацій України, що працюють у сфері покращення сексуального здоров'я підлітків; у з'ясуванні пріоритетних напрямів та форм їхньої діяльності.

Авторкою статті проведено теоретичний аналіз діяльності неурядових організацій, що працюють у сфері профілактики та збереження сексуального здоров'я підлітків, з'ясовано напрями й методи їхньої роботи.

Стаття розкриває важливість, актуальність та ефективність співпраці державних та недержавних установ та організацій у формуванні здорового способу життя і здоров'я підлітків, зокрема сексуального.

Ключові слова: сексуальне здоров'я, підлітки, недержавні організації.

Liu dmyla HOROBCHUK

Postgraduate Student at the Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of the Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Blvd., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0008-4123-0677

To cite this article: Horobchuk, L (2023). Seksualne zdorovia pidlitkiv: spetsyfika roboty nederzhavnykh orhanizatsii [Sexual health of adolescents: the specifics of the work of non-governmental organizations]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 12–19, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.2>

SEXUAL HEALTH OF ADOLESCENTS: THE SPECIFICS OF THE WORK OF NON – GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS

Sexual health is the foundation for a person's overall health and well-being. And adolescence is a favorable time for the formation of healthy habits and a healthy lifestyle aimed at improving sexual health, since it is a period of constant physical, psychological, emotional and social changes.

In Ukraine, in recent years, the component of preventive education, including the prevention of sexual health, has become much more effective: new preventive programs and optional courses are being developed, the number of teachers undergoing special training is increasing, and the supply of methodological materials to schools is improving.

But Russia's military actions in Ukraine have endangered the health and safety of teenagers and young people. Issues of sexual and reproductive health, violation of personal boundaries, issues of consent and infectious diseases have become more visible. An issue that requires immediate resolution is the importance of preventing violence, particularly sexual violence, which poses a threat to the overall health of our children.

Improving the sexual health of adolescents requires the systematic work of many institutions. Secondary education institutions partially raise these issues in the "Basics of Health" lessons and optional courses, but they do not have a single comprehensive system on this issue. The activities of non-governmental organizations, in most cases, are aimed at prevention and improvement of the sexual health of adolescents and have positive results of their work.

The purpose of this article is to study the essence and effectiveness of the work of non-governmental organizations of Ukraine working in the field of improving the sexual health of adolescents; in clarifying the priority areas and forms of their activity.

The author of the article carried out a theoretical analysis of the activities of non-governmental organizations working in the field of prevention and preservation of sexual health of adolescents, clarified the directions and methods of their work.

The article reveals the importance, relevance and effectiveness of cooperation between state and non-state institutions and organizations in the formation of a healthy lifestyle and health of adolescents, in particular sexual.

Key words: sexual health, teenagers, non-governmental organizations.

Постановка проблеми. Проблеми здоров'я підлітків, у тому числі сексуального, і роль цієї групи у здійсненні суспільно-важливих подій в Україні та світі набуває все більшого значення, актуальності і визнання.

Результати дослідження ЮНІСЕФ у 2019 році говорять про те, що кожен п'ятий підліток вважає власне здоров'я посереднім або поганим. Водночас дівчата вдвічі гірше оцінюють стан свого здоров'я, ніж хлопці. У віці 13–17 років кожен четвертий хлопець та кожна восьма дівчина (12,4%) мають досвід статевих стосунків. Лише 12% опитаних підлітків мають знання про шляхи передачі ВІЛ. Жертвами образ, принижень та знущань упродовж останніх двох місяців визнали себе 38% опитаних. 35% підлітків зізналися, що останніх два місяці ображали або принижували інших. Третина учнівської молоді щонайменше раз на рік брала участь у бійках (Дослідження..., 2019).

Дані дослідження підкреслюють необізнаність та нестачу знань підлітками щодо таких тем, як сексуальні стосунки, використання контрацепції, ефективне спілкування, протидія насильству, гендерна рівність – усе це містить у собі поняття «сексуальне здоров'я».

Війна росії з Україною ще більше окреслила проблеми згоди, порушення особистих кордонів, проблеми людей, що постраждали від насильства та торгівлі людьми.

Для подолання даних проблем потрібні зусилля багатьох інституцій, які надають соціально-психологічні послуги. Важливу роль тут відіграють недержавні організації.

Згідно Енциклопедії сучасної України, недержавні організації – це добровільні об'єднання громадян за інтересами, що не мають на меті боротьбу за державну владу та отримання прибутку. Вони не належать до державних та бізнесових секторів, через що їх називають третім сектором суспільства (Енциклопедія, 2023).

В Україні діяльність недержавних організацій регламентована Законом «Про громадські об'єднання» (2012).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливо зазначити, що в наукових роботах недержавним організаціям України, що впроваджують у своїй роботі програми покращення сексуального здоров'я підлітків, приділяється доволі мало уваги.

Діяльністю недержавних організацій в Україні цікавилися К. Левченко та О. Швед, досліджуючи ефективні форми участі громадських організацій у реалізації державної політики протидії домашньому насильству в Україні; Р. Кравченко, Н. Кабаченко та О. Васильченко займалися дослідженням щодо розвитку недержавних організацій соціальної сфери; І. Сибіга цікавився теоретичними аспектами специфіки недержавних організацій у співпраці з державними органами; Т. Журавель та Ю. Рогозна писали про неформальну освіту, що є інструментом підвищення лідерського потенціалу учнів ПТНЗ; класифікацію та види недержавних організацій розглядав у своїй роботі Н. Клименко. Робота громадських організацій розглядалася науковцями здебільшого в контексті протидії домашньому насильству та співпраці з державними установами.

Тематика сексуального здоров'я, зокрема, сексуальної експлуатації неповнолітніх, проблеми сексуального насильства, аспекти злочинів проти статевої свободи піднімали у своїх працях О. Швед, І. Філь, С. Романцова, В. Доценко та С. Ларіонов, Л. Ростомова, Г. Бевз. Системну протидію насильству щодо неповнолітніх розглядали І. Козубовська, І. Попович, С. Мітіна. Пропоновані дослідження актуалізують питання сексуального здоров'я підлітків і посилюють роботу недержавних організацій у цьому напрямі.

Питання здорового способу життя та формування мотивації до здорового способу життя розглядали Т. Спіріна, Н. Зимівець, Л. Іващенко, О. Яременко; проблеми впровадження сексуальної освіти та сексуального здоров'я підлітків у своїх працях піднімали О. Рибалка, В. Журавель, О. Рогожина, В. та С. Кравець, О. Бялик; психолого-педагогічні аспекти сексуальності, генези сексуальних уявлень особистості, чинники становлення гендерної ідентичності досліджували Р. Чіп, І. Булах, Ю. Кашпур, В. Вершигора.

Проте, заслуговує на особливу увагу діяльність недержавних організацій, що працюють, саме, у сфері покращення сексуального здоров'я підлітків – зупинимось на деяких, із них, більш детально.

Мета: визначити сутність та ефективність роботи недержавних організацій України, що працюють у сфері покращення сексуального здоров'я підлітків; з'ясувати пріоритетні напрями та форми їхньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Підлітковий вік – це період важливих фізичних та психологічних змін, а також змін у соціальній взаємодії та стосунках, які впливають на всі аспекти життя людини. Тому підлітковий вік є унікальним періодом, а також важливим часом для закладання основ міцного здоров'я в дорослому віці.

Формування та популяризація здорового способу життя, у тому числі і сексуального здоров'я, матиме позитивний вплив не тільки на підлітків і молодь, але й на громадське здоров'я, економіку та демографію загалом. Інвестиції в підліткове здоров'я сьогодні, завтра принесуть користь молоді в дорослому житті та майбутнім поколінням підлітків. Профілактика завжди економніша, ніж лікування, бо зменшує

поточні витрати на охорону здоров'я та покращує соціальний капітал.

20 травня 2020 року Президентом України був підписаний Указ про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища в новій українській школі, яка розроблялася на основі аналізу стану охорони життя та здоров'я підлітків і включає між секторальну взаємодію різних інституцій, у тому числі з недержавними організаціями (Указ, 2020).

23 грудня того ж року розроблений План заходів із реалізації пропонованої стратегії, де в одному із пунктів «Ефективне психологічне забезпечення освітнього процесу» йдеться про розроблення механізму взаємодії працівників психологічної служби закладів загальної середньої освіти з громадськими об'єднаннями, тобто недержавними організаціями (План заходів..., 2020). Отже, держава підтримує і сприяє співпраці державних та недержавних інституцій.

Одним із ключових напрямів розвитку країн, що були ухвалені на Саміті ООН зі сталого розвитку є забезпечення здорового способу життя та сприяння добробуту для всіх у будь-якому віці. Досягти цього напрямку країни зобов'язалися до 2030 року шляхом забезпечення загального доступу до послуг з охорони сексуального здоров'я, включно з послугами по плануванню сім'ї, інформуванню і освіті й питань охорони репродуктивного здоров'я в Національних Стратегіях і Програмах. (Цілі сталого розвитку, 2015).

Недержавні організації найпершими почали діяльність у заданому напрямку, через запровадження неформальної освіти у сфері покращення сексуального здоров'я підлітків.

У відповідності з класифікацією ЮНЕСКО до неформальної освіти належать навчальні програми, курси, семінари, гуртки, лекторії, що організуються і проводяться поза традиційною системою освіти. Неформальна освіта відбувається в межах формального офіційного середовища, але не є офіційно визнаною, результати навчання не завжди підтверджуються відповідними документами (Журавель, Рогозна, 2018).

Але, Асамблея Ради Європи розробила рекомендації «Про неформальну освіту» (2000), у якій підтверджується, що неформальна освіта є важливою частиною неперервного навчання

для адаптації в постійно зміненому середовищі (Журавель, Rogozna, 2018).

Отже, однією із представниць недержавних організацій, що впроваджує неформальну освіту і яка вже понад 20 років послідовно та активно працює у сфері збереження сексуального здоров'я та захисту репродуктивних прав українського народу, проводячи профілактичну роботу, реалізуючи освітні програми, заходи з адвокації, дослідження, програми підвищення кваліфікації медичних фахівців та багато іншого – це Благодійний Фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї». Також Благодійний Фонд є членом Міжнародної Федерації Планованого Батьківства / IPPF, Європейської коаліції проти раку «Європа Донна» / EUROPADONNA, та Мережі з репродуктивного здоров'я та прав у Центральній та Східній Європі / ASTRA.

Одним із напрямів діяльності Фонду є інформаційно-просвітницькі програми з питань статевих виховання для молоді/підлітків, батьків. Вони включають тренінгові програми для підлітків із підготовки волонтерів «рівний-рівному»; тематичні заняття з окремих питань у рамках тематики на базі шкіл та партнерських організацій; тренінги для тренерів (із числа досвідчених волонтерів «рівний-рівному»); тематичні модулі в літніх таборах відпочинку; підліткові групи соціального театру та показ вистав за принципом «рівний-рівному»; вуличні акції та флешмоби; міжрегіональні конкурси; створення та поширення інформаційних матеріалів, в тому числі вебсайту.

Фондом розроблено та підтримується тематичний Інтернет-портал «Що потрібно знати про репродуктивне здоров'я?», де зібрана цікава, доступна та актуальна інформація не тільки для пересічних громадян, підлітків, молоді та дорослих, але і для медичних працівників.

З 2007 року й до сьогодні Фонд реалізує проєкт «Забезпечення доступу підлітків до повної інформації про сексуальне й репродуктивне здоров'я та права через доведені й інноваційні підходи, а також адвокацію сексуальної освіти в Україні» за підтримки Міжнародної Федерації Планованого Батьківства/PPF. Проєкт має на меті сприяння тому, аби українські підлітки та молодь могли робити усвідомлений вибір щодо їхнього способу життя та уникати ризикованих ситуацій завдяки володінню відповідними знаннями та навичками.

Основними завданнями даного проєкту є: покращити знання підлітків з питань сексуального здоров'я та прав завдяки просвітницькій роботі волонтерів мережі «рівний-рівному»; забезпечити доступ до повної інформації з питань сексуального здоров'я для підлітків та їхніх батьків, шляхом зміцнення співпраці з організаціями-партнерами; сприяти створенню сприятливих умов для реалізації програм сексуального здоров'я відповідно до європейських стандартів, через залучення підлітків та молоді до процесу планування, розроблення та реалізації діяльності за проєктом.

Інтернет-мережа, на сьогодні, є частиною життя сучасних підлітків та молоді, саме тут вони шукають відповіді на всі свої запитання і важливо, щоб їхні пошуки, а саме інформація, знайдена ними, була науково обґрунтована та безпечна. Отже, створення веб-ресурсів, в рамках проєкту, дало змогу збільшити пошукові шанси молодих людей на отримання правдивої і безпечної інформації. Сьогодні, просто в телефоні, молоді люди можуть знайти важливу для них інформацію швидко й без перешкод.

Проєкт «Забезпечення доступу підлітків до повної інформації про сексуальне здоров'я та права, через доведені й інноваційні підходи, а також адвокацію сексуальної освіти в Україні» дав старт новим проєктам, що були спрямовані на розвиток волонтерського руху за методикою «рівний-рівному» та удосконалення інформаційних послуг для молоді з питань сексуального та гендерно зумовленого насильства.

Упродовж участі в даних проєктах збільшилося число спеціалістів щодо виявлення постраждалих від гендерно зумовленого насильства серед неповнолітніх та здійснення профілактичної роботи щодо сексуального та гендерно зумовленого насильства в молодіжному середовищі. Підлітки та молодь взяли участь у тренінговому модулі з питань сексуального та гендерно зумовленого насильства. Тобто розширився спектр послуг, збільшилося число учасників/ць проєктів, які покращили свої знання з питань сексуального здоров'я. Такі проєкти вчать підлітків і молодь будувати стосунки на засадах поваги та гідного ставлення до інших людей через володіння навичками ефективного спілкування та вміння вирішувати конфлікти з повагою і без насильства.

Ще однією недержавною організацією, що працює у сфері збереження та покращення сексуального здоров'я дівчат-підлітків є Громадська організація «Дівчата». Свою місію вони бачать у тому, щоб спонукати дівчат свідомо будувати свою життєву стратегію з урахуванням особливостей жіночої фізіології та сучасних можливостей професійної реалізації.

Громадська організація «Дівчата» зовсім молода, але доволі потужна організація, яка була створена 2016 року. Діяльність організації розпочалася із лекцій для дівчат про жіночу фізіологію і здоров'я, які, на сьогодні, перетворилися на великі партнерські проєкти. Партнерами Громадської організації «Дівчата» є Дитячий фонд ООН в Україні (ЮНІСЕФ Україна), Global Fund for Children, СОС Дитячі Містечка в Україні, World Vision International, Український Жіночий Фонд, Фонд імені Гайнріха Бьоля, International Medical Corps і це невелика частина організацій-партнерів, що допомагають втілювати в життя місію організації, яка полягає в тому, щоб спонукати дівчат свідомо будувати свою життєву стратегію з урахуванням особливостей жіночої фізіології та сучасних можливостей професійної реалізації. І це їм вдається дуже вдало: з 2016 року до 2021 року вони провели більш, ніж 3500 заходів для майже 120 000 бенефіціарів (дітей та батьків).

У 2021 році спільно з ЮНІСЕФ Україна Громадська організація «Дівчата» реалізували проєкт «Здоров'я без сорому», завдяки якому 110 000 дітей та дорослих зі всієї України були залучені до онлайн та очних уроків із менструальної гігієни й дізналися про те, що менструація – це нормальний фізіологічний процес для дівчат, тут нема чого соромитись і, тим більше, боятися. Згідно з опитуванням, проведеним ЮНІСЕФ у 2018 році, 73,9% хлопців хочуть знати про менструацію більше і, зважаючи на статистику, до спільних уроків залучались і хлопці, завдяки цьому, було розвіяно багато міфів, що стосувались менструації (Юнісеф Україна, 2021).

Основними напрямками роботи Громадської організації «Дівчата» є проведення просвітницьких уроків у школах з основ жіночої і чоловічої фізіології та гігієни, та допомога дівчатам у формуванні навичок впевненості в собі, побудові професійної складової, вмінні заробляти власні кошти.

У 2022 році Громадська організація «Дівчата» провела дослідження «Жінки та стигма» серед

українських дівчат, їхніх батьків та вчителів. Метою дослідження було вивчення особливостей/характеру впливу війни на рівень стигматизації особливостей жіночого здоров'я, сприйняття гендерних ролей в українському суспільстві.

Сфера жіночого здоров'я в культурній та історичній ретроспективі і далі продовжує стикатися з явищем соціальної стигматизації.

Стигматизація (від давньогрецького – тавро, клеймо) – виділення суспільством індивіда (або соціальної групи) за певною ознакою з відповідним стереотипним набором соціальних реакцій на нього (або представників соціальної групи) (Словник, 2001).

Соціальна стигматизація призводить до негативного маркування, виокремлення людини на тлі інших. Стигматизація жіночого здоров'я може спровокувати появу внутрішніх бар'єрів щодо достеменного сприйняття дівчатами-підлітками власної фізіології, сексуального здоров'я та жіночої ідентичності. Підлітки, як ніхто інший, піддаються впливу стигматизації з боку оточуючих, як дорослих так і їхніх однолітків. Дівчата критично ставляться до своєї зовнішності й боляче переживають зауваження щодо їхньої ваги, зовнішнього вигляду, фізичних параметрів тіла.

На сьогодні, усе ще незручно дівчатам-підліткам говорити на теми тілесності, менструації, статевого життя. Низький рівень обізнаності дівчат із теми сексуального здоров'я призводить до захворювань, що передаються статевим шляхом, незапланованих вагітностей, впливає на самооцінку й гідність.

Результати дослідження «Жінки та стигма» підтвердили наявність стигматизованості жіночого здоров'я: батьки, більшою частиною, не говорять із дівчатами на теми сексуального здоров'я, а якщо й піднімають цю тему, то керуються власним досвідом, здоровим глуздом та залякуваннями. Основним джерелом інформації для дітей є Інтернет, де пошук відбувається хаотично й необережно. Тема контрацепції частково табується в сім'ї, оскільки, на думку батьків, розповіді про засоби, які зменшують шанси завагітніти можуть зацікавити та заохотити до початку статевого життя. Вибір життєвих стратегій та кар'єрного росту – теми, які мало обговорюються з дівчатами. Батьки націлюють дівчат на те, що головне в житті це сім'я, діти, чоловік. (Дослідження, 2022).

Отже, батьки, не усвідомлюючи наслідків такого виховання насаджують ще більше стереотипів, упереджень і страхів.

Дослідження «Жінки та стигма» – хороше підґрунтя для роботи з подолання стереотипів і упереджень щодо впровадження сексуальної освіти для підлітків.

У рамках тематики профілактики сексуального здоров'я підлітків варто згадати Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» – недержавна організація, що працює з підлітками і для підлітків. У своїй діяльності вони використовують такі форми роботи: розроблення, організація та проведення тренінгів для підлітків та молоді з розвитку життєвих навичок та профілактики негативних явищ; розроблення настільних просвітницько-профілактичних ігор на теми профілактики негативних явищ, формування здорового способу життя, протидії насильству та торгівлі людьми; навчання фахівців по роботі з підлітками та молоддю; розроблення інформаційних буклетів, у тому числі, на тему сексуального здоров'я дітей, підлітків та молоді.

Кожного року Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» долучається до «Європейського дня захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства», за ініціативи Ради Європи. У рамках цього дня проводяться тренінги та освітні заходи для спеціалістів загальної або спеціалізованої служби підтримки постраждалих осіб, спеціалістів закладів освіти; спеціалістів закладів охорони здоров'я; представників органів Національної поліції; представників служб у справах дітей, й з метою підвищення обізнаності та сприяння відкритій дискусії щодо необхідності запобігання сексуальній експлуатації та насильству над дітьми, а також захисту дітей від цих злочинів.

У рамках подолання сексуального насильства над дітьми та підлітками команда Всеукраїнського громадського центру «Волонтер» спільно з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) розробила інформаційний буклет «Подолання сексуального насильства щодо дитини: координація дій», у якому міститься інформація про: сексуальне насильство щодо дитини: огляд поняття;

відповідальність за скоєння сексуального насильства щодо дитини; індикатори виявлення сексуального насильства щодо дитини; «Дев'янтний цикл» скоєння сексуального насильства щодо дитини; вплив сексуального насильства на розвиток дитини; особливості комунікації з дитиною, яка зазнала сексуального насильства; принципи роботи та алгоритм дій спеціаліста у випадку виявлення дитини, яка постраждала від сексуального насильства, що є важливим інформаційним ресурсом для всіх, хто працює у цій темі (Інформаційний буклет, 2019).

Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» постійно співпрацює з державними органами: Національна поліція України, Служба у справах дітей, Уповноважений Президента України з прав дитини, навчальні заклади України. Дана співпраця покращує та посилює роботу громадської організації у вирішення актуальним проблем.

Висновки. Важливим фактором діяльності неурядових організацій є співпраця з державними установами (закладами загальної середньої освіти, професійно-технічної освіти), яка полягає в навчанні педагогів і вихователів, формуванні в них навичок роботи з тематики сексуального здоров'я, що є однією зі складових формування здорового способу життя підлітків.

Велике значення для соціально-педагогічної роботи із формування здорового способу життя, у тому числі сексуального здоров'я, має навчання. Це, може бути, навчання працівників чи лідерів молоді для подальшої роботи з формування мотивації до здорового способу життя, а, може бути, й безпосередньо навчання підлітків (Спіріна, 2012).

Отже, для того, щоби покращити сексуальне здоров'я підлітків та молоді, захистити їх від усіх форм насильства потрібна злагоджена співпраця державних органів із недержавними організаціями. Це дасть можливість залучити якомога більше необхідних ресурсів, а отже, – охопити широкий спектр соціальних, інформаційно-комунікаційних та інших завдань, подолати умовні та реальні бар'єри й ефективно вирішувати важливі суспільні завдання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жінки та стигма. ГО «Дівчата»: вебсайт. URL: <https://divchata.org/uk/proekty/doslidzhennya-zhinky-ta-stygma.html> (дата звернення: 03.05.2023).
2. Журавель Т., Рогозна Ю. Неформальна освіта, як інструмент підвищення лідерського потенціалу учнів ПТНЗ. *Освітологічний дискурс*. 2018. № 1–2. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23725/1/T_Zhuravel_Y_Rogozna_PLP_SPSR_IL.pdf (дата звернення: 03.05.2023).

3. Здоров'я без сорому. *ЮНІСЕФ Україна*. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/mhh-tot> (дата звернення: 03.05.2023).
4. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища в новій українській школі: Указ Президента України №195/2020 від 25 трав. 2020 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (дата звернення: 03.05.2023).
5. Неурядові організації. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-71886> (дата звернення: 03.05.2023).
6. Подолання сексуального насильства щодо дитини: координація дій: Інформаційний буклет. URL: <https://bit.ly/2K4aE6m> (дата звернення: 03.05.2023).
7. Про громадські об'єднання: Закон України, ред. від 31.03.2023. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 03.05.2023).
8. Про затвердження Плану заходів із реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища в новій українській школі на 2021 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України №1668-р від 23 груд. 2020 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1668-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.05.2023).
9. Результати дослідження ООН (ЮНІСЕФ) «Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків і молоді в Україні». *UNICEF*: вебсайт. URL: <http://surl.li/mgmz> (дата звернення: 03.05.2023).
10. Спіріна Т. П. Формування мотивації до здорового способу життя в підлітків як соціально-педагогічна проблема. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. Вип. 10(269). С. 193–201. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1520/1/T_SPIRINA_VLNUTS_10_KSP%26KO_IPSP.pdf (дата звернення: 03.05.2023).
11. Стигматизація. *Словник іноземних слів*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=17335&action=show> (дата звернення: 03.05.2023).
12. Цілі сталого розвитку ООН. *Організація Об'єднаних Націй*: вебсайт. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs> (дата звернення: 03.05.2023).

REFERENCES:

1. Zhinky ta styhma. HO «Divchata»: websait [Women and stigma. NGO «Girls»: website]. Retrieved from <https://divchata.org/uk/proekty/doslidzhennya-zhinky-ta-stygma.html> [in Ukrainian].
2. Neuriadovi orhanizatsii. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [Non-governmental organizations. Encyclopedia of modern Ukraine]. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-71886> [in Ukrainian].
3. Zhuravel, T., & Rohozna, Yu. (2018). Neformalna osvita yak instrument pidvyshchennia liderskoho potentsialu uchniv PTNZ [Non-formal education as a tool for increasing the leadership potential of vocational training students]. *Osvitohichnyi dyskurs*, 1–2. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23725/1/T_Zhuravel_Y_Rogozna_PLP_SPSR_IL.pdf [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro hromadski obiednannia»: pryiniaty 31 bereznia 2023 roku [Law of Ukraine on Public Associations from March 30, 2023]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> [in Ukrainian].
5. Podolannia seksualnoho nasylstva shchodo dytyny: koordynatsiia dii: Informatsiyni buklet [Overcoming sexual violence against a child: coordination of actions: Information booklet]. Retrieved from <https://bit.ly/2K4aE6m> [in Ukrainian].
6. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Natsionalna stratehiia rozbudovy bezpechnoho i zdorovoho osvitnoho seredovyscha u novii ukrainskii shkoli»: №195/2020 vid 25 trav. 2020 roku [Decree of the President of Ukraine «National strategy for building a safe and healthy educational environment in a new Ukrainian school»: No. 195/2020 dated May 25, 2020]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> [in Ukrainian].
7. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Planu zakhodiv z realizatsii Natsionalnoi stratehii rozbudovy bezpechnoho i zdorovoho osvitnoho seredovyscha u novii ukrainskii shkoli na 2021 rik: №1668-r vid 23 hrudnia 2020 roku [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the approval of the Action Plan for the implementation of the National Strategy for the development of a safe and healthy educational environment in the new Ukrainian school for 2021: No. 1668-r dated December 23, 2020]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1668-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
8. Rezultaty doslidzhennia OON (JuNISEF) «Sotsialna obumovlenist ta pokaznyky zdorovia pidlitkiv i molodi v Ukraini». UNICEF [Results of the UN (UNICEF) study «Social conditions and health indicators of adolescents and youth in Ukraine.«UNICEF]. Retrieved from <http://surl.li/mgmz> [in Ukrainian].
9. Styhmatyzatsiia. Slovyk inshomovnykh sliv [Stigmatization. Dictionary of foreign words]. Retrieved from <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=17335&action=show> [in Ukrainian].

10. Spirina, T. P. (2012). Formuvannia motyvatsii do zdorovoho sposobu zhyttia u pidlitkiv yak sotsialno-pedahohichna problema [Formation of motivation for a healthy lifestyle in teenagers as a socio-pedagogical problem]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 10(269), 193–201. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1520/1/T_SPIRINA_VLNUTS_10_KSP%26KO_IPSP.pdf [in Ukrainian].

11. Tsili staloho rozvytku OON. Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii: vebsait [Sustainable development goals of the UN. United Nations: website]. Retrieved from <https://ukraine.un.org/uk/sdgs> [in Ukrainian].

12. Zdorovia bez soromu. YuNISEF Ukraina [Health without shame. UNICEF Ukraine]. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/mhh-tot> [in Ukrainian].

УДК [364-322:364-787.2]:005:341.223.14(477.72)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.3>

Володимир ГУРІЧ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філософії, соціології та соціальної роботи, Херсонський державний університет, вул. Шевченка, 14, Івано-Франківськ, Україна, 76018

ORCID: 0000-0002-9283-8534

Бібліографічний опис статті: Гуріч, В. (2023). Досвід організації волонтерської діяльності на тимчасово окупованій території (Херсон). *Ввічливість. Humanitas*, 2, 20–25, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.3>

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ (ХЕРСОН)

Розвиток та трансформація добровільних об'єднань громадян під час військової агресії є актуальним напрямком досліджень у різних галузях науки, зокрема, з 2014 року – в Україні. У статті здійснена спроба висвітлення особливостей організації волонтерської діяльності на тимчасово окупованій території на прикладі м. Херсона. Для проведення дослідження використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення та порівняння інформації з відкритих джерел (зокрема, в основу покладені аналіз повідомлень соціальних мереж різного типу, власний досвід автора та співбесіди з волонтерами Херсона); також здійснений контент-аналіз повнотекстових наукових праць у наукометричній базі Google Scholar, базі законодавства України. На основі власного досвіду та матеріалів опитувань та аналізу відкритих джерел описані особливості організації волонтерської діяльності в умовах тимчасово окупованого міста. Визначено, що різні форми Е-волонтерства дають ефект за умов грамотних моніторингу та оцінки потреб, а також профілактики вигорання добровольців та дотримання норм безпеки.

Ключові слова: волонтер, волонтерська діяльність, гуманітарна допомога, групи взаємодопомоги, соціальні послуги, менеджмент.

Volodymyr GURICH

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Social Work, Kherson State University, str. Shevchenko, 14, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

ORCID: 0000-0002-9283-8534

To cite this article: Gurich, V. (2023). Dosvid orhanizatsiyi volonterskoyi diyalnosti na tymchasovo okupovaniy terytoriyi (Kherson). [Experience of organizing volunteer activities in the temporarily occupied territory (Kherson)]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 20–25, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.3>

EXPERIENCE OF ORGANIZING VOLUNTEER ACTIVITIES IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY (KHERSON)

The development and transformation of voluntary associations of citizens during military aggression is an actual direction of research in various fields of science, in particular, since 2014 – in Ukraine. The article attempts to highlight the features of the organization of volunteer activities in the temporarily occupied territory using the example of the city of Kherson. For carrying out the research, there were used general scientific methods of analysis, synthesis, generalization and comparison of information from open sources (in particular, the basis was the analysis of messages of various types of social networks, the author's own experience and interviews with volunteers in Kherson); content analysis of full-text scientific works in the scientometric database of Google Scholar, the database of the legislation of Ukraine. Based on own experience and materials of surveys and analysis of open sources, the features of the organization of volunteer activities in the conditions of a temporarily occupied city are described. It is determined that various forms of E-volunteering are effective under conditions of competent monitoring and needs assessment, as well as prevention of volunteer burnout and compliance with safety standards.

Key words: volunteer, volunteer activity, humanitarian aid, mutual aid groups, social services, management.

Актуальність проблеми. 24 лютого 2022 року о 5:05 ранку мирне життя багатьох українців змінилось на життя в умовах війни.

Якщо з 2014 року статус внутрішньо (тимчасово) переміщених осіб отримували тільки мешканці трьох регіонів України, то за перший

тиждень російської агресії в стані окупації опинились частина Київської, Запорізької та Харківської областей. З 1 березня Херсонська область повністю потрапила під контроль загарбників. В умовах поступового блокування діяльності органів місцевого самоврядування та джерел постачання медикаментів та продуктів ледь не єдиною формою рятування міста від гуманітарної катастрофи стала волонтерська допомога, організована на різних рівнях – від комунального, рівня ГО до індивідуально-стихійного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розробка теоретичних та методологічних засад теорії волонтерства в Україні стала предметом дослідів О. Безпалько, І. Зверевої, Н. Заверико, Г. Лактіонової, Л. Міщик, С. Харченка, Ю. Поліщука та інших вчених. Питання професійно орієнтованої волонтерської діяльності майбутніх соціальних працівників та соціальних педагогів, організацію волонтерської роботи в умовах вищого навчального закладу розглядали З. Бондаренко, Р. Вайнола, А. Капська, О. Карпенко, Д. Савченко та інші. У працях європейських та американських дослідників тематика волонтерства має більш давню традицію та широку тематику аспектів вивчення: від мотивів залучення та винагород, психологічних та соціальних здобутків волонтерів – до новітніх форм добровільної участі та менеджменту такої діяльності в корпоративних суб'єктах (К. Adams (1985), Е. Gil Clary і Mark Snyder (1999), Е. Brown (1999) та інші).

Після перекладу у 1998 р. «Управління діяльністю волонтерів» Steve McCurley and Rick Lynch (США), які визначили сутність, ознаки, особливості, напрями та принципи волонтерської роботи, були розроблені навчальні посібники з методики організації волонтерських груп та їх менеджменту (колектив авторів за ред. Т. Лях, 2012).

Волонтерство є актуальною тематикою для дисертаційних досліджень різних галузей науки. Так, І. Юрченко розкриває проблему інституціоналізації волонтерського руху в Україні; волонтерська діяльність в системі взаємовідносин держави та суспільства стала об'єктом дослідження В. Голуба (2016). Л. Жужа (2016) розглядає політологічний вимір волонтерського руху у контексті антитерористичної операції в Україні. В. Вашкович (2018) аналізує адміністративно-правове забезпечення волонтерства як складову соціальної функції держави.

Тематика волонтерської діяльності в умовах нових викликів не втрачає актуальності, так, проблематика мотивації волонтерів є постійним предметом уваги, зокрема їй присвячені роботи J. Anderson and Larry Moore (1978), D. Smith (1981), A. Brown, J. Meer and J. Williams (2019). Автори, зокрема, приходять до висновків, що поведінка волонтерів доводить, що дарування часу є більш корисною, ніж, наприклад, перекази у формі грошей. Цікавим для нас є дослідження R. Simsa, P. Rameder, A. Aghamanoukjan, M. Totter (2019) щодо феномену спонтанного волонтерства під час «європейської кризи біженців 2015 року», коли вакуум у гуманітарній допомозі був заповнений громадянським суспільством.

В Україні з останніх робіт виділимо видання «Довідник з Е-волонтерства» (2016), дослідження волонтерських програм УГКЦ в осередках Карітасу лягло в основу «Посібника по роботі з волонтерами» (А. Бондаренко, Ю. Вдовцов, (2021)), у 2022 р. побачив друк «Посібник волонтера» (за ред. В. Вашкович). Цікавим для нас стала спроба визначити організаційну специфіку та характер сучасного волонтерства на матеріалі новітнього досвіду волонтерського руху в Німеччині у зв'язку з вимушеною масовою міграцією українських біженців (О. Макарова та Д. Дутка (2022)).

Метою статті є висвітлення особливостей організації волонтерської діяльності на тимчасово окупованій території на прикладі м. Херсона.

Методи дослідження. Для проведення дослідження ми використовували загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення та порівняння (зокрема, в основу покладений власний досвід автора та співбесіди з волонтерами Херсона); також здійснювали пошук інформації, контент-аналіз повнотекстових наукових праць у наукометричній базі Google Scholar, базі законодавства України (сайт <http://zakon.rada.gov.ua>).

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначає В. Погрібна, «волонтерство в Україні не є тимчасовим явищем, воно стало наслідком ціннісних змін у свідомості українців» (Погрібна, 2016). Міжнародна практика визначає волонтерський рух як добровільну діяльність, що здійснюється фізичними особами на засадах неприбутковості, без заробітної плати, без просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот і суспільства в цілому. Відповідно людину, яка добровільно надає безоплатну соціальну

допомогу та послуги вразливим соціальним групам, особам, які опинилися в складній життєвій ситуації, називають волонтером.

Закон України «Про соціальні послуги», що містив у старій редакції поняття «волонтер» (фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову та вмотивовану діяльність, що має суспільно корисний характер), у новій редакції 2019 року визначає тільки випадки залучення волонтерів «за законодавством». Це логічно, оскільки 19 листопада 2011 року було прийнято Закон України «Про волонтерську діяльність», у якому «волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги» (Ст. 7. п. 1). Відповідно до ст. 1 цього закону, волонтерська діяльність – добровільна соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги (безоплатних робіт та послуг). При цьому оговорюється, що безоплатне виконання робіт або надання послуг особами, що здійснюється на основі сімейних, дружніх чи сусідських відносин, не є волонтерською діяльністю.

Перелік напрямів волонтерської діяльності передбачений частиною 3 статті 1 вищезазначеного Закону. Проте цей перелік не є вичерпним, і тому дозволяються інші види, які не заборонені законом. Тож, роль волонтерства у соціальній сфері визнана на державному рівні, що знаходить своє підтвердження в окремих законодавчих документах, де добровільна праця волонтерів визнається як необхідна та суспільно корисна.

З початком окупації Херсонської області потреба в наданні гуманітарної допомоги та соціальних послуг вразливим групам населення поступово зростала з декількох причин: 1) блокада звичних шляхів постачання необхідних продуктів/товарів; 2) помітне збільшення часу, необхідного для придбання товарів чи отримання послуг; 3) різке скорочення мережі магазинів і закладів, де можливий безготівковий розрахунок; 4) скорочення робочих місць та способів зайнятості населення; 5) скорочення форм та способів сімейного\дитячого дозвілля. Відповідно до логіки побудови ефективної соціальної допомоги перш за все необхідно було отримати повну та достовірну інформацію щодо стану нужденності сімей з дітьми та типології їхніх потреб.

Для пом'якшення негативних наслідків та зменшення соціальної напруги органами місцевого самоврядування були створені декілька «гарячих ліній» для отримання інформації щодо потреб нужденних мешканців та оформлення заявок на гуманітарну допомогу. Ряд волонтерів надали для цього власні номери телефонів. Гугл-форма заявки дозволяла оперативно обробляти заявки по районам міста, що допомогло районним виконкомом Херсона точніше визначати обсяг необхідних закупівель та логістику їхньої доставки для ім- та маломобільних містян, а працівникам центрів надання соціальних послуг – ефективніше оцінювати потреби своїх клієнтів. Схожу форму отримання заявок застосували активісти, які об'єднали навколо себе однодумців на основі спільного місця роботи чи релігійної громади (напр., «Котики-патріотики» Ірини Саліхової, турагентство Ігоря Цуркана, ТРК «Херсон-плюс» Володимира Косюка та Ірини Мезенцевої, інш.). Ряд недержавних громадських організацій (напр., БФ «Захист») для отримання інформації щодо потреб у гуманітарній допомозі (заявок) використовували, крім Google-форм подання заявок через месенджери, як-от Viber та/або Телеграм-канали та подальшу їхню обробку. Таким чином, однією з перших форм допомоги сім'ям в окупованому Херсоні стало Е-волонтерство – тобто, волонтерство за допомогою Інтернету (у різних джерелах це називають віртуальне волонтерство, онлайн-волонтерство, кібер-волонтерство або цифрове волонтерство). Термін застосовується для позначення типу волонтерства, в якому Інтернет (використання підключеного до Інтернету пристрою) відіграє ключову роль у виборі волонтерів, передачі та завершення добровільної роботи (Довідник з Е-волонтерства, 2016). Але перші кроки такої форми волонтерської діяльності виявили як сильні, так і слабкі сторони їхньої реалізації.

Електронна заявка (форма її подання) має бути створена з урахуванням можливості перевірки ступеню необхідності (гостроти) потреби. Початкова хвиля звернень та їх задоволення показала, що в місті є дві полярні групи клієнтів, назовемо їх умовно: «діти» – ті, які переоцінюють власні труднощі та недооцінюють свої ресурси; «супердорослі» – які навпаки, недооцінюють наслідки проблем сім'ї та переоцінюють можливості родини самостійно з ними справитися. Перші

звертаються за будь-якою допомогою, вимагаючи пріоритетності задоволення саме їхньої заявки, і при цьому не прагнуть робити якихось «кроків назустріч» (хоча б самостійно забрати продуктивний набір з точки збору). Друга група сімей якщо й звертається за допомогою (або хоча б заявляють про визнання такої потреби), до останнього утримується від визнання себе нездатними вирішити проблеми зі забезпеченням власних потреб і тільки труднощі, що стосуються їхніх дітей, змушують «вийти з тіні».

За умов переважного Е-волонтерства першими оцінювачами потреб людини стають волонтери з обробки запиту (більш ефективним є голосовий контакт під час оформлення заявки – він дозволяє відфільтрувати клієнтів за гостротою проблеми та визначити таким чином пріоритетність роботи із запитом) або волонтери доставки, які вступають у безпосередній контакт зі суб'єктом звернення та можуть візуально та вербально оцінити стан клієнта. Зворотній зв'язок та обмін інформацією між учасниками волонтерської групи допоможуть у подальшому приймати більш зважені рішення на основі колегіальних висновків. Це забезпечить ефективність допомоги та убезпечить від певних факторів емоційного вигорання.

Для профілактики діяльнісного вигорання (нагадаємо, що волонтер – це не професія) слід пам'ятати, що ентузіазм та пасіонарність учасників волонтерського руху мають бути підкріплені компетентністю та координацією зусиль з обов'язковим аналізом поточної та підсумкової діяльності. Аналіз досвіду та порад, що розміщені, зокрема, на платформах Української волонтерської служби, дозволяють виокремити наступні ключові моменти організації часу волонтерів:

- чітко розуміти завдання та ресурси волонтерської групи, щоб не брати на себе завдань, не властивих чи неможливих для виконання;

- пам'ятати про час для себе, щоб відновлювати власні ресурси. Волонтери теж мають право на вихідний. Тож, якщо відчуваєте втоми чи відраду, вирішіть, кому делегувати свою частину завдань, та візьміть перерву. Або подумайте про зміну функції чи напрямку волонтерства;

- піклуватись про власне фізичне та психічне здоров'я, забезпечувати потреби людей, які залежать від вас;

- перш ніж взяти в роботу запит, оцініть власні та групові ресурси (наявність необхід-

ного, логістику) та безпеку виконання. Не впевнені – не обіцяйте. Усім допомогти неможливо, тож оберіть напрям\сектор відповідальності та зосередьтесь на цьому;

- робіть те, що виходить найкраще, та не піддавайтеся паніці, якщо відчуваєте хаос навколо. Краще зробити небагато, але якісно;

- якщо відмовляєте, поясніть причину та запропонуйте альтернативу. Це допоможе запобігти знеціненню вашої діяльності;

- після виконання запиту, поцікавтеся в учасників, як все відбулося. Бачення та оцінка результатів важливі для відчуття значущості повсякденних дій.

Слід визнати, що подібні поради для практики волонтерських груп на тимчасово окупованих територіях мали значення в тих організаціях, де був досвід волонтерства, супервізії такої діяльності та регулярної профілактики вигорання. Для суб'єктів добровільної допомоги, які виникли стихійно, такі навички формувалися неоднорідно, що призводило до конфліктів та втрати мотивації окремих волонтерів. Там, де серед менеджерів були люди з фаховою освітою соціальних працівників або менеджерів персоналу, вдавалось оптимізувати зусилля добровольців та ефективно використовувати наявні ресурси, уникаючи ранньої втоми та втрати пильності в умовах окупації.

Висновки. Волонтерство як вид активності може проявлятися в різних сферах життя громади. В умовах тимчасової окупації така діяльність стає частиною стратегії виживання громади в обставинах невизначеності. Зважаючи на небезпеку та маломобільність вразливих груп населення велику роль грає мобільний зв'язок/інтернет, оскільки подання запитів та їхня обробка здійснюються у більшості своїй дистанційно. З вимог безпеки слід регулярно змінювати маршрути та місця\способи видачі гуманітарної допомоги, мотивування працездатних мешканців до допомоги волонтерам інформацією та доставкою продуктів. Для волонтерських груп важливо дотримуватися норм психогігієни, щоб запобігти передчасному вигоранню та втрати мотивації. Більшого ефекту волонтерська діяльність матимете, якщо в її організації та менеджменті будуть брати участь професійні соціальні працівники або менеджери по роботі із запитом громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко А., Вдовцов Ю. Посібник по роботі з волонтерами. Київ, 2021. 164 с.
2. Вашкович В.В. Адміністративно-правове забезпечення волонтерства як складова соціальної функції держави. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Ужгород. 2018. 19 с.
3. Волонтерство: поради для організатора волонтерського руху: методичний посібник / [укл.: Лях Т. П., Безпалько О. В., Заверіко Н. В., Зверева І. Д., Зимівець Н. В.]. К. : ВГЦ «Волонтер», 2001. 176 с.
4. Голуб В. Л. Волонтерська діяльність в системі взаємовідносин держави та суспільства : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / В. Л. Голуб ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2016. 20 с.
5. Довідник з Е-волонтерства. Практичний посібник для осіб, установ та організацій, які хочуть використовувати нові технології та долучитися до віртуальної спільноти, щоб зробити свій внесок. 2016. URL: <https://www.sii.org.ua/wp-content/uploads/2016/07/dovidnik-z-ewolontierstwa.pdf>
6. Жужа Л. О. Волонтерський рух у контексті антитерористичної операції в Україні: політологічний вимір : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Л. О. Жужа ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2016. 19 с.
7. Маккарлі С. Управління діяльністю волонтерів: Як залучити громадськість до вирішення проблем суспільства / С. Маккарлі, Р. Лінч ; [пер. з англ.]. К. : Гурт, 1998. 160 с.
8. Менеджмент волонтерів від А до Я : навч.-метод. посібник / за ред. Т. Л. Лях; авт.-кол.: З. П. Бондаренко, Т. В. Журавель, Т. Л. Лях та ін. К. : Версо-04, 2012. 288 с.
9. Погрибна В. Л. Волонтерський рух як ознака змін у ментальності українців. *Вестник Національного університету «Юридическа академия Украины имени Ярослава Мудрого»*. Серія: *Философия, философия права, политология, социология*. 2016. № 28. С. 196–202.
10. Посібник волонтера / В. В. Вашкович, О. Ю. Василенко, Т. О. Карабін, Я. В. Лазур, В. В. Манзюк, В. М. Рошканюк. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 88 с.
11. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 N 3236-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, No 42, ст. 435. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
12. Adams, Katherine. Investing in volunteers: A guide to effective volunteer management. National Trust for Historic Preservation, 1985.
13. Anderson, John C., and Larry F. Moore. The motivation to volunteer. *Journal of Voluntary Action Research*. 7.3-4 (1978): 120–129.
14. Brown, Alexander L., Jonathan Meer, and J. Forrest Williams. Why do people volunteer? An experimental analysis of preferences for time donations. *Management Science*. 65.4 (2019): 1455–1468.
15. Brown, Eleanor. Assessing the value of volunteer activity. *Nonprofit and voluntary sector quarterly*. 28.1 (1999): 3–17.
16. Clary, E. Gil, and Mark Snyder. The motivations to volunteer: Theoretical and practical considerations. *Current directions in psychological science*. 8.5 (1999): 156–159.
17. Makarova, O. V., Dutka, D. I. Volunteer Movement in Germany (Current Aspects). *Demografija ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*. 2022. 3(49), pp.89–101.
18. Simsa, Ruth, Rameder, P., Aghamanoukjan, A., & Totter, M. (2019). Spontaneous volunteering in social crises: Self-organization and coordination. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 48 (2_suppl), 1035–1225.
19. Smith, David Horton. Altruism, volunteers, and volunteerism. *Journal of Voluntary Action Research*. 10.1 (1981): 21–36.

REFERENCES:

1. Bondarenko A., Vdovtsov Yu. (2021) Posibnyk po roboti z volonteramy [Guide to working with volunteers]. Kyiv, 164 p. [in Ukrainian].
2. Vashkovich, V. V. (2018). Administratyvno-pravove zabezpechennya volonterstva yak skladova sotsial'noyi funktsiyi derzhavy [Administrative and legal provision of volunteering as a component of the social function of the state]. Abstract of Ph.D. dissertation, Law, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine [in Ukrainian].
3. Volonterstvo: poradnyk dlya orhanizatora volonterskoho rukhu: metodychnyy posibnyk / [Lyakh T. P., Bezpalko O. V., Zaveriko N. V., Zvyeryeva I. D., Zymivets N. V.] [Volunteerism: an advisor for the organizer of the volunteer movement: a methodological guide] / [T. P. Lyakh, O. V. Bezpalko, N. V. Zaveriko, I. D. Zvereva, N. V. Zymivets]. Kyiv : VHC «Volunter», 2001. 176 p. [in Ukrainian].
4. Holub, V. L. (2016). Volonterska diyalnist v systemi vzayemvidnosyn derzhavy ta suspilstva [Volunteer activity in the system of relations between the state and society] : Abstract of Ph.D. dissertation, Governance: 25.00.01 / V. L. Holub ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian]
5. Dovidnyk z E-volonterstva. Praktychnyy posibnyk dlya osib, ustanov ta orhanizatsiy, yaki khochut vykorystovuvaty novi tekhnolohiyi ta doluchytysya do virtualnoyi spilnoty, shchob zrobyty sviy vnesok (2016) [Handbook of E-volunteering. A practical guide for individuals, institutions and organizations who want to use new technologies and

join the virtual community to make a contribution]. URL: <https://www.sii.org.ua/wp-content/uploads/2016/07/dowidnik-z-ewolontierstwa.pdf> [in Ukrainian].

6. Zhuzha, L. O. (2016) Volonterskyi rukh u konteksti antyterrorystychnoyi operatsiyi v Ukraini: politolohichnyy vymir [The volunteer movement in the context of the anti-terrorist operation in Ukraine: a political dimension]: Abstract of Ph.D. dissertation, Politics: 23.00.02 / L. O. Zhuzha; Kharkiv. nats. ped. un-t im. H.S. Skovorody. Kharkiv, 19 p. [in Ukrainian].

7. McCurley, S. (1998) Upravlinnya diyal'nistyu volonteriv: Yak zaluchyty hromadskist do vyrishennya problem suspilstva [Volunteer management: How to involve the public in solving society's problems]/ Steve McCurley and Rick Lynch; [transl. English]. Kyiv. Gurt., 160 p. [in Ukrainian].

8. Menedzhment volonteriv vid A do YA: navch.-metod. posibnyk (2012) [Management of volunteers from A to Z: teaching method. manual] / Edited by T. L. Lyakh; authors: Z. P. Bondarenko, T. V. Zhuravel, T. L. Lyakh, and others. Kyiv: Verso-04. 288 p. [in Ukrainian].

9. Pohrybna V. L. (2016). Volonterskiy rukh yak oznaka zmín u mentalnosti ukraintsív [Volunteer movement as a sign of changes in the mentality of Ukrainians]. *Vestnik Natsionalnogo universiteta «Yuridicheskaya akademiya Ukrainy imeni Yaroslava Mudrogo»*. Seriya : filosofiya, filosofiya prava, politologiya, sotsiologiya. № 28. 196–202. [in Ukrainian].

10. Posibnyk volontera [Volunteer's guide] (2022) / V. V. Vashkovich, O. Yu. Vasylenko, T. O. Karabin, Y. V. Lazur, V. V. Manzyuk, V. M. Roshkanyuk. Odesa: Publishing House «Helvetika», 88 p. [in Ukrainian].

11. Pro volontersku diyalnist (2011): Zakon Ukrainy [About volunteer activity] / 19.04.2011 N 3236-VI Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> [in Ukrainian].

12. Adams, Katherine. Investing in volunteers: A guide to effective volunteer management. National Trust for Historic Preservation, 1985.

13. Anderson, John C., and Larry F. Moore. The motivation to volunteer. *Journal of Voluntary Action Research* 7.3-4 (1978): 120-129.

14. Brown, Alexander L., Jonathan Meer, and J. Forrest Williams. Why do people volunteer? An experimental analysis of preferences for time donations. *Management Science* 65.4 (2019): 1455–1468.

15. Brown, Eleanor. Assessing the value of volunteer activity. *Nonprofit and voluntary sector quarterly* 28.1 (1999): 3–17.

16. Clary, E. Gil, and Mark Snyder. The motivations to volunteer: Theoretical and practical considerations. *Current directions in psychological science* 8.5 (1999): 156–159.

17. Makarova, O. V., Dutka, D. I. Volunteer Movement in Germany (Current Aspects). *Demohrafiya ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*(2022), 3(49), pp. 89–101.

18. Simsa, Ruth, Rameder, P., Aghamanoukjan, A., & Totter, M. (2019). Spontaneous volunteering in social crises: Self-organization and coordination. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 48 (2_suppl), 1035–1225.

19. Smith, David Horton. Altruism, volunteers, and volunteerism. *Journal of Voluntary Action Research* 10.1 (1981): 21–36

УДК 364-787.3-053.6-056.49

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.4>

Наталія ДІДИК

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. І. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, Україна, 32301

ORCID: 0000-0001-5852-2379

Віталій СПІВАК

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. І. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, Україна, 32301

ORCID: 0000-0003-1843-562X

Бібліографічний опис статті: Дідик, Н., Співак, В. (2023). Соціально-психологічна робота з підлітками з агресивною поведінкою. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 26–31, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.4>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РОБОТА З ПІДЛІТКАМИ З АГРЕСИВНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

У статті досліджено особливості соціально-психологічної роботи з підлітками з підвищеною агресивністю. Агресія – мотивована деструктивна поведінка, яка суперечить нормам і правилам існування людей у суспільстві, завдає об'єктам нападу фізичної та моральної шкоди. Агресивність часто зустрічається у підлітків через вікові та гормональні зміни, бажання самоствердитись, виявити самостійність та незалежність від батьків, вплив оточення та сімейне виховання. За результатами діагностики, надмірно високий рівень агресивності притаманний для третини підлітків. Для подолання агресії у підлітків ефективною є соціальна профілактика – діяльність, спрямована на попередження виникнення та розвитку негативних соціальних явищ, соціальних проблем і проблем особистості. Ефективними формами соціальної профілактики агресивності підлітків є: тренінг, брейн-ринг, вікторини, презентації, бесіди, відеолекторії, ігри, конкурси, клуби взаємодопомоги, перегляд та аналіз відеофільмів, дискусія, арттерапія та ін. Ефективними засобами щодо зниження агресивності підлітків є: правова освіта (лекції, кінолекторії, відеолекторії, освітні програми, матеріали в ЗМІ, методика «рівний-рівному»); надання консультативної допомоги у вирішенні проблем; сімейне консультування і психотерапія, соціальний захист і представництво інтересів сімей; соціальний захист і реабілітація дітей; створення умов для змістовного проведення дозвілля (творчі гуртки та студії, спортивні секції, дозвіл-леві заклади, конкурси, вуличні ігрові майданчики); соціально-психологічні тренінги (самопізнання, підвищення впевненості у собі, розвиток комунікативних навичок, вмінь вирішувати складні ситуації, формувати навички відповідальної поведінки); навчання на рівних (підготовка волонтерів, які будуть поширювати інформацію серед однолітків).

Ключові слова: агресивність, підліток, соціально-психологічна робота, тренінг, правова освіта, соціальна профілактика, методика «рівний-рівному».

Nataliia DIDYK

Ph. D. in Psychology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Educational Psychology, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, 61, str. Ivan Ohienko, Kamianets-Podilskyi, Ukraine, 32301

ORCID: 0000-0001-5852-2379

Vitaly SPIVAK

Ph. D. in Psychology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, 61, str. Ivan Ohienko, Kamianets-Podilskyi, Ukraine, 32301

ORCID: 0000-0003-1843-562X

To cite this article: Didyk, N., Spivak, V. (2023). Sotsialno-psykholohichna robota z pidlitkami z ahresyvnoiu povedinkoiu [Social and psychological work with adolescents with aggressive behavior]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 26–31, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.4>

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO TEENAGERS WITH AGGRESSIVE BEHAVIOR

The article examines the peculiarities of social-psychological work with adolescents with increased aggressiveness. Aggression is motivated destructive behavior that contradicts the norms and rules of human existence in society, causing physical and moral damage to the objects of attack. Aggressiveness is often found in teenagers due to age and hormonal changes, the desire to assert oneself, to show independence and independence from parents, the influence of the environment and family upbringing. According to the results of diagnostics, an excessively high level of aggressiveness is inherent in one third of teenagers. To overcome aggression in teenagers, social prevention is effective – activities aimed at preventing the occurrence and development of negative social phenomena, social problems and personality problems. Effective forms of social prevention of adolescent aggressiveness are: training, brain-ring, quizzes, presentations, conversations, video lectures, games, contests, mutual aid clubs, viewing and analysis of video films, discussion, art therapy, etc. Effective means of reducing the aggressiveness of teenagers are: legal education (lectures, film lectures, video lectures, educational programs, media materials, "peer-to-peer" method); provision of advisory assistance in solving problems; family counseling and psychotherapy, social protection and representation of the interests of families; social protection and rehabilitation of children; creation of conditions for meaningful leisure time (creative circles and studios, sports sections, leisure facilities, competitions, street playgrounds); socio-psychological trainings (self-knowledge, increasing self-confidence, development of communication skills, ability to solve difficult situations, forming skills of responsible behavior); peer education (training of volunteers who will spread information among peers).

Key words: aggression, adolescent, socio-psychological work, training, legal education, social prevention, peer-to-peer method.

Актуальність проблеми. Суспільний процес як процес гуманізації суспільних відносин потребує особливого впливу на представників найменш соціально захищених верств населення. Особливо незахищеною та вразливою категорією осіб сьогодні є діти, які потребують соціально-психологічної підтримки у закладах освіти. Сьогодні поширеною проблемою у закладах освіти є булінг, особливо для сучасного дитячого і молодіжного середовища.

У процесі реформування системи освіти, проблеми цькування і насильства в освітньому середовищі дуже часто стають перешкодою для досягнення мети всебічного розвитку дитини. Заклад освіти відіграє важливу роль у створенні умов для здобуття учнями знань в безпечному освітньому середовищі, формуванні ставлень та навичок, які потрібні, щоб уникнути та запобігти проявам насильства, безконфліктного спілкування, ненасильницької поведінки. Вирішальна роль у протидії насильству і булінгу належить психологам та соціальним працівникам. Часто причиною булінгу стає підвищена агресивність у підлітковому середовищі, що й спричиняє нетерпимість до однолітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціально-психологічної роботи при агресивній поведінці підлітків розглядається у дослідженнях О. С. Босак, Т. В. Войцях,

Є. Ю. Грицай, А.Ю. Гури, О. Ю. Дроздової, Т. В. Журавель, Г. В. Кожині, О. Г. Коломієць, Ю. В. Кононенко, Н. П. Краснової, В. П. Лютого, Т. Л. Лях, О. П. Лящ, Н. Ю. Максимової, О. О. Мізерної, О. І. Москалюк, Г. О. Орел, В. М. Оржеховської, І. В. Сопівник, О. Г. Шаровари, О. В. Файдюк, М. А. Снітко, С. Я. Харченко та ін. Вчені стверджують, що агресія, яка найбільш притаманна підліткам, саме в цьому віці є формою самовираження, не дає можливості розвиватися адекватним стосункам з батьками, вчителями, однолітками.

О. В. Файдюк серед різноманітних, взаємопов'язаних факторів, які обумовлюють виявлення агресії, описує такі, як: індивідуальний чинник, діючий на рівні психобіологічних передумов асоціальної поведінки, який гальмує соціальну адаптацію індивіда; психолого-педагогічний чинник, що виявляється в дефектах шкільного і сімейного виховання; соціально-психологічний чинник, що розкриває несприятливі особливості взаємодії неповнолітнього зі своїм найближчим оточенням в сім'ї, на вулиці, в навчально-виховному колективі; особистісний чинник, який, перш за все, виявляється в активно-виборчому ставленні індивіда, що шукає своє середовище для спілкування; соціальний чинник, що визначається соціальними і соціально-економічними умовами існування

суспільства. Витоки агресивної поведінки становлять педагогічна і соціальна занедбаність, різні відхилення в стані фізичного і психічного здоров'я (Файдюк, 2015). Разом з тим, у літературі недостатньо досліджено особливості соціально-психологічної допомоги підліткам з агресивною поведінкою. Це стало метою нашого дослідження – обґрунтувати особливості соціально-психологічної допомоги підліткам з агресивною поведінкою.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Агресія – мотивована деструктивна поведінка, яка суперечить нормам і правилам існування людей у суспільстві, завдає об'єктам нападу фізичної та моральної шкоди. За визначенням О. П. Песоцької, агресивність – це короткочасний емоційний стан або риса особистості, для яких характерна стійка готовність людей до дій, спрямованих на заподіяння психологічної або фізичної шкоди (Песоцька, 2008). У 10–11 років між різними формами агресії існує достатньо слабка диференціація. У 14–15 років між різними формами агресії присутні більш чіткі межі. У 12–13 років у хлопчиків та дівчаток найбільш вираженою є форма агресії – негативізм. Друге місце займає фізична агресія у хлопчиків, у дівчаток – вербальна агресія.

Агресивність часто зустрічається у підлітків через вікові та гормональні зміни, бажання самоствердитись, виявити самостійність та незалежність від батьків, вплив оточення та сімейне виховання. О. В. Файдюк виділяє такі наслідки агресивної поведінки підлітків: конфлікти з однолітками, батьками та вчителями; зниження рівня ефективності освітнього процесу; дезадаптованість підлітків; асоціальні прояви поведінки підлітків у дорослому віці; формування різних видів та форм девіантної поведінки тощо (Файдюк, 2015).

Підлітки схильні спрямовувати свою агресію на дорослих, на аутсайдерів в групі, а також на представників «чужої» групи. Так виникає булінг – навмисна повторювана поведінка, що проявляється у вигляді цькування, бойкоту, насмішок, поширення чуток, висміювання, псування особистих речей, фізичної розправи, залякування, вимагання грошей, приниження через інтернет-ресурси тощо. Моббінг – застосування психологічного терору групою щодо однієї особи.

Нами проведено методику А. Асінгера для визначення рівня агресивності підлітків. Отри-

mano такі результати: надмірно високий рівень агресивності притаманний для 32% досліджуваних (16 осіб). Помірний рівень агресивності властивий для 42% респондентів (21 особа). Руйнівний рівень агресивності властивий для 4% підлітків (2 особи). За результатами методики рівень агресивності у підлітковому віці вищий у хлопчиків, ніж в дівчаток (у хлопчиків 60,7%, а у дівчаток – 39,3%). Образливість та підозріливість щодо інших людей у дівчат підліткового віку більш висока, ніж у хлопчиків (у хлопчиків 41,5%, а у дівчаток – 58,5%). Для 58% хлопчиків притаманна вербальна (пряма) агресія, яка проявляється у роздратованості, вульгарних словах, крику на інших. 54% дівчат стримують прояви агресивності до об'єкта, який викликає агресію, їм властива вербальна (непряма) агресія. Дівчата можуть спрямовувати агресивність поза людиною, яка її спричинила, обмовляти за спиною та драгуватись.

Напрямами роботи з агресивною поведінкою, на думку В. П. Лютого, є: 1. Дослідження, діагностика, моніторинг проблеми: дослідження причин проблеми, стану її розвитку, чинників, що його визначають, аналіз ефективності реалізації профілактичних програм. 2. Попередження негативної дії об'єктивних чинників: вплив на об'єктивні (природні, матеріально-економічні) причини і чинники проблеми (усунення, нейтралізація, запобігання, компенсація наслідків). 3. Попередження негативного впливу соціального оточення: запобігання поширенню негативних цінностей, зразків поведінки, захист від шкідливих дій інших осіб. 4. Збільшення ресурсів середовища: створення можливостей для подолання проблеми і чинників, що її створюють, для альтернативного проблемі способу життя, для повноцінного задоволення потреб. 5. Формування адекватного уявлення щодо проблеми та ставлення до неї: формування свідомого ставлення людей щодо проблеми та її причин (знань, поглядів, переконань, установок тощо), позитивних соціальних цінностей. 6. Виявлення і корекція особистісних якостей, що знижують адаптивні можливості людини: попередження розвитку, нейтралізація та корекція проявів негативних особистісних рис.

Розвиток якостей, що збільшують адаптивні можливості: розвиток вмінь і якостей, необхідних для подолання проблем (Лютий, 2004).

С. Я. Харченко, Н. П. Краснова серед напрямів профілактичної роботи агресивної поведінки описують: правову освіту, розповсюдження інформації щодо правових можливостей подолання проблеми (лекції, кіно-, відеолекторії, освітні програми, матеріали в ЗМІ); надання консультативної допомоги у вирішенні проблем (консультації юриста, психолога, лікаря, педагога, телефонне консультування); надання кризової соціально-психологічної допомоги (кризові стаціонари, служби «Телефон довіри тощо»); соціально-педагогічну допомогу сім'ям з обмеженими педагогічними ресурсами, сім'ям з проблемними дітьми (сімейне консультування, представництво інтересів сімей); соціальний захист і реабілітацію дітей з девіантних сімей (консультування, кризове втручання, позбавлення батьківських прав); сприяння зайнятості населення, особливо представників соціально вразливих груп та груп ризику (центри зайнятості і працевлаштування, громадські роботи); створення умов для змістовного проведення дозвілля (творчі гуртки та студії, спортивні секції, дозвільні заходи, конкурси, вуличні ігрові майданчики); соціальну підтримку проявів позитивної соціальної активності (підтримка діяльності громадських організацій, груп соціальної дії, волонтерської роботи); профілактику наркоманії та алкоголізму (Харченко, 2012).

Ю. В. Кононенко, І. В. Сопівник вважають за потрібне використовувати такі напрями соціально-психологічної роботи з агресивними підлітками: 1. Консультаційна робота з батьками і педагогами на заняття провокуючих факторів агресивної поведінки в підлітків. 2. Навчання учня конструктивних поведінкових реакцій у проблемній ситуації. Зняття деструктивних елементів у поведінці. 3. Навчання учня технік і способів керування власним гнівом. Розвиток контролю над деструктивними емоціями. 4. Зниження рівня особистісної тривожності. 5. Корекція агресивної поведінки підлітків. 6. Формування усвідомлення особистісних емоцій і почуттів інших людей; розвиток емпатії. 7. Розвиток позитивної самооцінки. 8. Навчання підлітка відреагуванню негативної ситуації загалом (Кононенко, 2012).

Рекомендаціями щодо роботи з агресивністю підлітків Т.В. Журавель рписує такі: тісна співпраця психологів, соціальних педагогів, керівництва школи з батьками та спеці-

лістами з психокорекційної роботи – представниками державних та громадських організацій; розробка на впровадження у школі чіткої системи індикаторів здійснення насильства над дитиною, зокрема у сім'ї, з метою раннього виявлення дітей, які потребують допомоги і підтримки; систематичне здійснення первинної, вторинної та третинної профілактики агресивної поведінки дітей починаючи з молодших класів школи на основі спеціально розроблених програм, а не окремих непослідовних заходів; використання різноманітних методів впливу у профілактичних програмах (індивідуальні бесіди; диспути; відео-лекторії; казко-терапія; арт-терапія; рольові ігри; ігри, що дозволяють «виплеснути» негативні емоції; тренінги; різноманітні спортивні змагання тощо); впровадження на рівні закладу системи шкільної медіації як дієвого інструменту формування у дітей навичок недопущення та конструктивного вирішення конфліктних ситуацій; залучення батьків чи значущих осіб до профілактичного процесу, організація соціально-педагогічної, психологічної, просвітницької роботи з батьками, навчання ефективним методам виховання та розвитку дитини без застосування насильства та будь-якого негативного впливу на дитину; залучення до реалізації профілактичних програм висококваліфікованих спеціалістів, які володіють відповідними знаннями, вміннями та навичками; включення до профілактичних програм (що можуть реалізуватися як у груповій, так і у індивідуальній формах) таких змістових блоків: діагностична робота з визначення причин та основних проявів агресії у підлітків; індивідуальне мотиваційне інтерв'ю (бесіда) з метою з'ясування рівня усвідомлення підлітком проблеми та бажання працювати щодо її подолання та попередження більш негативних поведінкових проявів; постановка індивідуальних цілей щодо подолання агресивної поведінки; загальна інформація про агресію (стадії розвитку агресії, ескалація конфлікту); навчання навичкам виявлення терпимості та самоконтролю агресивних проявів поведінки; відповідальність за здійснення тих чи інших агресивних дій; сутність насильства в сім'ї та його попередження; конструктивні моделі взаємодії з однолітками та дорослими (ефективне спілкування, успішне попередження та подолання конфліктів тощо); формування перспективного життєвого плану;

підведення підсумків щодо результатів роботи у програмі, оцінка результатів досягнення індивідуальних цілей (Журавель, 2014).

Погоджуємось із думкою Л.І. Романовської, Л.М. Джигун, Н.В. Синюк, що ефективними для профілактики агресивної поведінки підлітків будуть: правова освіта (лекції, кінолекторії, відеолекторії, освітні програми, матеріали в ЗМІ, методика «Рівний-рівному»); надання консультативної допомоги у вирішенні проблем (консультації юриста, психолога, лікаря, педагога, консультування в ЗМІ, телефонне консультування); соціально-педагогічна допомога сім'ям з обмеженими педагогічними ресурсами (сімейне консультування і психотерапія, соціальний захист і представництво інтересів сімей); соціальний захист і реабілітація дітей (консультування, психологічна допомога у кризовій ситуації, позбавлення батьківських прав); створення умов для змістовного проведення дозвілля (творчі гуртки та студії, спортивні секції, дозвіллеві заклади, конкурси, вуличні ігрові майданчики); соціально-психологічні тренінги (самопізнання, підвищення впевненості у собі, розвиток комунікативних навичок, вмінь вирішувати складні ситуації, формувати навички відповідальної поведінки); навчання на рівних (підготовка волонтерів з числа підлітків, які поширюватимуть профілактичну інформацію в середовищі однолітків під час неформального спілкування) (Романовська, 2009).

Ю.В. Кононенко, І.В. Сопівник описують такі напрями роботи з агресивними підлітками:

1. Консультаційна робота з батьками і педагогами на заняття провокуючих факторів агресивної поведінки в підлітків.
2. Навчання учня конструктивних поведінкових реакцій у проблемній ситуації. Зняття деструктивних елементів у поведінці.
3. Навчання учня технік і способів керування власним гнівом. Розвиток контролю над деструктивними емоціями.
4. Зниження рівня особистісної тривожності.
5. Корекція агресивної поведінки підлітків.
6. Формування усвідомлення особистісних емоцій і почуттів інших людей; розвиток емпатії.
7. Розвиток позитивної самооцінки.
8. Навчання підлітка від реагування негативної ситуації загалом (Кононенко, 2012).

Ефективними формами соціальної профілактики агресивності підлітків є: тренінг, брейнинг, вікторини, презентації, бесіди, відеолек-

торії, ігри, конкурси, клуби взаємодопомоги, перегляд та аналіз відеофільмів, дискусія, арт-терапія та ін. Функціональними обов'язками соціального працівника і психолога щодо профілактики проявів агресивної поведінки підлітків у закладі освіти є: формування гуманних відносин між вихованцями, учнями та педагогами; охорона і захист прав та інтересів дітей; вивчення особливостей особистості учня, соціальної ситуації розвитку та умов життєдіяльності; вияв інтересів та потреб, проблем і труднощів дітей та підлітків; створення атмосфери психологічного комфорту для учнів у навчальній та позанавчальній діяльності; організація та координація різних видів позанавчальної діяльності дітей і підлітків; попередження конфліктів в учнівських колективах; профілактика правопорушень та агресії серед неповнолітніх, робота з учнями «групи ризику»; посередницька діяльність між вихованцями та адміністрацією, педагогами школи, батьками, різними соціальними інститутами; взаємодія з педагогами, психологами, батьками або опікунами для надання допомоги учням; попередження суїцидальних спроб неповнолітніх.

Нами розроблена програма соціальної профілактики агресивності підлітків, яка, на наш погляд, є ефективною при застосуванні таких методів: профілактичні ігри (наприклад, «СТОП-насильству!»), карткову ігрову методику «Коло безпеки», метод «рівний-рівному», соціально-психологічні тренінги. Тренінгові заняття є досить ефективні, тому що спрямовані на формування знань, умінь і навичок, які сприяють усвідомленому вибору варіантів поведінки.

На нашу думку, ефективним для попередження агресії підлітків є комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації» [37], «Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект» [80], програма тренінгових занять «СТОП-Булінг» [74], серія роликів ЮНІСЕФ «Викресли булінг», створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ефективними формами соціально-психологічної роботи з агресивністю підлітків є: тре-

нінг, брейн-ринг, вікторини, презентації, бесіди, відеолекторії, ігри, конкурси, клуби взаємодопомоги, перегляд та аналіз відеофільмів, дискусія, арттерапія та ін. Перспективними шляхами оптимізації розв'язання проблеми є апробація програми профілактики агресії у підлітків,

застосовуючи інноваційні форми і методи соціальної роботи (наприклад, Інтернет-технології, ігрові технології) із залученням суб'єктів впливу різних рівнів (держави, закладів освіти та сім'ї), злагодженої міжпрофесійної взаємодії фахівців та громадських організацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Береговська Л. В., Данилюк О. С., Залеська І. І. та ін. Антибулінг. Практичні заняття. Київ, 2019. 152 с.
2. Журавель Т. В. Попередження агресивної поведінки підлітків як наслідку насильства в сім'ї. *Соціально-педагогічна підтримка сім'ї з дитиною*, Запоріжжя, 2014. С. 26–28.
3. Зверева І. Д. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія. Київ, 2008. 336 с.
4. Комплект освітніх програм. *Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації*. Київ, 2018. 143 с.
5. Кононенко Ю. В., Сопівник І. В. Агресивність підлітків із сільської місцевості: діагностика та соціально-педагогічна профілактика. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 6(31). С. 91–95.
6. Лютий В. П. Зміст і методи профілактичної інтервенції. *Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх*. Київ, 2004. С. 39–48.
7. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації : соціально-педагогічний аспект. Київ, 2016. 192 с.
8. Романовська Л. І., Джигун Л. М., Синюк Н. В. Теорія і практика реабілітаційної роботи. Хмельницький, 2009. 222 с.
9. Файдюк О. В. Соціально-педагогічна профілактика агресивної поведінки підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах. Запоріжжя, 2015. С. 76–78.
10. Харченко С. Я., Краснова Н. П. Робота соціального педагога з дітьми девіантної поведінки. Харків, 2012. 143 с.

REFERENCES:

1. Berehovska, L.V, Danyliuk, O.S., & Zalevska, I.I. (2019). Antybulinh. Praktychni zaniattia. Kyiv: Shkilnyi svit [in Ukrainian].
2. Zhuravel, T. V. (2014). Poperedzhennia ahresyvnoi povedinky pidlitkiv yak naslidku nasylstva v simi. *Sotsialno-pedahohichna pidtrymka simi z dytynoiu*, Zaporizhzhia: NZU [in Ukrainian].
3. Zvierieva, I.D. Sotsialna pedahohika: mala entsyklopediia (2008). Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury [in Ukrainian].
4. Komplekt osvitynih proham. *Vyrishennia konfliktiv myrnym shliakhom. Bazovi navychky mediatsii* (2018). Kyiv [in Ukrainian].
5. Kononenko, Yu. V., & Sopivnyk, I. V. (2012). Ahresyvnist pidlitkiv iz silskoi mistsevosti: diahnostryka ta sotsialno-pedahohichna profilaktyka. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 6(31) [in Ukrainian].
6. Liutyi, V. P. (2004). Zmist i metody profilaktychnoi interventsii. *Profilaktyka VIL/SNIDu ta ryzykovanoi povedinky sered vykhovantsiv prytulkiv dlia nepovnotitnikh*. Kyiv : Verso-04 [in Ukrainian].
7. Rozbudova myru. *Profilaktyka i vyrishennia konfliktu z vykorystanniam mediatsii: sotsialno-pedahohichnyi aspekt*. (2016). Kyiv : FOP Stetsenko V. V. [in Ukrainian].
8. Romanovska, L. I., Dzhyhun, L. M., & Syniuk, N. V. (2009). Teoriia i praktyka rehabilitatsiinoi roboty. Khmelnytskyi : KhNU [in Ukrainian].
9. Faidiuk, O. V. (2015). Sotsialno-pedahohichna profilaktyka ahresyvnoi povedinky pidlitkiv u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].
10. Kharchenko, S. Ya., & Krasnova, N. P. (2012). Robota sotsialnoho pedahoha z ditmy deviantnoi povedinky. Kharkiv : Osnova [in Ukrainian].

УДК 364.4:352.07]:172.12

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.5>

Віктор ЖУКОВ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0007-4368-6259

Тетяна ЛЯХ

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Валерій ПЕТРОВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинського національного університету імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-4955-2642

Ганна ПРУДЕНКО

магістр спеціальності 231 Соціальна робота кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0001-7829-3136

Бібліографічний опис статті: Жуков, В., Лях, Т., Петрович, В., Пруденко, Г. (2023). Морально-етичні засади соціальної роботи у територіальній громаді. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 32–37, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.5>

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

Сьогодні, для практики соціальної роботи надважливими та актуальними є питання обґрунтування цінності соціальних технологій щодо соціально-педагогічної підтримки осіб, які стали жертвами фізичного, психологічного, сексуального насильства, перебувають у ситуаціях, що потребують екстреного втручання. Саме соціальна робота виступає інструментом державної політики щодо соціального захисту, соціального супроводу, консультування задля створення комфортного соціального середовища, сприятливого для всебічного розвитку дітей, підвищення батьківського виховного потенціалу, адаптації у суспільстві, соціальної профілактики та соціальної реабілітації.

Авторами у статті наголошено, що соціальна робота спрямована на допомогу та підтримку отримувачів послуг у період особистісного та соціального неблагополуччя та зорієнтована на забезпечення базових потреб, захист, підтримку у територіальній громаді.

У цей складний період основою професійної діяльності соціального працівника є вітчизняний та міжнародний досвід, який ґрунтується на морально-етичних засадах, цінностях соціальної роботи, взаємодопоміжності. Наразі, проявом соціальної роботи у територіальній громаді є неорганізоване, проте усвідомлене, осмислене поєднання добродійності пересічних громадян як морального обов'язку, ціннісного орієнтування й прагнення роботи добро із професійною діяльністю соціальних працівників, що має значення для людини, громади, суспільства, загалом.

У статті актуалізуються питання професійно-етичної підготовки соціальних працівників з високим рівнем моральної відповідальності, професійно-етичних компетентностей, що сприятиме психосоціальному здоров'ю, безпеці, всебічному розвитку отримувачів послуг, шляхом реалізації принципу справедливості в життєдіяльність соціального середовища.

Морально-етичні норми соціальної роботи є складовою професійної діяльності фахівця. Вони у своїй практичній діяльності часто стикаються із складними моральними дилемами, відчувачи етичні труднощі у прийнятті

ефективних та виважених рішень, адже, у будь-якому разі, матимуть справу з проблемами соціально-економічної нерівності, порушенням принципу соціальної справедливості. І це змушує їх діяти відповідно до особистих моральних переконань, адже такі ситуації недостатньо урегульовані законодавством.

Ключові слова: мораль, етика, ціннісні орієнтації, територіальна громада, соціальний працівник.

Victor ZHUKOV

PhD in Education, Associate Professor, Associate Professor of Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0007-4368-6259

Tetiana LIAKH

PhD in Education, Associate Professor, Head of Social Pedagogy and Social Work Department Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Valeriy PETROVYCH

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Work and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-4955-2642

Hanna PRUDENKO

Master of specialty 231 Social work at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0001-7829-3136

To cite this article: Zhukov, V., Liakh, T., Petrovych, V., Prudenko, H. (2023). Moral'no-etychni etychni zasady sotsial'noyi roboty u terytorial'niy hromadi [Moral-Ethical Principles of Social Work in the Territorial Community]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 32–37, doi:<https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.5>

MORAL-ETHICAL PRINCIPLES OF SOCIAL WORK IN THE TERRITORIAL COMMUNITY

Today, in the practice of social work, issues related to justifying the value of social technologies for social-pedagogical support of individuals who have become victims of physical, psychological, and sexual violence, as well as those in situations requiring emergency intervention, are of paramount importance and relevance. Social work serves as a tool of state policy for social protection, social support, counseling, aimed at creating a comfortable social environment conducive to the comprehensive development of children, enhancing parenting potential, adaptation in society, social prevention, and social rehabilitation. The authors emphasize in the article that social work is directed towards assistance and support of service recipients during periods of personal and social distress and is oriented towards meeting basic needs, protection, and support within the territorial community.

In this challenging period, the foundation of a social worker's professional activity lies in domestic and international experience based on moral-ethical principles, values of social work, and mutual support. Currently, the manifestation of social work in the territorial community represents an unorganized yet conscious and meaningful combination of benevolence of ordinary citizens as a moral obligation, a value orientation, and the aspiration to do good, along with the professional activities of social workers, which is significant for individuals, communities, society as a whole.

The article addresses the issues of professional-ethical training of social workers with a high level of moral responsibility, professional-ethical competencies, which will contribute to the psychosocial well-being, safety, and comprehensive development of service recipients through the implementation of the principle of justice in the life of the social environment. Moral-ethical norms of social work are an integral part of a professional's activities. In their practical work, professionals often encounter complex moral dilemmas and face ethical challenges in making effective and balanced decisions, as they will inevitably deal with issues of socio-economic inequality and violation of the principle of social justice. This compels them to act in accordance with their personal moral convictions, as such situations are insufficiently regulated by legislation.

Key words: morality, ethics, value orientations, territorial community, social worker.

Постановка проблеми. Багаторічний вітчизняний та міжнародний досвід слугує підґрунтям професійної соціальної роботи під час повномасштабної російсько-української війни. У цей складний період також формується феномен соціальної роботи у країні, ґрунтуючись на морально-етичних засадах, ціннісних орієнтаціях, взаємопідтримці, професійній діяльності соціальних працівників. Характерним проявом соціальної роботи у територіальній громаді в умовах кризи, зумовленої російсько-українською війною, є неорганізоване, проте усвідомлене, осмислене поєднання добродійності пересічних громадян як морального обов'язку, ціннісного орієнтування й прагнення робити добро, що має значення для людини, громади, суспільства загалом.

Варто звернути увагу, що під час війни соціальна робота у територіальній громаді реалізується на рівні органів місцевого самоврядування, територіальної громади, закладів соціальної сфери, мешканців громади.

Важливо, що соціальна робота спрямована на допомогу та підтримку отримувачів послуг у період особистісного та соціального неблагополуччя та зорієнтована на забезпечення базових потреб, захист, підтримку у територіальній громаді (Лях, Спіріна, Клішевич, 2022).

Наразі, **актуальними є питання** обґрунтування цінності соціальних технологій щодо соціально-педагогічної підтримки вразливих сімей з дітьми, які стали жертвами фізичного, психологічного, сексуального насилля, перебувають у ситуаціях, що потребують екстреного втручання. Така підтримка може надаватися у формі соціального захисту, соціального супроводу, консультування задля створення комфортного соціального середовища, сприятливого для всебічного розвитку дітей, підвищення батьківського виховного потенціалу, адаптації у суспільстві, соціальної профілактики та соціальної реабілітації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування етичних засад професійної діяльності соціальних працівників вивчали О. Газмін, Т. Спіріна, Л. Хоружа; засади формування морально-етичного ідеалу фахівців соціальної сфери розкривають у наукових публікаціях О. Гомонюк, І. Мигович, О. Пономаренко, Т. Семигіна; технології соціально-педагогічної роботи з різними групами

отримувачів послуг розглядали Р. Вайнола, Н. Заверико, С. Харченко; соціально-педагогічну роботу з батьками задля підтримки ними дітей у воєнний період досліджували М. Лехолетова, В. Петрович; проблему соціальної профілактики сімейного неблагополуччя в територіальній громаді вивчали Т. Лях, Н. Клішевич; питання підготовки соціальних працівників до роботи в громаді висвітлила у дисертаційному дослідженні А. Слезанська.

Мета статті. Попри значну кількість наукових досліджень щодо різних підходів професійної підготовки майбутніх фахівців, дослідження морально-ціннісних засад соціальної роботи у територіальній громаді та питання реалізації моральних імперативів у професійній діяльності соціального працівника потребує подальшого вивчення, що і зумовило вибір теми.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні набуває особливої актуальності Питання формування професійної етики фахівців, що працюють, головним чином, із людьми, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, взаємодіючи з органами державної влади та громадськими організаціями. Це підвищує вимоги до освітнього процесу у закладах вищої освіти, які готують конкурентоздатних, компетентних фахівців. Морально-етична складова підготовки соціальних працівників реалізується через систему ціннісних орієнтацій, позитивних зразків поведінки, професійну мораль та принципів соціальної роботи. Від рівня їхньої фахової підготовки, сформованості морально-етичних якостей залежить результативність розв'язання питань отримувачів соціальних послуг. Вивчення моральних засад, ціннісних орієнтацій соціальних працівників як складової загальної етичної теорії, сприяє розумінню морально-етичних проблем та дилем, професійної моралі, закономірностей подальшого розвитку (Спіріна, 2014).

Наразі, соціальна робота, об'єктом якої виступають взаємовідносини з отримувачами послуг та їх найближчим оточенням, колегами, керівництвом продукує інтегровану систему взаємообумовлених морально-етичних відносин. Таким чином, підґрунтям взаємовідносин фахівця у професійній діяльності є регулярне, планомірне й послідовне формування моральних якостей на засадах етики та цінностей, відображених у свідомості людини та визначе-

них нею як стратегічні життєві цілі та загально-світоглядні орієнтири (Спіріна, 2013).

Організація систематичної та цілеспрямованої роботи задля формування морально-етичних якостей впливатиме на свідомість соціальних працівників та сприятиме трансформації в особистісні переконання моральних знань при виконанні ними професійних обов'язків.

Етична оцінка певної професії суспільством зумовлюється її цінністю щодо суспільного розвитку, а також моральним впливом на оточуючих. Тому, соціальна проактивність фахівців та їх морально-етичні якості є ключовими факторами якісного виконання ними обов'язків, спрямованих на соціальну підтримку осіб, які її потребують.

Соціальна робота передбачає специфічну систему цінностей, які склалися у процесі становлення та формування норм поведінки фахівців. Проте, як професійна діяльність вона ґрунтується на загальнолюдських цінностях: повага до людини, визнання її безумовної цінності, незалежно від реальних досягнень і поведінки особистості; людина втілює свою соціальну унікальність у взаємовідносинах з іншими людьми та взаємозалежна від них у становленні власної унікальності; людині притаманна здатність до змін, прагнення до свободи вибору й прийняття важливих рішень (Васянович, 2010).

Отож, необхідно враховувати право отримувачів послуг на підтримку з боку найближчого оточення, соціального середовища загалом; право на помилку й самовизначення, реалізацію власних можливостей та відповідальність за свої дії, рішення, вчинки.

Канадська асоціація соціальних працівників акцентує увагу на таких ключових цінностях соціальної роботи, як: повага до гідності та цінності людини, визнання суспільної справедливості, конфіденційність, служіння суспільству, чесність, компетентність (Семигіна, 2020).

Крім того, у Глобальних принципах соціальної роботи наголошується на визнанні гідності людини, дотриманні права на самовизначення, на участь, соціальній справедливості, ставленні до людини як до цілісної особистості. У кризових умовах соціальна робота у територіальних громадах, на думку Т. Семигіної, ґрунтується на феміністичній соціальній роботі (цінності гендерної рівності); підході, орієнтованому на сильні сторони отримувачів послуг (кожен має ресурси задля досягнення особистих цілей);

зеленій соціальній роботі (соціальне та фізичне середовище має відповідати потребам та життєвим цілям отримувача соціальних послуг).

Український досвід соціальної роботи підтверджує, що надійними партнерами громад активно виступають громадські організації, своєрідним суб'єктом допомоги у громадах є мешканці, які самоорганізуються, підтримуючи моральний дух вірою у справедливість.

Саме тому, зростають вимоги до фахової підготовки соціальних працівників, їхньої здатності до соціальної комунікації та якісної суб'єкт-суб'єктної співпраці. Отож, соціальна робота є інструментом державної політики задля захисту, підтримки, надання допомоги, сприяння у адаптації, соціалізації, ресоціалізації усіх громадян.

Ключовими характеристиками соціальної роботи у територіальній громаді є локальність, наявність взаємозв'язків, спільність інтересів та солідарність (Слозанська, 2019).

У соціумі, який переживає кризу ціннісних, моральних, етичних засад, зазвичай не спрацьовують загальноприйняті норми, правила, зразки поведінки. І тому, соціальний працівник, у переважній більшості, користується власним практичним досвідом розв'язання морально-етичних проблем та дилем у конкретних обставинах, а також послуговується практикою своїх колег.

Соціальним працівникам у практичній діяльності періодично потрібно вирішувати складні моральні дилеми, коли будь-які варіанти рішень матимуть негативні моральні наслідки. Фахівець, приймаючи певне рішення, вимушений окреслити для себе пріоритети: норми етики або особистісні моральні переконання. Зазвичай, соціальні працівники змушені діяти згідно з власними особистісними моральними переконаннями, адже, як правило, такі ситуації не урегульовані законодавством.

Фахівці стикаються з морально-етичними складнощами щодо прийняття справедливого, виваженого, ефективного рішення, оскільки мають справу з соціально-економічними, політичними проблемами, порушеннями принципу соціальної справедливості (Спіріна, 2022).

Важливою умовою прийняття виважених, поміркованих рішень щодо успішного розвитку територіальної громади є необхідність в оцінці громадою власних потреб. У Законі України «Про соціальні послуги» зазначено ключові організаційно-правові засади надання соціальних послуг

задля профілактики, подолання наслідків непротистих життєвих обставин. Українські науковці Т. Лях, Т. Спіріна, М. Лехолетова наголошують на необхідності залучення соціальними працівниками мешканців громади до оцінки проблем, що сприятиме соціальній згуртованості та якісному розвитку громади. Автори пропонують для оцінки громадою потреб, застосовувати такі методи: лінії часу, картування, майстерня, матриця (Лях, Спіріна, Лехолетова 2022).

Моральні *імперативи* соціальної роботи, які ґрунтуються на сучасних традиціях, регламентують взаємостосунки фахівця з колегами, отримувачами послуг та їх найближчим оточенням. Водночас, моральні норми та правила вимагають від соціального працівника особливого рівня вихованості. Фахівець свій внутрішній світ, модель поведінки, звички, манери має підпорядкувати нормам, принципам, правилам, які передбачені в освітньому середовищі.

Також, можемо окреслити ключові функціональні напрями соціальної роботи у територіальній громаді: координаційно-посередницька діяльність (сприяння розвитку соціального партнерства у територіальній громаді); мотиваційно-мобілізуюча діяльність (активізація можливостей членів територіальної громади задля її розвитку); дослідницько-моніторингова діяльність (аналіз і моніторинг потреб мешканців громади та якості наданих соціальних послуг); сервісно-обслуговуюча діяльність (надання соціальних послуг закладами соціального обслуговування, групами самопомоги, волонтерськими організаціями) (Соціальна робота, 2021).

А тому, з огляду на вищезазначене, фахівці у практиці соціальної роботи потребують моральних орієнтирів, що визначатимуть загальний напрям їхньої роботи та специфічних правил, умов та змісту діяльності, без яких складно втілювати моральні норми та принципи.

Мораль соціальної роботи має специфічні функції: *соціально-педагогічного корегування* – у процес взаємодії соціального працівника та отримувача послуг вносяться деякі уточнення задля максимального вирішення проблеми, моральні імперативи соціальної роботи передбачають попередження відхилень від морально-етичних норм і правил у міжособистісній взаємодії; *соціальна функція* – звертаючись до соціального працівника, отримувач послуг сподівається побачити у ньому зосередження цінностей та моральних якостей (емпатію, самодисципліну, чесність, серйозне ставлення до справи), фахівець має зобов'язаний зосередитись на покращенні соціального благополуччя, відновлення адаптаційного потенціалу отримувача послуг; *вироблення імунітету проти моральних спотворень* – необхідно, аби мораль протистояла аморальним явищам на індивідуальному, колективному, національному, загальнолюдському рівнях; *відтворення моральних знань* – сукупність інформації відомої про мораль (Зозуляк-Случик, 2019).

Висновки. Отож, про рівень сформованості морально-етичних професійних якостей у соціального працівника свідчить наявність теоретичних етичних знань та практичних навичок морального ставлення до професійних обов'язків. Варто наголосити, що для визначення морально-етичних засад соціальної роботи необхідно враховувати складові етики окремого отримувача послуг. Наразі, для розвитку територіальних громад недостатньо наявності активних громадян та кваліфікованих фахівців. Ці фактори мають значення лише за умови сформованості ціннісних орієнтацій та морально-етичних якостей кожного мешканця громади. Сформованість морально-етичних якостей мешканців територіальної громади, соціальних працівників й усвідомлення відповідальності за прийняті рішення та вчинки є запорукою стабільності та розвитку територіальної громади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посіб. Львів : Сполом, 2010. 420 с.
2. Зозуляк-Случик Р. В. Етика соціальної роботи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. 190 с.
3. Лехолетова М. М., Лях Т. Л., Спіріна Т. П. Методи оцінки територіальною громадою власних потреб. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота* / ред. О. Бартош. Ужгород, 2022. С. 178-181. DOI: 10.24144/2524-0609.2022.50.178-181
4. Професійна етика соціального педагога : навч.-метод. посіб. / С. Я. Марченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко та ін. Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. 563 с.

5. Слозанська Г. Теорія і практика підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у територіальних громадах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Тернопіль, 2019. 687 с.
6. Соціальна робота: реалії та виклики часу : навчально-методичний посібник. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2021. 219 с.
7. Спіріна Т. П. Етика соціально-педагогічної діяльності : навч.-метод. посіб. / Т. П. Спіріна. Київ : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2013. 247 с.
8. Спіріна Т. П. Прийняття ефективних рішень як складова професійної культури соціального працівника.. Information and innovative technologies in the turbulence era : монографія. Katowice, 2022. P. 232–249. URL: <https://doi.org/10.54264/M014> (дата звернення: 14.10.2022).
9. Спіріна Т. П. Формування етичних засад професійної діяльності майбутніх соціальних працівників. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка* : зб. наук. пр. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014. № 4. С. 121–132.
10. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Академія праці, соціальних відносин і туризму. Київ, 2020. 275 с.
11. Liakh T., Spirina T., Klishevych N. Social prevention of family injury in the territorial community. *Social work and education*. 2022. Vol. 9, no. 2. P. 245–255. URL: <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.2.5>.

REFERENCES:

1. Vasianovych, H. P. (2010). Pedagogichna etyka [Pedagogical ethics]. Lviv : Spolom [in Ukrainian].
2. Zozuliak-Sluchyuk, R. V. (2019). Etyka sotsialnoi roboty [Ethics of social work]. Ivano-Frankivsk : NAIR [in Ukrainian].
3. Lekholetova, M. M., Liakh, T. L., & Spirina, T. P. (2022). Metody otsinky terytorialnoiu hromadoiu vlasnykh potreb [Methods of assessment by the territorial community of its own needs]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya : Pedagogika. Sotsialna robota*, (pp. 178–181). DOI: 10.24144/2524-0609.2022.50.178-181 [in Ukrainian].
4. Marchenko, S.Ya., Krasnova, N.P., & Kharchenko, L.P. (2009). Profesiina etyka sotsialnoho pedahoha [Professional ethics of a social teacher]. Luhansk : DZ «LNU im. T. Shevchenka» [in Ukrainian].
5. Slozanska, H. (2019). Teoriia i praktyka pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do roboty u terytorialnykh hromadakh [Theory and practice of training future social workers to work in territorial communities]. (Dys. ... d-ra ped. nauk). Ternopil: Ternopilskiy natsionalnyi pedagogichnyi Universytet imeni Volodymyra Hnatiuka. URL: http://tnpu.edu.ua/naukova-robota/documents-download/d-58-053-03/Dis_Slozanska.pdf [in Ukrainian].
6. Omelchenko, S.O. (Eds.). (2021). Sotsialna robota: realii ta vyklyky chasu [Social work: realities and challenges of the time]. Sloviansk : Vyd-vo B. I. Matorina [in Ukrainian].
7. Spirina, T. P. (2013). Etyka sotsialno-pedahohichnoi diialnosti [Ethics of socio-pedagogical activity]. Kyiv : Kyivsk. un-t imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].
8. Spirina, T. P. (2022). Pryiniattia efektyvnykh rishen yak skladova profesiinoi kultury sotsialnoho pratsivnyka [Making effective decisions as a component of the professional culture of a social worker]. *Information and innovative technologies in the turbulence era* (pp. 232–249). URL: <https://doi.org/10.54264/M014> [in Ukrainian].
9. Spirina, T. P. (2014). Formuvannya etychnykh zasad profesiinoi diialnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv [Formation of ethical principles of professional activity of future social workers]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho Universytetu imeni Tarasa Shevchenka* (Vol. 4), (pp. 121–132). Luhansk. [in Ukrainian].
10. Semyhina, T. (2020). Suchasna sotsialna robota. Akademiia pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu [Modern social work. Academy of Labor, Social Relations and Tourism]. Kyiv [in Ukrainian].
11. Liakh, T., Spirina, T., & Klishevych, N. (2022). Social prevention of family injury in the territorial community. [Англійською назва] *Social work and education*, 9(2), 245–255. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.2.5> [in Ukrainian].

УДК 373.3.018:[376.011.3-051:005.42-024.61]
DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.6>

Яна ЗАГУТИНА-ВІЗЕР

аспірант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053, y.zahutinavizer.asp@kubg.edu.ua
ORCID: 0009-0006-7232-1577

Олена ДЕНИСЮК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 0405, o.denysiuk@kubg.edu.ua
ORCID: 0000-0001-5108-8370
Scopus-Author ID: 57572168800

Бібліографічний опис статті: Загута-Візер, Я., Денисюк, О. (2023). Принципи міждисциплінарної взаємодії фахівців команди супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами. *Ввічливість. Humanitas*. 2, 38–44, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.6>

ПРИНЦИПИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ФАХІВЦІВ КОМАНДИ СУПРОВОДУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті висвітлено особливості Концепції Нової української школи на основі педагогіки партнерства з точки зору міждисциплінарної взаємодії між фахівцями команди супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої освіти.

Схарактеризовано сутність поняття взаємодії на основі принципів партнерства. Проаналізовано принципи педагогіки партнерства і взаємодії фахівців, що здійснюють психолого – педагогічний супровід молодших школярів з особливими освітніми потребами. Визначено, що засади педагогіки партнерства хоча і є тотожними до основ міждисциплінарної взаємодії у соціально-педагогічній роботі з молодшими школярами з особливими освітніми потребами, але потребують певних змін у формуванні своїх вимог до її учасників. Визначено завдання для команди супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами. Обґрунтовано, що модель між-дисциплінарної взаємодії фахівців під час супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами через організацію спільної роботи команди різних спеціалістів закладу освіти є дієвою та ефективною. Визначено, що категорія міждисциплінарної взаємодії фахівців команди супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами виявляється не лише у внутрішніх зв'язках організації діяльності між членами команди, але й у зовнішніх структурних зв'язках міждисциплінарної команди і є суб'єкт – суб'єктною.

З'ясовано етапи ефективної комунікації під час міждисциплінарної взаємодії в команді супроводу. Проаналізовано особливості, основні принципи та умови ефективної міждисциплінарної взаємодії команди психолого-педагогічного супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами. Визначено, що умовою ефективного використання принципів міждисциплінарної взаємодії між фахівцями, що здійснюють супровід, є створення єдиного простору співпраці в команді на засадах партнерства.

Ключові слова: міждисциплінарна взаємодія, педагогіка партнерства, інклюзивна освіта, соціально-педагогічний супровід, діти з особливими освітніми потребами.

Yana ZAHUTINA-VIZER

PhD Student of the Department of Social Pedagogy and social work Borys Grinchenko Kyiv University, Bulvarno-Kudryavska street, 18/2, Kyiv, Ukraine, 04053, y.zahutinavizer.asp@kubg.edu.ua
ORCID: 0009-0006-7232-1577

Olena DENYSIUK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and social work Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2, Bulvarno-Kudryavska street, Kyiv, Ukraine, 04053, o.denysiuk@kubg.edu.ua
ORCID: 0000-0001-5108-8370
Scopus-Author ID 57572168800

Bibliographic description of the article: Zagutina-Vizer, Ya., Denysiuk, O. (2023). Pryntsyipy mizhdystyplinarnoi vzaïmodii fakhivtsiv komandy suprovodu molodshykh shkolariv z osoblyvymy osvïtnimy potrebamy [Principles of interdisciplinary interaction of specialists' support team for primary school students with special educational needs]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 38–44, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.6>

PRINCIPLES OF INTERDISCIPLINARY INTERACTION OF SPECIALISTS' SUPPORT TEAM FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article speaks about specific features of the New Ukrainian School Concept on the basis of partnership pedagogy from the point of view of interdisciplinary interaction between specialists of support team for primary school students with special educational needs in the institution of general secondary education.

The peculiarities of cooperation concept on the base of the partnership principles have been analysed. The principles of pedagogy of partnership and specialists' cooperation, who create a psychological and pedagogical support of primary school students with special educational needs, have been analysed. It has been determined that the establishment of pedagogical partnerships should be the same to the basics of interdisciplinary cooperation in social and pedagogical work with primary school students with special educational needs, but also require major changes in the requirements formation of their members. Task for the support team for primary school students with special educational needs during the providing of support has been defined. It has been grounded that model of interdisciplinary interdependence of specialists during the providing of support of primary school students with special educational needs, through the organization of joint effective work of various specialists' team is the most reliable and effective.

The stages of effective communication during the interdisciplinary interaction in the support team have been described. Features, the main principles and conditions of effective interdisciplinary cooperation in the support team for social and pedagogical work with primary school students with special educational needs have been described. The condition of the effective usage of interdisciplinary interrelationship principles between specialists, who create a common space for the cooperation in the team on the basics of partnership has been determined.

Key words: *partnership pedagogy, interdisciplinary interaction, social and pedagogical support, children with special educational needs, inclusive education.*

Актуальність проблеми. Враховуючи складні реалії сьогодення, виклики війни, держава та громадянське суспільство в Україні всі свої зусилля спрямовують на забезпечення права кожної дитини навчатися в безпечному середовищі, отримувати якісну освіту, розвивати свої таланти.

У Законі України «Про освіту» зазначено, що діти з особливими освітніми потребами (ООП) є найуразливішою категорією і потребують особливої уваги від фахівців щодо залучення таких дітей до безперервного освітнього процесу. (Закон України, 2017). Серед важливих завдань в організації інклюзивного навчання у період воєнного стану є організація безпечного освітнього процесу для всіх дітей; налагодження ефективної комунікації учасників освітнього процесу; надання їм психолого-педагогічної підтримки; створення умов для підвищення фахового рівня педагогічних працівників щодо організації освітнього процесу дітей з ООП за дистанційною та змішаною формою; здійснення співпраці з інклюзивними ресурсними центрами тощо (Про роботу інклюзивно-ресурсних центрів та організацію освітнього процесу для осіб з особливими освітніми потребами у період воєнного стану, 2022).

Саме тому особливого значення набуває реалізація педагогіки партнерства, сутність якої схарактеризовано в Концепції Нової української школи (НУШ). Вона передбачає забезпечення прав на навчання для всіх дітей в безпечному освітньому просторі, де особистість кожної дитини є цінністю, а її потреби, захоплення і таланти потребують всебічного розвитку в закладі освіти, де панують доброзичливість і позитивне ставлення, повага, принципи соціального партнерства, довіри і діалогу між його учасниками (Концепція Нової української школи, 2016).

Ми вважаємо доцільним дотримання принципів педагогіки партнерства і в міждисциплінарній взаємодії фахівців команди супроводу молодших школярів з ООП у закладі освіти, оскільки це було б логічним продовженням запровадження Концепції НУШ.

В основі педагогіки партнерства, згідно з Концепцією Нової української школи лежить спілкування, взаємодія та співпраця між всіма учасниками процесу навчання та виховання дітей в закладі освіти. Об'єднані спільною метою створення безпечного інклюзивного розвивального середовища для всіх учнів закладу освіти, батьки, вчителі та спеціалісти створюють єдину команду односторонців, партнерів, рівноправних

учасників, вболівальників єдиного позитивного результату роботи такої взаємодії (Концепція Нової української школи, 2016).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку та навчання дітей з ООП є актуальними на сьогоднішній день і досліджувалися багатьма вітчизняними та зарубіжним науковцями, такими як: М. Войцехівський, Н. Дятленко, А. Даниленко, І. Зверева, А. Колупасва, І. Луценко, О. Нагорна, Ю. Найда, М. Сварник, Т. Скрипник, Н. Софій, Т. Тараненко, В. Тесленко, В. Ткачук, М. Уїлл, М. Форест, Д. Фрайзен, Р. Хайкі, О. Шийко, З. Шевців та інші.

В останніх публікаціях поняття взаємодії з різних позицій досліджували: Т. Скрипник, О. Мартинчук (Ефективна взаємодія вчителів шляхом підвищення інклюзивної компетентності); С. Бричок (Сутність і зміст процесу педагогічної взаємодії); О. Колісник (Партнерство як умова ефективної діяльності команди психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП) та інші. Принципи міждисциплінарної взаємодії в соціальній роботі досліджували: А. Белякова, О. Боголюбова, О. Воробйовський, Н. Гусак, Т. Лях, В. Рогожинська, Т. Спіріна, І. Іванова, Л. Тюптя, Я. Юрків та інші.

Педагогіку партнерства всебічно розглядали: О. Коханова (Партнерство як фактор соціалізації особистості), Г. Вороніна (Педагогіка партнерства як основа формування інноваційного освітнього простору НУШ), О. Барабаш (Педагогіка партнерства – сучасний тип взаємодії між учасниками освітнього процесу), О. Колісник (Партнерство як умова ефективної діяльності команди психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП), Ю. Запорожцева (Основні принципи та критерії ефективного партнерства учасників освітнього процесу), О. Дікова-Фаворська (Педагогіка партнерства як передумова успішної реалізації концепції інклюзії) та інші.

Але питання організації ефективної взаємодії фахівців в команді супроводу молодших школярів з ООП не втрачає своєї актуальності та потребує всебічного подальшого вивчення і розвитку в умовах сьогодення, що постійно змінюється.

Мета статті. Обґрунтувати принципи та особливості міждисциплінарної взаємодії фахівців команди супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами у закладі освіти.

Виклад основного матеріалу. Серед вчених, які досліджували гуманістичні засади педагогіки партнерства в умовах впровадження Концепції Нової української школи сформувався думка про необхідність врахування таких важливих її компонентів: створення необхідних умов формування та розвитку особистості під час освітнього процесу; використання оптимальних прийомів та методів у процесі взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу; цінність кожної особистості та її досвіду; рівність прав і свобод; можливість вільного розвитку та проявів здібностей і творчості у процесі співпраці; підтримку й прийняття різноманіття серед учасників спільної діяльності; перехід від формально-рольової взаємодії до взаємодії між особистостями. Отже, створення середовища, в якому найкраще розвивається і розкривається потенціал кожного учасника, формується ініціативність і креативність у пошуку складних рішень, враховуються потреби кожного та відбувається формування стосунків на засадах партнерства і підтримки є сьогодні головним завданням педагогіки партнерства в закладі загальної середньої освіти в рамках Концепції Нової Української школи (Барабаш, 2018; Колісник, 2021; Скиба, 2019; Волкова, 2021; Дікова – Фаворська, 2019).

Такий підхід характерний для інклюзивної освіти. Під інклюзією, в даному випадку, розуміють освітню технологію, яка передбачає безбар'єрне середовище, де кожен суб'єкт освітнього процесу відкритий до спілкування, емпатії та толерантності, зважаючи на те, що в процесі інклюзивного навчання суттєво збільшується коло суб'єктів навчально-виховного процесу (Дікова – Фаворська, 2019).

Аналіз наукової літератури дозволив виділити базові принципи, які характерні для діяльності міждисциплінарних команд: принцип членства, який передбачає участь професіоналів у командній роботі не залежно від їх основної діяльності; принцип колективної відповідальності за власні та групові рішення; принцип інтеграції, що забезпечує можливість участі різних фахівців у прийнятті рішення задля забезпечення найкращих інтересів дитини (Т. Лях, Т. Спіріна, В. Рогожинська, 2021). Однак міждисциплінарна взаємодія команд супроводу дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами має свої особливості, які важливо враховувати.

У закладі освіти така команда супроводу створюється і взаємодіє відповідно до Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП в закладі загальної середньої та дошкільної освіти і стає міждисциплінарною завдяки залученню до неї різних спеціалістів, які забезпечують дитині всебічний розвиток у закладі освіти. В документі виокремлено основоположні ідеї, принципи діяльності команди супроводу, а саме: «повага до індивідуальних особливостей дитини з особливими освітніми ООП; дотримання її інтересів, недопущення дискримінації та порушення прав; командний підхід; активна співпраця з батьками дитини з ООП, залучення їх до освітнього процесу та розробки індивідуальної програми розвитку (ІПР); конфіденційність та дотримання етичних принципів; міжвідомча співпраця (Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти, 2018).

Підсумовуючи загальні визначення науковців сутності поняття «взаємодія», слід відзначити такі ключові ознаки: психологічна та емоційна підтримка учасниками одне одного у спільній діяльності; рівність всіх учасників взаємодії під час співпраці; взаємопізнання учасниками одне одного; врахування сильних сторін партнерів взаємодії та ситуацій, коли партнери потребують підтримки; прагнення до взаєморозуміння; тривалі довірливі стосунки, що перебувають у стані постійного розвитку; взаємовплив учасників один на одного в процесі взаємодії, результатом якого є взаємні позитивні зміни; сумісність, яка виражається в задоволеності учасників від спільної взаємодії і співпраці, в узгодженості та координації спільних дій; узгодженість заходів з метою, місцем, часом, методами; спрямованість функціонування взаємодіючих суб'єктів; наявність єдиної нормативно-правової бази тощо (Бойчук, 2021; Михайловська, 2021).

О. Колісник підкреслювала, що забезпечення конструктивної взаємодії всіх учасників навчального процесу в закладі загальної середньої освіти є одним з ключових чинників забезпечення результативного впровадження інклюзивної освіти, що на сьогоднішній день є беззаперечним пріоритетом серед завдань сучасної освіти. Взаємодія на засадах педагогіки партнерства являє собою чітко визначену сис-

тему взаємовідносин учасників спілкування, яка організовується на основі спільної мети, домовленості, поваги й рівноправності, з дотриманням прийнятих норм прав і обов'язків, цінностей; передбачає активність усіх учасників в обговоренні стратегій дій та реалізації спільних завдань, готовності брати на себе відповідальність за результати спільних рішень і власної діяльності в команді. Отже, партнерство розглядається як спосіб взаємодії на основі поваги та дотримання прав кожного, узгодженості та злагоженості дій учасників діяльності на засадах визнання рівноправності, унікальності та цінності кожного (Колісник, 2021).

Вплив партнерства на учасників спільної діяльності М. Скиба та І. Волкова охарактеризували як позитивне, оскільки задовольняє потребу в значимості і приналежності та зменшує рівень стресу, що зрештою, допомагає працювати інтелекту ефективніше (Скиба, 2019; Волкова, 2021).

Ми припускаємо, що засади педагогіки партнерства можуть бути тотожними до принципів міждисциплінарної взаємодії фахівців команди супроводу молодших школярів з ООП, оскільки базуються на одних і тих самих гуманістичних принципах особистісно-орієнтованого підходу до навчання і виховання молодших школярів та взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу. Це є актуальним в умовах сьогодення, оскільки відповідно до Концепції Нової української школи процеси модернізації навчально-виховного процесу в закладах початкової освіти сьогодні спрямовані саме на забезпечення особистісно-орієнтованого підходу, підвищення якості надання соціально-педагогічних послуг, професійної компетентності спеціалістів закладу освіти, орієнтації на конкретний результат спільної діяльності (Денисюк, 2021; Кравчук, 2021; Шевців, 2017; Концепція Нової української школи, 2016).

Отже, плануючи міждисциплінарну взаємодію важливо ґрунтуватися на принципах педагогіки партнерства та педагогіки підтримки, імплементуючи їх у взаємодію між фахівцями команди під час спільної діяльності. Ми визначили такі завдання для команди супроводу: забезпечення взаємодопомоги колегам, з опором на досвід і знання інших спеціалістів; використання сильних сторін кожного учасника команди для страхування і підтримки одне

одного під час виконання спільного завдання; забезпечення одне одного від помилки, дублювання послуг, необдуманого розтратою ресурсу та робочого часу одне одного; створення ситуацій свідомого вибору спеціалістами шляхів вирішення завдань в межах їхньої компетенції, з елементом взаємної підтримки та використання ресурсу колег; взаємне консультування, підтримка та заохочення одне одного в пошуках рішень у проблемних ситуаціях; формування спільної відповідальності за результат у спеціалістів міждисциплінарної команди фахівців.

Суб'єкт – суб'єктна міждисциплінарна взаємодія фахівців команди супроводу молодших школярів з ООП передбачає, що кожен її учасник є пріоритетним суб'єктом взаємодії, як особистість, а не лише засобом досягнення поставлених задач. У той же час О. Михайловська наголошувала, що взаємодія суб'єктів виникає не лише в результаті здійснення впливу один на одного, а й з усвідомлення необхідності спільних дій, спрямованих на досягнення однієї мети, під час взаємодії суб'єкти мають обов'язково впливати на якісні характеристики одне одного. З точки зору взаємодії влади і громадськості дослідниця зазначала, що взаємодія – це засноване на законі співробітництво самостійних не підпорядкованих одне одному органів, при якому вони діють узгоджено, доцільно поєднуючи притаманні їм різні способи, засоби та методи, фокусуючи увагу більше на управлінській взаємодії в її функціях (Михайловська, 2021).

На нашу думку, категорія міждисциплінарної взаємодії фахівців команди супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами виявляється не лише у внутрішніх зв'язках організації діяльності між членами команди, але і у зовнішніх структурних зв'язках міждисциплінарної команди і є суб'єкт – суб'єктною.

Отже, опрацювавши наукову літературу з даної тематики, ми визначили такі особливості міждисциплінарної взаємодії фахівців команди супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами: пріоритет потреб дитини з ООП щодо її розвитку, навчання, виховання та супроводу; соціалізація і адаптація дитини з ООП в закладі освіти та поза ним, з подальшою адаптацією такої дитини до самостійного життя та трудової діяльності в майбутньому; комплексний підхід до потреб дитини з ООП та запитів від її родини, врахування всіх обставин та складнощів, які вима-

гають вирішення; координація роботи різних спеціалістів, серед яких залучені фахівці вузького профілю (Белякова, 2010); розуміння корекційної складової процесу навчання, виховання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами в закладі освіти; наявність інклюзивної компетенції в спеціалістів та вчителів, що входять до команди; знання нормативних документів та вимог до створення індивідуальних програм та планів навчання в закладі освіти для дітей з ООП.

Дотримання принципів міждисциплінарної взаємодії фахівців команди супроводу молодших школярів з ООП, на нашу думку, сприятиме створенню єдиного простору взаємодії та спільної партнерської діяльності фахівців, де є: взаємне прийняття одне одного; емпатія; активний діалог та комунікація; безумовне прийняття всіх учасників команди і спільної діяльності; чуйність одне до одного; взаємоповага та толерантність; здатність чути колег; упевненість у позитивній взаємодії в команді та успішному результаті роботи; відсутність внутрішніх перешкод до повного прийняття дітей з особливими освітніми потребами та їхніх батьків у спільному освітньому просторі; відмова від суб'єктивних оцінок та висновків; проговорювання проблемних моментів та спірних ситуацій у їх зародку; заохоченні всіх членів команди до розвитку, спільної діяльності; визнання рівноправності і рівнозначності в команді; здатність учасників команди до самоконтролю, самоаналізу та спільної відповідальності за результат роботи міждисциплінарної команди, співтворчість, активність та ініціативність всіх її учасників.

Висновки. Отже, основними принципами для міждисциплінарної взаємодії фахівців команди супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами на основі педагогічної взаємодії у площині педагогіки партнерства та гуманістичної концепції інклюзивної освіти є формування єдиного простору співпраці для сталих, довірливих, взаємопідтримуючих та продуктивних стосунків між різними фахівцями, об'єднаними спільною метою та колективною відповідальністю за прийняті рішення в інтересах дитини з особливими освітніми потребами. Подальшого дослідження та обґрунтування, на нашу думку, потребують можливі ризики та перепони, які постають на шляху такої взаємодії в команді фахівців з метою підвищення ефективності її роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барабаш О. Педагогіка партнерства – сучасний тип взаємодії між учасниками освітнього процесу. *Учитель початкової школи*. 2018. № 8. С. 3–7.
2. Волкова І. Реалізація партнерської взаємодії учасників освітнього процесу засобами рухової (фізичної) активності. *Джерело педагогічних інновацій* № 2 (34)/2021. Харків. С. 55–59
3. Дікова-Фаворська О. Педагогіка партнерства як передумова успішної реалізації концепції інклюзії. *Педагогіка партнерства як основа розвитку суб'єктів освітньої діяльності в умовах НУШ* : збірник матеріалів наук. конф., 22.04.2019. URL: <https://conf.zippo.net.ua/?p=263>
4. Про освіту: Закон України редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 25.03.2023).
5. Колісник О. Партнерство як умова ефективності діяльності команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої освіти. *Джерело педагогічних інновацій*. 2021. № 2(34). С. 66–82.
6. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс]. Режим доступу : www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення: 25.03.2023).
7. Кравчук Н., Денисюк О. Оцінювання соціально-педагогічної роботи з дітьми молодшого шкільного віку в умовах закладів загальної середньої освіти. *Молодий вчений*. 2021. № 11(99) листопад. С. 47–49.
8. Лях Т., Спіріна Т., Рогожинська В. Принципи міждисциплінарної взаємодії у соціальній роботі. Педагогіка. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 27, том 3. С. 224–228. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31430/1/T_SPIRINA_T_LIAKH_V_ROHOZHYNska_%D0%90PGN_KSP%26SR_IL.pdf (дата звернення: 25.03.2023).
9. Михайловська О. Наукові підходи до розуміння сутності поняття «взаємодія» в системі «влада-громадськість». Публічне управління та адміністрування. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія : Право, публічне управління та адміністрування*. 2021. № 2. С. 71–74
10. Посібник з методики міждисциплінарного ведення випадку при роботі з безпритульними, бездоглядними неповнолітніми дітьми / авт. кол. : Белякова А. В., Боголюбова О. М., Воробйовський О. А. та ін. Київ : ТОВ «Стар-98», 2010. 68 с.
11. Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти. Наказ МОН № 609 від 08.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text> (дата звернення: 20.03.2023).
12. Про роботу інклюзивно-ресурсних центрів та організацію освітнього процесу для осіб з особливими освітніми потребами у період воєнного стану: Лист МОН України № 1/3710-22 від 28.03.2022 року. URL: https://kristti.com.ua/wpcontent/uploads/2022/03/Rekomendatsiyi_voyennyj_stan_red-1.pdf (дата звернення: 20.03.2023).
13. Скиба М. Краще разом. Що таке педагогіка партнерства і навіщо вона в НУШ. *Цифрова платформа: НУШ Нова українська школа*. 2019. URL: <https://nus.org.ua/articles/pedagogika-partnerstva-shho-tse-take-ta-yak-zrozumity-chy-vona-ye-u-shkoli/> (дата звернення: 20.03.2023).

REFERENCES:

1. Barabash O. (2018). Pedagogika partnerstva – suchasnyi typ vzaiemodii mizh uchasnykamy osvithnoho protsesu [Pedagogy of partnership – a modern type of interaction between participants in the lighting process]. *Uchytel pochatkovoї shkoly-Primary school teacher*, 8, 3-7 [in Ukrainian].
2. Volkova I. (2021) Realizatsiia partnerskoi vzaiemodii uchasnykiv osvithnoho protsesu zasobamy rukhovoї (fyzichnoi) aktyvnosti [Implementation of partnership cooperation between participants in the educational process by means of motor (physical) activity]. *Dzherelo pedahohichnykh innovatsii – Source of Pedagogical Innovations*, 2, pp. 55–59 [in Ukrainian].
3. Dikova-Favorska O. (2019) Pedagogika partnerstva yak peredumova uspishnoi realizatsii kontseptsii inkluzii [Pedagogy of partnership as a way of rethinking of the successful implementation of the inclusion concept] Scientific-practical conference "Pedagogy of partnership as the basis for the development of the subjects of educational activities in the minds of New Ukrainian School". Retrieved from <https://conf.zippo.net.ua/?p=263> [in Ukrainian].
4. Pro osvitu. Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine “On the education”] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
5. Kolisnik O. (2021) Partnerstvo yak umova efektyvnosti diialnosti komandy psykholoho-pedahohichnoho suprovodu dytyny z osoblyvyimy osvithnyimi potrebami v zakladi zahalnoi serednoi osvity [Partnership as the condition for the effectiveness of the activity of the team of psychological and pedagogical support of children with special educational needs in the institution of the general secondary education]. *Dzherelo pedahohichnykh innovatsii – Source of Pedagogical Innovations*, 2, pp. 66–82 [in Ukrainian].
6. The concept of the New Ukrainian school – Retrieved from www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf [in Ukrainian].

7. Kravchuk N., Denysiuk O. (2021) Otsiniuvannia sotsialno-pedahohichnoi roboty z ditmy molodshoho shkilnoho viku v umovakh zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Evaluation of social and pedagogical work with children of the young school age in the minds of the institutions of of the general secondary education]. *Molodiy vcheniy – The young scientist*, 11, pp. 47–49 [in Ukrainian].

8. Lyakh T., Spirina T., Rogozhinska V. (2020) Pryntsypy mizhdystyplinarnoi vzaiemodii u sotsialnii roboti. Pedahohika. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [*Principles of interdisciplinary interaction in social work. Pedagogy. Actual questions of the human sciences*], issue 27, pp. 224–228. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31430/1/T_SPIRINA_T_LIAKH_V_ROHOZHYNska_%D0%90PGN_KSP%26SR_IL.pdf [in Ukrainian].

9. Letter of the Ministry of Education and Science dated 28.03.2022, № 1/3710-22 Pro robotu inkluzyvno-resursnykh tseentriv ta orhanizatsiiu osvitnoho protsesu dlia osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy u period voiennoho stanu [About the work of inclusive resource centers and the organization of the educational process for persons with special educational needs during martial law] Retrieved from https://kristi.com.ua/wpcontent/uploads/2022/03/Rekomendatsiyi_voyennyj_stan_red-1.pdf [in Ukrainian].

10. Mikhaylovska O. (2021) Naukovi pidkhody do rozuminnia sutnosti poniattia «vzaiemodii» v systemi «vlada-hromadskist». Publichne upravlinnia ta administruvannia. Problemy suchasnykh transformatsii – Scientific approaches ton understanding of the essence of the concept of “interaction” in the system of “power-community”. Public management and administration. *Problems of modern transformations*, 2, pp. 71–74 [in Ukrainian].

11. Belyakova A. V., Bogolyubova O. M., Vorobiovsky O. A. (2010) Posibnyk z metodyky mizhdystyplinarnoho vedennia vypadku pry roboti z bezprytulnymi, bezdohliadnymi nepovnitnymi ditmy [A guide to the methodology of interdisciplinary management of work with homeless, carelessly minor children] / Kiev : TOV “Star-98” [in Ukrainian].

12. Prymirne polozhennia pro komandu psykhologo-pedahohichnoho suprovodu dytyny z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v zakladi zahalnoi serednoi ta doshkilnoi osvity. Nakaz MON № 609 vid 08.06.2018 [Model regulation about the team of the psychological and pedagogical support for child with special educational needs in the institution of the the general secondary and preschool education. Order of the Ministry of Education and Science № 609 from 06/08/2018] [in Ukrainian].

13. Skiba M. (2019) Krashche razom. Shcho take pedahohika partnertstva i navishcho vona v NUSh [Better together. What is pedagogy partnership and why do we need it in New Ukrainian School] Retrieved from <https://nus.org.ua/articles/pedagogika-partnerstva-shho-tse-take-ta-yak-zrozumity-chy-vona-ye-u-shkoli/> [in Ukrainian]

УДК 342.713

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.7>

Тетяна ЗАХАРІНА

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи, Національний університет «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, Україна 14035

ORCID: 0000-0003-0357-745

Бібліографічний опис статті: Захаріна, Т. (2023). Технологія організації процесу реінтеграції в умовах сучасного соціуму. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 45–49, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.7>

ТЕХНОЛОГІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ РЕІНТЕГРАЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

У статті розглядаються особливості реалізації процесу реінтеграції військовослужбовців та ветеранів в умовах сучасного соціуму. Здійснено аналіз наукових праць з проблеми дослідження з метою формулювання поняття «реінтеграція» в парадигмі роботи з військовослужбовцями й визначення основних чинників, що визначають успішність процесу реінтеграції визначеної категорії громадян.

На основі проведеного глибокого аналізу провідних наукових досліджень та вивчення світового досвіду з питань реінтеграції військовослужбовців та ветеранів визначено основні етапи даного процесу, окреслено пріоритетні види діяльності на кожному з них.

Мета дослідження, висвітленого в статті, полягає у визначенні загальної технології процесу реінтеграції військовослужбовців та ветеранів та окресленні конкретних етапів процесу реінтеграції в умовах сучасного соціуму. Для досягнення поставленої мети визначено основні завдання, а саме: теоретично дослідити провідний науковий досвід українських та зарубіжних вчених з питань реінтеграції окремих категорій громадян та військовослужбовців зокрема; визначити основні етапи процесу реінтеграції військовослужбовців та ветеранів, проаналізувати ключові аспекти кожного етапу; визначити перспективи подальших досліджень та напрямки реалізації емпіричного дослідження.

Досягнення поставленої мети та вирішення поставлених завдань було здійснено за допомогою теоретичних методів дослідження (аналіз, порівняння, виокремлення суттєвих ознак процесу і явища тощо).

У висновках підтверджено, що проблема реінтеграції військовослужбовців та ветеранів до цивільного життя в Україні стоїть гостро й має складний та багатогранний характер. Сам процес реінтеграції передбачає повернення чи входження військовослужбовців до соціальних груп шляхом відновлення або формування соціальних зв'язків та відносин, визначення нової соціальної ролі, набуття соціального досвіду та необхідної соціальної компетентності.

Новизна дослідження полягає у визначенні основних рівнів взаємодії, на яких відбувається процес реінтеграції військовослужбовців та ветеранів, що розкриває особливості побудови самої технології процесу в умовах сучасного соціуму. Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні чинників ефективної реінтеграції на різних рівнях соціальної взаємодії та розробці й плануванні конкретних програм і заходів реінтеграції військовослужбовців та ветеранів.

Ключові слова: реінтеграція, військовослужбовці, ветерани, соціальна група, соціальна роль, державна політика.

Tetiana ZAKHARINA

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Work, Chernihiv Polytechnic National University, Shevchenko Street, 95, Chernihiv, 14035

ORCID: 0000-0003-0357-745

To cite this article: Zakharina, T. (2023). Tekhnolohiia orhanizatsii protsesu reintehratsii v umovakh suchasnoho sotsiumu [The technology of organizing the reintegration process in the conditions of modern society]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 45–49, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.7>

THE TECHNOLOGY OF ORGANIZING THE REINTEGRATION PROCESS IN THE CONDITIONS OF MODERN SOCIETY

The article examines the peculiarities of the implementation of the process of reintegration of servicemen and veterans in the conditions of modern society. An analysis of scientific works on the research problem was carried out with the aim of formulating the concept of "reintegration" in the paradigm of working with military personnel and determining the main factors that determine the success of the process of reintegration of a certain category of citizens.

On the basis of an in-depth analysis of leading scientific research and the study of world experience in the reintegration of servicemen and veterans, the main stages of this process have been determined, and the priority activities for each of them have been outlined.

The purpose of the research covered in the article is to determine the general technology of the process of reintegration of servicemen and veterans and outline the specific stages of the process of reintegration in the conditions of modern society. To achieve the goal, the main tasks have been defined, namely: to theoretically investigate the leading scientific experience of Ukrainian and foreign scientists on the reintegration of certain categories of citizens and military personnel in particular; determine the main stages of the process of reintegration of servicemen and veterans, analyze the key aspects of each stage; to determine the prospects for further research and directions for the implementation of empirical research.

Achieving the set goal and solving the set tasks was carried out with the help of theoretical research methods (analysis, comparison, identification of essential features of the process and phenomenon, etc.).

The conclusions confirm that the problem of reintegration of servicemen and veterans into civilian life in Ukraine is acute and complex and multifaceted. The reintegration process itself involves the return or entry of servicemen into social groups by restoring or forming social ties and relationships, defining a new social role, acquiring social experience and the necessary social competence. Also defined.

The novelty of the research consists in determining the main levels of interactions at which the process of reintegration of servicemen and veterans takes place, which reveals the peculiarities of the construction of the very technology of the process in the conditions of modern society. Prospects for further research are to determine the factors of effective reintegration at different levels of social interaction and the development and planning of specific programs and measures for the reintegration of servicemen and veterans.

Key words: reintegration, military personnel, veterans, social group, social role, state policy.

Актуальність проблеми. Соціально значущі перетворення в українському суспільстві, що відбуваються в умовах військового протистояння привертають увагу до проблеми зміни структури суспільства, актуалізують питання реалізації процесу реінтеграції українських територій та громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях, й тих, соціальна ситуація й життєустрій яких докорінно змінені війною. Однією з таких категорій є військовослужбовці та ветерани.

Даний процес є складним та тривалим й має багато визначальних чинників та особливостей. Одним із перших важливих чинників є розуміння самого поняття «реінтеграція» по відношенню до військовослужбовців та ветеранів. В Українському тлумачному словнику значення терміну «реінтеграція» пояснюється як «об'єднання на нових принципах того, що раніше було роз'єднаним», а також як «відновлення у громадянстві якої-небудь держави осіб, що раніше його мали». До початку повномасштабного вторгнення поняття «реінтеграція» розкривалося в площині пошуку шляхів і засобів повернення в державну систему непідконтрольних територій та роботу із громадянами даних територій тож в цілому задовольняло словникове трактування терміну. Пересічних громадян та представників влади хвилювало питання: як сприйматимуть мешканців Донбасу ті, хто захищають цілісність України – учасники АТО та волонтери, ті, хто набув статусу ВПО, й ті, кого різною мірою зачепила війна. В широкому розумінні можна зазначити, що реінтеграція розглядалася як

проблема встановлення громадянського миру і формування політичної нації на основі спільної української ідентичності.

Але по відношенню до військовослужбовців та ветеранів дане трактування поняття не можливе, оскільки фактично не відбувається відновлення у громадянстві або повернення формального статусу. Військовослужбовці не потребують формування цінностей, на базі яких формується культура громадянськості, по відношенню до них не потрібно застосовувати стратегію формування громадянської ідентичності чи культури громадянськості як то необхідно по відношенню до мешканців територій, що на сьогодні носять називають ОРДЛО.

Саме тому настільки гостро й актуально на сьогодні стоїть питання визначення технології організації процесу реінтеграції військовослужбовців та ветеранів, кількість яких щодня невпинно зростає, в умовах сучасного соціуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На етапі воєнного та післявоєнного реформування всіх сфер суспільного життя в країні та пошуку сучасних підходів у розв'язанні проблеми соціального розрізнення, проблема реінтеграції військовослужбовців та ветеранів є предметом науково-практичних досліджень багатьох вітчизняних вчених, які розкривають теоретичні і практичні аспекти реалізації процесу. Серед них варто визначити О. М. Балакіреву, яка розкриває особливості адаптації та інтеграції окремих категорій громадян (Балакірева, 2016). Цікавими є також дослідження, які провели О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В.П. Антонюк

в напрямку визначення основних перешкод, з якими стикається людина на шляху реінтеграції, та визначення стратегії успіху (Новікова, Амоша, Антонюк, 2016). С. С. Муріч розглядає особливості трансформації ідентичностей внаслідок конфлікту на Донбасі (Муріч, 2018).

Однак ступінь теоретичних розробки питання реінтеграції військовослужбовців та ветеранів в площині української науки все ж є недостатнім. Більш детально це питання все ж розкривається в працях зарубіжних вчених, зокрема в дослідженнях науковців тих країн, що мають тривалий досвід участі у збройних протистояннях та напрацьовану роками систему соціального захисту та реінтеграції військовослужбовців та ветеранів. Так, наприклад, Кінтзел, Рашид та Кастро розглядають проблему реінтеграцію американських ветеранів, учасників війни у В'єтнамі. Особливу увагу в своєму дослідженні вони приділяють саме соціальному статусу ветеранів та їх сприйняттю цивільним населенням (Kintzle, Rasheed, Castro, 2016). Кремінський і Платов наголошують, що ключовим аспектом у роботі з військовослужбовцями та ветеранами є подолання в них «комплексу солдата», що стає на заваді адаптації до цивільного життя (Kreminski, Barry, Platow, 2018).

Однак, не зважаючи на широку представленість зарубіжних досліджень з проблеми реінтеграції військовослужбовців та ветеранів, українська наука потребує напрацювання власних механізмів та теоретичних підходів до цієї проблеми, оскільки досвід жодної країни не може бути беззмінно примірний до України. Це зумовлено питаннями ментальності, історичної пам'яті та національної свідомості.

Мета дослідження полягає у визначенні загальної технології процесу реінтеграції військовослужбовців та ветеранів та окресленні конкретних етапів процесу реінтеграції в умовах сучасного соціуму.

Для досягнення поставленої мети визначено основні завдання:

1. Теоретично дослідити провідний науковий досвід українських та зарубіжних вчених з питань реінтеграції окремих категорій громадян та військовослужбовців зокрема.

2. Визначити основні етапи процесу реінтеграції військовослужбовців та ветеранів, проаналізувати ключові аспекти кожного етапу.

3. Визначити перспективи подальших досліджень та напрямки реалізації емпіричного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначаючи загальну технологію організації процесу реінтеграції військовослужбовців та ветеранів необхідно для початку визначити основні тенденції і настрої суспільства, що сформувалися з початком повномасштабного вторгнення росії на територію нашої країни.

Найперше, варто зазначити, що фактори, які можна розглядати як «роз'єднуючі», тобто ті, що розколюють суспільство, змістилися із геополітичної та культурної площин у політичну площину й сьогодні визначаються діяльністю влади на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях. По-друге, варто проаналізувати ставлення більшості громадян до військовослужбовців та війни – станом на другий рік повномасштабного вторгнення кількість громадян, що виступали за мирне врегулювання конфлікту за столом переговорів шляхом компромісу, значно зменшилася, а повага до ЗСУ має тенденцію до зростання. Цей момент з одного боку є сприятливим чинником адаптації, адже військовослужбовці та ветерани є значимою і ціннісною соціальною групою, а з іншого боку саме цей чинник може стати на заваді переходу до мирного життя, оскільки ветерани можуть відчувати психологічні складнощі у зміні статусу й небажання змінювати соціально значиму роль.

Ще одним важливим, об'єднуючим фактором наряду із загальнолюдськими цінностями для громадян України на сьогодні є верховенство закону й рівні права. Саме тому в процесі нормативного врегулювання питання реінтеграції військовослужбовців та ветеранів важливо не перетнути межі соціальної підтримки в сторону соціального домінування однієї категорії громадян над іншою. В розрізі цього питання заступник Міністра у справах ветеранів України з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Тетяна Калита у прямому етері «Радіо Свобода» заявила, що процес реінтеграції військовослужбовців та ветеранів війни до мирного життя в Україні буде відбуватися із врахуванням усіх належних потреб військової людини. Вона також зазначила, що після перемоги України у війні з фронту повернеться велика кількість захисників і захисниць.

Тому, за словами заступниці міністра Мінвєтеранів спільно з дотичними міністерствами та силовими відомствами докладають значних зусиль для розробки сучасної дієвої системи переходу військовослужбовців до цивільного життя. Стратегію переходу вже затверджено українським Урядом, невдовзі її буде запущено в роботу.

Також варто розуміти, що незважаючи на досить низький загальний рівень толерантності до росії, все ж залишається в країні частка населення, яка вважає за необхідну державну політику примирення, а отже все, що пов'язане із військовим протистоянням може викликати в них негативні емоції. Цей момент варто розглядати як один з «підводних каменів» процесу реінтеграції військовослужбовців та ветеранів в умовах сучасного соціуму.

Аналізуючи процес реінтеграції військовослужбовців та ветеранів можна виокремити в ньому кілька ключових етапів, а саме:

1. Ініціатива. Цей етап може бути реалізований державними органами чи недержавними організаціями (Громадськими організаціями, благодійними фондами, громадськими об'єднаннями тощо). Фактично цей етап полягає в усвідомленні потреби здійснення процесу реінтеграції.

2. Первинна оцінка соціальної ситуації та суспільних настроїв. Так, центрами досліджень на рівні держави й паралельно окремі наукові дослідження мають зібрати інформацію щодо ступеня розуміння проблеми громадянами країни і їх готовність до реалізації соціальної політики з реінтеграції військовослужбовців та ветеранів. В суспільстві має переважати толерантне ставлення до військовослужбовців та позитивне налаштування на реалізацію державної політики. У випадку виявлення негативного налаштування суспільства необхідними є розробка і реалізація програм, спрямованих на зміну суспільного настрою.

3. Оцінка готовності військовослужбовців та ветеранів до реінтеграції. Далеко не кожен військовослужбовець готовий змінити свій соціальний статус на цивільний. В суспільстві відомі випадки, коли військові-ветерани афганської, як приклад, війни роками носили військову форму в буденному житті, психологічно блокуючи в собі сприйняття світу як цивільного простору.

4. Комплексна оцінка потреб військовослужбовців та ветеранів як соціальної категорії

з метою складання стратегії реалізації державної політики. Традиційно розглядаються такі напрямки соціальної підтримки: медична реабілітація, соціально-економічна підтримка, професійна підготовка чи фахова перепідготовка (профорієнтація), психологічна реабілітація, правова підтримка, соціо-культурна трансформація.

5. Розробка та затвердження нормативно-правової бази з регулювання державної політики щодо реінтеграції ветеранів та військовослужбовців.

6. Визначення напрямків співпраці державних та недержавних органів та організацій з питань реалізації процесу реінтеграції військовослужбовців та ветеранів.

7. Реалізація державної політики, впровадження запланованих заходів, надання соціальних послуг. Вагома роль на даному етапі належить фахівцям служб та управлінь соціального захисту у справах військовослужбовців та ветеранів, соціальних центрів, центрів соціально-психологічної підтримки, основними завданнями яких є комплексна допомога військовослужбовцям та ветеранам у подоланні складних життєвих обставин. Їх злагоджена і ефективна робота сприятиме активізації їх внутрішніх (актуальних і потенційних) ресурсів щодо вирішення існуючих проблем та безумовно системна діяльність всіх суб'єктів процесу реінтеграції.

8. Проміжний моніторинг ефективності розробленої програми та державної політики, за потреби внесення змін та корективів.

9. Соціальна підтримка сімей військовослужбовців та ветеранів.

10. Пост моніторинг ефективності реалізації державної політики з реінтеграції ветеранів та військовослужбовців. Визначення необхідних додаткових заходів чи програм. Окреслення переліку державних послуг та соціальної підтримки, що матимуть сталий, постійний статус.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Резюмуючи все вище зазначене, можна зробити наступні висновки:

1. Проблема реінтеграції військовослужбовців та ветеранів до цивільного життя має надто складний та багатоаспектний характер.

2. За своєю сутністю реінтеграція військовослужбовців та ветеранів – це процес їх повернення чи входження до соціальних груп шляхом відновлення або формування соціальних

зв'язків та відносин, визначення нової соціальної ролі, набуття соціального досвіду та необхідної соціальної компетентності.

3. Враховуючи специфіку даного процесу, можна визначити кілька рівнів його реалізації: чуттєво-емоційний (формування ставлення та настроїв), емоційно-соціальний (налагодження соціальної взаємодії), соціально-інсти-

туційний (нормативне регулювання процесу) рівні взаємодій, на яких відбувається процес реінтеграції військовослужбовців та ветеранів.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні чинників ефективної реінтеграції на різних рівнях соціальної взаємодії та розробці й плануванні конкретних програм і заходів реінтеграції військовослужбовців та ветеранів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балакірева О. Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб : матеріали круглого столу «Вимушені переселенці в Україні: питання термінового та середньострокового реагування» (9 липня 2014 року). URL: <http://www.uisr.org.ua/news/36/83.html> (дата звернення: 21.05.2023).
2. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції : наукова доповідь / за ред. О. М. Балакіревої. Київ : НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2016. 140 с.
3. Новікова О. Ф., Амоша О. І., Антонюк В. П. [та ін.]. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху : монографія. Київ : НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 2016. 448 с.
4. Муріч, С. С. Трансформація ідентичностей ВПО внаслідок конфлікту на Донбасі : магістерська дис. : 054 Соціологія. Київ, 2018. 125 с.
5. Kintzle S, Rasheed J, Castro C. The state of the American veteran: The Chicagoland veterans study. 2016. Available from: https://cir.usc.edu/wp-content/uploads/2016/04/CIR_ChicagoReport_double.pdf. (дата звернення: 21.05.2023).
6. Kreminski M, Barry M, Platow M. The effects of the incompatible “Soldier” identity upon depression informer Australian Army personnel. *J Mil Veterans Health*. 2018; 26(2):51–59. Available from: <https://jmvh.org/article/the-effects-of-the-incompatible-soldier-identity-upon-depression-in-former-australian-army-personnel>

REFERENCES:

1. Balakiryeva, O. (2014). Spektr problem vy`musheny`x pereselenciv v Ukrayini: shvy`dka ocinka sy`tuaciyi ta potreb [The range of problems of forced migrants in Ukraine: a quick assessment of the situation and needs]. Materialy` kruglogo stolu «Vy`musheni pereselenci v Ukrayini: py`tannya terminovogo ta seredn`ostrokovogo reaguвання» (9 ly`pnya 2014 roku). URL: <http://www.uisr.org.ua/news/36/83.html> (data zvernennya: 21.05.2023) [in Ukrainian].
2. Balakiryeva, O. M. (2016). Vy`musheni pereselenci ta pry`jmayuchi gromady`: uroky` dlya efekty`vnoyi suspil`noyi adaptaciyi j integraciyi: naukova dopovid. [Forced migrants and host communities: lessons for effective social adaptation and integration: scientific report.]. Ky`yiv : NAN Ukrayiny`, DU «In-t ekon. ta prognovuv. NAN Ukrayiny`». 140 s. [in Ukrainian].
3. Novikova, O. F., Amosha, O. I., Antonyuk, V. P. [ta in.]. (2016). Vnutrishn`o peremishheni osoby`: vid podolannya pereshkod do strategiyi uspixu: monografiya. [Internally Displaced Persons: From Overcoming Obstacles to Strategies for Success: Monograph.]. Ky`yiv : NAN Ukrayiny`, In-t ekonomiky` prom-sti. 448 s. [in Ukrainian].
4. Murich, S. S. (2018). Transformaciya identy`chnostej VPO vnaslidok konfliktu na Donbasi: magisters`ka dy`s.: 054 Sociologiya [Transformation of IDP identities as a result of the conflict in Donbas]. Ky`yiv. 125 s. [in Ukrainian].
5. Kintzle, S., Rasheed, J., & Castro, C. (2016). The state of the American veteran: The Chicagoland veterans study. Available from: https://cir.usc.edu/wp-content/uploads/2016/04/CIR_ChicagoReport_double.pdf (data zvernennya: 21.05.2023).
6. Kreminski, M., Barry, M. & Platow, M. (2018). The effects of the incompatible “Soldier” identity upon depression informer Australian Army personnel. *J Mil Veterans Health*. 26(2): 51–59. Available from: <https://jmvh.org/article/the-effects-of-the-incompatible-soldier-identity-upon-depression-in-former-australian-army-personnel> (data zvernennya: 21.05.2023).

УДК 364.446-053

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.8>

Андрій КАРКАЧ

старший викладач кафедри соціальної роботи та спеціальної освіти, Полтавський інститут економіки і права, вул. Монастирська, 6, м. Полтава, Полтавська обл., Україна, 36000

ORCID: 0000-0002-3959-0568

Тетяна СЕМИГІНА

докторка політичних наук, професорка, членкиня Національного агентства кваліфікацій, вул. Солом'янська, 1, Київ, Україна, 03035

Scopus-Author ID: 35776697500

ORCID: 0000-0001-5677-1785

Бібліографічний опис статті: Каркач, А., Семигіна, Т. (2023). Цифрова компетентність людей похилого віку: специфіка, критерії сформованості та програма розвитку. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 50–56, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.8>

ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ: СПЕЦИФІКА, КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНОСТІ ТА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ

Стаття розглядає важливу роль цифрової компетентності у сучасному світі. Мета роботи полягає в характеристиці специфіки цифрової компетентності людей похилого віку, запропонуванні критеріїв сформованості такої компетентності та представленні змісту програми формування цифрової компетентності на прикладі клієнтів територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Подільського району м. Полтави. У роботі використовується методологія, яка включає аналіз документів щодо цифрової компетентності та програми її формування, а також проведення опитування слухачів програми (N=360).

Визначено, що для людей похилого віку цифрова компетентність включає знання, вміння та навички, мотивацію та відповідальність, що охоплюють різні сфери діяльності в Інтернеті. У цій компетентності виокремлено низку складників (інформаційна та медіа-компетентність; комунікативна компетентність; технічна компетентність; споживча компетентність). Також представлено основні критерії сформованості цифрової компетентності для людей похилого віку (рівень доступу до технологій, базові навички, цифрова грамотність, використання цифрових сервісів та впровадження цифрових технологій у повсякденне життя).

Стаття презентує програму формування цифрової компетентності, яка реалізована для клієнтів територіального центру соціального обслуговування, що охоплює 11 тематичних блоків. Опитування слухачів програми виявляє ефективність програми та її вплив на зміну ставлення та навички учасників щодо цифрових технологій. Результати дослідження також підтверджують зростання користування комп'ютерами, Інтернетом, e-сервісами та соціальними мережами серед літніх людей.

Отримані дані сприятимуть подальшому вдосконаленню підходів до впровадження програм неформального навчання із формування цифрової компетентності для людей похилого віку.

Ключові слова: *цифрова компетентність, люди похилого віку; цифрова грамотність; показники сформованості; компоненти цифрової компетентності; програма формування цифрової компетентності.*

Andrii KARKACH

Senior Lecturer at the Social Work and Special Education Department, Poltava Institute of Economics and Law, Monastirska str., 6, Poltava, Ukraine, 36000

ORCID: 0000-0002-3959-0568

Tetyana SEMIGINA

Doctor in Political Sciences, Professor, Member of National Qualifications Agency, Solomianska str., 1, Kyiv, Ukraine, 03035

Scopus-Author ID: 35776697500

ORCID: 0000-0001-5677-1785

To cite this article: Karkach, A., Semigina, T. (2023). Digital competence of older people: specifics, proficiency criteria and development programme [Tsyfrova kompetentnist' lyudey pokhyloho viku: spetsyfika, kryteriyi sformovanosti ta prohrama rozvytku]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 50–56, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.8>

DIGITAL COMPETENCE OF OLDER PEOPLE: SPECIFICS, PROFICIENCY CRITERIA AND DEVELOPMENT PROGRAMME

The article examines the important role of digital competence in the modern world. The aim of the study is to characterize the specifics of digital competence among the elderly, propose criteria for assessing its formation, and present the content of a program for developing digital competence using the example of clients of the territorial center for social services in the Podilsky district of Poltava city. The methodology includes: document analysis on digital competence, elaboration of the programme on its formation, as well as conducting a survey of programme participants (N=360).

It is determined that for the older people, digital competence encompasses knowledge, skills, motivation, and responsibility in various internet activities. The competence consists of several components (information and media literacy, communication competence, technical competence, consumer competence). The article also presents key indicators of the formation of digital competence among the older people, including access to technology, basic skills, digital literacy, utilization of digital services, and integration of digital technologies into daily life.

The article presents a programme for developing digital competence implemented for clients of the territorial center for social services, consisting of 11 thematic blocks. The conducted survey of programme participants reveals the effectiveness of the elaborated programme and its impact on changing attitudes and skills regarding digital technologies. The research results also confirm the increasing use of computers, the internet, e-services, and social networks among the elderly.

The obtained data will contribute to further improving approaches to implementing informal learning programmes for the development of digital competence among the older people.

Key words: digital competence, older people, digital literacy, indicators of digital proficiency, components of digital competence, program for developing digital competence.

Актуальність проблеми. Цифрові технології та зумовлені ними соціальні зміни, призводять до необхідності розвитку цифрової грамотності майже у всіх соціально-демографічних групах, включаючи людей похилого віку (He at al., 2020). За допомогою цифрових технологій вони можуть отримати доступ до нових можливостей, комунікації, інформації та послуг. Проте, щоб забезпечити ефективне використання цифрових інструментів серед цієї категорії населення, важливо розвивати спеціальне навчання для них, впроваджувати програми цифрової грамотності. Такі програми мають бути побудовані на компетентнісному підході, виходити із сучасного розуміння цифрової компетентності.

Аналіз останніх досліджень. У закордонному та вітчизняному академічному дискурсі не бракує наукових робіт, які розглядають компетентнісний підхід у цілому. Наразі поняття «компетентність» та «компетентнісна освіта» поширилися ще у 1960-х роках у США, Великобританії й Німеччині. Ті перші моделі компетентнісного підходу базувались на *конструктивістських теоріях педагогіки*, згідно з якими саме люди (роботодавці, експерти, фахові асоціації та самі освітяни) вирішують, конкретні уміння та знання потрібні для виконання пев-

них трудових функцій і яким має бути рівень компетентностей, котрим мають володіти власники формальних кваліфікацій (Gauthier, 2020).

З часом компетентнісний підхід став спиратися на *теорію саморегульованого навчання* (Winne & Hadwin, 1998; Zimmerman, 1990). Ці теорії розглядають процеси, які відбуваються в тих, хто навчається, під час навчання, їх здатність планувати, контролювати та регулювати свою власну навчальну діяльність.

Слід зауважити, що компетентнісний підхід також робить особливий акцент на розвитку тих конкретних компетентностей, які є практичними та застосовуваними у певних ситуаціях. Водночас, це підхід, який спирається на вимірюваність набутих знань, умінь, цінностей, здібностей тощо (Рада Європейського Союзу, 2017). Тому центральною складовою компетентнісного підходу вважається оцінка досягнень тих, хто навчається, тобто досягнення результатів навчання (Рашкевич, 2014; Muratova, 2022), зокрема за допомогою нових методів та технологій оцінювання.

Як правило, компетентності продовжують залишатися соціально сконструйованими, приміром професійними асоціаціями, роботодавцями, урядовими структурами тощо, а відтак мають

нормативний характер (Семигіна та Пожидаєва, 2020; Семигіна та Рашкевич, 2021).

Значно менше вітчизняних досліджень присвячено цифровим компетентностями і їхній ролі у подоланні цифрової нерівності (Давиденко, 2023; Семигіна та Федюк, 2022). А от досліджень, спрямованих на визначення специфіки цифрової компетентності людей похилого віку взагалі обмаль.

Мета роботи полягає в тому, щоб схарактеризувати специфіку цифрової компетентності людей похилого віку, запропонувати критерії сформованості такої компетентності та представити зміст програми формування цифрової компетентності на прикладі клієнтів територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Подільського району м. Полтави. У роботі використовується методологія, яка включає аналіз документів щодо цифрової компетентності та програм формування, а також проведення опитування слухачів програми (N=360). Цей підхід дозволяє отримати систематичну інформацію про рівень цифрової компетентності, ставлення до цифрових технологій та ефективність програми.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Аналіз документів Європейської Комісії та інших міжнародних організацій засвідчує, що у сучасному дискурсі цифрові вміння, навички та знання розглядаються як універсальні і потрібні для професійної та соціальної діяльності особи. Їх формування цілком відповідає конструктивістському підходу (Gauthier, 2020). Так, у 2013 р. було оприлюднено документ «Рамка цифрової компетентності для громадян» (Digital Competence Framework for Citizens, скорочена назва – DigComp). Формування цієї Рамки базувалось на уявленнях фахівців про те, що будь-якій дорослій людині потрібно розуміти загальні принципи, механізми та логіку, що лежить в основі цифрових технологій, які розвиваються, а також знати основи функціонування та використання різних пристроїв, програм та мереж (Punie, Brecko & Ferrari, 2013). В останній версії DigComp експертами охарактеризовано такі області, як: (1) інформаційна грамотність та грамотність у використанні даних; (2) комунікація та співпраця, (3) створення цифрового вмісту, (4) безпека, (5) розв'язання проблем (European Commission, 2022).

Компетентнісний підхід базується на ідеї, що цифрова грамотність не обмежується просто навичками користування технологіями, а передбачає розуміння та активне використання цифрових інструментів для досягнення конкретних цілей. У рамках цього підходу акцент зміщується на розвитку комплексу навичок, знань та умінь, які дозволяють людям ефективно користуватися цифровими технологіями для рішення повсякденних завдань, отримання інформації та взаємодії з іншими.

Таким чином, цифрова компетентність може бути схарактеризована як здатність особи ефективно користуватися цифровими технологіями, розуміти їхні функції та можливості, а також мати необхідні навички для використання цифрових ресурсів. Це включає здатність шукати, оцінювати, створювати та обмінюватися інформацією за допомогою цифрових пристроїв (гаджетів) та мережі Інтернет.

У 2011 році в Україні запроваджено соціально-педагогічну послугу Університет третього віку у територіальних центрах соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Факультети цифрових технологій покликані сформувати і розвинути цифрові компетентності літніх слухачів задля подолання цифрових розривів. З 2013 року працює такий факультет і на базі територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Подільського району м. Полтави, реалізуючи програми формування цифрової грамотності.

В основу методичного супроводу надання освітньої послуги формування цифрової грамотності літніх слухачів було покладено принцип наочності, доступності, послідовності та системності, принцип єдності групового та індивідуального навчання.

Аналіз літератури та наша участь у впровадженні програм цифрової грамотності дають підстави для визначення, що цифрова компетентність людей похилого віку – це здатність та навички таких осіб щодо ефективного використання цифрових технологій та ресурсів, які адаптовані до їхніх потреб та особливостей. Основні здатності, які мають бути розвинуті, включають:

1) основи користування комп'ютером та мобільними пристроями (навички роботи з клавіатурою, мишею, сенсорними екранами, а також знання про базові операційні системи та програми);

2) Інтернет та електронна пошта (люди похилого віку повинні навчитися шукати інформацію в Інтернеті, використовувати електронну пошту для комунікації з родиною та друзями, а також розуміти основні принципи кібербезпеки);

3) використання соціальних мереж та месенджерів (люди похилого віку повинні бути здатні використовувати їх для спілкування та отримання новин);

4) онлайн-банкінг та електронні платежі (для зручності фінансових операцій люди похилого віку можуть навчитися користуватися онлайн-банкінгом та здійснювати електронні платежі);

5) цифрові навички здоров'я (знання про використання цифрових ресурсів для моніторингу здоров'я, доступу до медичної інформації та електронних медичних послуг можуть бути корисними для людей похилого віку).

Навчання базувалось на компетентнісному підході. З цією метою у структурі цифрової компетентності літніх слухачів університету третього віку нами виокремлено чотири компоненти: знання; вміння та навички; мотивація; відповідальність (що включає, зокрема, цифрову безпеку). Кожен з компонентів може реалізовуватися у різних сферах діяльності в інтернеті (робота з контентом, комунікація, технічна сфера, споживання) по-різному.

Відповідно було виділено *чотири складові цифрової компетентності*:

1) інформаційна та медіа-компетентність – знання, уміння, мотивація та відповідальність, пов'язані з пошуком, розумінням, організацією, архівуванням цифрової інформації та її критичним осмисленням, а також зі створенням інформаційних об'єктів з використанням цифрових ресурсів (текстових, образотворчих, аудіо та відео тощо);

2) комунікативна компетентність – знання, уміння, мотивація та відповідальність, необхідні для різних форм комунікації (електронна пошта, чати, блоги, форуми, соціальні мережі та ін..) та з різними цілями;

3) технічна компетентність – знання, уміння, мотивація та відповідальність, що дають змогу ефективно та безпечно використовувати технічні та програмні засоби, гаджети тощо для розв'язання різноманітних завдань, зокрема використання комп'ютерних мереж, хмарних сервісів тощо;

4) споживча компетентність – знання, уміння, мотивація та відповідальність, що

дозволяють вирішувати за допомогою цифрових пристроїв та Інтернету різні повсякденні завдання, пов'язані з конкретними життєвими ситуаціями, що передбачають задоволення різних потреб (оплата комунальних послуг, перегляд електронного кабінету різних державних та комунальних структур, оплата онлайн, придбання ліків, різноманітних товарів, квитків Укрзалізниці через мережі інтернет тощо).

На нашу думку, врахування мотиваційно-вольових та ціннісних аспектів цифрової компетентності відкриває шлях літнім людям до розуміння природи, структури та можливостей розвитку поняття цифрового суспільства, формуючи підґрунтя цифрової соціалізації літньої особистості в епоху Інтернету. Слід також зважати на те, що розвиток цифрових компетентностей серед літніх слухачів має на меті подолання цифрового розриву (Каркач & Семигіна, 2022).

Проведена робота дає можливість визначити наступні *критерії сформованості цифрової компетентності людей похилого віку*, які відображають їх здатність та рівень навичок у використанні цифрових технологій.

1. Рівень доступу до технологій: Цей показник відображає наявність доступу до комп'ютерів, смартфонів, планшетів та Інтернету серед людей похилого віку. Він може бути вимірний відсотком людей, які мають фізичний доступ до цифрових пристроїв та Інтернету.

2. Рівень володіння базовими навичками: Цей показник відображає рівень розуміння та вміння користуватися базовими цифровими інструментами, такими як комп'ютери, мобільні пристрої, електронна пошта тощо. Він може бути вимірний за допомогою тестів, опитувань або спостережень.

3. Рівень цифрової грамотності: Цей показник відображає загальну грамотність у використанні цифрових технологій. Він включає в себе знання про кібербезпеку, ефективне пошукове мислення, критичне мислення при оцінці інформації в Інтернеті та уміння ефективно взаємодіяти з цифровими ресурсами.

4. Рівень використання цифрових сервісів: Цей показник відображає, наскільки активно люди похилого віку використовують цифрові сервіси, такі як соціальні мережі, електронна пошта, месенджери, онлайн-банкінг, медичні сервіси тощо. Він може бути вимірний за допомогою аналізу активності користувачів на цих платформах або опитування.

5. Ступінь впровадження цифрових технологій у повсякденне життя: Цей показник відображає, наскільки широко люди похилого віку використовують цифрові технології у різних аспектах свого повсякденного життя, таких як комунікація, освіта, розваги, банкінг, закупівлі тощо.

З урахуванням наведеної вище інформації було сформовано програму навчання із формування цифрової грамотності, яка включала 11 тем:

1. Знайомство з цифровими засобами.
2. Знайомство з робочим середовищем.
3. Основні налаштування в операційній системі.
4. Робота з папками, файлами та зовнішніми носіями інформації.
5. Робота з текстовим редактором.
6. Програма MS PowerPoint.
7. Інтернет. Google-додатки.
8. Обмін повідомленнями в Інтернеті.
9. Електронне урядування.
10. Соціальні мережі.
11. Електронна комерція.

Орієнтовний розподіл годин у межах програми визначається соціальним працівником-герогогом індивідуально для кожної групи слухачів. Для реалізації програми використовуються такі форми роботи, як: проведення занять у режимі діалогу та дискусій; моделювання соціального змісту суспільної діяльності; робота у складі невеликих груп; індивідуальні та групові консультації (тьюторіали); робота з інформаційними ресурсами самостійно. Важливо відзначити, що для літніх людей не важливо, у якій послідовності відбувається вивчення матеріалу, сенс навчання вбачається у власне процесі набуття цифрових компетентностей і спілкуванні з однолітками та соціальним працівником-герогогом. Це підтверджує думку науковців (Blažič & Blažič, 2020; Schломанн, Even & Hammann, 2022) про те, що послідовне застосування методів та стратегій навчання, спрямованих на індивідуальні потреби людей похилого віку та можливості, а також на концепції саморегульованого навчання (Winne & Hadwin, 1998; Zimmerman, 1990) дозволяє досягти кращих результатів у формуванні цифрової компетентності.

Оцінювання результатів впровадження розробленої програми формування цифрової грамотності підтверджує її ефективність і коректність застосування обраних критеріїв формування цифрової компетентності.

Емпіричні дослідження проводилися на базі Університету третього віку територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) управління соціального захисту населення Подільської районної у м.Полтаві ради у період з 2016 по 2022 рр. Загалом у дослідженнях взяли участь 360 слухачів віком від 60 до 82 років.

Аналіз отриманих результатів, виявив, що на початку навчального року користувалися комп'ютером 66,2% слухачів, а після завершення навчання 83,1% літніх слухачів. Також на початку навчального року переважна більшість респондентів (45,2%) використовували комп'ютер для задоволення: для перегляду фільмів та прослуховування улюбленої музики. Далі респонденти обрали необхідність у спілкуванні, потребу бути разом із соціумом (29,2%), підтримання сімейних взаємовідносин, потребу бути належним до референтної групи (25,6%), а, приміром, оплата комунальних послуг посередництвом цифрових технологій посіла лише сьоме місце (7,8%). Аналогічне опитування, проведене наприкінці навчального року, щодо мети користування комп'ютерною технікою та Інтернетом вказало на суттєве зміщення акцентів та збільшення кількості користувачів цифрових технологій.

Одним із цікавих аспектів адаптації до сучасного цифрового простору є використання літніми людьми е-сервісів різноманітних державних установ, електронних кабінетів для отримання адміністративних послуг. Серед респондентів Університету третього віку унаслідок опанування цифровою компетентністю загальна кількість користувачів е-сервісів різноманітних державних установ збільшилася на 38,4%.

Слід також відзначити соціальний ефект формування цифрової грамотності: спілкування з родичами та друзями в Skype, Zoom, Google Meet тощо суттєво збільшилось порівняно з початком навчання (на 52,1%). Наше дослідження підтверджує те, що більшість цифрових навичок люди літнього віку здобувають завдяки неформальному навчанню, відтак саме соціальні зв'язки визначають ті соціальні контексти, які сприяють оволодінню цифровою компетентністю. Це означає потребу у заохоченні людей похилого віку до соціальних комунікацій та у впровадженні міжгенераційних програм із формування конкретних цифрових навичок.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Цифрова компетентність відіграє важливу роль у сучасному світі, особливо для професійної та соціальної діяльності людини. «Рамка цифрової компетентності для громадян» опублікована Європейською Комісією у 2013 році, визначає області такої компетентності (інформаційна грамотність, комунікація, створення цифрового вмісту, безпека та розв'язання проблем).

Для людей похилого віку цифрова компетентність включає знання, вміння та навички, мотивацію та відповідальність, що охоплюють різні сфери діяльності в Інтернеті. У цій компетентності можна виокремити такі складники, як інформаційна та медіа-компетентність; комунікативна компетентність; технічна компетентність; споживча компетентність. До критеріїв сформованості цифрової компетентності серед людей похилого віку можна віднести: рівень доступу до технологій, рівень володіння базовими навичками, рівень цифрової грамотності, рівень використання цифрових сервісів та сту-

пінь впровадження цифрових технологій у їх повсякденне життя.

Успішне впровадження цифрової грамотності серед людей похилого віку вимагає розвитку спеціально адаптованих навичок, знань та умінь, а також може здійснюватися через спеціальні програми формування цифрової грамотності та неформальне навчання у соціальному середовищі.

Розроблена програма навчання з формування цифрової грамотності для людей похилого віку, виявила свою ефективність і позитивно вплинула на їхнє ставлення та навички щодо цифрових технологій. Літні люди все більше користуються комп'ютерами, Інтернетом, е-сервісами та соціальними мережами. Формування цифрової грамотності також мало соціальний ефект, збільшило можливість спілкування з родичами та друзями в онлайн-платформах.

Потребують подальшого дослідження підходи до впровадження програм неформального та інформального навчання формування цифрової компетентності серед людей похилого віку поза соціальними закладами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Давиденко Г. Цифрова інклюзія та доступність: соціальна діджиталізація: монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2023. 240 с.
2. Каркач А., Семигіна Т. Зменшення цифрових розривів як складова соціальної роботи з літніми людьми. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. № 3. С. 26–32.
3. Рашкевич Ю. М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2014.
4. Семигіна Т. В., Пожидаєва О. В. Формування компетентностей соціальних працівників: міжнародна та локальна практика. *Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук*. Вінниця : Європейська наукова платформа, 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/rodmrfsn.ed-1.05>
5. Семигіна Т., Рашкевич Ю. Базові поняття системи кваліфікацій у контексті трансформації освітньої парадигми. *Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук*. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/rodmrfsn.ed-2.03>
6. Семигіна Т. В., Федюк В. В. Цифрова компетентність як інструмент регулювання ринку праці. *Економіка та суспільство*, 2022. № 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1476>
7. Blažič B. J., Blažič, A. J. Overcoming the digital divide with a modern approach to learning digital skills for the elderly adults. *Educ Inf Technol.*, 2020. № 25. P. 259–279.
8. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens – With new examples of knowledge, skills and attitudes / European Commission, 2022. URL: <https://bit.ly/3nbvpr2>
9. Gauthier T. The value of microcredentials: The employer's perspective. *The Journal of Competency Based Education*. 2020. Vol. 5(2). P. 1–6.
10. He T. et al. Social participation of the elderly in China: The roles of conventional media, digital access and social media engagement. *Telematics and Informatics*. 2020. Vol. 48. P. 101347.
11. Muratova D. A. Competence and Competency-Based Approach in Education. *Indonesian Journal of Innovation Studies*. 2022. Vol. 18. URL: <https://doi.org/10.21070/ijins.v19i.648>
12. Punie Y., Brecko B., Ferrari A. DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. URL: <https://bit.ly/3OHWAyX>

13. Recommendation on the European Qualifications Framework for lifelong learning and repealing the recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning /The Council of the European Union, 2017). URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017H0615\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017H0615(01))

14. Schlomann A., Even C., Hammann T. How Older Adults Learn ICT–Guided and Self-Regulated Learning in Individuals With and Without Disabilities. *Front. Comput. Sci.* 2022. Vol. 3. P. 803740.

15. Winne P. H., Hadwin A. F. Studying as self-regulated learning. *The educational psychology series. Metacognition in educational theory and practices* (Ed. by D. J. Hacker, J. Dunlosky, & A. C. Greaves). Lawrence Erlbaum Associates Publishers. 1998. P. 277–304.

16. Zimmerman, B. J. Self-regulated learning and academic achievement: An overview. *Educational Psychologist*, 1990 Vol. 25(1), 3–17.

REFERENCES:

1. Davydenko, G. (2023). Tsyfrova inklyuziya ta dostupnist': sotsial'na didzhitalizatsiya [Digital inclusion and accessibility: social digitization]. Vinnytsia : TVORI.

2. Karkach, A., Semigina, T. (2022). Zmenschennya tsyfrovyykh rozryviv yak skla-dova sotsial'noyi roboty z litnyimi lyud'my [Reducing digital divides as a component of social work with the elderly]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 26–3.

3. Rashkevych, Y. M. (2014). Bolons'kyi protses ta nova paradyhma vyshchoyi osvity [The Bologna Process and the New Paradigm of Higher Education]. L'viv : Vyd-vo L'vivs'koyi politekhniki.

4. Semigina, T.V. & Pozhidayeva, O.V. (2021). Formuvannya kompetentnostey sotsial'nykh pratsivnykiv: mizhnarodna ta lokal'na praktyka [Formation of competences of social workers: international and local practice]. *Representation of educational achievements, mass media and the role of philology in the modern system of sciences*. Vinnytsia : European Scientific Platform. <https://doi.org/10.36074/rodmmrfsn.ed-1.05>

5. Semigina, T. & Rashkevych, Y. (2021). Bazovi ponyattya systemy kvalifikatsiy u konteksti transformatsiyi osvity [Basic concepts of the system of qualifications in the context of the transformation of the educational paradigm]. *Representation of educational achievements, mass media and the role of philology in the modern system of sciences*. Vinnytsia: European Scientific Platform. <https://doi.org/10.36074/rodmmrfsn.ed-2.03>

6. Semigina, T.V., Fedyuk, V.V. (2022). Tsyfrova kompetentnist' yak instrument rehulyuvannya rynku pratsi [Digital competence as a tool of labor market regulation]. *Economy and society*, 40. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1476>

7. Blažič, B.J. & Blažič, A.J. (2020) Overcoming the digital divide with a modern approach to learning digital skills for the elderly adults. *Educ Inf Technol*, 25, 259–279.

8. European Commission (2022). DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens – With new examples of knowledge, skills and attitudes. <https://bit.ly/3nbvpR2>

9. Gauthier, T. (2020). The value of microcredentials: The employer's perspective. *The Journal of Competency Based Education*, 5(2), 1–6.

10. He, T., Huang, C., Li, M., Zhou, Y., & Li, S. (2020). Social participation of the elderly in China: The roles of conventional media, digital access and social media engagement. *Telematics and Informatics*, 48, 101347.

11. Muratova, D.A. (2022). Competence and Competency-Based Approach in Education. *Indonesian Journal of Innovation Studies*, 18. <https://doi.org/10.21070/ijins.v19i.648>

12. Punie Y., Brecko B., Ferrari A. DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. URL: <https://bit.ly/3OHWAyX>

13. The Council of the European Union (2017). Recommendation on the European Qualifications Framework for lifelong learning and repealing the recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017H0615\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017H0615(01))

14. Schlomann, A., Even, C. & Hammann, T. (2022). How Older Adults Learn ICT–Guided and Self-Regulated Learning in Individuals With and Without Disabilities. *Front. Comput. Sci.* 3, 803740.

15. Winne, P. H., & Hadwin, A. F. (1998). Studying as self-regulated learning. In: D. J. Hacker, J. Dunlosky, & A. C. Greaves, eds. *The educational psychology series. Metacognition in educational theory and practices* (pp. 277–304). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

16. Zimmerman, B. J. (1990). Self-regulated learning and academic achievement: An overview. *Educational Psychologist*, 25(1), 3–17.

УДК 37.377

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.9>

Олена КАРПЕНКО

доктор педагогічних наук, професор, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-6715-2899

Вікторія ОСТАПЧУК

викладач, голова циклової комісії дизайну та соціальної роботи ВСП Житомирський технологічний фаховий коледж Київського національного університету будівництва і архітектури, вул. Небесної Сотні, 37, м. Житомир, Україна, 10029

ORCID: 0000-0001-7873-1290

Бібліографічний опис статті: Карпенко, О., Остапчук, В. (2023). Саморозвиток особистості майбутнього фахівця соціальної роботи в умовах освітньо-виховного простору. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 57–62, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.9>

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ

Розглянуто проблему саморозвитку особистості та організації виховної діяльності здобувачів закладів фахової перед вищої освіти. Розкрито сутність поняття «саморозвиток»; досліджено особливості виховного педагогічного процесу, який спрямований на формування та розвиток самоосвітньої діяльності здобувача. Визначено умови успішної організації саморозвитку, самоосвіти майбутніх фахівців соціальної сфери.

Вивчено наукові джерела з питань сутності саморозвитку здобувача закладу фахової передвищої освіти як компонента самовдосконалення. Проведено аналіз науково-теоретичного підґрунтя проблеми саморозвитку особистості, основою якого є його самоактуалізація у позанавчальному процесі та у процесі набуття професійних навичок.

Визначено саморозвиток майбутнього фахівця соціальної сфери як свідому цілеспрямовану діяльність, скеровану на розвиток власної індивідуальності, усвідомлення професійної спрямованості особистості, що виявляється у розумінні значущості професійної діяльності, наявності стійкого інтересу до педагогічної діяльності.

У контексті саморозвитку здобувачів фахової передвищої освіти висвітлено проблеми, що стосуються системи виховання у поза навчальному процесі. Визначено виховні складові у процесі позанавчальної діяльності в умовах закладу фахової передвищої освіти, наведено основні характеристики саморозвитку здобувачів.

Виявлено чинники виховного позанавчального процесу, які розвивають індивідуальність майбутнього соціального працівника, створюють умови для його саморозвитку та самовираження. Визначено базовий технологічний комплекс особистісно орієнтованого виховання; на конкретних прикладах показано використання основних складових позанавчальної діяльності, які спрямовані на саморозвиток, самовизначення, самоактуалізацію. Зроблено висновок, що призначення виховних технологій полягає в тому, щоб підтримувати та розвивати природні якості молоді та її індивідуальні здібності, допомагати в становленні професійної самореалізації особистості здобувача в умовах виховного простору закладу фахової перед вищої освіти.

Ключові слова: саморозвиток, саморозвиток особистості, соціальна робота, фахівець соціальної роботи, заклад фахової передвищої освіти.

Olena KARPENKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine, Kyiv, 02154

ORCID: 0000-0002-6715-2899

Victoria OSTAPCHUK

Teacher, Chairman of the Cycle Design and Social Work Commission Ukraine, Zhytomyr, 10029

ORCID: 0000-0001-7873-1290

To cite this article: Karpenko, O., Ostapchuk, V. (2023). Samorozvytok osobystosti maibutnoho fakhivtsia sotsialnoi sfery v umovakh osvithno-vykhovnoho prostoru zakladu fakhovoi predvyshchoi osvity [Personality development future specialist in the social sphere in the conditions of educational space institution of vocational higher education personality development future specialist in the social sphere in the conditions of educational space]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 57–62, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.9>

PERSONALITY DEVELOPMENT FUTURE SPECIALIST IN THE SOCIAL SPHERE IN THE CONDITIONS OF EDUCATIONAL SPACE INSTITUTION OF VOCATIONAL HIGHER EDUCATION PERSONALITY DEVELOPMENT FUTURE SPECIALIST IN THE SOCIAL SPHERE IN THE CONDITIONS OF EDUCATIONAL SPACE

The problem of self-development of the personality and the organization of educational activities of applicants of institutions of professional pre-higher education is considered. The essence of the concept of "self-development" is revealed; the peculiarities of the educational pedagogical process, which is aimed at the formation and development of the student's self-educational activity, were investigated. The conditions for the successful organization of self-development, self-education of future specialists in the social sphere have been determined.

Scientific sources on the essence of the self-development of a student of a professional preliminary higher education institution as a component of self-improvement have been studied. An analysis of the scientific-theoretical basis of the problem of self-development of the personality, the basis of which is its self-actualization in the extracurricular process and in the process of acquiring professional skills, was carried out.

The self-development of the future specialist in the social sphere is defined as a conscious goal-directed activity directed at the development of one's own individuality, awareness of the professional orientation of the individual, which is manifested in the understanding of the significance of professional activity, the presence of a persistent interest in pedagogical activity.

In the context of self-development of students of professional preliminary higher education, the problems related to the education system in the extracurricular process are highlighted. The educational components in the process of extracurricular activities in the conditions of the institution of vocational pre-higher education are determined, the main characteristics of the self-development of the students are given.

The factors of the educational extracurricular process that develop the individuality of the future social worker, create conditions for his self-development and self-expression have been identified. The basic technological complex of personally oriented education is defined; concrete examples show the use of the main components of extracurricular activities aimed at self-development, self-determination, self-actualization. It was concluded that the purpose of educational technologies is to support and develop the natural qualities of young people and their individual abilities, to help in the formation of the professional self-realization of the acquirer's personality in the conditions of the educational space of a professional institution of higher education.

Key words: self-development, self-development of personality, social work, social work specialist, institution of vocational pre-higher education.

Актуальність проблеми. Осмислення проблем саморозвитку потребує розкриття його суті і тлумачення в різних науках. Складність вивчення саморозвитку полягає в тому, що за саморозвитком не можна спостерігати безпосередньо і об'єктивно, а можна спостерігати лише за його ефектом і результатом. Можливостей реалізувати себе є досить чимало за будь-яких умов – сприятливих чи несприятливих і не лише людина сама вирішує: сформується вона як особистість, чи не сформується, перетворити все краще в собі в дійсність чи так і залишиться лише потенціалом.

Саморозвиток проявляється поступово: спочатку – інтерес, самосприйняття, потім самопізнання, сприйняття себе як об'єктом, так і суб'єктом розвитку – готовність прогнозувати власний розвиток і саморозвиток –

як використання набутого потенціалу. Означене твердження дозволяє нам погодитись з позицією (Сухоленова О., 2000), який саморозвиток називає самопізнанням (пізнанням себе), сприйняттям і усвідомленням себе як синтезуючого центру.

Позанавчальну сферу ЗФПО можна характеризувати як основний інструмент становлення особистості майбутнього соціального працівника і створення особистісно-орієнтованої моделі виховання. Аналізуючи позанавчальну діяльність, можна говорити про занурення студентів в специфіку професійної соціальної діяльності (Руденко Н., 2009); позанавчальна діяльність забезпечує професійно-особистісний розвиток і саморозвиток майбутнього соціального працівника на основі індивідуально-творчого підходу, вибіркового ставлення до дійсності, віль-

ного вибору суб'єктивної позиції, добровільного прийняття життєвих цінностей і пріоритетів. При цьому, постійне вивчення динаміки пізнавальної активності студентів сприяє створенню навчально-педагогічної сфери особистісно орієнтованої професійної освіти ЗФПО.

Аналіз досліджень і публікацій. Для нашого дослідження чимале значення мали праці, присвячені розробці концептуальних основ позанавчальної діяльності. Зокрема, науковці досліджували проблеми щодо професійної підготовки спеціалістів середньої ланки для соціальної сфери (Карпенко, 2015), Рибалко, 2007), Гордієнко, 2001) та ін.

В Україні спочатку домінувала схильність вчених і практиків до використання спеціальних функцій: проєктивні, прогностичні, конструктивні, аналітичні, розвиваючі, рефлексивні (Н. Вінник, І. Мигович, В. Поліщук та ін). Проте розгортання соціально-економічних змін в Україні та реальна соціальна практика в суспільстві спонукали вітчизняних науковців (Л.Горбань, А. Капська, О.Карпенко, Л.Міщик) внесли певні корективи у перелік спеціальних функцій, які сьогодні зазначені в стандарті спеціальності 231 Соціальна робота і більш конкретно відображають зміст і особливості роботи соціального працівника: організаторська, діагностична, правозахисна, превентивна, психотерапевтична, соціально-діагностична, соціально-економічна.

Як показав теоретичний аналіз, позанавчальна діяльність активно сприяє вихованню у майбутніх соціальних працівників таких професійно-значущих якостей, як інтелектуально-когнітивні якості (компетентність, професіоналізм, загальна культура, ерудиція, володіння новими технологіями навчання і виховання школярів); комунікативні якості (товариськість і уміння контактувати з людьми, які належать до різних вікових категорій, соціальних спільнот, тактовність); морально-ціннісні якості (гуманність, справедливість, доброзичливість, толерантність, рефлексивність, милосердя); емоційно-вольові якості (працездатність, наполегливість, оперативність, витримка, організованість, відповідальність, оптимізм, самовладання).

Позанавчальна діяльність, відбиваючи соціальну активність студентів ЗФПО володіє такими рисами, як свідомість, цілепокладання, продуктивність, самостійний характер. Однак

для нашого дослідження виникає необхідність уточнення ще й такої категорії як «виховання», так як ми будемо розглядати не просто організацію позанавчальної діяльності, а організацію позанавчальної виховної діяльності.

Метою дослідження є: вивчення особливостей та змісту позанавчальної діяльності як найважливішої складової частини виховного процесу навчального закладу. Вона є суттєвим елементом способу життя студентів, професійної діяльності викладачів.

Основний матеріал дослідження. Позанавчальну сферу ми розглядаємо в якості особливого інструмента або складовою частиною виховного процесу в навчальному закладі (ЗФПО). І тому наполягаємо на особливій увазі до поняття «позанавчальна виховна діяльність», яке відображає єдність позанавчальної діяльності та виховання, як діалектичне взаємоперетворенням «форми» і «змісту».

Акцентуючи увагу на майбутній професійній діяльності, ми приймаємо твердження Л.Кравченко (2001), що позанавчальна діяльність «...може стати самостійним мотивом і спонукати респондентів до дій самопобудови своєї особистості». А щоб мета самопобудови стала найважливішою метою життя і виступала провідним регулятором особистісного зростання, необхідно розвивати здібності особистості, виокремлювати професійний розвиток, як домінуючу діяльність із усіх інших видів діяльностей. Це і буде по суті актуалізація усвідомленої потреби в професійному саморозвитку.

Досить оригінальну думку висловив свого часу С.Максименко (2000), який пов'язує потребу, мету і вольові зусилля для досягнення окресленої мети. Адже цілком ймовірним є факт, що актуалізувати потреби в професійному саморозвитку у процесі позанавчальної діяльності, здобувачі повинні пережити у формі емоційно-забарвлених бажань, прагнень, почуття успіху, задоволення від вирішення проблеми, успіх її розв'язання – у формі оціночних емоцій, ставлення. Отримавши один раз перемогу, визнання особистих якостей, здобувач буде знову і знову прагнути повторити свої досягнення.

Згідно з Концепцією національного виховання (2009 р), Закону України «Про професіно-техніну освіту» позанавчальна діяльність повинна включати: подальший розвиток соціального і життєвого досвіду особистості, її

мотиваційної сфери, соціально-комунікативних навичок і умінь; формування навичок визначати мету і визначати шляхи і засоби її досягнення, приймати рішення щодо послідовного і відповідального виконання соціальних функцій; усвідомлене самовизначення у професійному зростанні; усвідомлене формування соціально-прийнятливої способу життя.

Без сумніву, реалізація окремих завдань не є додатком до професійної підготовки здобувачів навчального закладу. Ідея професійного саморозвитку органічно включається в єдину комплексну ідею організації життєдіяльності освітнього закладу в цілому, зважаючи на усвідомлений вибір учасниками процесу власної стратегії і усвідомлення реальних можливостей професійного саморозвитку.

Певною особливістю системи позанавчальної діяльності є використання в ній спеціально-орієнтованих програм, які залежно від мети включають здобувачів різних курсів, з різними інтересами і різними рівнями готовності сприйняття питання щодо поглиблення власного професіоналізму. Серед таких програм можна назвати програми: «Школа професіоналів», «Соціум і наше майбутнє», «Наш вибір» тощо.

Помітне місце у позанавчальній діяльності посідають такі форми професійного саморозвитку, які спрямовані на розвиток особистісних якостей майбутніх соціальних працівників. Так, успіхом користуються ділові ігри «Ситуація: твоє рішення», конкурс «Моя майбутня професія», «Безробіття серед молоді», «Твої пропозиції для уряду», презентація інформаційного матеріалу (для багатодітної сім'ї; для пенсіонерів, для студентів шкіл інтернатного типу).

У позанавчальній діяльності, орієнтованій на формування навичок професійного саморозвитку ми вважаємо за доцільне привернути увагу здобувачів до різних форм виховного плану. Завдяки такому підходу майбутні соціальні працівники оволодівають додатковими уміньми, які проявляються у реальній практиці. Адже соціальний працівник, працюючи з різними віковими категоріями, різного соціального статусу і в різних соціальних умовах повинні гіпотетично вміти вступати в комунікацію, у взаємодію, до того ж – у позитивно спрямовану комунікацію. З цією метою було розроблено і впроваджено окремі проекти, в яких закладена ідея необхідності формування

уміння використовувати прийоми анімаційної діяльності, підпорядковані особливостями роботи соціального працівника. Зокрема, заохочення респондентів до творчості, до створення емоційної комфортності у розмові з клієнтом, бесіда «Талант чи постійна робота над собою», «Що тебе тішить у твоєму житті», «Чи вмієш ти порадувати іншу людину», «Саморозвиток! Як це здійснюється» тощо.

Позанавчальна діяльність є по суті спеціально організованим видом діяльності здобувачів і враховує низку чинників, які рухають процес професійного саморозвитку особистості. До таких чинників ми відносимо мотиви, зміст, напрями, цілеспрямованість тощо. Означені чинники виступають орієнтиром у діяльності педагога навчального закладу, оскільки організаційний стан формування професійного саморозвитку враховує діяльність здобувачів протягом 3–4 років. Це той період, коли інтерес учасників процесу професійного розвитку поступово проявляється при включенні у знайомство з різними напрямками соціальної роботи.

Привертає увагу така особливість позанавчальної діяльності у навчальному закладі, як домінування в ній можливостей реалізації особистих інтересів і нахилів здобувачів. Адже вибір для себе соціальної ролі та поінформованість щодо професійних функцій (на факультативі; у «Школі професійної майстерності»; під час вивчення на заняттях теоретичних курсів) все це, безперечно, сприяло прояву позитивної мотивації щодо участі в тій чи іншій структурі позанавчальної діяльності.

Все це дає змогу учаснику позанавчальної діяльності звертатися до самопізнання, самовираження, саморегуляції. «Загалом можна сказати, що стан включеності учасника в конкретний вид позанавчальної діяльності характеризується теоризацією мети діяльності безпосередньою участю в ній, виконанням певних дій, що приносять особисті задоволення від реалізації власних інтересів і потреб» (Садова, 2006).

Практика засвідчує, що розширення професійних компетентностей у навчальному процесі не завжди у повній мірі задовільняє здобувачів, оскільки пізнання здобуті в навчальній діяльності збагачують їх інформаційно, активізують мислення, пробуджують підвищення самооцінності. Проте ми маємо на увазі саме таку позанавчальну діяльність, яка сприяючи само-

визначенню, самоставлення здобувача, розвиває у нього самосвідомість, спонукає до саморозвитку і самореалізацій, а відтак актуалізує саморегулювання та самооцінку.

Виходячи із цих позицій, діяльність здобувача залежно від рівня організації позанавчальної діяльності (від організаційно-мотиваційно компонента) переходить на рівень організаційно-практичної дії, в якій реалізується самовизначення і саморегуляції, підпорядкованій вихідній меті (Руденко, 2009). Таким чином, вмотивована мета самовизначення, визначена у позанавчальній діяльності свідчить про сформованість внутрішньої установки самостійно й усвідомлено планувати, регулювати, реалізувати перспективу свого розвитку: професійного, життєвого, особистісного.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, визначені нами

структурні компоненти процесу професійного саморозвитку здобувачів закладу здобувачів ЗФПО дають можливість окреслити логіку організації професійного саморозвитку особистості: формулювання показників орієнтаційно-мотиваційного компонента; організаційно-практичного компонента; регулятивно-оцінюючого компонента.

Подальші дослідження вимагають вивчення та виокремлення змістового і процесуального аспектів професійного саморозвитку здобувачів, необхідно окреслити описову змістову модель організації професійного саморозвитку в умовах позанавчальної діяльності, опорним ядром якої повинні стати етапи позанавчальної роботи. Реалізація завдань на кожному із етапів професійного саморозвитку потребує розробки і впровадження педагогічних умов для формування показників саморозвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вінник Н. Д. Розвиток особистісно-професійних якостей учнів професійно-технічних навчальних закладів у процесі підготовки до діяльності в сфері послуг : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2009. 19 с.
2. Гордієнко В. І. Розвиток особистості в процесі професіоналізації особистості : навчальний посібник. Хмельницький. 2001. С. 48 ; Капська А. Й. Ступенева система професійної підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери. *Науковий часопис: Серія 11*. 2004. 1(23). С. 19–29.
3. Карпенко О. Г., Романова Н.Ф. Теорія та практика соціальної роботи : навч. посібник. Київ : Слово, 2015. 402 с.
4. Про професійну (професійно-технічну) освіту щодо окремих аспектів підготовки кваліфікованих робітників в умовах воєнного стану та відновлення економіки: Закон України від 19.06.2022 № 2312-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2312-20#Text> (дата звернення: 28.05.2023).
5. Рибалко Л. С. Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект). Харків : ХНУ ім. Г. С. Сковороди, 2007. 443 с.
6. Руденко Н. В. Самореалізація особистості студентів у позанавчальній виховній роботі вищих технічних навчальних закладів. *Наука і освіта*. 2009. № 7. С. 194–197.
7. Садова М. А. Психологічні складові потенціалу самореалізації особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Луцьк, 2010. 16 с.
8. Соломка Т. Самоактуалізація студентів під час професійної підготовки. *Соціальна психологія*. 2006. № 4. С. 152–167.
9. Сухоленова О. Г. Етапи саморозвитку особистості. *Психологія. Збірник НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Київ. 2000. Вип. 2(9), Ч. 1. 261 с.

REFERENCES:

1. Vinnyk N. D. (2009). Rozvytok osobystisno-profesiinykh yakostei uchniv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv u protsesi pidhotovky do diialnosti v sferi posluh: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07. Kyiv, 2009. 19 s. [in Ukrainian].
2. Hordiienko V.I. (2004). Rozvytok osobystosti v protsesi profesionalizatsii osobystosti: navchalnyi posibnyk. Khmelnytskyi. 2001. S.48-67.
3. Kapska A.I. Stupeneva systema profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv sotsialno-pedahohichnoi sfery [Gradual system of professional training of specialists in the socio-pedagogical sphere]. *Naukovyi chasopys* : Serii 11. 2004. 1(23). 19–29. [in Ukrainian].
4. Karpenko O. H., Romanova N. F. (2015). Teoriia ta praktyka sotsialnoi roboty: navch. Posibnyk. Kyiv : Slovo, 2015. 402 s. [in Ukrainian].
5. akon Ukrainy «Pro profesiinu (profesiino-tekhnichnu) osvitu shchodo okremykh aspektiv pidhotovky kvalifikovanykh robotnykiv v umovakh voiennoho stanu ta vidnovlennia ekonomiky» [For professional (professional-technical) education, there are other aspects of the preparation of qualified workers in the conditions of the military

state and the economy]: *zakon.rada.gov.ua*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2312-20#Text>. (data zvernennia: 28.05.2023).

6. Rybalko L. S. (2007). Metodoloho-teoretychni zasady profesiino-pedahohichnoi samorealizatsii maibutnoho vchytelia (akmeolohichni aspekt). Kharkiv : KhNU im. H. S. Skovorody, 2007. 443 s. [in Ukrainian].

7. Rudenko N. V. (2009). Samorealizatsiia osobystosti studentiv u pozanavchalnii vykhovnii roboti vyshchych tekhnichnykh navchalnykh zakladiv [Self-realization of students' personality in extracurricular educational work of higher technical educational institutions]. *Nauka i osvita*. 2009. № 7. (pp.194–197) [in Ukrainian].

8. Sadova M. A. (2010). Psykholohichni skladovi potentsialu samorealizatsii osobystosti : avtoref. dys. ... kand. psykol. nauk. Lutsk, 2010. 16 s.

9. Solomka T. (2006). Samoaktualizatsiia studentiv pid chas profesiinoi pidhotovky. *Sotsialna psykholohiia*. 2006. № 4. (pp. 152–167) [in Ukrainian].

10. Sukholenova O. H. (2000). Etapy samorozvytku osobystosti. *Psykhohiia. Zbirnyk NPU im. M. P. Drahomanova*. Kyiv. 2000. Vyp. 2(9), Ch. 1. 261 s. [in Ukrainian].

УДК 316.4.063.3-053.81-056.313

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.10>

Анна КАТЕРИНИЧ

аспірант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-9481-2688

Бібліографічний опис статті: Катеринич, А. (2023). Проблеми соціальної інтеграції молодих людей з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 63–70, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.10>

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ ІЗ ІНВАЛІДНІСТЮ ВНАСЛІДОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ

У статті визначено та проаналізовано проблеми соціальної інтеграції молоді з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень.

Визначено, що молоді люди з інтелектуальними порушеннями – це особи, які частково, або повністю втратили можливість виконання конкретних функцій в порівнянні із здоровими людьми в результаті травмування, захворювання, вад від народження, що спричинили якісні та кількісні відхилення розвитку їх розумових здібностей.

У ході нашого дослідження було проведено глибинне інтерв'ю з молодими людьми, які мають інвалідність внаслідок інтелектуальних порушень. До списку тем, що досліджувалися в інтерв'ю входять: визначення рівня самостійності учасників у повсякденному житті; зацікавленість та соціальна взаємодія молодих людей із інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень; основні проблеми, з якими зустрічаються респонденти під час процесу інтеграції.

Питання даного інтерв'ю було умовно об'єднано у декілька блоків: 1) характеристика молодих людей з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень; 2) вплив інвалідності на їх самостійність; 3) рівень залучення до соціального життя.

Глибинне інтерв'ю було проведено з 15 молодими особами з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень, які відвідують центри денного перебування у місті Києві.

Підсумовуючи отримані результати, щодо проблем соціальної інтеграції молодих людей з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень, були зроблені висновки, про те, що багато молодих людей мають низьку мотивацію та рівень соціалізації, з труднощами йдуть на контакт, мають обмежене коло спілкування, в більшості випадків це опікун, чи батьки похилого віку. Ситуація під час повномасштабного вторгнення до нашої держави значно погіршилась, адже багато родин змушені були змінити місце проживання і тим самим і до цього обмежене коло спілкування учасників значно звузилось.

Завдяки отриманим результатам, було виокремлено основні типові проблеми, що виникають в процесі соціальної інтеграції молодих людей з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень, а саме: похилий вік батьків, інформаційна прірва, самотність та стереотипне мислення суспільства.

Ключові слова: молодь з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень, вади інтелектуального розвитку, соціальна інтеграція, соціальна адаптація, соціальна робота.

Анна КАТЕРИНИЧ

PhD Student, Head of Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-9481-2688

To cite this article: Katerynych, A. (2023). Zmistovyi komponent formuvannia pravovoi kompetentnosti v maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi roboty [Problems of social integration of young people with disabilities due to intellectual disorders]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 63–70, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.10>

PROBLEMS OF SOCIAL INTEGRATION OF YOUNG PEOPLE WITH DISABILITIES DUE TO INTELLECTUAL DISORDERS

The article identifies and analyzes the problems of social integration of youth with disabilities due to intellectual disabilities.

It was determined that young people with intellectual disabilities are persons who have partially or completely lost the ability to perform specific functions in comparison with healthy people as a result of injury, disease, birth defects, which caused qualitative and quantitative deviations in the development of their mental abilities.

In the course of our research, in-depth interviews were conducted with young people who have disabilities due to intellectual disabilities.

The list of topics explored in the interview includes: determining the level of independence of the participants in everyday life; level of interest and social interaction; the main problems that respondents will face during the integration process.

The questions of this interview were conditionally combined into several blocks: 1) characteristics of young people with disabilities due to intellectual disorders; 2) the impact of disability on their independence; 3) level of involvement in social life.

An in-depth interview was conducted with 15 young people with intellectual disabilities who attend day care centers in the city of Kyiv.

Summarizing the obtained results, regarding the problems of social integration of young people with disabilities due to intellectual disorders, conclusions were drawn that many young people have low motivation and level of socialization, have difficulty making contact, have a limited circle of communication, in most cases it is a guardian, or elderly parents. The situation during the full-scale invasion of our country worsened significantly, because many families were forced to change their places of residence, and thus the previously limited circle of communication of the participants was significantly narrowed.

Thanks to the obtained results, the main typical problems that arise in the process of social integration of young people with disabilities due to intellectual disabilities were singled out, namely: advanced age of parents, information gap, loneliness and stereotypical thinking of society.

Key words: youth with disabilities due to intellectual disorders, defects of intellectual development, social integration.

Актуальність проблеми. Реалії сьогодення, склалися так, що наша держава перебуває у воєнному стані. Звичайно, це відобразилося на кожній соціальній групі, на всіх вразливих категоріях осіб, зокрема на молодих людях, які мають статус особи з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень та потребують сприяння їхній соціальній інтеграції.

Виклики сьогодення, новостворені умови, воєнний час спонукають до переосмислення, вивчення та аналізу цих проблем для того, щоб суспільство було готове екстрено реагувати, фахівці та соціальні служби спрямовувати свої сили для забезпечення вирішення проблем соціальної інтеграції, які мають молоді люди з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи вищезазначене питання, ми звернули увагу на те, що велика кількість українських та зарубіжних досліджень спрямована на розкриття аспектів інклюзії в освітньому та соціальному просторі.

Так, у дисертаційній роботі Т. Чечко розглянуто створення інклюзивного освітнього середовища, сприятливого для дітей з особливостями психофізичного розвитку, та забезпечення дієвої

соціально-педагогічної підтримки їхніх батьків (Чечко, 2018). У науковій роботі Г. Першко розкрито змістовно-технологічне забезпечення підготовки майбутніх соціальних педагогів до інтеграції дітей з інвалідністю в середовище загальноосвітніх навчальних закладів (Першко, 2011). У наукових роботах Н. Грабовенко та О. Денисюк ґрунтовно визначено особливості роботи з батьками, які виховують дітей з інвалідністю (Грабовенко, 2008; Денисюк, 2016). Група дослідників з Київського університету імені Бориса Грінченка у своїй спільній роботі презентують результати оцінки потреб батьків, які виховують дітей з інвалідністю, у дошкільному закладі освіти (Chechko, Liakh, Spirina, Lekholetova, Sapiha & Salata, 2022). Також, детально висвітлено теоретичні та практичні аспекти соціально-педагогічної роботи з молодими людьми з інвалідністю в роботах О. Безпалько (Безпалько, 2006), а сучасні технології соціально-педагогічної роботи з дітьми з інвалідністю визначено в роботах Р. Вайноли (Вайнола, 2012). Науковиці М. Лехолетова, Т. Лях і Н. Заверико, презентували результати дослідження потреб батьків дітей із інвалідністю (Lekholetova, Liakh, Zaveryko, 2020)

Італійська науковиця та волонтерка Л. Тозелло у статті «Шлях інвалідності. Від спеціалізованих навчальних закладів до загальноосвітніх інститутів» розкриває етапи інтегрування підлітків та молодих людей до умов, що від спеціально створених переходять до ряду стихійних, акцентуючи увагу на якість засвоєння навчально-виховного матеріалу, а також пристосування (Тозелло, 2001). Автор наукової статті «На відміну від кого? Соціальні репрезентації інвалідності для фахівців для культури інклюзії» зазначає, що інтеграція людей, які мають інвалідність, на кожному з етапів дорослішання має певний пакет характеристик, та порівнює ці характеристики, через призму культурних поглядів фахівців, що безпосередньо працюють з особами з інвалідністю (Ковеллі, 2011).

На засадах проаналізованих та вищезазначених праць можна засвідчити що на сьогодні багато досліджень зосереджено на розкритті питання виховання дітей з інвалідністю, соціально-педагогічної підтримки дітей та молодих людей з інвалідністю, їхніх батьків, втім проблематика інтеграції молоді з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень розкрита недостатньо повно.

Мета дослідження. Визначити та проаналізувати проблеми соціальної інтеграції молоді з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна формує соціальну політику, спрямовану на забезпечення захисту прав та інтересів її громадян. На сучасному етапі розвитку нашої країни особлива увага приділяється розвитку та становленню особистості. Як відомо, саме етапи розвитку та становлення особливості припадають на дитячий, юнацький та молодіжний вік.

Коли в дитячому та підлітковому віці провідну роль у становленні особистості відіграє найближче оточення, психологічні аспекти та внутрішня мотивація, то саме в молодіжному віці, в період відривання коренів, відбуваються найбільш соціально-значущі процеси. Саме молоді люди виступають рушійною силою соціально-економічного устрою суспільства.

У цей віковий період відбувається процес активної соціалізації, прийняття соціальних ролей норм, формування соціальних установок в процесі розвитку самосвідомості особистості, відбувається пошук власного життєвого напрямку.

До визначення поняття «молодь» можна застосовувати декілька підходів. Одним із найбільш значущих вважається соціально-демографічний підхід, адже в залежності від географічної локалізації та демографічної ситуації, вікові обмеження поняття «молодь» буде змінюватись.

Зважаючи на демографічні зміни, інформацією наданою організацією Об'єднаних Націй у 2000 р. населення світу складало близько 6062 мільйонів осіб.

В 1968 р. з'явилося одне з перших визначень поняття «молодь», яке дав соціолог Т. Лісовський: «Молодь – покоління людей, що проходять стадію соціалізації, засвоюють, а в певному віці вже засвоїли, освітні, професійні, культурні і інші соціальні функції. Залежно від конкретних історичних умов вікові критерії молоді можуть коливатися від 16 до 35 років» (Лісовський, 1996, с. 41). Молодь виступає рушійним механізмом розбудови суспільства, стимулом соціально-економічного зростання країни, а також володарем інтелектуального потенціалу.

Важливо також звернути увагу на те, що молодь є одним із найбільш потенційних рушіїв розвитку, а з іншого боку, однією із найбільш вразливих ланок суспільного буття.

Багато уваги приділяється освіті та розвитку осіб з інвалідністю. Дуже мало відомо про самостійну успішну інтеграцію до суспільства після закінчення освітніх інституцій. Молоді люди з інвалідністю, що відвідують центри соціально-психологічної, медичної фізичної реабілітації, звичайно, мають певну інформаційну підтримку. На жаль, ця підтримка не завжди є практичною, вона носить більш роз'яснювальний та реабілітаційний характер. Адже навички самостійності, можливість соціальної самоідентифікації, реалізація власного потенціалу підтримка, підтримка з боку сторонніх не завжди є доступною для осіб з інвалідністю, зокрема молодих людей з вадами інтелектуального розвитку. Нами проведено опитування. власного потенціалу підтримка, підтримка з боку сторонніх не завжди є доступним для осіб з інвалідністю зокрема молодих людей з вадами інтелектуального розвитку. Нами проведено опитування. В умовах розбудови української державності, 15 грудня 1992 року Верховною Радою України було прийнято «Декларацію про загальні засади державної молодіжної політики» а також Закон України «Про сприяння соціальному становленню

та розвитку молоді в Україні». У вище зазначеному законі молодь визначається як: «Молоді громадяни України віком від 14 до 35 років».

За останніми статистичними даними, станом на 1 січня 2022 року в Україні налічувалося 9 969 315 молодих людей, це 24,3% від загальної кількості населення нашої держави. Порівняно з 2021 роком кількість молоді в Україні зменшилася на 293 600 осіб (2,9%).

На жаль, у зв'язку з політичною, екологічною, економічною ситуацією, соціальними чинниками, що можуть здійснювати вплив на здоров'я людей, значна кількість народжуваних дітей страждає від вроджених, чи набутих патологій. Загалом, у світі, за даними ООН, близько 450 мільйонів людей, які мають порушення фізичного чи психічного розвитку, а це в свою чергу, десята частина від жителів нашої планети.

Втрата здоров'я, обмеження життєдіяльності, погіршення якості життя, яке в свою чергу впливає на здатність повноцінно взаємодіяти із суспільством, часто межує із поняттям «інвалідність». Так, Організація Об'єднаних Націй дає наступну класифікацію інвалідності: фізична, сенсорна, ментальна та інтелектуальна, мультиінвалідність.

Кожен із видів інвалідності має певні характеристики, проблеми, особливості. До фізичної інвалідності відносять: порушення опорно-рухового апарату, захворювання центральної нервової системи та внутрішніх органів, хвороби крові, соматичні захворювання. До сенсорних порушень відносять порушення одного з органів чуття, тобто зору, слуху, нюху, смаку, балансу. документального види інвалідності відносять порушення психіки та поведінки: чи відносяться синдром дауна, аутизм, епілепсія.

Ментальна та інтелектуальна інвалідність досить часто об'єднуються в одну, але, слід зазначити, що це різні види, які за класифікацією ООН вони різняться. До ментальної інвалідності відносяться: синдром Дауна, аутизм, епілепсія. Інтелектуальна інвалідність включає в себе розумову відсталість, що дорівнює 70 одиницям або нижче при індивідуально проведеному IQ-тестуванні. Важливо також зазначити, що інтелектуальна інвалідність має наступні рівні вираженості: легка – від 50–55 до 70 IQ; помірна від 35–40 до 50–55 IQ; тяжка від 20–25 до 35–40 IQ; глибока – нижче 20–25 IQ та неуточнена розумова відсталість. І останнім

видом є мультиінвалідність, що поєднує різні види інвалідності та рівні їхнього порушення (Остролуцька, Луценко, 2017, с. 163).

Молоді люди, як вище було зазначено, є рушійною силою суспільства, найбільш здоровою, готовою до змін та розвитку. А, от, молоді люди з інвалідністю, найчастіше, мають потребу в підтримці та допомозі, адже ще будучи дітьми часто вони мають підтримку батьків, родини, закладів освіти. Набагато складніша ситуація складається після закінчення навчальних інституцій. Сьогодні, не всі батьки можуть продовжувати підтримати своїх дітей у зв'язку з станом здоров'я, економічною ситуацією, а також психологічним станом.

Таким чином, молодь досить часто лишається на самоті з своїми проблемами, інвалідністю, а також із необхідністю інтеграції до суспільства. Найбільше уваги потребує молодь з інтелектуальними порушеннями, адже, зазвичай здорові фізично люди, досить часто обмежені не лише в комунікації, а й у фізичній активності. Особливості їх когнітивних функцій є важкозрозумілими для оточення.

У контексті вивчення теоретичних засад, ми можемо зробити висновок, що молоді люди з інтелектуальними порушеннями – це особи, які частково, або повністю втратили можливість виконання конкретних функцій в порівнянні із здоровими людьми в результаті травмування, захворювання, вад від народження, що спричинили якісні та кількісні відхилення розвитку їх розумових здібностей.

Дана категорія людей є однією з найбільш вразливих груп. Це пов'язано з тим, що присутні порушення інтелекту, що можуть супроводжуватися порушеннями мовленнєвої функції, поведінковими розладами, сенсомоторного функціонування, а це, в свою чергу, приводить до складнощів до пристосування в навколишньому середовищі, адаптації і соціалізації.

Одночасно, чимало досліджень свідчать про те, що люди, зокрема молодь з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень при певній допомозі має потенціал розвиватися духовно, забезпечувати себе матеріально, а також бути суспільно корисними.

Для того щоб сприяти повноцінній інтеграції молодих осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень в соціум, необхідно розуміти найменш розвинені аспекти їх соці-

алізації, основну проблематику та можливі механізми спрощення наявних проблем.

Важливо зазначити, що нормативно-правовий базис нашої держави гарантує для молоді з інтелектуальною інвалідністю надання соціальних послуг, які проводяться у визначеному обсязі та з дотриманням певних вимог, що визначаються відповідно до закону України «Про соціальні послуги» (2019).

Говорячи про саму концепцію інвалідності ми говоримо про активізацію та направлення зусиль держави на те, щоб люди з інвалідністю мали рівноправний доступ та їм було надано можливість на визначення і реалізацію їх соціальних прав, а також повноцінну участь у житті суспільства, тобто інтеграцію.

Говорячи про інтеграцію, важливо зацентрувати увагу на дослідженнях О. Безпалько, яка розглянула цей процес це поняття як результат і процес формування зв'язків, що в свою чергу впливають та допомагають виникненню інтегративних компонентів (Безпалько, 2006, с. 158).

У ході нашого дослідження нами було проведено глибинне інтерв'ю з 15 молодими людьми з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень, які відвідують центри денного перебування у місті Києві (Україна).

Метою даного інтерв'ю було визначити рівень самостійності молодих людей, виокремити основні типові проблеми, що виникають в процесі їх соціальної інтеграції, здійснити аналіз та надати рекомендації фахівцям та батькам, щодо підвищення рівня соціальної інтеграції та надання соціальної підтримки даній категорії людей.

Респондентів до участі в інтерв'ю ми запросили через оголошення розміщені в соціальних мережах, а також через особисті повідомлення, які надіслали на поштові адреси учасників. Обов'язковою умовою проведення інтерв'ю була усна згода респондентів.

До списку тем, що досліджувалися в інтерв'ю входять: визначення рівня самостійності учасників у повсякденному житті; рівень зацікавленості та соціальної взаємодії; основні проблеми, з якими зіштовхнуться респонденти під час процесу інтеграції.

Питання інтерв'ю було умовно об'єднано у декілька блоків: 1) характеристика молодих людей з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень; 2) вплив інвалідності на їх самостійність; 3) рівень замученості до соціального життя.

Глибинне інтерв'ю було проведено з 15 молодими особами з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень, які відвідують центри денного перебування у місті Києві.

Спілкування розпочалося з питань персональних даних.

Отже, учасниками стали 6 жінок та 9 чоловіків, з них 7 осіб віком 14–18 років, 6 осіб – 19–25 років та 2 людини 26–35 років.

В інтерв'ю самостійно брали участь молоді люди, що мають 2 та 3 групи інвалідності внаслідок інтелектуальних порушень.

В ході проведеного інтерв'ю було виявлено, що у більшості випадків (81,8%) учасники співмешкають та залежать від батьків.

На питання «При потребі переміщатися місцем, ти пересуваєшся самостійно, чи в супроводі?» 45,5% учасників відповіли, що пересуваються виключно в супроводі, і 54,5% відповіли, що можуть пересуватися самостійно, але лише знайомим маршрутом, у той час як на питання «У разі, якщо ти загубився, якими будуть твої дії?» майже всі учасники (80%) затвердили, що подзвонять батькам і лише декілька обрали варіант «запитати у прохожих». Дані результати свідчать про низький рівень комунікативних навичок учасників, а також можливий брак досвіду дій у подібних ситуаціях.

На запитання анкети «Чи часто ви відвідуєте різноманітні навчальні та культурні заходи?» більшість респондентів (53,9%) відповіли «Ні», оскільки самостійно вони не можуть це зробити, 13,4% відповіли, що соромляться відвідувати такі місця через свою зовнішність, 7,1% – «немає матеріальних можливостей!», 10,2% відповіли, що інколи відвідують.

На запитання анкети: «Чи вистачає вам спілкування?» майже половина учасників (46,94%) визнала, що їм не вистачає спілкування, оцінивши відповідь 3 балами. Це можна пояснити тим, що молоді особи з інвалідністю, зокрема внаслідок інтелектуальних порушень, досить часто має проблеми із формулюванням та висловленням власних думок, а це, в свою чергу, у неготового співрозмовника, викликає бажання не слухати, що спричинює комунікаційний бар'єр.

На питання «Як ти проводиш свій вільний час?» респонденти досить довго обирали відповідь. 66,7% відповідей отримав варіант «лишаюсь вдома», 58,3% респондентів обрали відповіді «Гуляю разом із друзями» та «граю

в комп'ютерні ігри», пояснивши свої відповіді тим, що досить часто в музеях та кіно зустрічаються з архітектурними обмеженнями, а також через економічну ситуацію в родині. Лише 2 респондентів обрали варіанти «відвідую гуртки» та «відвідую кіно та музеї».

Щодо основних проблем, що виникають в процесі соціальної інтеграції, молоді люди разом із своїми опікунами виокремили: похилий вік батьків (44,3%), інформаційна прірва (23,7%), самотність (22%), стереотипне мислення суспільства 10%.

Отримані та проаналізовані результати засвідчують, що рівень інформування громадськості щодо здійснення та можливості участі у масових заходах, семінарах, залучення молодих осіб з інвалідністю до суспільної діяльності на місцевому рівні здійснюється не достатньо.

Також, респонденти зазначили, що відчувають особливості ставлення до них лише оточуючих (10%), а й батьків (35%). Це, в свою чергу, спричиняє низький рівень вмотивованості, прагнення до самостійності, освоєння нових соціальних ролей.

Отримані результати даного дослідження дозволяють нам виділити конкретні проблеми, які виникають молоді з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень. Логічно також зауважити, що кожна з проблем може виникати внаслідок попередньої. Розкриємо більш детально кожен з виділених проблем:

– похилий вік батьків характеризується тим, що досить часто, у зв'язку з звиклими нормами поведінки, металевими особливостями, фізичним станом, стереотипним мисленням, батьки продовжують дотримуватися конкретних моделей поведінки з дітьми, вважаючи їх неповносправними. Саме ця позиція є найбільш поширеною. Та, в свою чергу, найбільше обмежує молодих осіб з інвалідністю в їхніх правах, створюючи інформаційну прірву, що в свою чергу приводить до самотності;

– інформаційний бар'єр може бути створений в разі обмеженого кола спілкування, невідвідування центрів реабілітації, центрів денного перебування, відсутності можливості, чи навичок користування гаджетами;

– самотність – стан, що найбільш поширеним є в разі інвалідності внаслідок легких, або помірних інтелектуальних порушень. Наразі, це одна з найважливіших проблем, адже, в умовах

військового часу, дуже багато молодих людей були вимушено переміщеними, сепарованими від звиклого оточення та спілкування. Також до цієї категорії, на жаль, додається багато військових, що отримали травми під час участі в бойових діях. На жаль, ці люди, часто лишаються на самоті із власними труднощами, обмеженими в спілкуванні з оточуючими, зокрема, в разі мовленнєвих особливостей.

– стереотипне мислення оточуючих – проблема, що хвилює багатьох. Процеси створення інклюзивного суспільства, доступного середовища відбуваються поступово. Наразі лише частина суспільства інформаційно забезпечена та готова до повного прийняття осіб з інвалідністю на рівних постулатах. Але, в умовах сьогодення, цей відсоток прогресує та збільшується, на жаль, на рівні із інвалідизованими молодими людьми.

Підсумовуючи отримані результати, щодо проблем соціальної інтеграції молодих людей з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень, ми можемо зробити висновки, про те, що багато молодих людей мають низьку мотивацію та рівень соціалізації, з труднощами йдуть на контакт, мають обмежене коло спілкування, в більшості випадків це опікун, чи батьки похилого віку. Ситуація під час повномасштабного вторгнення до нашої держави значно погіршилась, адже багато родин змушені були змінити місце проживання і тим самим і до цього обмежене коло спілкування учасників значно звузилось.

Завдяки отриманим результатам, ми можемо виокремити основні типові проблеми, що виникають в процесі соціальної інтеграції молодих людей з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, результати проведеного дослідження спонукають до подальшого більш глибокого вивчення проблеми, а також звернути увагу фахівців не лише на роботу із молодими людьми, а й з їх найближчим оточенням, зокрема батьками та опікунами. Велику увагу слід надати психологічній підтримці учасників та їх родин, оновити механізми поширення інформації щодо можливостей залучення до більш активного соціального життя, створити умови, які б сприяли стимулюванню внутрішнього потенціалу учасників, тим самим і сприяти більш активному включенню до різних соціальних програм та заходів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи : монографія. Інституту проблем виховання АПН України. Київ, 2006. 408 с.
2. Вайнола Р. Х. Технології соціально-педагогічної роботи : програма навчальної дисципліни. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. 38 с.
3. Грабовенко Н. В. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими можливостями, в умовах реабілітаційного центру: автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. пед. н.: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка»; Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2008. 24 с.
4. Денисюк О. М. Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів та фахівців соціальної сфери до здійснення соціально-педагогічної підтримки батьків, які виховують дітей з інвалідністю. *Наукові записки* [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. *Психолого-педагогічні науки*. 2016. № 1. С. 173–177. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2016_1_33
5. Імереллі, Р., Кравченко, Р., Майорова, Н. Посібник для законних представників людей з інтелектуальною недостатністю та психосоціальними розладами з питань захисту прав, опіки та піклування. Київ : ВГО «Коаліція». 2011. 164 с.
6. Остролюцька Л. І., Луценко І. В. Соціальна робота з сім'ями, в яких є особи з інвалідністю. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч. ; ч. 2. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. С. 161–190.
7. Першко Г.О. Підготовка соціальних педагогів до інтеграції дітей з особливостями психофізичного розвитку у середовище загальноосвітнього навчального закладу : автореф. канд. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Київ, 2011. 20 с.
8. Соціологія молоді / під ред. проф. В. Т. Лисовського. СПб., 1996.
9. Чечко Т. М. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей з особливостями психофізичного розвитку в дошкільних навчальних закладах : дисертація канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2018. 353 с.
10. Chechko, T., Liakh, T., Spirina, T., Lekholetova, M., Sapiha, S., & Salata, K. (2022). Needs Assessment of Parents Raising Children with Disabilities in Preschool Educational Institution. *Sociální práce/Sociální práce/Czech and Slovak Social work*, 4(22). 54–66. <https://socialniproace.cz/en/article/needs-assessment-of-parents-raising-children-with-disabilities-in-preschool-educational-institution-2/>
11. Lekholetova M., Liakh T., Zaveryko N. Problems of parents caring for children with disabilities. Society, integration, education. Proceedings of the International Scientific Conference. *Rezekne Academy of Technologies*. Vol. 4. 268–278. <http://dx.doi.org/10.17770/sie2020vol4.4945>

REFERENCES:

1. Bezpalko O. V. (2006) *Orhanizatsiia sotsialno-pedahohichnoi roboty z ditmy ta moloddu u terytorialnii hromadi: teoretyko-metodychni osnovy [Organization of socio-pedagogical work with children and youth in the territorial community: theoretical and methodological foundations]* : monohrafiia. Instytutu problem vykhovannia APN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
2. Vainola R. Kh. (2012) *Tekhnolohii sotsialno-pedahohichnoi roboty: prohrama navchalnoi dystsypliny [Technologies of socio-pedagogical work: program of the educational discipline]*. Kyiv : Kyivskyyi universytet imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].
3. Hrabovenko N. V. (2008) *Sotsialno-pedahohichna robota z simiamy, shcho vykhovuiut ditei z obmezhenymy mozhlyvostiamy, v umovakh reabilitatsiinoho tsentru [Social-pedagogical work with families raising children with disabilities in the conditions of a rehabilitation center: autoref. thesis for obtaining sciences]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy [in Ukrainian].
4. Denysiuk O. M. (2016) *Profesiina pidhotovka maibutnikh sotsialnykh pedahohiv ta fakhivtsiv sotsialnoi sfery do zdiisnennia sotsialno-pedahohichnoi pidtrymky batkiv, yaki vykhovuiut ditei z invalidnistiu [Professional training of future social pedagogues and specialists in the social sphere to provide social-pedagogical support to parents raising children with disabilities]*. *Naukovi zapysky [Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia]. Psykholoho-pedahohichni nauky*, 1, 173–177. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2016_1_33 [in Ukrainian].
5. Imerelli, R., Kravchenko, R., Maiorova, N. (2011) *Posibnyk dlia zakonnykh predstavnykiv liudei z intelektualnoiu nedostatnistiu ta psykosotsialnymi rozladamy z pytan zakhystu prav, opiky ta pikluvannia [Guide for legal representatives of people with intellectual disabilities and psychosocial disorders on rights protection, guardianship and care]*. Kyiv : VHO «Koalitsiia» [in Ukrainian].
6. Ostrolutska L. I., Lutsenko I. V. (2017) *Sotsialna robota z simiamy, v yakykh ye osoby z invalidnistiu. Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy [Social work with families with persons with disabilities. Social work with vulnerable families and children: manual]* : posib. u 2-kh ch. ; Ch 2. Kyiv : *OBNOVA KOMPANI*, 161–190 [in Ukrainian].

7. Pershko H. O. (2011) *Pidhotovka sotsialnykh pedahohiv do intehratsii ditei z osoblyvostiamy psykhofizychnoho rozvytku u seredovyshe zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu* [Training of social pedagogues for the integration of children with special psychophysical development in the environment of a general educational institution]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

8. Lysovskoho V. T. (1996) *Sotsiologhiia molodi [Sociology of youth]*. SPb.

9. Chechko T. M. (2018) *Sotsialno-pedahohichna pidtrymka batkiv ditei z osoblyvostiamy psykhofizychnoho rozvytku v doshkilnykh navchalnykh zakladakh* [Socio-pedagogical support of parents of children with special psychophysical development in preschool educational institutions]. *Candidate's thesis*. Kyiv : Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].

10. Chechko, T., Liakh, T., Spirina, T., Lekholetova, M., Sapiha, S., & Salata, K. (2022). Needs Assessment of Parents Raising Children with Disabilities in Preschool Educational Institution. *Sociální práce/Sociálna práce/Czech and Slovak Social work*, 4(22). 54–66. <https://socialnprace.cz/en/article/needs-assessment-of-parents-raising-children-with-disabilities-in-preschool-educational-institution-2/>

11. Lekholetova M., Liakh T., Zaveryko N. (2020) Problems of parents caring for children with disabilities. Society, integration, education. Proceedings of the International Scientific Conference. Rezekne Academy of Technologies. Vol. 4. 268–278.

УДК 364.62:17.018.22(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.11>

Ганна КОВАЛЬ

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри права і публічного управління та адміністрування Державного університету економіки і технологій, вул. Медична, 16, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., Україна, 50005

ORCID: 0000-0001-5317-6876

Катерина САВОСТИКОВА

викладачка кафедри соціальної роботи, управління та суспільних наук, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, Україна, 79007

ORCID: 0000-0002-9288-7440

Бібліографічний опис статті: Коваль, Г., Савостікова, К. (2023). Соціально-педагогічні методи розвитку лідерських якостей майбутніх соціальних працівників. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 71–76, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.11>

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ МЕТОДИ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Сучасні умови потребують від майбутніх соціальних працівників високого рівня професіоналізму та безперервного професійного розвитку. Особисті характеристики фахівця, такі як розвиток лідерських якостей, впливають на ефективність функціонування системи управління, сфери соціальної роботи. В нашому суспільстві існує нагальна потреба в розвитку лідерських якостей майбутніх соціальних працівників. Ефективним способом їх актуалізації та розвитку є застосування соціально-педагогічних методів.

У статті проаналізовано проблему лідерства у соціальній роботі; розглянуто визначення поняття «лідерство» та надано авторське трактування поняттю. Визначено необхідність розвитку лідерського потенціалу здобувачів освіти.

Мета нашого дослідження: визначити ефективні соціально-педагогічні методи розвитку лідерських якостей майбутніх соціальних працівників та необхідність їх впровадження в освітній процес. Для досягнення поставленої мети, ми використали методи: спостереження, порівняння та аналізу. В межах нашого дослідження ми виявили потребу в оновленні традиційних методів та способів державно-управлінських відносин, наповненні новим змістом професійної діяльності майбутніх соціальних працівників та визначили найбільш ефективні соціально-педагогічні методи розвитку лідерства у вищій школі. Вирішення даної проблеми беззаперечно підвищить якість підготовки майбутніх соціальних працівників, які розвиватимуть соціальну роботу та впроваджуватимуть інноваційні соціальні послуги.

В ході дослідження ми дійшли висновку, що не всі соціально-педагогічні методи на достатньому рівні сприяють розвитку лідерських якостей майбутніх соціальних працівників. Найбільш ефективним соціально-педагогічним методом виявився тренінг – навчання досвідом. Він надає можливість поділитись і обмінятись своїми думками та поглядами, а також спільно попрацювати на пошук рішення, проявивши себе та свої здібності. Більше того він здатен формувати та розвивати необхідні навички, вміння та якості, що робить його ідеальним методом розвитку лідерства. Тренінг сприяє формуванню лідерської Я-концепції, розвиває позитивне самосприяття, сприяє формуванню відповідальності та лідерського світогляду.

Ключові слова: здобувач вищої освіти, лідерство, соціальний працівник, соціально-педагогічні методи, ефективність, рішення.

Ganna KOVAL

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Law and Public Administration and Administration of the State University of Economics and Technologies, 16, Medichna Street, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk Region, Ukraine, 50005

ORCID: 0000-0001-5317-6876

Kateryna SAVOSTIKOVA

Lecturer of the Department of Social Work, Management and Social Sciences. Lviv State University of Life Safety, 35 Kleparivska Street, Lviv, Ukraine, 79007

ORCID: 0000-0002-9288-7440

To cite this article: Koval, G., Savostikova, K. (2023). Zmistovyi komponent formuvannia pravovoi kompetentnosti v maibutnix fakhivtsiv sotsialnoi roboty [Meaningful component of forming legal competence among future specialists of the social work]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 71–76, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.11>

SOCIAL AND PEDAGOGICAL METHODS OF DEVELOPING LEADERSHIP QUALITIES OF FUTURE SOCIAL WORKERS

Modern conditions require a high level of professionalism and continuous professional development from future social workers. Personal characteristics of a specialist, such as the development of leadership qualities, affect the effectiveness of the functioning of the management system, the sphere of social work. In our society, there is an urgent need to develop the leadership qualities of future social workers. An effective way of their actualization and development is the use of socio-pedagogical methods.

The article analyzes the problem of leadership in social work; the definition of the concept of "leadership" is considered and the author's interpretation of the concept is given. The need to develop the leadership potential of education seekers has been determined.

The purpose of our research: to determine effective socio-pedagogical methods of developing leadership qualities of future social workers and the need for their implementation in the educational process. To achieve the goal, we used the following methods: observation, comparison and analysis.

Within the scope of our research, we identified the need to update traditional methods and ways of state-management relations, filled with new content of the professional activity of future social workers, and identified the most effective socio-pedagogical methods of leadership development in higher education. Solving this problem will undoubtedly improve the quality of training of future social workers who will develop social work and implement innovative social services.

During the research, we came to the conclusion that not all socio-pedagogical methods contribute to the development of leadership qualities of future social workers at a sufficient level. Training – learning by experience turned out to be the most effective socio-pedagogical method. It provides an opportunity to share and exchange your thoughts and views, as well as to work together to find a solution, showing yourself and your abilities.

Moreover, it is able to form and develop the necessary skills, abilities and qualities, which makes it an ideal method of leadership development. The training contributes to the formation of a leadership self-concept, develops a positive self-perception, contributes to the formation of responsibility and a leadership worldview.

Key words: student of higher education, leadership, social worker, socio-pedagogical methods, efficiency, solutions.

Актуальність проблеми. В сучасних умовах розвитку держави та громадського суспільства потрібно не просто оновлювати традиційні методи та способи державно-управлінських відносин, а й наповнювати новим змістом професійну діяльність майбутніх соціальних працівників. Для підвищення ефективності суспільного розвитку також необхідно розвивати людський потенціал, зокрема, розвивати його професійно, чітко та якісно виконувати функціональні обов'язки та постійно удосконалювати професійні знання та вміння.

Сучасні умови потребують від майбутніх соціальних працівників високого рівня професіоналізму та безперервного професійного розвитку. На ефективність функціонування системи управління, сфери соціальної роботи впливають не лише організаційна структура та зовнішні фактори, й особисті характеристики фахівця, такі як розвиток лідерських якостей. Так як кількість осіб в Україні, які мають ознаки обмеження життєдіяльності, зростає з кожним роком (Савостікова, 2022), в нашому суспільстві існує нагальна потреба в підготовці

майбутніх соціальних працівників, при цьому особливу увагу приділити формуванню лідерських якостей. Ефективним способом актуалізації та розвитку лідерських якостей є застосування соціально-педагогічних методів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виховання лідерів, створення умов для розвитку лідерських здібностей та формування соціально активної особистості розглядалась такими відомими педагогами і психологами, як І. Бех, І. Іванов, А. Лутошкін, А. Макаренко, С. Мудрик, Л. Новикова, І. Підласий, В. Сухомлинський. Впровадження інноваційних методів навчання в освітній процес вищої школи та їхній вплив на розвиток особистісних якостей майбутнього фахівця досліджували О. Абдалова, А. Алексюк, І. Доброскок, В. Ільїна, Г. Коваль, В. Коцур, В. Кремень, С. Нікітчина, П. Саух, Н. Сидоренко, С. Шевченко та інші.

Рівень розвитку лідерських якостей майбутніх соціальних працівників свідчить про недостатню практичну реалізацію цього питання в освітньому процесі.

Мета статті – визначити ефективні соціально-педагогічні методи розвитку лідерських якостей майбутніх соціальних працівників та необхідність їх впровадження в освітній процес.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальні зміни, що останнім часом досить активно здійснюються в Україні, зумовлюють значущість такої сукупності якостей особистості, яка дає змогу людині бути соціально активною, швидко пристосовуватися до швидкозмінних умов життя, виявляти цілеспрямованість і підприємливість, віднаходити оптимальні рішення в нестандартних ситуаціях (Коваль, 2015). Так як, сучасне суспільство характеризується наростанням постійних змін і глибокими соціальними трансформаціями, які часто іменують «суспільною турбулентністю», то в таких умовах зростає роль соціального працівника як виду професійної діяльності. У світлі наявних тенденцій суспільного розвитку – глобалізації, демократизації, інформатизації, технологізації та піднесенні ролі особистості – лідерство набуває нового контексту (Розвиток лідерського потенціалу, 2017).

Проблема лідерства в соціальній роботі є однією із найбільш дискусійних питань, до специфіки якого досі немає усталеної думки. Соціологи, психологи та політологи відзначають значущість феномену лідерства для сучасного суспільства. Особливо актуальною дана проблема є у воєнний період, оскільки формується нова культура, що потребує оновлення моделей поведінки лідерів з урахуванням змін зовнішнього середовища. Зміна соціально-економічних умов життя неминуче призводить до появи нових угруповань, які потребують лідерів. Оскільки традиційне керівництво вже зазнало чималих змін, сучасні дослідження лідерства мають підвищувати ефективність нових видів управління в усіх сферах суспільного життя.

У контексті нашого дослідження розглянемо поняття «лідерство». На думку Р. Дафта, лідерство – це взаємовідносини між лідером і членами групи, які чинять вплив один на одного і спільно прагнуть реальних змін і досягнення результатів, що відбивають загальну мету. Дж. Террі трактує лідерство як вплив на групи людей, який спонукає їх до досягнення спільної мети. К. Бланшар зазначає, що лідерство як партнерство, має на увазі взаємну довіру між двома людьми, які пра-

цюють разом для досягнення загальних цілей. П. Друкер визначає, що лідерство – це міжособистісна взаємодія, що проявляється в певній ситуації за допомогою комунікаційного процесу і спрямована на досягнення специфічної мети або цілей (Палагнюк, 2021). Аналізуючи дані визначення можемо надати власне трактування поняттю: «лідерство» – це вплив на групу людей під час міжособистісної взаємодії, спрямований на досягнення мети, шляхом координації спільних зусиль.

У сучасних умовах для створення освітньої моделі підготовки соціальних працівників необхідно одночасно враховувати як світові тенденції розвитку освіти, що взаємопов'язані з процесами глобалізації, інтеграції у єдиний освітній простір, так і стрімкого розвитку технологій та інновацій в освіті та соціальній роботі, що зумовлюють постійне оновлення знань, навичок та умінь. Виявлення соціально-педагогічних ідей розвитку освіти, світових освітніх тенденцій та тенденцій університетської освіти надають нам змогу обґрунтувати наслідки їх впливу, можливість творчого застосування при організації підготовки соціальних працівників та оновлення її змісту (Савельчук, 2016).

Як показує досвід, здобувачі освіти, які орієнтовані на отримання керівної чи управлінської посади, не володіли необхідними компетенціями під час навчання, що в результаті перешкоджає їх просуванню по службі. Визначення ефективних соціально-педагогічних методів розвитку лідерських якостей та впровадження їх в освітній процес може подолати цю проблему. Здійснювати підготовку фахівців слід так, щоб негативні соціальні прояви суспільства не знижували їх мотивацію до змін.

Відповідно до інформації Директорату розвитку ринку праці та умов оплати праці Міністерства економіки України майже до кожної спеціалізації розроблений професійний стандарт. На сьогодні, згідно з реєстром професійних стандартів затверджені:

- професійний стандарт «Директор (закладу) установи надання соціальних послуг»;
- професійний стандарт «Соціальний менеджер»;
- професійні стандарти «Фахівець із соціальної допомоги вдома», «Фахівець із соціальної роботи», «Соціальний працівник (допоміжний персонал)»;

– професійні стандарти «Соціальний працівник», «Соціальний робітник».

Варто зазначити, що затверджені стандарти не передбачають формування лідерської компетентності, хоча там згадуються деякі її складові, такі як міжособистісні навички, критичне мислення, вирішення проблем, самоуправління та організаційне управління (Horishna, 2019).

Розвиваючи лідерські якості здобувачів освіти, слід звертатися не тільки до професійного стандарту, а й до особливостей професії. Розвиток компетенцій та здібностей відбувається у три етапи:

- допомога в отриманні знань;
- розвинути розуміння як ці знання можна використовувати;
- прояснити чому ці знання є необхідними.

Вища школа покликана не лише передавати знання та вміння, а й розвивати світогляд, переконання, цінності, особливості поведінки майбутніх соціальних працівників. Навчально-виховний процес наразі має бути орієнтований на розвиток студентів-лідерів (Волківська, 2016).

В процесі навчання студентам, як правило, пропонують опанувати матеріал, відповідний контексту їх майбутньої професії, що не достатньо сприяє розвитку лідерських якостей. На нашу думку, варто актуалізувати лідерський потенціал здобувачів вищої освіти шляхом набуття практичних навичок міжособистісної взаємодії, що стимулюватиме їх до більшої активності та прояву своїх сильних сторін. Досвід, фактичні знання та вміння, компетенції, які не просто були застосовані одноразово, а добре закріплені, цінуються в кожній професії незалежно від посади.

Для розвитку лідерського потенціалу необхідно створити у вищій школі відповідні умови:

- сприяти лідерству в університетському середовищі;
- залучати студентів для суспільно-корисної діяльності;
- визначити ефективні соціально-педагогічні методи розвитку лідерства майбутніх соціальних працівників та активно їх впроваджувати тощо.

Під час розгляду соціально-педагогічних досліджень та при засвоєнні дисципліни нерідко зустрічаємось з поняттям «метод». Методи – це способи взаємопов'язаної діяльності викладача та здобувача вищої освіти, які

вимагають позитивного соціального досвіду та сприяють соціалізації.

Найбільш розповсюдженими методами в соціально-педагогічній діяльності є переконання та виправлення. Переконання – це впевненість в істинності і справедливості своїх знань, внутрішнє прагнення здобувача освіти до власних дій і вчинків. Виправлення – це формування у студентів певних вмінь і звичок, що потребують багаторазових дій та повторів.

Особливу групу складають методи заохочення та покарання. Відношення до них є неоднозначним: від необхідності застосування покарання до повної їх заборони. Проте ці методи ще досі широко використовуються у викладацькій діяльності. Заохочення і покарання мають спільну мету: сформувати необхідні особисті якості поведінки і характеру здобувача освіти.

Методи формування свідомості, такі як наприклад, бесіда, розповідь та лекція є постійними, проте, як показало дослідження – малоефективними. В часи інновацій вони вважаються здобувачами вже застарілими та не цікавими, тому сприяння розвитку лідерських якостей там мінімальне.

Будь-яке практичне заняття буде ефективнішим, ніж активне обговорення питання. Це сприяє розвитку цілеспрямованості, комунікабельності, вмінню переконувати і доводити власну думку.

Рольова гра дозволяє відтворити найбільш близьку до реальності ситуацію. Програючи різні ситуації, майбутній соціальний працівник відчуває себе впевненіше у реальній життєвій ситуації. Ділова гра дозволяє відпрацювати можливі професійні ситуації, обмінюватись думками та знаннями між майбутніми фахівцями (Карманенко, 2018).

Проведене нами дослідження показало, що найбільш ефективним соціально-педагогічним методом виявився тренінг – навчання досвідом. Він надає можливість поділитись і обмінятись своїми думками та поглядами, а також спільно попрацювати на пошук рішення, проявивши себе та свої здібності. Більше того він здатен формувати та розвивати необхідні навички, вміння та якості, що робить його ідеальним методом розвитку лідерства. Тренінг сприяє формуванню лідерської Я-концепції, розвиває позитивне самосприйняття, сприяє формування відповідальності та лідерського світогляду.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В умовах сьогодення гостро постала проблема підготовки лідерів соціальної сфери. Вирішення даної проблеми беззаперечно підвищить якість підготовки майбутніх соціальних працівників, які розвиватимуть соціальну роботу та впроваджуватимуть інноваційні соціальні послуги. Виконання цього завдання залежить від майстерності викладачів, їх вмінь встановлювати контакт зі здобувачами освіти, сприяти їх впевненості у собі і своїх можливостях.

В ході дослідження ми дійшли висновку, що не всі соціально-педагогічні методи на достатньому рівні сприяють розвитку лідерських якостей майбутніх соціальних працівників. Першу позицію займає тренінг, другу – рольові та ділові ігри, а найменш ефективними виявились бесіда, розповідь та лекція.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вдосконаленні існуючих методів розвитку лідерських якостей майбутніх соціальних працівників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волківська, Д. А. Соціально-педагогічні умови розвитку лідерського потенціалу студентського активу університету. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2016. Вип. 26. С. 27–36.
2. Залучення молоді до розвитку громадянського суспільства: тренінговий посібник / Палагнюк Ю. В., Лушагіна Т. В., Акімова Т. Ю., Костева Т. Б. та ін. ; під заг. ред. проф. Ю. В. Палагнюк, Т. В. Лушагіної. Миколаїв : Вид-во: Смелянова Т. В., 2021. 165 с.
3. Карманенко, В. В. Форми і методи формування лідерських якостей у студентів економічних університетів. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 82(3). С. 98–101.
4. Коваль Г. В. Професійна соціалізація державних службовців в умовах реформування державної служби в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2015. №2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_2_5
5. Розвиток лідерського потенціалу національної гуманітарно-технічної та управлінської еліти : монографія / за редакцією О. Г. Романовського та О. С. Пономарьова. Харків : ФОРМ Мезіна В. В., 2017. 292 с.
6. Савельчук, І. Б. Підготовка соціальних працівників за сучасних умов: інноваційні тенденції. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. Педагогічні науки*. 2016. 1(83), С 117–122.
7. Савостікова, К. Інклюзивна освіта в реаліях українського суспільства. *Науково-методичний, інформаційно-освітній журнал «Вересень»*. 2022. Том 1. № 92. С. 105–111. DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.1.2022.09>
8. Horishna, N., Slozanska, H., Soroka, O., & Romanovska, L. (2019). Exploring the leadership skills of pre-service social work students: implications for social work education. *Problems of Education in the 21st Century*, 77-5, 598–615.

REFERENCES:

1. Volkivska, D., (2016). Sotsialno-pedahohichni umovy rozvytku liderskoho potentsialu studentskoho aktyvu universytetu [Socio-pedagogical conditions for the development of the leadership potential of the university's student assets]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Seriiia : Sotsialno-pedahohichna*, 26, 27–36. [in Ukrainian].
2. Palahniuk, Yu., Lushahina, T., Akimova, T. & Kostieva, T. (Eds.). (2021). Zaluchennia molodi do rozvytku hromadianskoho suspilstva: treninhovi posibnyk [Involvement of youth in the development of civil society: a training manual]. Vyd-vo : Yemelianova T. V. [in Ukrainian].
3. Karmanenko, V., (2018). Formy i metody formuvannia liderskykh yakosteiv u studentiv ekonomichnykh universyitetiv [Forms and methods of formation of leadership qualities among students of economic universities]. *Zbirnyk naukovykh prats, Pedahohichni nauky*, 82(3), 98–101. [in Ukrainian].
4. Koval, H., (2015). Profesiina sotsializatsiia derzhavnykh sluzhbovtziv v umovakh reformuvannia derzhavnoi sluzhby v Ukraini [Professional socialization of civil servants in the context of civil service reform in Ukraine]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia*, 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_2_5 [in Ukrainian].
5. Romanovskoho, O., & Ponomarova, O., (2017). Rozvytok liderskoho potentsialu natsionalnoi humanitarno-tekhnicnoi ta upravlinskoiv elity: Monohrafiia [Development of the leadership potential of the national humanitarian-technical and managerial elite : monograph]. FOP Mezina V. V. [in Ukrainian].
6. Savelchuk, I., (2016). Pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv za suchasnykh umov: innovatsiini tendentsii [Training of social workers under modern conditions: innovative trends]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. Ivana Franka. Pedahohichni nauky*, 1(83), 117–122. [in Ukrainian].

7. Savostikova, K., (2022). Inkluzivna osvita v realiiakh ukrainskoho suspilstva [Inclusive education in the realities of Ukrainian society]. *Naukovo-metodychnyi, informatsiino-osvitnii zhurnal «Veresen»*, 1(92), 105–111. [in Ukrainian].
8. Horishna, N., Slozanska, H., Soroka, O., & Romanovska, L. (2019). Exploring the leadership skills of pre-service social work students: implications for social work education. *Problems of Education in the 21st Century*, 77-5, 598–615.

УДК 364:17.023.34

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.12>

Олександр КОТЕНКО

кандидат економічних наук, доцент, старший викладач кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету, вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, Україна, 40007

ORCID: 0000-0002-1865-5422

Сергій КОРОЛЬ

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету, вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, Україна, 40007

ORCID: 0000-0001-5949-4699

Софія КІПЕНКО

студентка спеціальності «Соціальна робота» Сумського державного університету, вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, Україна, 40007

ORCID: 0009-0007-3552-0777

Софія КУЛИК

студентка спеціальності «Соціальна робота» Сумського державного університету, вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, Україна, 40007

ORCID: 0009-0004-1201-9339

Бібліографічний опис статті: Котенко, О., Король, С., Кіпенко, С., Кулик, С. (2023). Донатинг як форма благодійності в контексті вирішення суспільних проблем: особливості та перспективи використання. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 77–87, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.12>

ДОНАТИНГ ЯК ФОРМА БЛАГОДІЙНОСТІ В КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОБЛЕМ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ

Метою статті є встановлення сутності донатингу як перспективної форми благодійної діяльності в Україні, а також обґрунтування його місця та ролі у вирішенні проблем в соціальній сфері.

Стаття присвячена обґрунтуванню перспектив вирішення суспільних (в тому числі соціальних) проблем з використанням процедури «донатингу», а також доцільності його введення у законодавство України та професійну практику соціальних працівників. Проаналізовано Закон України №5073-VI «Про благодійну діяльність та благодійні організації», приділено увагу поняттю благодійна діяльність та її видам, порядку публічного збору благодійних пожертв та спроб створення законодавчого підґрунтя донатингу. Так, Стаття 7 Закону №5073-VI може бути доповнена положеннями про донати та донатинг з відповідним формулюванням цих визначень у Статті 1 даного Закону. Особливу увагу у статті приділено визначенню суті понять «донат» та «донатинг», характеристики їх особливостей та специфічних рис, функціональних обмежень та визначенню його ролі у досягненні суспільних цілей, а саме через месенджери та соціальні мережі. Проаналізовано підходи до розуміння концепцій «донат» та «донатинг» відчизняних та закордонних науковців, а також інформаційних порталів та електронних словників, зокрема: Dictionary.com, Wikipedia.org, Vocabulary.com, Oxford WordPower Dictionary, Новий українсько-англійський тощо. Крім того, запропоновано робочий проект забезпечення юридичного супроводу для організаторів донатингу.

Зазначено, що донатинг має ряд специфічних особливостей, недостатня увага до яких перетворить його на існуючий механізм публічного збору благодійних пожертв та зведе на «ні» основну перевагу – швидкість реагування донатерів. Практика показала, що з використанням донатингу можна за лічені години та дні збирати значні суми коштів, збір яких при інших видах благодійної допомоги займав би тижні чи місяці. Крім того, така діяльність, може стосуватися виключно фізичних осіб, оскільки донатинг не може передбачати складної процедури діловодства та бухгалтерського обліку.

Ключові слова: соціальна робота, соціальна сфера, донат, донати, донатинг, благодійна діяльність, соціальні проблеми, бідність, боротьба з бідністю.

Oleksandr KOTENKO

Ph.D in Economics, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Psychology, Political Science and Sociocultural Technologies, Sumy State University, Sumy, st. Rimsky-Korsakov, 2, 40007

ORCID: 0000-0002-1865-5422

Serhii KOROL

Ph.D in Political Science, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Psychology, Political Science and Sociocultural Technologies, Sumy State University, Sumy, st. Rimsky-Korsakov, 2, 40007

ORCID: 0000-0001-5949-4699

Sofia KIPENKO

Student of the «Social Work» specialty of Sumy State University, str. Rymkoho-Korsakova, 2, Sumy, Ukraine, 40007

ORCID: 0009-0007-3552-0777

Sofia KULYK

Student of the «Social Work» specialty of Sumy State University, str. Rymkoho-Korsakova, 2, Sumy, Ukraine, 40007

ORCID: 0009-0004-1201-9339

To cite this article: Kotenko O., Korol S., Kipenko S., Kulyk S. (2023). Donatynh yak forma blaho-diinosti v konteksti vyrishennia suspilnykh problem: osoblyvosti ta perspektyvy vykorystannia [Donating as a form of charity in the context of solving social problems: features and prospects of use]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 77–87, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.12>

DONATING AS A FORM OF CHARITY IN THE CONTEXT OF SOLVING SOCIAL PROBLEMS: FEATURES AND PROSPECTS OF USE

The article purpose is to establish the essence of donating as a promising form within the charitable activity in Ukraine, as well as to justify its place and role in solving problems in the social sphere.

The article is devoted to substantiating the prospects of solving public (including social) problems using the "donating" procedure, as well as the feasibility to introduce such term into the legislation of Ukraine and the professional practice of social workers. The Law of Ukraine No. 5073-VI "On Charitable Activities and Charitable Organizations" was analysed, this gave a possibility to pay an attention for the concept of charitable activity in general as well as its types, among them – the procedure for public collection of charitable donations and to create a legislative basis for donating. Thus, Article 7 of Law No. 5073-VI can be supplemented with provisions on donate and donating with the corresponding wording of these definitions in Article 1 of this Law. Special attention in the article is paid to the defy the essence of the concepts "donate" and "donating", the characteristics of their specific features, functional limitations and the definition of its role in achieving social goals, namely through messengers as well as social networks. The approaches to understanding the concepts of "donate" and "donating" represented by Ukrainian and foreign scientists, as well as information portals and electronic dictionaries, in particular: Dictionary.com, Wikipedia.org, Vocabulary.com, Oxford WordPower Dictionary, New Ukrainian-English, etc., were analysed. In addition, a working project to provide legal support for the organizers of donating has been proposed.

It is noted that donating has some specific features, insufficient attention to which will turn it into an existing mechanism for public collection of charitable donations and cancel its the main advantage – the rapidness of response by donors. Practice has shown that using donating procedures, it is possible to collect significant money amounts in a matter of hours and days, which would take weeks or months to collect with other types of charitable assistance. In addition, such activity can concern only natural persons, since donating cannot involve complex procedures of record keeping and accounting.

Key words: social work, social sphere, donate, donate, donating, charitable activity, social problems, poverty, fight against poverty.

Актуальність проблеми. Сучасність є доволі серйозним повсякденним викликом для кожної людини. Загострення міжнародних протиріч, війни, глобальна пандемія, світові кризові

явища з одного боку, а також постійні стреси, загострення конкурентної боротьби, наростання соціальної напруженості, конфлікти на роботі та вдома і багато інших факторів, зумовлюють

те, що люди поступово (а часто і доволі швидко) втрачають контроль над своїми проблемами, а також можливість їх самостійного вирішення. Більше того, якщо ментальні, особистісні, темпераментні, психологічні особливості людини не мають тих тригерів, що мобілізують волю та зусилля для вирішення проблем, що виникли, то такі проблеми починають впливати на психічне та фізичне здоров'я, викликати подальше загострення проблем у професійному та сімейному житті, кримінальну поведінку, соціальну депревацію тощо. Тобто кожна наступна проблема наростає на попередню і з цим тягарем людина просто не в змозі витримати. А це, у свою чергу, виливається у загостренні шкідливих звичок, підвищенні рівня злочинності, втрати соціального оточення та фінансового статусу (загострення проблем бідності) і, як апофеоз, соціальної ексклюзії.

Соціальна робота сьогодні – це той світоч, який дає надію десяткам, а то і сотням, мільйонів людей по всьому світу стійке відчуття того, що вони не самі, що вони не один-на-один зі своїми проблемами, що є люди, які зацікавлені у допомозі ближньому.

Одним із проявів такої допомоги є благодійна діяльність, яка покликана надавати добровільну допомогу без очікування отримання жодних дивідендів натомість. Благодійна діяльність сьогодні направлена на вирішення численних проблем в соціальній сфері, охоплює благодійників (фізичних та юридичних осіб різної форми власності, підпорядкування та призначення; різного роду фондів) з усього світу.

Проте варто відмітити, що благодійна діяльність, хоч і характеризується суто соціальними мотивами, має виражену фінансову природу. Це зумовлює створення бюрократичних процедур акумуляції, розподілу, перерозподілу фінансових ресурсів, що не є соціальною проблемою по суті, але затягує час і відтерміновує допомогу, а тому знижує рівень зацікавленості емпатії потенційних співдонорів благодійних проектів, рівень довіри бенефіціарів, а це вже проблеми соціальні.

В цьому контексті виникає доволі логічне, на нашу думку, питання: чи може бути форма благодійності, яка б могла без бюрократичних обмежень, швидко та якісно боротися із проблемами в соціальній сфері? Аналізуючи діяльність численних українських Телеграм-каналів,

інших месенджерів, соціальних мереж тощо можна з впевненістю відповісти на нього – так, є. Такою формою можна вважати донатинг. Варто відмітити, що благодійність там (в месенджерах, соціальних мережах) сьогодні в основному направлена на цілі подолання агресора, що є безумовною і архіважливою ціллю, але це не означає, що в перспективі, з використанням донатингу, буде можливо вирішувати і численні проблеми в соціальній сфері. Весь цей комплекс аргументів, на наше глибоке переконання, зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню проблем благодійності, а також вирішенню проблем в соціальній сфері присвячені роботи чисельних українських та зарубіжних науковців. Серед українських вчених слід відмітити роботи: Н. Горішної, О. Карагодіної, О. Пожидаєвої, Т. Семигіної, І. Сидорук, Г. Слозанської, А. Ярошенко та інших. Варто також відмітити роботи таких зарубіжних дослідників як: А. Боулз, М. Пейн. Разом з тим, зважаючи на зазначені вище проблеми, ряд гострих питань благодійної діяльності та її сучасних форм, зокрема донатингу, у вирішенні проблем в соціальній сфері залишаються невирішеними.

Метою статті є встановлення сутності донатингу як перспективної форми благодійної діяльності в Україні, а також обґрунтування його місця та ролі у вирішенні проблем в соціальній сфері.

Викладення основного матеріалу. Перш ніж охарактеризувати наше бачення особливостей та перспектив донатингу в соціальній сфері, вважаємо за необхідне дослідити його позиціонування відносно наукової категорії – благодійна діяльність, що буде віддзеркаленням суті такого виду діяльності. Згідно із Законом України № 5073-VI «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 11.12.2022 року, благодійну діяльність визначено як «добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара» (Про благодійну діяльність та благодійні організації, 2022). Варто відмітити, що логічна оцінка даного визначення, дає підстави стверджувати, що воно в більшій мірі характеризує мотиваційні

моменти благодійності та представляє найширше її розуміння. Донатинг на соціальні цілі апіорі є добровільною діяльністю із передачі матеріальних та грошових ресурсів на безповоротній основі та завжди має цільовий характер, хоча інколи і не абсолютно виражений. Тому донатинг у соціальній сфері не може розглядатися як альтернатива благодійної діяльності – вона є проявом благодійної діяльності. Це є її суть та позиціонування – бути одним із видів благодійної діяльності.

Позиціонування донатингу відносно видів благодійної діяльності ми бачимо у наступному: стаття 5 ч. 1 Закону № 5073-VI визначає види благодійної діяльності, які можуть обрати для себе благодійники. Серед них необхідно виділити: «безоплатна передача у власність бенефіціарів коштів, іншого майна, а також безоплатне відступлення бенефіціарам майнових прав» (Про благодійну діяльність та благодійні організації, 2022). Як бачимо, такий вид, з однієї сторони, передбачає певні аспекти донатингу, разом з тим, в ньому міститься одна особливість: передача коштів та майна у власність безпосередньо бенефіціара, а бенефіціар відповідно до статті 1 є «набувач благодійної допомоги (фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада), що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників для досягнення цілей, визначених цим Законом» (Про благодійну діяльність та благодійні організації, 2022). Іншими словами, між благодійником і отримувачем немає посередників, тому благодійник чітко ідентифікує ті сторони, які є набувачами його допомоги, а також чітко знає про всі аспекти її використання – як основну мету, так і всі додаткові цілі та задачі, що нею передбачаються.

Стаття 7 ч. 1 Закону № 5073-VI характеризує порядок публічного збору благодійних пожертв, в тому числі і з використанням інструментів електронної комунікації, що по суті є основною характеристикою донатингу. При цьому, окрім власне того, що така діяльність є добровільною, здійснюється з використанням коштів та майна невизначеного кола осіб та з можливістю використання електронних засобів комунікації, останні до речі не конкретизовані, дана стаття ніяких додаткових пояснень не надає. Частина 8 передбачає збір благодійних пожертв на підтримку Збройних сил України та апелює

до частин 2-5 Статті 7, що, у свою чергу, визначають порядок встановлення договірних відносин між благодійником, особами, що здійснюють публічний збір коштів від свого імені та/або від імені бенефіціарів чи благодійних організацій. Фактично, Частина 8 Статті 7 Закону № 5073-VI є спробою створити законодавче підґрунтя донатингу, разом з тим, на нашу думку, така діяльність у перспективі може бути значно ширшою і включати у себе і ті проблеми, що виникають у чисто соціальній сфері.

З цих позицій, ми вважаємо, що Стаття 7 Закону № 5073-VI має бути доповненою положеннями про донати та донатинг з відповідним формулюванням цих визначень у Статті 1 даного Закону.

Для обґрунтування того, чому ми пропонуємо ввести такі терміни у законодавство України і в чому, на наш погляд, полягає різниця між донатингом та іншими видами благодійної діяльності, зосередимо увагу на наступному:

По-перше, терміни «донат» (від англ. «donation» – дар, дарунок) та «донатинг» доволі розповсюджені у сучасному світі. Вони безумовно є більш зрозумілими та ближчими простим людям, ніж термін «публічний збір коштів» чи «добровільна пожертва», хоча навряд чи більшість громадян змогла б чітко сформулювати те, як вони розуміють суть донатингу. Доволі цікавий парадокс.

Оксфордський словник для учнів дає таке визначення донату: « – щось, що надається особі чи організації, наприклад благодійній організації, щоб допомогти їм; акт надання чогось таким чином» (Donation) Oxford Learner's Dictionary. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/donation>). Доволі примітивне, з позиції наукового підходу, визначення, але воно дозволяє інтегрувати поняття донату в благодійну діяльність.

Доволі близьке по суті, але більш конкретне визначення дає також Кембріджський словник, у відповідності із ним донат: « – це гроші чи товари, які надаються для допомоги особі чи організації, або акт їх надання» (Donation) Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/donation>).

Сайт Dictionary.com зазначає, що донат: « – це акт або випадок надання чогось як подарунка, гранту чи внеску» (Donation) Dictionary.com. URL:). Цікавим є те, що термін «внесок»

на англійській мові, в даному контексті, звучить як «контрибуція» (від англ. «contribution»), що є цілком самостійним терміном, що застосовується фандрайзерами в усьому світі.

Wikipedia.org, що безумовно жодним чином не є поважним джерелом інформації, але вона, як продукт масової доступної культури, впливає на формування громадської думки, надає інше доволі цікаве визначення донату: « – це подарунок на благодійність, гуманітарну допомогу чи користь» (Donation) Wikipedia.org. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Donation>. Сам «донат» перекладається з англійської як дар чи дарунок, слово «подарунок» (у даному визначенні) на англійській мові звучить як «gift» (на укр. «дар», «дарунок», «подарунок»). «Donation is a gift for charity» – фраза із статті може бути дослівно перекладена як: «Дар є подарунком для благодійності».

Визначення донату, поданого на сайті Vocabulary.com, акцентує увагу на мотиваційній складовій такої форми передачі майна чи грошей: донат « – це подарунок, який хтось робить для справи, у яку він вірить. Якщо ви коли-небудь клали долар у тарілку для зборів чи капелюх, ви зробили донат». Крім того, в статті є доповнення: «Ніхто не повинен робити донати; донати є добровільними» (Donation) Vocabulary.com. URL: <https://www.vocabulary.com/dictionary/donation>.

Автори словника Oxford WordPower Dictionary зазначають, що донат: « – це гроші тощо, які надаються особі чи організації, наприклад благодійній організації, щоб допомогти людям або тваринам, які цього потребують» [Steel, 2000]. За цим визначенням, такі дари не мають йти виключно через благодійні організації, тобто це добровільна допомога.

У примітках до статті «donation» в Новому українсько-англійському словнику зазначено: «Українському іменнику подарунок в англійській мові відповідають gift, present, donation, grant. Gift має найширше значення, це будь-який подарунок; present – подарунок, зроблений як вияв доброзичливості, ласки або поваги; donation – це дар, пожертвування на користь організації, установи чи людини, а grant – це дар людині з метою дати їй можливість учитися чи вести певну роботу» (Гороть, Гончарук, Малімон, Рогач, 2016). Примітним моментом є те, що електронні словники (зокрема Google Перекладач) перекладають слово «donation» на українську мову виключно як «пожертва».

В зарубіжній науковій літературі термін «donation» розглядається в основному з позицій процесного підходу – як акт, дія, факт передачі, тобто просто слово, яке не вимагає окремого пояснення, а не як окремий науковий термін. Так, зокрема в нечисленних наукових статтях, присвячених темі благодійності, в яких фігурує принаймні слово «donation», воно зустрічається в текстах від 60 до 100 разів, і лише в контексті тих досліджень, які автори ведуть [Muhammad, 2015; Yu-kang, 2007; Erlandsson, 2018; Hanyang, 2020]. У статті [Hsu, Liang, Tien, 2005] зазначається, що донат « – це благодійна акція людей, яку вони воліють здійснювати».

В україномовній літературі, присвяченій проблемам соціальної роботи, психології, слово «донат» пов'язують із інколи доволі деструктивною моделлю розповсюдження сучасних відеоігор на мобільних та стаціонарних платформах, що дістала назву «free-to-play». Тобто модель, за якою гра, з одного боку, є безкоштовною для гравця, але грати в неї безкоштовно і досягати якихось успіхів або перемагати опонентів в них, не витрачаючи при цьому коштів, або не цікаво, або невиправдано довго, або зовсім неможливо. Така модель часто викликає стійку ігрову залежність, що є серйозною сучасною соціальною проблемою. Таким чином, термін «донатинг» дійсно вимагає конкретизації для уникнення негативного відношення до нього серед широких мас населення.

З іншого боку, ми вважаємо за необхідне, визначення місця донатингу в сфері благодійної діяльності.

І. Сидорук зазначає, що: «Благодійність – це добровільна і безкорислива допомога тим хто її потребує» [Sydoruk, Korpach, 2019]. *Великий тлумачний словник* сучасної української мови надає таке визначення благодійності: «як добровільна, безкорислива пожертва фізичних або юридичних осіб у вигляді матеріальної фінансової, організаційної чи іншої допомоги» [Busel, 2005, с. 86]. Словник із соціальної роботи пояснює суть благодійності наступним чином: « – це Альтруїстична діяльність, спрямована на надання фінансової та іншої допомоги тим, хто її потребує, на поліпшення умов функціонування суспільства та його частин. Може здійснюватися приватними особами, громадськими та релігійними організаціями і державою» (Словник соціальної роботи). Доволі часто терміни «благодійність», «благодійна

діяльність», «меценатство» та «філантропія» взагалі ототожнюються [Putiato, 2019; Syvak, 2014].

Таким чином, в науковій літературі в термін «благодійність» прийнято вкладати доволі різноманітний зміст:

– по-перше, він може бути загальним і стосуватися будь-яких пожертв;

– по-друге, він може передбачати конкретизацію тих бенефіціарів, кому призначені такі пожертви;

– по-третє, він може визначати цілі благодійної діяльності, обмежуючи їх суто соціальними.

Якщо спиратися на найбільш широкий зміст благодійності, то можна прийти до логічного висновку, що донатинг – є формою благодійності.

Виходячи із вищенаведеного, та комбінуючи вищенаведені підходи до визначення донатів та благодійності, під донатингом (донатерством) ми пропонуємо розуміти – добровільну, безкорисливу пожертву фізичних осіб фінансових та/або матеріальних ресурсів на суспільно важливі некомерційні цілі в будь-якому обсязі шляхом безповоротного переказу/передачі їх уповноваженим особам чи бенефіціарам, у тому числі з використанням засобів інтернет-комунікації та інтернет-банкінгу.

Надамо деякі пояснення щодо нашого бачення суті «донатингу»:

Добровільна та безкорислива пожертва – демонструє зв'язок між донатингом та благодійністю;

Фізичних осіб. Ми свідомо обмежили коло донатерів фізичними особами, оскільки можливості пожертви грошей, матеріалів, машин, обладнання тощо, що не вимагало б відповідних бухгалтерських проводок, мають лише фізичні особи – індивіди;

Фінансових та/або матеріальних ресурсів. Під фінансовими ресурсами, у першу чергу, ми маємо на увазі найбільш ліквідний ресурс – грошей у національній та іноземній валютах. Під матеріальними ресурсами ми розуміємо: а) сировину та матеріали (що можуть бути використані для виробництва певних речей; будівництво, ремонт чи реконструкцію приміщень тощо); б) паливно-мастильні матеріали: бензин, дизельне паливо, мастильні матеріали); в) машини та обладнання (автомобілі, комп'ютери, спеціалізована техніка тощо); г) меблі.

На суспільно-важливі некомерційні цілі. Ми не обмежуємо донатерство виключно соціаль-

ними цілями, натомість його зміст має стосуватися задач та цілей, корисних для суспільства. Некомерційний характер означає те, що донати не можуть бути засобом отримання доходів будь-ким із стейкхолдерів.

В будь-якому обсязі. Хоч законодавство України не регламентує, не встановлює та не обмежує мінімальні суми благодійних пожертв, але цільова допомога соціальним організаціям в надмалих обсягах на практиці не може вважатися значимою, тоді як у донатингу важлива пожертва на будь-яку суму. Оскільки його основною ідеєю є масовість пожертв та їх оперативність.

Шляхом безповоротного переказу/передачі. Означає, що за умови збереження принципів законності та цільового характеру використання, такі пожертви не можуть повертатися донатерам.

Уповноваженим особам чи бенефіціарам. В цьому аспекті мається на увазі те, що донати можуть збирати бенефіціари особисто, якщо мають відповідні часові, організаційні чи технічні можливості, чи через посередників (своїх представників), що мають власні можливості для організації донатингу.

У тому числі з використанням засобів інтернет-комунікації та інтернет-банкінгу. Означає, що у випадку готівки чи матеріальних засобів передача відбувається у фізичній формі (за принципом «з рук в руки») або з використанням засобів інтернет-банкінгу (у випадках безготівкових грошових переказів).

Саме в таке змістовне наповнення ми пропонуємо закладати у такий термін як «донатинг». Крім того, його введення вимагає доповнення теормінологічної бази такими дефініціями як «донатер» та «донат». Під донатером ми пропонуємо розуміти фізичну особу (індивіда), який здійснює донат. Донат ми визначаємо як одноразову участь у донатингу. Суть донату ми бачимо максимально простою, оскільки запропоноване визначення донатингу вже включає вичерпне пояснення процедури, форми, характеру та суті дій за ним. На наш погляд, вимагає конкретизації лише те, що донат – одноразова участь. Вона може повторюватися, оскільки донатер може прийняти участь у донатингу декілька разів, але кожний окремий донат – це завершена операція або транзакція.

Може виникнути питання стосовно того, чому ми пропонуємо новий термін, а не кон-

кретизуємо існуючі, зокрема поняття «публічний збір благодійних пожертв». Відповідь на це питання ми вбачаємо у декількох аспектах:

«Донатинг» або «донатерство» є більш зрозумілим та близьким терміном для широких мас населення, хоч він і не має ґрунтового та широкого наукового висвітлення.

Цілі донатерства доволі часто не вимагають додаткового пояснення передісторії та глибинного змісту проблемної ситуації. Благодійна діяльність має декілька проявів, в тому числі і превентивний (запобігання виникненню або загостренню соціальних проблем). Для того, щоб донори були готові до участі у благодійній діяльності, необхідна поглиблена підготовча робота, без якої охочих може і не бути. Донатерство натомість є, по суті, реакцією на певні об'єктивні суспільні події (події, які стосуються кожного) і важливість вирішення проблем в їх рамках не викликає необхідності додаткових пояснень.

Існує також певна недовіра у населення до «публічного збору благодійних пожертв» через масові факти шахрайства та нецільового їх використання. Тому громадяни часто не готові допомагати, побоюючись зловживань.

Існує думка, що благодійна діяльність чи публічний збір благодійних пожертв – це дуже дорого, особливо, якщо це відбувається публічно. Часто виникає певний психологіч-

ний бар'єр. Людина відчуває розгубленість, стурбованість, незручність. Більше того, існує впевненість у тому, що в рамках благодійності необхідно надавати відчутну допомогу. Тому виникає враження, що якщо громадянин не може собі дозволити пожертвувати «значну» суму коштів (таку суму, насправді, ніяким чином не визначено), то краще взагалі нічого не робити. Донатинг (донатерство), позбавляє учасників таких психологічних бар'єрів – важлива будь-яка допомога.

Цільове призначення благодійної діяльності чи публічного збору благодійних пожертв часто може бути загальним або концептуальним. Не всі люди готові до пожертв на вирішення суспільних проблем «в принципі». Донатинг натомість завжди має справу із конкретними цілями, досягнення яких є швидким, безумовним, максимально підзвітним та відкритим при навіть мінімальному документообігу.

Таким чином, якщо благодійність чи публічний збір благодійних пожертв чітко не визначає обсяг або розмір фінансової та/або іншої участі, то донатинг, за нашим переконанням, можна вважати частиною благодійної діяльності у вигляді мікродопомоги.

Схематично місце донатингу в серед існуючих видів благодійної допомоги можна представити у вигляді схеми (Рисунок 1).



Рисунок 1. Місце донатингу в існуючих видах благодійної допомоги

Розроблено автором на основі (Про благодійну діяльність та благодійні організації, 2022)

В цьому контексті доцільно було б розглянути специфічні характеристики донатингу, що додатково вирізняють його від існуючих видів благодійної допомоги:

– Сфера застосування. По суті, цільове призначення донатингу може охоплювати будь-яку суспільно важливу сферу із тих, що передбачені Законом (Про благодійну діяльність та благодійні організації, 2022). Разом з тим, варто відмітити, що він може мати місце і бути ефективним лише у тих випадках, коли не лише цільове призначення є очевидним для фізичних осіб, але і об'єктивна причинна ситуація не вимагає додаткових пояснень. Практика суспільних каналів в месенджері Telegram показала, що люди готові до блискавичного реагування та надсилання донатів на вказані цілі (закупки обладнання, устаткування, машин, паливно-мастильних матеріалів тощо для Збройних сил України), але об'єктивні обставини є безумовними, очевидними та не вимагають додаткового пояснення і доведення. Таким чином, донатинг, на нашу думку, не буде ефективним якщо будуть декларуватися узагальнені цілі – боротьба із глобальним потеплінням (як однієї із основоположних проблем сучасної цивілізації), загальнонаціональна допомога вразливим категоріям населення (без чіткого вказання імен бенефіціарів та їх потреб). Така діяльність вже переходить у компетенцію інших видів благодійної діяльності.

– Максимально короткий термін досягнення цілі. Люди доволі схильні до довгих роздумів, вагань, невпевненості. Донатинг, організатори якого доводять необхідність швидкого реагування, спонукає людей до швидкого прийняття рішень та активного реагування. Звісно, що обсяг таких донатів може бути значно нижчими за інші види пожертв, що допускають повільну процедуру збору коштів, але вони є набагато швидшими та масовішими. Завдяки цьому вдається збирати значні суми за надкороткий (по мірках благодійної діяльності) термін.

– Чіткі терміни донатингу. Як правило, організатори донатингу вказують доволі короткий проміжок часу, за який необхідно зібрати відповідну суму. Такі терміни встановлюються у діапазоні від лічених годин до 2-3 днів. Інші види благодійної діяльності або відбуваються як факт (без часових обмежень), або закінчуються лише при досягненні певної суми (що може тривати тижнями та місяцями).

Іншим, не менш важливим питанням, є правовий статус організаторів донатингу та самої процедури донатів. Існуючі види благодійної допомоги передбачають чіткі дозвільні процедури та договірний характер. Очевидно, що якщо він буде підпорядковуватися під аналогічні норми для інших видів благодійної допомоги, то він втратить свої переваги та перетвориться на публічний збір благодійних пожертв в електронному вигляді.

Разом з тим, в якості робочого варіанту, ми могли б запропонувати наступний механізм мінімального юридичного супроводу для організаторів донатингу, в рамках якого вони повинні:

1. Зареєструватися в застосунку «Дія» (спеціальний модуль має бути в ньому розроблено) як організатор донатингу.

2. Вказати: ціль та об'єктивні причини започаткування донатингу.

3. Визначити платформу, на якій він буде проходити (мають вказуватися чіткі посилання на відповідні сторінки у соціальних мережах або месенджерах).

4. Ідентифікувати в застосунку кінцевих бенефіціарів (тих осіб, установ, організацій, на користь яких буде здійснюватися донатинг) з вказанням ІПН громадян чи кодів ЄДРПОУ.

5. Зазначити реквізити для отримання донатів (цільові рахунки свої, як організаторів, або бенефіціарів).

6. Вказати цільову суму та валюту.

7. Встановити термін збору коштів.

Заповнення такої заявки займатиме 20–25 хвилин у організаторів донатингу для кожного окремого проекту (їх може бути організовано декілька паралельно). По суті, це може розглядатися як разовий дозвіл на донатинг. Має бути також процедура розгляду або перевірки організаторів та бенефіціарів на предмет відповідності заявленим суспільним потребам. Після успішного проходження перевірки, платформа «Дія» може надавати відповідні верифікаційні матеріали (посилання, QR-коди тощо), за якими будь-яка особа може перевірити легітимність організованих зборів. Крім того, може бути розроблений окремий механізм для донатингу у тому випадку, коли він відбувається в певній матеріальній (натуральній) формі.

Може бути розроблений зворотній механізм – реєстрація бенефіціарів для започаткування донатингу на їх потреби.

Таким чином, ми бачимо широкий потенціал для розвитку донатингу для більш швидкої мобілізації фінансових (як і інших) ресурсів для вирішення суспільних проблем. При цьому, збір коштів та інших ресурсів у вигляді донатингу може також ефективно застосовуватися і для вирішення суто соціальних проблем і реалізовуватися у формі допомоги:

- постраждалим від стихійних лих та на ліквідацію їх наслідків;
- постраждалим від військових дій;
- дітям с особливими потребами або тим, хто позбавлений батьківського піклування;
- людям з особливими потребами;
- боротьба з бідністю;
- малозабезпеченим категоріям населення;
- тваринам тощо.

Окремим кластером, для якого донатинг міг би складати особливу зацікавленість, є боротьба з бідністю. Значна кількість мікропроектів для локальної боротьби із бідністю можуть бути підтриманими небайдужими людьми. Такими проектами можуть бути:

- матеріальна допомога бідним людям, що проживають в будинку або певному районі міста;
- проведення локальних благодійних акцій, що слугуватиме не лише підтримкою людей, що стикнулися із важкими життєвими обставинами, грошима, одягом, теплом, продуктами харчування тощо, а і слугуватиме їх соціалізації;
- створення робочих місць для бідних людей.

Залучати їх до робіт з прибирання території, благоустрою тощо. Це спонукатиме людей до започаткування власної справи – організації фізичних осіб-підприємців. Доходи такого підприємства будуть формуватися із донатів місцевих жителів.

Єдине основне правило-вимога, яке має виконуватися кожного разу, бенефіціар та обставини, що спонукали до організації процедури донатингу мають бути максимально конкретними, бенефіціари максимально ідентифікованими. Опосередкований позитивний ефект, для привернення уваги громадськості до проекту із донатингу, може забезпечити чітка локалізація проекту – конкретний бенефіціар, будинок, підприємство/установа/організація, район населеного пункту, можливо, навість, населений пункт. Проекти, націлені на відбудову районів міст будуть надзвичайно корисними при відбудові українських міст.

На наше переконання, лише в цьому випадку донатинг в будь-якій сфері (включаючи соці-

альну) буде забезпечувати ті ж переваги, які сьогодні можна спостерігати у проектах допомоги Збройним силам України.

Перспективи подальших досліджень. Незважаючи на наведені аргументи на користь того, що поняття «донатинг», як і процедура його організації та проведення, на нашу думку, безумовно мають бути введеними як у практику соціальної роботи, так і у сфери фінансів, економіки, юриспруденції, але грань між ними та відповідними процедурами для існуючих видів благодійної допомоги, все ж вимагає подальшого уточнення. Зокрема, таке уточнення має стосуватися зокрема: розуміння того, які обсяги благодійної допомоги можна вважати мікродопомогою та відносити до донатингу, дослідження особливостей юридичного супроводу та підтримки його учасників; зміст процедури превентивної перевірки його учасників на предмет уникнення загрози шахрайства; процедуру звітності про результати проведених заходів (звіт про цільове використання коштів).

Висновки. Сучасна ситуація, яку ми сьогодні бачимо в нашій державі, надзвичайно актуалізують необхідність згуртування людей для пошуку спільних шляхів вирішення проблем, що раптово з'являються. Разом з тим, хоч проблеми оборони країни і є найбільш гострими та першочерговими, але наша держава має ряд інших викликів, які у перспективі необхідно вирішувати: це і повсякденні соціальні проблеми, і раптові, непередбачувані обставини, наслідки яких треба долати. Потужним механізмом, який би у перспективі міг частково взяти на себе частину таких проблем, є донатинг.

Сьогодні донатинг вже діє: численні активності небайдужих громадян по організації зборів коштів на потреби Збройних сил України, є найкращим підтвердженням того, що люди готові до спільного, швидкого вирішення суспільних проблем. Тому потенціал розвитку професійного донатингу є доволі значним.

Разом з тим, в зарубіжній науковій літературі не існує єдиного підходу до розуміння процедури донатингу та власне донатів, під ними розуміють, як правило, подарунок чи дар. В українській літературі, як і в законодавчій базі, термін донатинг взагалі не використовується. Побутове значення цього терміну обмежується лише фінансовою підтримкою онлайн-ігор та контентмейкерів у соціальних мережах.

Проте ми бачимо набагато ширші перспективи його використання. Вони можуть охоплювати всі сфери суспільно важливих питань, які стоять перед державою.

Однак донатинг має ряд специфічних особливостей, недостатня увага до яких перетворить його на існуючий механізм публічного збору благодійних пожертв та зведе на «ні» основну перевагу – швидкість реагування донатерів. Практика показала, що з використанням донатингу можна за лічені години та дні збирати значні суми коштів, збір яких при інших видах благодійної допомоги займав би тижні чи місяці. Крім того, така діяльність, на нашу думку, може

стосуватися виключно фізичних осіб, оскільки донатинг не може передбачати складної процедури діловодства та бухгалтерського обліку.

Очевидним є те, що ідея впровадження донатингу, як окремого виду благодійної діяльності, вимагає подальших досліджень у напрямку формалізації всіх необхідних процедур: організаційних, дозвільних, звітування тощо. Разом з тим, ми впевнені, що донатерство у майбутньому стане осередком об'єднання громадян України навколо спільних (у тому числі і соціальних) проблем та стане запорукою швидкого відновлення та процвітання нашої держави у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України №5073-VI «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 11.12.2022 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>
2. Donation | Oxford Learner's Dictionary. URL : <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/donation>
3. Donation | Cambridge Dictionary. URL : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/donation>
4. Donation | Dictionary.com. URL : <https://www.dictionary.com/browse/donation>
5. Donation | Wikipedia.org. URL : <https://en.wikipedia.org/wiki/Donation>
6. Donation | Vocabulary.com. URL : <https://www.vocabulary.com/dictionary/donation>
7. Steel, M (2000). Oxford WordPower Dictionary. Oxford University Press. 704 p.
8. Новий українсько-англійський словник / Є. І. Гороть, С. В. Гончарук, Л. К. Малімон, О. О. Рогач. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 700 с.
9. Muhammad Kashif Syamsulang Sarifuddin Azizah Hassan , (2015), «Charity donation: intentions and behaviour», *Marketing Intelligence & Planning*, Vol. 33 Iss 1 pp. 90–102.
10. Lee Yu-kang, (2007). Who gives what to charity? Characteristics affecting donation behavior. *Social behavior and personality*, 2007, 35(9) pp.1173–1180.
11. Arvid Erlandsson, (2018). Attitudes and Donation Behavior When Reading Positive and Negative Charity Appeals, *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 30:4, pp. 444–474.
12. Wu Hanyang, (2020). Developing a Reliable Service System of Charity Donation During the Covid-19 Outbreak. *IeeeAccess. Reliability society section*, vol. 8 pp. 154848–154860.
13. Hsu, J. L., Liang, G. Y., & Tien, C. P. (2005). Social concerns and willingness to support charities. *Social Behavior and Personality: An international journal*, 33, 189–200.
14. Сидорук І., Корпач Н. Благодійна діяльність та фандрайзинг в соціальній роботі: теоретичний аспект/ Ірина Сидорук, Надія Корпач. *Педагогічний часопис Волині*. № 1(12), 2019. С. 101–108.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
16. Благодійність | Словник соціальної роботи. URL: <https://slovnnyk.me/dict/socialwork/%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>
17. Путято, Г. В. Адміністративно-правові засади меценатства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Г. В. Путято ; М-во освіти і науки України, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2019. 171 с.
18. Сивак О. Б. Благодійність як складова соціально відповідальної діяльності підприємства: обліковий аспект. *Економіка і організація управління* : зб. наук. праць. Вінниця: Донецький національний університет. Вип. № 1(17). 2(18), 2014. С. 230–234.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy № 5073-VI «Pro blahodiinu diialnist ta blahodiini orhanizatsii» vid 11.12.2022 roku. [The Law of Ukraine «Pro blahodiinu diialnist ta blahodiini orhanizatsii»] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> [in Ukrainian].
2. Donation | Oxford Learners Dictionary. [Site of Oxford Learners Dictionary]. Retrieved from <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/donation> [in Ukrainian].

3. Donation | Cambridge Dictionary. [Site of Cambridge Dictionary]. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/donation> [in Ukrainian].
4. Donation | Dictionary.com. [Site of Dictionary.com.]. Retrieved from <https://www.dictionary.com/browse/donation> [in Ukrainian].
5. Donation | Wikipedia.org. [Site of Wikipedia.org.]. Retrieved from <https://en.wikipedia.org/wiki/Donation> [in Ukrainian].
6. Donation | Vocabulary.com. [Site of Vocabulary.com.]. Retrieved from <https://www.vocabulary.com/dictionary/donation> [in Ukrainian].
7. Steel, M (2000). Oxford WordPower Dictionary. Oxford University Press. 704 p.
8. Novyi ukrainsko-anhliiskiy slovnyk / Ye. I. Horot, S. V. Honcharuk, L. K. Malimon, O. O. Rohach. Lutsk : Vezha-Druk, 2016. 700 s.
9. Muhammad Kashif Syamsulang Sarifuddin Azizah Hassan , (2015), «Charity donation: intentions and behaviour», *Marketing Intelligence & Planning*, Vol. 33. Iss 1 pp. 90–102.
10. Lee Yu-kang, (2007). Who gives what to charity? Characteristics affecting donation behavior. *Social behavior and personality*, 2007, 35(9). pp. 1173–1180.
11. Arvid Erlandsson, (2018). Attitudes and Donation Behavior When Reading Positive and Negative Charity Appeals. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 30:4, pp. 444–474.
12. Wu Hanyang, (2020). Developing a Reliable Service System of Charity Donation During the Covid-19 Outbreak. *IeeeAccess. Reliability society section*, vol. 8, pp. 154848–154860.
13. Hsu, J. L., Liang, G. Y., & Tien, C. P. (2005). Social concerns and willingness to support charities. *Social Behavior and Personality: An international journal*, 33, pp. 189–200.
14. Sydoruk I., Korpach N. Blahodiina diialnist ta fandraizynh v sotsialnii roboti: teoretychnyi aspekt/ Iryna Sydoruk, Nadiia Korpach. *Pedahohichnyi chasopys Volyni*. 2019. № 1(12), s. 101–108.
15. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy : 250000 / uklad. ta holov. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin : Perun, 2005. VIII, 1728 s.*
16. Blahodiinist | *Slovnyk sotsialnoi roboty*. URL : <https://slovnyk.me/dict/socialwork/%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>
17. Putiato, H. V. *Administratyvno-pravovi zasady metsenatstva v Ukraini : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 / H. V. Putiato; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Dnipro, 2019. 171 s. [in Ukrainian].*
18. Syvak O. B. Blahodiinist yak skladova sotsialno vidpovidalnoi diialnosti pidpriemstva: oblikovyi aspekt / O. B. Syvak. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia : zb. nauk. prats. Vinnytsia : Donetskyi natsionalnyi universytet. Vypusk No 1(17). 2(18), 2014. S. 230–234.*

УДК 329.78:061.2-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.13>

Наталія ЛЕВЧЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20300

ORCID: 0000-0002-5479-1907

Scopus-Author ID: 57216785280

Наталія КОЛЯДА

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20300

ORCID: 0000-0001-7743-7831

Scopus-Author ID: 57199172551

Оксана КРАВЧЕНКО

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, декан факультету соціальної та психологічної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20300

ORCID: 0000-0002-9732-6546

Scopus-Author ID: 57209730341

Бібліографічний опис статті: Левченко, Н., Коляда, Н., Кравченко, О. (2023). Адиктивна поведінка: теоретичний аспект. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 88–92, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.13>

АДИКТИВНА ПОВЕДІНКА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Проблема залежності (адиктивної поведінки) залишається поширеною у нашому суспільстві, завдаючи шкоди психічному та фізичному здоров'ю багатьох людей та їхніх громад. Розуміння залежності, адиктивної поведінки є важливим для психологів, соціальних працівників, соціальних педагогів, педагогічних працівників, оскільки це може допомогти в ефективній профілактиці та лікуванні.

Мета статті – проаналізувати смислове наповнення поняття «адиктивна поведінка» в контексті соціальної роботи. У дослідженні використано такі методи, як аналіз, порівняння та узагальнення наукових джерел із досліджуваної проблеми.

Проаналізовано різні визначення поняття «адиктивна поведінка»; визначено особливості та ознаки адиктивної поведінки. З'ясовано, що адиктивна поведінка – це вид залежної поведінки, яка суперечить загальноприйнятим у суспільстві нормам, має негативні соціальні, фізичні, психічні наслідки. Основними ознаками адиктивної поведінки є скритість, перепад настрою, зміни зовнішнього вигляду, відсутність інтересу до занять, невиконання зобов'язань, використання підозрілої атрибутики, юридичні проблеми (порушення закону) тощо.

Ключові слова: адиктивна поведінка, залежність, молодь, соціальна робота, девіантна поведінка.

Nataliia LEVCHENKO

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0002-5479-1907

Scopus-Author ID: 57216785280

Nataliia KOLIADA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, str. Sadova, 2, Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0001-7743-7831

Scopus-Author ID: 57199172551

Oksana KRAVCHENKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, str. Sadova, 2, Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0002-9732-6546

Scopus-Author ID: 57209730341

To cite this article: Levchenko, N., Koliada, N., Kravchenko, O. (2023). Adyktivna povedinka: teoretychnyi aspekt [Addictive behavior: theoretical aspect]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 88–92, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.13>

ADDICTIVE BEHAVIOR: THEORETICAL ASPECT

The problem of addiction (addictive behavior) remains widespread, harming the mental and physical health of many people and their communities. Understanding addiction, addictive behavior is important for psychologists, social workers, social pedagogues, pedagogical workers because it can help in effective prevention and treatment. Dependent (addictive) behavior is a form of self-destructive deviant behavior of an individual, which is associated with abuse of something or someone for the purpose of self-regulation, change of mental state or adaptation.

The goal is to analyze the meaning of the concept of «addictive behavior» in the context of social work. The research used such methods as analysis, comparison and generalization of scientific sources on the researched problem.

Different definitions of the concept of «addictive behavior» were analyzed; features and signs of addictive behavior are determined. Having studied various definitions, we believe that addictive behavior is a type of dependent behavior that contradicts generally accepted norms in society and has negative social, physical, and mental consequences. The main signs of addictive behavior are secretiveness, mood swings, changes in appearance, lack of interest in activities, failure to fulfill obligations, use of suspicious paraphernalia, legal problems (violation of the law), etc.

Key words: addictive behavior, addiction, youth, social work, deviant behavior.

Вступ. Залежність можна визначити як при- мус брати участь у корисній поведінці (напри- клад, уживання психоактивних речовин, ігри), незважаючи на довгострокову шкоду, яку це може завдати. Залежності викликають втрату контролю під час адиктивної поведінки та від- чуття неможливості зупинитися. З часом люди розвивають толерантність, і те, від чого вони залежні, перестає приносити таку винагороду, як раніше, що призводить до зростання адик- тивної поведінки. Згодом залежність може поглинати все більше людину, змушуючи її нехтувати своїми обов'язками чи будь-якою іншою діяльністю, якою вона займалася.

Проблема залежності залишається пошире- ною, завдаючи шкоди психічному та фізичному здоров'ю багатьох людей та їхніх громад. Розу- міння залежності, адиктивної поведінки є важ- ливим для психологів, соціальних працівників, соціальних педагогів, педагогічних працівни- ків, оскільки це може допомогти в ефективній профілактиці та лікуванні.

Дослідники вважають, що адиктивна пове- дінка має спільні ключові нейробіологічні особливості: вона інтенсивно залучає мозкові шляхи винагороди та підкріплення, які вклю- чають нейромедіатор дофамін. Відповідно до інших станів високої мотивації, вони призводять до скорочення синапсів у префронтальній корі, де знаходяться найвищі функції мозку, так що увага зосереджується на сигналах, пов'язаних із цільовою речовиною чи діяльністю. Важливо знати, що такі зміни мозку є зворотніми після припинення вживання психоактивних речовин або поведінки.

Усі залежності здатні викликати відчуття безнадії та невдачі, а також почуття сорому та провини, але дослідження підтверджують, що одужання є радше правилом, ніж винятком. Існує багато шляхів до одужання: люди можуть самостійно досягти покращення фізичного, психологічного та соціального функціонування, так званого природного відновлення; інші отримують вигоду від підтримки спільноти або

однорангових мереж; а ще інші обирають клінічне відновлення за допомогою послуг досвідчених професіоналів.

Процеси, що викликають адиктивну поведінку, не піддаються спрощеному поясненню. Існує безліч причин, крім генетичних чи інших біологічних чинників, які формують вразливість людини до цього стану, зокрема соціальних, психологічних чи екологічних (Addiction).

Такі характеристики, як відсутність здатності терпіти страждання або інші сильні почуття, пов'язують із залежністю, але не існує жодного типу «залежної особистості», який би чітко передбачав, чи зіткнеться людина з проблемами залежності.

Мета статті – проаналізувати смислове наповнення поняття «адиктивна поведінка» в контексті соціальної роботи.

Матеріали та методи дослідження: У дослідженні використано такі методи, як аналіз, порівняння та узагальнення наукових джерел із досліджуваної проблеми.

Фактичні наукові дослідження та аналіз проблем. Висвітленню проблем профілактики девіантної поведінки, зокрема адиктивної поведінки, присвячено праці Б. Алмазова, В. Барко, О. Бондарчук, Я. Гілінського, С. Гусарова, Т. Герасимова, О. Змановської, О. Кирилова, М. Кікалішвілі, О. Личко, Н. Максимової, Ю. Меркулової, В. Трофименко, О. Христюк та інших дослідників.

Виклад основних матеріалів. Уперше термін «адиктивна поведінка» (від англ. addiction – хибна звичка, пристрасть до чого-небудь, порочна схильність) використав В. Міллер на позначення зловживання різними речовинами, що змінюють психічний стан людини (психоактивні речовини, алкоголь, тютюн) і формують залежну поведінку (Завадська, 2020).

Адикція (addiction) – з англ. пагубна звичка, пристрасть до чого-небудь, неправильна схильність (Михайлишин, 2018)

Залежна поведінка є однією з найпоширеніших форм девіантної поведінки в підлітковому віці. Залежна (адиктивна) поведінка – це форма аутодеструктивної девіантної поведінки особистості, що пов'язана з зловживанням чимось або кимось із метою саморегуляції, зміни психічного стану або адаптації. Адиктивна поведінка – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення до «втечі» від реальності шляхом штучної

зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій (Афузова та Маркелова, 2014).

Адиктивна поведінка – одна з форм деструктивної поведінки, яка виражається в прагненні до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного стану за допомогою приймання деяких речовин чи постійної фіксації уваги на певних предметах або активностях (видах діяльності), що супроводжується розвитком інтенсивних емоцій (Железнякова, 2016).

Науковці називають основні ознаки адиктивної поведінки: утрата самоконтролю, розвиток залежності, циклічна залежність (Железнякова, 2016).

Ю. Железнякова вважає, що суть адиктивної поведінки – прагнення піти від реальності, особа намагається штучним шляхом змінити свій психічний стан, який дає їй ілюзію безпеки, відновлення рівноваги (Железнякова, 2016).

Адиктивна поведінка – це поведінка, що передуює виникненню залежності, може характеризуватися наявністю компульсії, через те її вважають стадією розвитку фізичної або психологічної залежності (Свідовська, 2020).

В. Лютий адиктивною поведінкою називає поведінку особи, спрямовану на задоволення невтримного і невгамовного потягу до певних видів активності, що надають людині особливе задоволення, дозволяють відчути особливі переживання або змінити психічний стан (свідомість), проте шкодять її фізичному або психічному здоров'ю, діяльності та взаємовідносинам (Лютий, 2012).

Н. Максимова вважає, що «адиктивна поведінка – це поведінка людини, обтяженої різноманітними залежностями: від азартних чи комп'ютерних ігор, соціальних мереж, від алкоголю чи інших наркотиків тощо. Сутність адиктивної поведінки полягає в тому, що людина прагне змінити свій психічний стан штучним шляхом. Незалежно від того, за яких обставин людина почала вживати психотропні речовини, які тоді в неї були мотиви, про початок захворювання можна говорити тоді, коли виявлено саме цю мету – змінити свій психічний стан» (Максимова, 2014).

Важливою особливістю адиктивної поведінки Ю. Железнякова називає «можливість легкого переходу від однієї форми адикції до іншої, від одного адиктивного об'єкта до іншого

зі збереженням при цьому основних адиктивних механізмів». Авторка зазначає, що «перехід від однієї форми адиктивної поведінки до іншої може бути малопомітним і сприйматися як «одужання»: наприклад, припинення алкоголізації та заміна її «трудоголізмом» із властивими йому складними проблемами» (Железнякова, 2016).

Основними характеристиками адиктивної поведінки, на думку Ю. Железнякова, є також, стійке прагнення до зміни психофізичного стану; відсутність почуття впевненості; ампліфікована потреба в підтримці; інфантильність; невміння піклуватися про себе; травми розвитку через стосунки з батьками; імпульсивність; низька стресостійкість та слаба сила волі (Железнякова, 2016).

До соціальних чинників, що сприяють виникненню і розвитку адиктивної поведінки, відносить У. Михайлишин також технічний прогрес у галузі харчової промисловості, фармацевтичної індустрії й інших сферах, унаслідок якого на ринку з'являються все нові й нові товари – потенційні об'єкти залежності; діяльність наркоторговців, які активно залучають молодь до споживання психоактивних речовин; доступність психоактивних речовин, «мода» на них; вплив групи однолітків; вплив сім'ї тощо (Михайлишин, 2018).

У. Михайлишин вважає, що адиктивна поведінка проявляється в прагненні людини відійти від реальності, змінюючи свій психічний стан. Для цього людина може вживати різні речовини або фіксувати свою увагу на певних видах діяльності, маючи на меті досягнення інтенсивних емоцій (Михайлишин, 2018).

На думку І. Серажим, найпоширенішими видами адиктивної поведінки серед чоловіків є комп'ютерної або інтернет-залежності, гаджет-залежності, трудоголізму тощо. Однак, на думку дослідника, серед соціально небезпечних форм адиктивної поведінки поширеними є хімічні адикції – уживання алкоголю та інших психоактивних речовин – канабіноїдів, опіатів, психостимуляторів (кокаїну, амфетамінів та ін.), галюциногенів природного та синтетичного походження, а також зловживання снодійно-седативними препаратами тощо (Серажим, 2022).

В. Лютий вважає соціально-прийнятними видами адиктивної поведінки окремі види залежної поведінки, форми прояву яких не суперечать загальноприйнятим у суспільстві нормам, не мають суттєвих негативних соціальних наслідків і не засуджуються суспільством

(Лютий, 2012). До соціально-прийнятних видів адиктивної поведінки дослідник відносить поведінку, пов'язану з описаними в наукових джерелах трудовими адикціями (трудоголізм, крусадерство, ургентна адикція), залежністю від Інтернету (адиктивний веб-серфінг, залежність від соціальних мереж), технологічними адикціями (комп'ютерна, телефонна, гаджет-адикція), музичною, телевізійною, відео- та радіозалежністю, хобі-адикціями (адиктивні захоплення), спортивною залежністю (адикції вправ), залежністю від здорового способу життя та нетрадиційних методів відновлення здоров'я, адикцією до витрати грошей (адиктивний шопінг), б'юті-адикцією (фітнес-манія, мейкап-манія), нав'язливим духовним пошукам (залежність від духовних практик) (Лютий, 2012).

Н. Максимова встановила, що схильність до адиктивної поведінки має такі складові: відсутність мотивації досягнення (перевага натомість унікаючої мотивації) аж до відмови вважати себе суб'єктом діяльності; несформованість соціально спрямованих ціннісних орієнтацій; несформованість функції прогнозу поведінки; низький рівень розвитку самоусвідомлення, відсутність навичок рефлексії; екстернальний локус контролю; низький рівень самоповаги аж до неприйняття образу «Я», який, однак, може маскуватися захисною поведінкою, що справляє враження завищеної самооцінки; самозахисний тип реакції на фрустрацію, що виявляється у відмові від діяльності при зіткненні з найменшими труднощами; суперечність самооцінки та рівня домагань, що виявляється в алогічності та непослідовності поведінки в ситуації необхідності подолання перешкод; тенденція до втечі від реальності в ситуації фрустрації (Максимова, 2014).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, як свідчать наукові джерела адиктивна поведінка – це вид залежної поведінки, яка суперечить загальноприйнятим у суспільстві нормам, має негативні соціальні, фізичні, психічні наслідки. До основними ознаками адиктивної поведінки є скритість, різні зміни настрою та зовнішнього вигляду, відсутність інтересу до занять, невиконання зобов'язань, використання підозрілої атрибутики, юридичні проблеми (порушення закону), тощо.

Перспективними вважаємо дослідження особливостей адиктивної поведінки молоді з особливими освітніми потребами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Афузова Г. В., Маркелова А. В. Вплив характерологічних особливостей на формування адиктивної поведінки у підлітків. *Науковий часопис. Спеціальна психологія*. 2014. С. 252–255.
2. Железнякова Ю. В. Основні характеристики адиктивної поведінки. *Теорія і практика сучасної психології*. 2016. № 2. С. 4–8.
3. Завадська Л. А. Профілактика адиктивної поведінки. *Соціальна педагогіка*. Луцьк, 1999. С. 105–111.
4. Лютий В. П. Профілактика соціально-прийнятних видів адиктивної поведінки підлітків та молоді. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць*. 2012. Вип. 16, книга 2. С. 222–231.
5. Максимова Н. Ю. Психологічні аспекти діагностики схильності до адиктивної поведінки. *Наука і освіта*. 2014. № 9. С. 75–79.
6. Михайлишин У. Б. Теоретико-методологічне дослідження детермінант виникнення адиктивної поведінки у студентів. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 41. С. 176–187.
7. Свідовська В. Адиктивна поведінка підлітків як проблема наукового дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія : Психологічні науки*. 2020. Випуск 6. С. 108–114.
8. Серажим І. Адиктивна поведінка персоналу державної кримінально-виконавчої служби України як предмет кримінологічного аналізу. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 222–228.
9. What is Addiction? URL: <https://www.psychologytoday.com/intl/basics/addiction> (дата звернення: 14.04.2023).

REFERENCES:

1. Afuzova H.V., Markelova A.V. Vplyv kharakterolohichnykh osoblyvostei na formuvannya adyktivnoi povedinky u pidlitkiv [The influence of characterological features on the formation of addictive behavior in adolescents]. *Naukovyi chasopys. Spetsialna psykholohiia*. 2014. S. 252–255. [in Ukrainian].
2. Zhelezniakova Yu. V. Osnovni kharakterystyky adyktivnoi povedinky [The main characteristics of addictive behavior]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*. 2016. № 2. S. 4–8 [in Ukrainian].
3. Zavadzka L.A. Profilaktyka adyktivnoi povedinky [Prevention of addictive behavior]. *Sotsialna pedahohika*. Lutsk 1999. S. 105–111. [in Ukrainian].
4. Liutyi V. P. Profilaktyka sotsialno-priyniatnykh vydiv adyktivnoi povedinky pidlitkiv ta molodi [Prevention of socially acceptable types of addictive behavior of teenagers and young people]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Zbirnyk naukovykh prats*. 2012. Vyp. 16, knyha 2. S. 222–231 [in Ukrainian].
5. Maksymova N. Yu. Psykholohichni aspekty diahnostryky skhylnosti do adyktivnoi povedinky [Psychological aspects of diagnosis of tendency to addictive behavior]. *Nauka i osvita*. 2014. № 9. S. 75–79 [in Ukrainian].
6. Mykhailyshyn U. B. Teoretyko-metodolohichne doslidzhennia determinant vynyknennia adyktivnoi povedinky u studentiv [Theoretical and methodological study of the determinants of the occurrence of addictive behavior in students]. *Problemy suchasnoi psykholohii*. 2018. Vyp. 41. S. 176–187 [in Ukrainian].
7. Svidovska V. Adyktivna povedinka pidlitkiv yak problema naukovooho doslidzhennia [Addictive behavior of adolescents as a problem of scientific research] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia psykholohichni nauky*. 2020. Vypusk 6. S. 108–114 [in Ukrainian].
8. Serazhym I. Adyktivna povedinka personalu derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy yak predmet kryminolohichnoho analizu [Addictive behavior of the staff of the state criminal enforcement service of Ukraine as a subject of criminological analysis]. *Yurydychnyi visnyk*. 2022. № 2. S. 222–228 [in Ukrainian].
9. What is Addiction? Retrieved from <https://www.psychologytoday.com/intl/basics/addiction> (data zvernennia: 14.04.2023).

УДК 364-053.9(477+438)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.14>

Олег ЛІСОВЕЦЬ

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, професор, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, вул. Графська, 2, м. Ніжин, Чернігівська обл., Україна, 16600

ORCID: 0000-0002-4641-3121

Галина БЕЙГЕР

доктор педагогіки, старший викладач кафедри педагогіки, Державна академія прикладних наук у Хелмі, вул., Поштова, 54, м. Хелм, Польща

ORCID: 0000-0002-9319-6385

Світлана БОРИСЮК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, вул. Графська, 2, м. Ніжин, Чернігівська обл., Україна, 16600

ORCID: 0000-0001-6245-5279

Бібліографічний опис статті: Лісовець, О., Бейгер, Г., Борисюк, С. (2023). Життєві потреби літніх громадян України та Польщі: порівняльне емпіричне дослідження. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 93–103, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.14>

ЖИТТЄВІ ПОТРЕБИ ЛІТНІХ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ: ПОРІВНЯЛЬНЕ ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціально-демографічна культура сучасного суспільства характеризується постійним збільшенням кількості людей похилого віку. Тому державна соціальна політика розвинутих країн спрямована на створення умов для гідного життя, самореалізації, задоволення різних інтересів та потреб громадян у похилому віці. Визначення рівня задоволеності життєвих потреб літніх людей є однією із важливих умов ефективності надання їм соціальних послуг та побудови системи соціального обслуговування осіб даної демографічної групи. В останні роки в Україні відбувається імплементація на регіональному рівні Стратегії державної політики з питань здорового та активного дозвілля населення. Розробка і впровадження на рівні місцевих громад заходів щодо удосконалення системи охорони здоров'я і соціального захисту населення має базуватись на конкретних показниках забезпечення життєдіяльності громадян, стану задоволення їх життєвих потреб.

У статті представлено результати дослідження особливостей і рівня задоволення життєвих потреб громадян похилого віку в Україні та Республіки Польща з позиції порівняльного аналізу та обґрунтовано напрямки покращення їх соціального обслуговування в умовах української територіальної громади і польської гміни. Емпіричний матеріал зібраний за допомогою проведеного опитування літніх громадян за авторською анкетною, яка об'єднала основні блоки питань для вивчення соціально-демографічної структури респондентів; соціальної активності; діагностики потреб у сфері охорони здоров'я, культури, освіти; оцінки доступності соціальних послуг; змісту думок щодо власного життя.

Узагальнені результати порівняльного емпіричного дослідження є важливими для подальшого вивчення життєвих потреб людей похилого віку та значущими для практики розвитку сфери соціальної підтримки літніх людей, для розробки соціальних стратегій такої підтримки на регіональному рівні в Україні та Республіці Польща.

Ключові слова: концепція активного старіння, люди похилого віку, соціальна робота, життєві потреби, життєдіяльність, територіальна громада, гміна.

Oleg LISOVETS

Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, Professor of Department of Social Pedagogy and Social Work, Nizhyn Mykola Gogol State University, Str. Graftska, 2, Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine, 16600

ORCID: 0000-0002-4641-3121

Halina BEJGER

Doctor of Pedagogy, Department of Pedagogy, The University College of Applied Sciences in Chelm, Pocztowa Street, 54, 22-100 Chelm, Poland

ORCID: 0000-0002-9319-6385

Svitlana BORISYUK

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Social Pedagogy and Social Work, Nizhyn Mykola Gogol State University, Str. Graftska, 2, Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine, 16600

ORCID: 0000-0001-6245-5279

To cite this article: Lisovets, O., Bejger, H., Borisyuk, S. (2023). Zhyttievi potreby litnikh hromadian Ukrainy ta Polshchi: porivnialne empiirychne doslidzhennia [Life needs of elderly citizens of Ukraine and Poland: a comparative empirical research]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 93–103, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.14>

**LIFE NEEDS OF ELDERLY CITIZENS OF UKRAINE AND POLAND:
A COMPARATIVE EMPIRICAL RESEARCH**

A constant increase in the number of elderly people characterizes the socio-demographic culture of modern society. Therefore, the state social policy of developed countries is aimed at creating conditions for a dignified life, self-realization, and satisfaction of various interests and needs of citizens in old age. Determining the level of satisfaction with the life needs of older people is one of the necessary conditions for the effectiveness of providing them with social services and building a system of social services for persons of this demographic group. In recent years, the Strategy of State Policy on Healthy and Active Longevity of the Population has been implemented at the regional level in Ukraine. The development and implementation of measures to improve the system of health care and social protection of the population should be based on specific indicators of ensuring the livelihood of citizens and the state of meeting their vital needs. The article presents the results of a study of the characteristics and level of satisfaction of the life needs of elderly citizens in Ukraine and the Republic of Poland from the standpoint of comparative analysis and substantiates the directions for improving their social services in the conditions of the Ukrainian territorial community and the Polish commune. The empirical material was collected using a survey of elderly citizens based on the author's questionnaire, which combined the main blocks of questions for studying the socio-demographic structure of respondents; social activity; diagnosis of needs in the sphere of health care, culture, education; assessments of the availability of social services; the content of thoughts about one's own life. The generalized results of the comparative empirical study are essential for the further study of the life needs of older people and significant for the development of social support for the elderly and the social strategies for such support at the regional level in Ukraine and the Republic of Poland.

Key words: the concept of active aging, elderly people, social work, life needs, social services, local community, commune.

Актуальність проблеми. Стрімким зростанням демографічного старіння населення характеризується початок XXI століття і це сприяє збільшенню чисельності людей похилого віку в багатьох європейських державах, у тому числі і в Україні. Відповідно, підвищення якості життєдіяльності літніх людей, активізація їх ролі в суспільстві перетворюються на актуальні завдання державної соціальної політики, зумовлюють розробку нормативно-правового регулювання цих завдань. Аналізуючи міжнародні

підходи до державної політики щодо громадян похилого віку, варто зазначити, що останні десятиліття міжнародне співтовариство змінює свою ідеологію стосовно таких осіб, активізуючи процеси превентивного і правозастосовного характеру захисту літніх громадян від дискримінації, ізоляції та упередження (Грень, 2020, с. 16-19). Мадридський міжнародний план дій щодо старіння та Політична декларація, прийнята на Другій світовій асамблеї щодо старіння у 2002 р., ознаменували перелом-

ний момент у тому, як світ вирішує ключовий виклик створення суспільства, інклюзивного для людей похилого віку (Political Declaration, 2002). Важливим кроком у напрямку вирішення проблем громадян похилого віку стало і прийняття Генеральною Асамблеєю ООН у вересні 2015 р. Цілей у галузі сталого розвитку, оскільки із 17 глобальних Цілей до більшої їх половини прямо чи опосередковано включені особи даної категорії.

Невідворотність демографічного старіння у нашій державі також вимагає адекватної реакції на зміни соціально-демографічних умов життєдіяльності населення та наслідки прискореного старіння. Реалізація в останні роки «Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року» була спрямована на створення сприятливих умов для здорового та активного довголіття, забезпечення адаптації суспільних інститутів до подальшого демографічного старіння та розбудови суспільства рівних можливостей. Проте, унаслідок російського вторгнення люди похилого віку в Україні опинилися перед новими викликами: вони частіше, ніж інші групи населення, гинуть та отримують поранення; вимушені жити в несправних будинках і небезпечних умовах; тисячі переміщених осіб живуть у переповнених державних установах.

У Польщі проблема старіння населення є не менш гострою, ніж в Україні. За прогнозами демографів до 2050 р. частка осіб похилого віку має зрости до 13,7 млн. і складатиме більше 40% усього населення (Informacja o sytuacji, 2022, с. 7, 11). Усвідомлюючи невідворотність демографічних змін, польський уряд також приділяє значну увагу впровадженню державних соціальних програм підтримки своїх літніх громадян (сеньйорів), щоб вони могли брати повноцінну участь у всіх сферах суспільного життя та якомога довше не потребували стороннього догляду та зберігали самостійність. Уряд проаналізував результати реалізації програм «ASOS 2014–2020», і були зроблені висновки про те, що не досягнута передбачувана мета цих програм щодо покращення якості стандарту життя літніх людей та гідного їх старіння (Realizacja rządowych programów, 2019, с. 11). І основні завдання цих програм не були виконані не тільки через обмеженість засобів, виді-

лених на їхню реалізацію, але й через те, що розробники програми орієнтувалися, перш за все, на глобальні соціальні проблеми, обумовлені демографічними процесами, і не враховували специфіки потреб літніх людей відповідно до їхнього здоров'я, життєдіяльній ситуації, доступу до організацій, що надають підтримку і допомогу тощо (Малярчук, 2022, с. 45). Отож, сьогодні виникає необхідність у виробленні та реалізації специфічних підходів, форм і методів, особливих технологій соціальної роботи з людьми похилого віку з позицій вивчення змісту життєвих потреб таких осіб і врахування рівня та особливостей їх задоволення у конкретній соціально-економічній ситуації, а порівняльний аналіз вивчення у даному напрямку досвіду різних країн (в нашому дослідженні – України та Польщі) забезпечує об'єктивність та практичну значимість отриманих результатів, їх використання у покращенні соціальної роботи у реаліях української територіальної громади та польської гміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання соціальної роботи з людьми похилого віку, специфіки та механізмів реалізації у сучасних умовах державної соціальної політики стосовно даної категорії отримувачів соціальних послуг, організації їх життєдіяльності активно вивчаються сучасними науковцями. У сфері соціальної роботи обґрунтовується необхідність комплексного підходу до процесу старіння (О. Безпалько, Р. Вайнола, Т. Голубченко, Т. Калініченко, В. Кіпень, С. Кузьмич, М. Кухта, Ж. Новікова, О. Тополь, Л.Тюптя); розглядаються питання організації соціально-педагогічної підтримки людей похилого віку, соціальної допомоги, підтримки та захисту (І. Біленька, Л.Тюптя, А.Капська), проблеми, які пов'язані зі збільшенням тривалості життя, підтримки здоров'я людей похилого віку (Н.Коцур, І.Курило, О.Моргун, Н.Сачук); вивчається інноваційний та передовий досвід соціальної роботи з людьми похилого віку (Н. Кабаченко, Т. Лях, В. Петрович, І. Савельчук), технології соціально-педагогічної роботи (О. Денисюк, І.Зверева, Т. Калініченко, О. Краснова, Ю.Маденова); проблеми освіти людей похилого віку (О. Аніщенко, С. Архипова, М. Букач, Н. Єрмак, М. Житинська, С. Коваленко, І. Козубовська, В. Поліщук, Т. Скорик, С. Федоренко); питання організації та оптимізації процесу надання соціальних

послуг людям похилого віку в територіальних центрах соціального обслуговування (К. Дубич, М. Житинська, Л. Єгорова); особливості організації соціальної роботи з людьми похилого віку в Україні та за кордоном (М. Євтух, Н. Грень, С. Грищенко, Н. Кабаченко, О. Калмикова, Н. Малярчук, Ю. Мацкевич, М. Носко, О. Рябошапка, Л. Якубова).

У межах предмету нашого дослідження акцентуємо увагу на наукові доробки вчених, які звертаються у своїх працях до проблем задоволення потреб людей похилого віку і стверджують, що проблема якості життєдіяльності та самореалізації людей у старості є не тільки науково актуальною, але й практично значущою, оскільки старість традиційно сприймається як вік туги і самотності, різного типу втрат тощо (І. Гладченко, Т. Голубенко, І. Дзюба, М. Житинська, М. Супрун І. Ушакова). Конкретизація і реалізація на практиці описаних науковцями теоретичних позицій щодо життєдіяльності людей похилого віку проявляється через задоволеність (і переживання почуття задоволеності) життєвих потреб особистості у даний віковий період, і природа потреби криється в появі певної невирішеної проблеми у життєдіяльності людини на різних її вікових періодах. За даними класифікації Європейського регіонального бюро ВООЗ люди віком до 75 років є особами літнього або похилого віку (жінки – після 55 років і чоловіки – після 61 року (Ушакова, 2014, с. 50). Результати вивчення стану забезпечення основних потреб життєдіяльності саме такої категорії громадян України та Польщі представлені у цій науковій статті.

Мета дослідження: дослідити особливості та рівень задоволеності життєвих потреб громадян похилого віку в Україні й Польщі з позицій порівняльного аналізу та обґрунтувати напрямки покращення їх соціального обслуговування в умовах української територіальної громади та польської гміни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричне порівняльне дослідження було проведене з орієнтацією на основні положення «Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року», в якій пріоритетними напрямками визначено: поліпшення умов для самореалізації та участі громадян похилого віку в процесах розвитку суспільства; сприяння збереженню їхнього

здоров'я та забезпечення благополуччя, зокрема, удосконалення системи охорони здоров'я і соціального обслуговування населення у напрямку надання підтримки індивідуальній життєздатності та незалежності громадян похилого віку, профілактики захворювань, створення середовища, сприятливого для активного життя (Стратегія, 2018). У нашому дослідженні людьми похилого віку ми вважаємо таких осіб, які згідно вітчизняного законодавства досягли пенсійного віку (60+), змінили соціальний статус (вийшли на пенсію) і у такому статусі досягли віку 75 років, коли розпочинається відлік етапу старіння; розглядаємо як рівнозначні поняття «літня людина» та «людина похилого віку».

Як свідчать напрацювання науковців, визначення потреб осіб у похилому віці є однією із умов ефективності надання їм соціальних послуг, оскільки саме з урахуванням рівня задоволеності життєвих потреб будується система соціального обслуговування такої демографічної групи населення (І. Дзюба, М. Житинська, В. Кіпень та ін.). Під поняттям «потреба» розуміємо такий стан особистості, соціальної групи, що виражає необхідність у чомусь, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності і є рушійною силою їх активності. Розрізняємо біологічні та соціальні потреби, які мають суспільно-історичний характер та обумовлені розвитком матеріального виробництва загалом. оцінка потреб дає інформацію щодо життєдіяльності особистості та зорієнтовує вибір оптимальних соціальних послуг. У дослідженні застосовано комплексний підхід до оцінки потреб отримувачів соціальних послуг, який дозволяє врахувати всі аспекти життєдіяльності людини похилого віку, і вивчено забезпеченість життєвих потреб у таких сферах: освітній, соціально-культурній, спортивно-оздоровчій.

Основними завданнями емпіричного дослідження ми визначили наступні:

- аналіз вікових та соціально-психологічних особливостей, соціальних проблем людини у похилому віці, визначення їх життєвих потреб;
- вивчення зарубіжного та вітчизняного досвіду задоволення потреб людей похилого віку та порівняння результатів дослідження;
- пошук шляхів удосконалення соціального обслуговування літніх людей, генерація соціальних інновацій та визначення стратегії їх реалізації на державному та місцевому рівнях.

З метою вивчення змісту та стану задоволеності потреб людей похилого віку у різних сферах їх життєдіяльності було опитано 500 осіб (віком 60-75 років) з Ніжинської об'єднаної територіальної громади (м. Ніжин, Україна) та гміни Хелма (м. Хелм, Польща). Обрані міста майже однакові за територією і кількістю населення, підтримують культурно-освітні та наукові зв'язки. Анкета для опитування респондентів «Вивчення стану задоволення життєвих потреб людей похилого віку» була розроблена науковцями Державної академії прикладних наук у Хелмі та Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Центр соціально-педагогічних досліджень).

52 питання опитувальника погруповані у різні розділи: загальні положення (соціально-демографічна структура); здоров'язберігаюча та соціально-культурна активність; діагностика потреб у сфері охорони здоров'я, культури, освіти; оцінка доступності соціальних послуг; зміст думок щодо власного життя.

Таким чином, у процесі емпіричного дослідження здійснено порівняльний аналіз розвитку життєвих потреб людей похилого віку та стану їх задоволеності у сфері відновлення і збереження здоров'я, в освітньо-культурній та сфері соціального обслуговування в умовах Ніжинської ОТГ (Україна) та Хелмської гміни (Польща). Застосування порівняльного аналізу до результатів вивчення стану задоволеності життєвих потреб українських та польських громадян похилого віку має за мету підкреслити об'єктивність та надійність результатів, адже порівнювальні потреби можуть підкреслювати загальні подібні чи протилежні тенденції їх розвитку в умовах сучасного суспільства.

Найперше проаналізуємо результати вивчення стану здоров'я населення старших вікових груп та його впливу на соціальну активність осіб похилого віку. Адже червоною ниткою через усе дослідження простежується тема стану здоров'я і потреба у його збереженні. Літні люди в Україні та Польщі, відповідаючи на питання про здоров'я, майже однаково характеризують свій фізичний стан як задовільний (відповідно 28 і 25% відповіли, що задоволені власним здоров'ям). Разом з тим, немає українців, які дуже задоволені своїм здоров'ям, тоді як серед польських респондентів таких майже 3%, а дуже незадоволених наших громадян – 21%, тоді як хелмчан – втричі менше.

Виокремлюється показник незадоволеності своїм здоров'ям загалом: серед українських респондентів – 51,3%, серед польських – 22,8%.

Які ж проблеми зі здоров'ям переважають у людей похилого віку? Переважна більшість українців вказують на фізичну слабкість – 61% (у польських пенсіонерів – 19,8%), проблеми з пам'яттю – 20% (серед поляків – 16%). Додамо, що 20% українців називають проблему поганого настрою та недостатньої мотивації до праці. У польських респондентів дані проблеми проявляються відповідно лише у 5,7% та 7,0%. Пояснити такі показники можна тим, що досить часто, після виходу на пенсію, люди похилого віку залишаються наодинці зі своїми проблемами і хворобами. Існують різні передумови для погіршення стану здоров'я після виходу на пенсію, проте найважливішою з них є – втрата соціального середовища, яке стимулює людину мати гарний вигляд, і піклуватися про своє здоров'я. До того ж, як відомо, людина – істота соціальна, і депривація (позбавлення) в спілкуванні має негативні наслідки.

Характеристики стану здоров'я стосувалися і питань щодо наявності хвороб, інвалідності, потреби у допомозі. У процесі дослідження з'ясовано, що найчастіше (декілька разів на рік) респонденти в Україні користуються послугами амбулаторії та сімейного лікаря; рідше – послугами швидкої допомоги, діагностичними процедурами, перебуванням у лікарні; рідко роблять контрольно-діагностичні процедури та користуються реабілітаційними послугами (від 8 до 22% ніколи не скористалися переліченими послугами, а санаторно-лікувальні заклади не відвідувало 23% українських респондентів). Люди похилого віку з Польщі теж зазначають, що рідко користаються послугами реабілітації, швидкої допомоги, геріатричної клініки. Але частіше послуговуються можливостями зробити діагностичне обстеження та зустрічаються з сімейними лікарями.

Як же оцінюють респонденти з обох країн доступність та якість наданих їм медичних послуг у сфері охорони здоров'я? Узагальнені відповіді на це питання представлені на рис. 1.

Важливо, що показники діаграм на рис. 1 свідчать про те, що в обох країнах респонденти оцінюють якість послуг у сфері охорони здоров'я переважно характеристикою «позитивно» та «нейтрально». Переважно

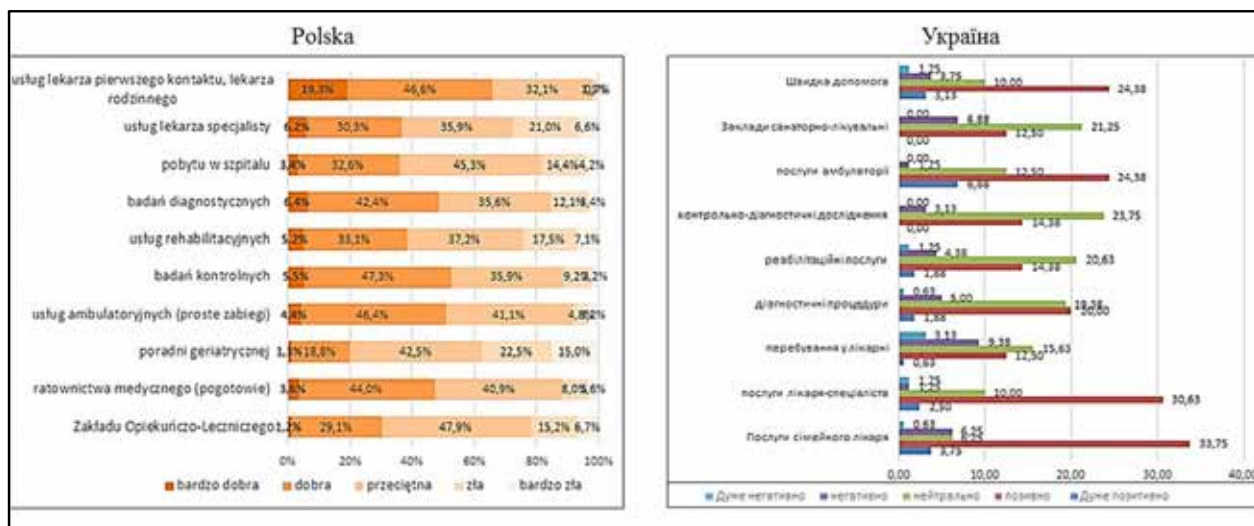


Рис. 1. Оцінка якості отриманих медичних послуг у сфері охорони здоров'я

«негативно» оцінюють українські пенсіонери послуги санаторного лікування, швидкої допомоги, реабілітаційні, діагностичні процедури та «дуже негативно» – перебування у лікарні. Польські респонденти «не задовільно» оцінюють знову ж таки реабілітаційні послуги та геріатричні клініки. Як «позитивно» ними оцінюється можливість зробити контрольну діагностику, надання першої медичної допомоги і послуги сімейного лікаря.

За результатами аналізу оцінки респондентами рівня інклюзивності оздоровчих та лікувальних послуг українські громадяни називають найбільш проблемні ситуації щодо доступності послуг у такій послідовності (від найбільш доступних до менш доступних):

- лікарі мало приймають пацієнтів в один день (59%);
- непросто від сімейного лікаря отримати спрямування до спеціаліста (58%);
- складно викликати швидку допомогу/отримати невідкладну медичну допомогу (55%);
- труднощі в отриманні інформації від лікаря чи медсестри (57%);
- велика віддаль до лікарні/сімейної медицини (55%);
- довго потрібно чекати на візит лікаря (52%);
- труднощі комунікації/недостатньо рекламної інформації (45%).

Рейтинг малодоступних лікарських послуг для польських респондентів інший:

- 92% людей похилого віку вважають проблемою, коли довго потрібно чекати на візит лікаря;

- 72% – лікарі мало приймають пацієнтів в один день;
- 70% – довго чекати у черзі під кабінетом лікаря тощо.

Не менш важливим у дослідженні стало вивчення життєвих потреб людей похилого віку у культурно-освітній сфері, яка надихає і часто компенсує їх фізичні проблеми. Однією з основних форм комунікації для літніх людей, є їх участь в різноманітних культурних практиках, які виконують соціалізуючу роль, допомагають подолати найболючішу проблему цієї категорії осіб – самотність. Одночасно, представники цієї категорії населення є носіями унікального професійного та життєвого досвіду, корисного для створення культурного продукту та формування історичної пам'яті, збереження локальної самотності тощо. Щоб вивчити стан задоволеності потреб літніх людей у названих вище сферах їх активності, за допомогою опитувальника було з'ясовано, чи беруть вони участь у загальноміських культурних заходах, і результати представлені на рис. 2.

Серед причин пасивності польські респонденти називали переважно слабе здоров'я – 51% і брак фінансів – 12% (українці – 41% і 38% відповідно).

У сфері освіти маємо протилежну картину: на питання, чи продовжуєте Ви зараз навчатися, українські респонденти переважно відповіли, що не навчаються (53%), у той же час польські пенсіонери майже дзеркально протилежно стверджують, що продовжують і надалі навчатися – 52%.

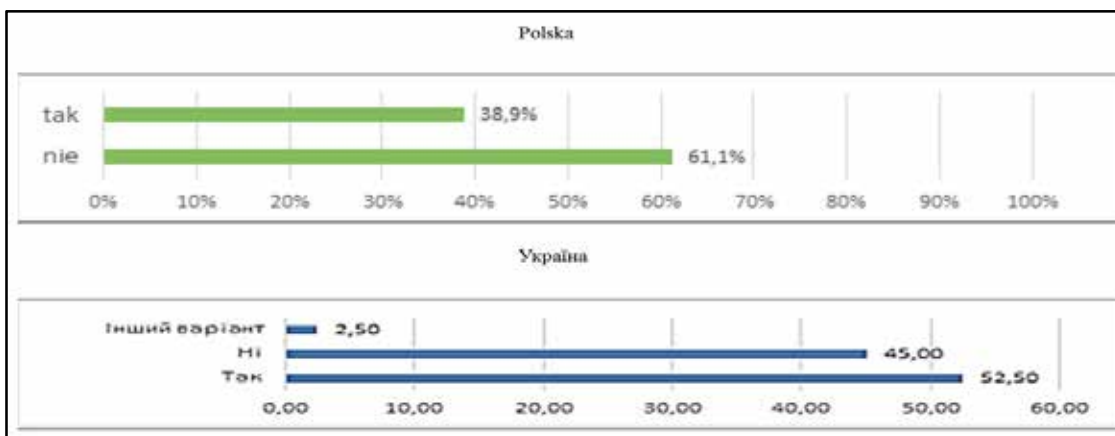


Рис. 2. Розподіл відповідей щодо участі людей похилого віку у загальноміських культурних заходах

Зважаючи на особливості освітніх потреб і цілей навчання людей похилого віку, вважаємо, що модель освітнього середовища для них необхідно створювати на основі принципів гуманістичної та неінституційної моделей освіти, оскільки метою навчання таких осіб

є не здобуття знань, умінь і навичок для професійної діяльності, а продовження власного розвитку в особистому і соціальному плані. Тому важливим було питання для респондентів літнього віку з України та Польщі: які види освіти Ви використовуєте? (рис. 3):

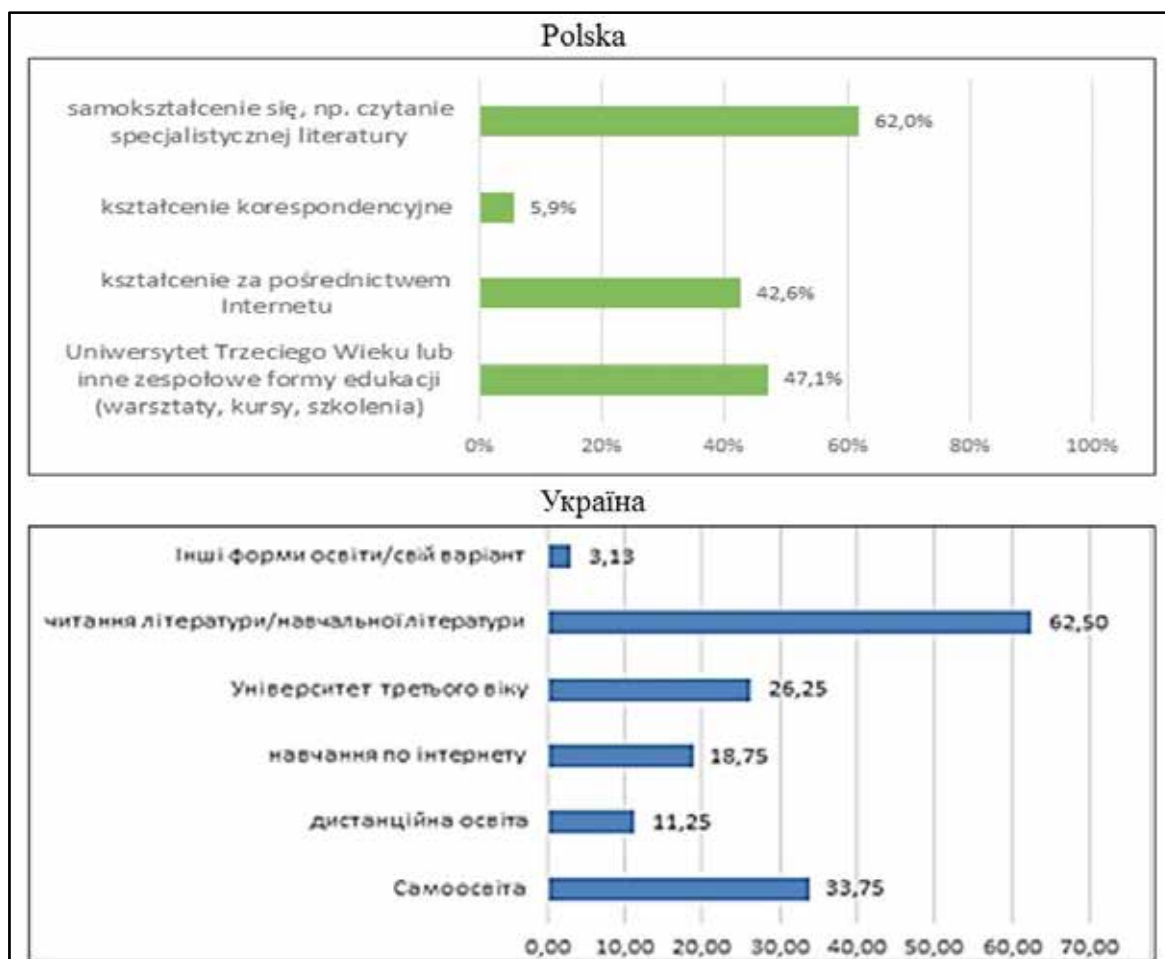


Рис. 3. Розподіл відповідей на питання, які види освіти використовуєте

За даними рис. 3. можемо стверджувати, що читанням літератури зацікавлена більша частина людей похилого віку, які прагнуть залучитися до освітнього процесу (62,5%), на другому місці знаходиться самоосвіта (33,7%), далі по рейтингу люди обирають таку соціальну послугу як Університет третього віку (26,2%). Найнижчими у ланці видів освіти, яку обирають люди похилого віку виявилися навчання по інтернету (18,75%), дистанційна освіта (11,25%) та інші форми освіти (3,1%). І польські респонденти теж переважно захоплюються читанням літератури – 62%, використовують послугу Університету третього віку (47%) і навчання по інтернету – 42%.

Вивчаючи потреби людей похилого віку в освітній сфері, зауважуємо, що багато провідних науковців вважають процес старіння людини не стільки генетично детермінованим, як визначаються способом життя особистості, який активізує ресурси подальшого розвитку та тісно пов'язаний з безперервною освітою, освітою упродовж життя; це не період часу, а тип якості життя людей загалом. Тому подальшого дослідження потребує обґрунтування взаємозв'язку якісної життєдіяльності і навчальної активності людей похилого віку.

Які ж перешкоди бачать пенсіонери обох країн для задоволення своїх життєвих потреб у відвідуванні культурних, освітніх заходів?:

- перешкоджає стан здоров'я (49% українців і 54% польських респондентів);
- не вистачає грошей, мотивації і часу (10% і 35%);
- бракує реклами і не доходить інформація про такі заходи (8% і 62%).

Попри визначенні перешкоди для людей похилого віку щодо задоволення їх життєвих потреб, ми поставили респондентам питання, а чим би вони займалися, якби у них була така можливість? І за їх відповідями констатуємо, що більшість громадян пенсійного віку у ніжинській і хелмській громаді вибрали б туристичний напрямок та екскурсії, художні, юридичні та економічні гуртки. Чимало польських респондентів займалися б із психологом, а українські пенсіонери навчалися б комп'ютерної грамотності. Одностайно люди похилого віку обох країн не хотіли б займатися фотографією (очевидно, через погіршення зору).

Активна участь осіб пенсійного віку у громадській роботі на благо територіальної гро-

мади свідчить про якість їх життєдіяльності у цілому, коли людина має час, фізичні сили, здоров'я, навички та позитивну мотивацію до суспільної діяльності. Волонтерський рух присутній у кожній цивілізації та у будь-якому суспільстві, але не у кожній країні практикується волонтерська допомога від пенсіонерів. У межах цього дослідження потреб літніх людей у суспільній сфері з'ясовано як респонденти двох держав ставляться до волонтерства і чи беруть участь у добровільній діяльності? Результати представлені на рис. 4.

Як бачимо, у Польщі майже 70% респондентів у поважному віці не беруть активної участі у діяльності на благо громади, в Україні – 54% літніх людей займаються волонтерством. Очевидно, російсько-українська війна мобілізує на добровільну допомогу і таку категорію населення. На питання, у яких організаціях Ви берете участь, люди поважного віку в обох країнах переважно вибрали відповідь «ніде не беру участі» або у релігійних організаціях: 32% осіб у Польщі і 25% осіб – в Україні, зустрічі за інтересами – 27% у пріоритетах українців та 21% поляків бере участь в організаціях/клубах друзів.

Одним із завдань соціальної роботи є нормалізація життєдіяльності літніх людей, задоволення та гармонізація їх соціальних потреб. На запитання, хто допомагає літнім людям у теперішньому житті, то на першому місці в обох країнах – це діти, потім – дружина/чоловік, на наступному місці у рейтингу помічників у Ніжинській ОТГ – це соціальний працівник (30%), у Польщі – всього 8,6% відводиться місцевому соціальному центрові допомоги.

Важливим було в'яснити, як, загалом, наші респонденти оцінюють потребу у доступності окремих соціальних послуг в умовах Ніжинської ОТГ та Хелмської гміни?

Важливим було в'яснити, як, загалом, наші респонденти оцінюють потребу у доступності окремих соціальних послуг в умовах Ніжинської ОТГ та Хелмської гміни? Так з'ясовано, що літні люди потребують:

- розширення соціальних послуг – 46% українців і 51% поляків;
- розбудови комплексу будинків, хосписів, пансіонатів для літніх людей – 44% українців і 61% поляків;
- опікунські послуги (турбота, підтримка) – 34% українців і 72% поляків;

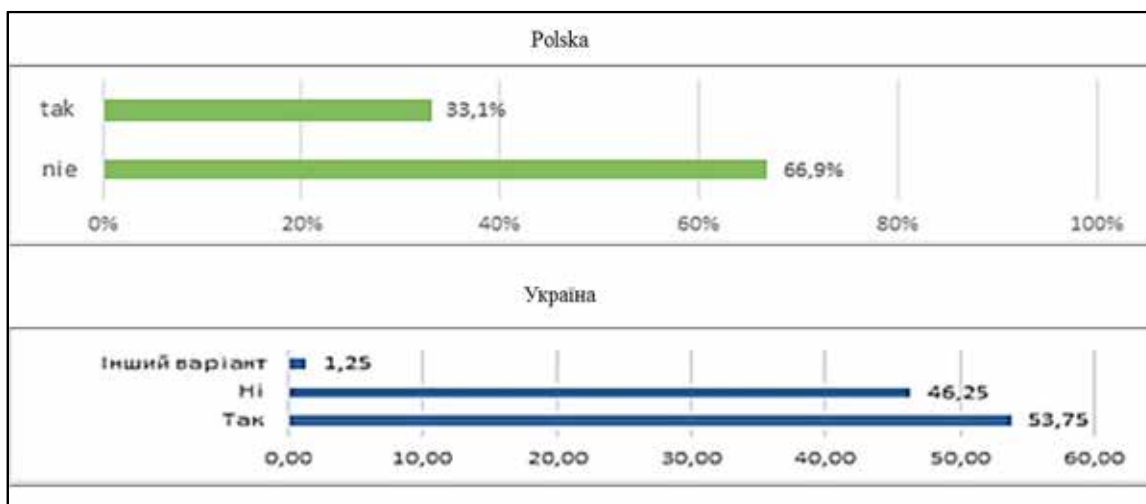


Рис. 4. Участь людей похилого віку у волонтерській діяльності

– адаптація будинків і квартир до проживання літніх та людей з інвалідністю – 23% українців і 82% поляків;

– психологічні послуги – 15% і 71% відповідно.

Люди похилого віку також давали відповідь, що жодними з перелічених послуг вони не користуються зараз (9%), на передостанньому місці за рейтингом – спеціальний транспорт (соціальне таксі) (2%) і найрідше користуються українські пенсіонери послугами психолога/психотерапевта (1%). У такій же рейтинговій послідовності і такими ж формами підтримки користуються польські громадяни похилого віку, тільки ще додатково – порівняно часто використовують послуги психолога (у минулому – 12,7% осіб, а тепер – 6,9% осіб) та соціальним транспортом користуються 4,5% осіб тепер і у минулому – 7,3%.

Виявлені за допомогою проведеного опитування літніх людей в Україні та Польщі прогалини у сфері соціального обслуговування, зазвичай, обумовлюють їхнє незадоволення життям загалом. Проте, накопичений життєвий та професійний досвід, майстерність посилюють усвідомлення власної та суспільної значимості, визначають наявність потреб у визнанні статусу, у повазі з боку оточуючих та допомагають, за певних умов, зберегти віру у власні сили, наповнити життя змістом і сенсом.

Тому важливим завданням емпіричного пошуку було в'яснити, як люди похилого віку з Ніжинської ОТГ та польської (Хелмської) гміни ставляться до власного життя, досліджу-

ючи їх вибір запропонованих у анкеті позицій щодо самооцінки життєдіяльності літніх людей. Аналіз отриманих результатів показує, що: у половини респондентів зберігається віра у свої можливості та ресурси, вони уміють знаходити спільну мову з іншими людьми з позиції свого досвіду і мудрості, свою місію українські респонденти вбачають у підтримці дітей та внуків/правнуків (32%), і 29% вказали, що мають продовжувати працювати відповідно до своїх фізичних та інших можливостей. У похилому та старшому віці розвивається ситуація соціальної самотності, яка виникає через значне звуження контактів літніх людей, їх кола спілкування та у неповноцінному задоволенні потреби спілкування. На фоні того, що самотність переживають близько 20% респондентів, 10% відчують свою безпорадність та безсилля, і лише 2% опитаних пенсіонерів з Ніжинської ОТГ вважають, що люди мають бути пасивними у поважному віці і не бачать сенсу самовдосконалюватися. Незважаючи на такі показники, жоден респондент не зазначив, що пенсіонери мають обмежені потреби у сфері освіти, культури та охорони здоров'я.

Таким чином, результати емпіричного дослідження життєвих потреб людей похилого віку в Україні та Польщі можуть бути використані для покращення соціального обслуговування цієї вікової категорії громадян обох країн шляхом розробки інноваційних моделей соціально-психологічного, медичного та лікувального, соціально-педагогічного спрямування з метою усунути обмеження життєдіяльності людей

похилого віку, підтримати їх соціальну незалежність, сприяти відновленню знань, вмінь та навичок з орієнтування у навколишньому середовищі, у сфері самообслуговування, поведінки у суспільстві; сприяти розвитку різнобічних інтересів осіб, потреб в організації дозвілля та відпочинку, активізацію участі літніх громадян у суспільному житті країни.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Старіння населення у сучасному світі є глобальною демографічною проблемою, і на особистісному рівні – це процес, що об'єднує його окремі складові: біологічну; соціальну; психологічну. У віковому періоді старості особа переживає зміни в системі власного життя, оскільки, виходячи на пенсію, людина поступово припиняє трудову діяльність, змінюється її соціальний статус, що веде до порушення взаємозв'язку із соціальним середовищем, зменшення соціальних контактів, нестачу спілкування, самотність та ізоляцію від соціуму, пасивність; до того ж людина похилого віку стає більш вразливою до впливу природних факторів, погіршується її фізичне здоров'я. І, разом з тим, вивчення проблеми старіння людей похилого віку вказує на можливість і необхідність підготовки їх до змін своєї життєдіяльності, соціальної адаптації до нових умов через покращення соціального

обслуговування літніх громадян як виду соціальної діяльності державних та недержавних органів, що спрямована на вирішення існуючих проблем і потреб даної вікової категорії з метою збереження та зміцнення соціального і фізичного здоров'я, шляхом активізації діяльності соціального спрямування, сприяння в реалізації життєвих планів у саморозвитку, самопізнанні, самовдосконаленні, збереженні життєвої активності та, як результат, підвищенні якості життєдіяльності літніх людей загалом. Для напрацювання дієвих форм активізації громадян похилого віку і включення їх у життя громади, рекомендується систематично проводити дослідження комплексу життєвих потреб, вивчення стану їх задоволеності з метою розробки рекомендацій та адресних пропозицій щодо покращення соціального обслуговування літніх людей в умовах територіальної громади.

Отже, проведене емпіричне порівняльне дослідження є актуальним і важливим для подальшого наукового вивчення життєвих потреб людей похилого віку та стану їх задоволення, представлені результати значущі для практики розвитку сфери соціальної підтримки людей похилого віку та для розробки соціальних стратегій такої підтримки на регіональному рівні як в Україні, так і у Польщі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архипова С. П. Організаційно-педагогічні аспекти надання освітніх послуг в умовах «Університету Третього Віку». *Освіта дорослих як фактор розвитку дорослої людини в умовах сучасних соціальних змін*. Черкаси, 2012. С. 12–19.
2. Грень Н. М. Міжнародні інституційні органи попередження та протидії дискримінації осіб літнього віку. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 16–19.
3. Денисюк О. М., Маденова, Ю. В. Організація дозвілля людей похилого віку в громадських та державних установах. *Молодий вчений*. 2019. № 11. С. 897–902.
4. Дзюба І. В. Категорія рівня життя населення: сучасний підхід. *Статистика України*. № 1. 2004. С. 68–73.
5. Житинська М. О. Життєдіяльність людей похилого віку в Україні: реалії та перспективи. *Молодий вчений: науковий журнал*. 2015. № 2(17) Ч. 13. *Педагогічні науки*. С. 249–252.
6. Житинська М. О. Освітнє середовище для людей похилого віку: перспективи та можливості розвитку в Україні. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2014. № 3–4. С. 12–19.
7. Калініченко Т. І. Методологічні принципи дослідження особливостей соціальної роботи з людьми похилого віку в Республіці Польща. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2016. № 1(7). С. 53–62.
8. Калмикова О. С. Міжнародно-правові стандарти у сфері захисту від дискримінації за ознакою віку. *Право та інновації*. 2019. № 3. С. 123–128.
9. Кіпень В. П. Люди поважного віку в Україні: потреби, цінності та взаємодія з органами влади. Вінниця : Видав. ФОП Дмитрієва С. О. 2019. 54 с.
10. Кухта М. П. Соціальний потенціал людей старшого віку в Україні: монографія. Київ : КНУКіМ, 2018. 304 с.
11. Малярчук Н. Концепція активного старіння як основа соціальної політики та соціальної роботи з літніми людьми в Республіці Польща. *Ввічливість. Humanitas*, 2022. № 5. С. 41–48.
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Закон України від 14.04.2022 № 2193-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text> (дата звернення: 22.06.2022).

13. Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року. Розпорядження КМУ від 11 січня 2018 р. № 10-р. URL: <http://amnu.gov.ua/aktualni-problemy-zdorov-ya-ta-ohorony-zdorov-ya-u-iii-tysyacholitti/>
14. Ушакова І. М. Геронтопсихологія : підручник. Харків : НУЦЗУ, 2014. 236 с.
15. Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za 2021 r. Warszawa, 2022. 582 с. URL: <https://www.gov.pl/web/rodzina/informacja-o-sytuacji-osob-starszych-w-polsce-za-2021-r13>
16. Political Declaration and Madrid International Plan of Action of Ageing. Madrid. Spain. 8–12 April, 2002. URL: https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Madrid_plan.pdf
17. Realizacja rządowych programów na rzecz aktywności społecznej osób starszych: Informacja o wynikach kontroli. Departament pracy, spraw społecznych i rodziny. Warszawa, 2019. 84 с. URL: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,21376,vp,24016.pdf>

REFERENCES:

1. Arkhypova S. P. Orhanizatsiino-pedahohichni aspekty nadання osvity v umovakh «Universytetu Tretoho Viku» [Organizational and pedagogical aspects of providing educational services in the conditions of the "University of the Third Age"]. *Osvita doroslykh yak faktor rozvytku dorosloi liudyny v umovakh suchasnykh sotsialnykh zmin*. Cherkasy, 2012. S. 12–19. [in Ukrainian].
2. Hren N. M. Mizhnarodni instytutsiini orhany poperedzhennia ta protydivi dyskryminatsii osib litnoho viku [International institutional bodies for preventing and combating discrimination against the elderly]. *Pravo i suspiilstvo*. 2020. № 6. S. 16–19.
3. Denysiuk O. M., Madenova, Yu. V. Orhanizatsiia dozvillia liudei pokhyloho viku v hromadskykh ta derzhavnykh ustanovakh [Organization of leisure time for the elderly in public and state institutions]. *Molodyi vchenyi*. 2019. № 11. S. 897–902. [in Ukrainian].
4. Dziuba I. V. Katehoriia rivnia zhyttia naseleennia: suchasnyi pidkhid [The category of the standard of living of the population: a modern approach]. *Statystyka Ukrainy*. №1. 2004. S. 68–73. [in Ukrainian].
5. Zhytynska M. O. Zhyttiediialnist liudei pokhyloho viku v Ukraini: realii ta perspektyvy [Life activities of the elderly in Ukraine: realities and prospects]. *Molodyi vchenyi*. 2015. № 2(17) Ch. 13 *Pedahohichni nauky*. S. 249–252. [in Ukrainian].
6. Zhytynska M. O. Osvitnie seredovyshe dlia liudei pokhyloho viku: perspektyvy ta mozhlyvosti rozvytku v Ukraini [Educational environment for the elderly: prospects and opportunities for development in Ukraine]. *Sotsialna robota v Ukraini: teoriia i praktyka*. 2014. № 3–4. S. 12–19. [in Ukrainian].
7. Kalinichenko T. I. Metodolohichni pryntsyipy doslidzhennia osoblyvostei sotsialnoi roboty z liudmy pokhyloho viku v Respublitsi Polshcha [Methodological principles of research on the peculiarities of social work with the elderly in the Republic of Poland]. *Problemy sotsialnoi roboty: filozofia, psykholohiia, sotsiolohiia*. 2016. № 1(7). S. 53–62. [in Ukrainian].
8. Kalmykova O. S. Mizhnarodno-pravovi standarty u sferi zakhystu vid dyskryminatsii za oznakoiu viku [International legal standards in the field of protection against age discrimination]. *Pravo ta innovatsii*. 2019. № 3. S. 123–128. [in Ukrainian].
9. Kipen V. P. Liudy povazhnogo viku v Ukraini: potreby, tsinnosti ta vzaiemodiia z orhanamy vlady [Elderly people in Ukraine: needs, values and interaction with authorities]. Vynnytsia : Vydav. FOP Dmytriieva S. O. 2019. 54 s. [in Ukrainian].
10. Kukhta M. P. Sotsialnyi potentsial liudei starshoho viku v Ukraini [Social potential of older people in Ukraine]: monohrafiia. Kyiv : KNUKiM, 2018. 304 s. [in Ukrainian].
11. Maliarchuk N. Kontsepsiia aktyvnoho starinnia yak osnova sotsialnoi polityky ta sotsialnoi roboty z litnymy liudmy v Respublitsi Polshcha [The concept of active aging as the basis of social policy and social work with the elderly in the Republic of Poland]. *Vvichlyvist. Humanitas*. 2022. № 5. S. 41–48. [in Ukrainian].
12. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo nadання sotsialnykh posluh u razi vvvedennia nadzvychnoho abo voiennoho stanu v Ukraini abo okremykh yii mistsevostiakh: Zakon Ukrainy vid 14.04.2022 № 2193-IX / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text> [in Ukrainian].
13. Stratehiia derzhavnoi polityky z pytan zdorovoho ta aktyvnoho dovhollittia naseleennia na period do 2022 roku. Rozporiadzhennia KМУ vid 11 sichnia 2018 r. № 10-r. Retrieved from <http://amnu.gov.ua/aktualni-problemy-zdorov-ya-ta-ohorony-zdorov-ya-u-iii-tysyacholitti/> [in Ukrainian].
14. Ushakova I.M. Herontopsykholohiia [Gerontopsychology] : pidruchnyk. Kharkiv : NUTsZU, 2014. 236 s. [in Ukrainian].
15. Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za 2021 r. Warszawa, 2022. 582 с. URL: <https://www.gov.pl/web/rodzina/informacja-o-sytuacji-osob-starszych-w-polsce-za-2021-r13> [in Poland].
16. Political Declaration and Madrid International Plan of Action of Ageing. Madrid. Spain. 8–12 April, 2002. URL: https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Madrid_plan.pdf [in English].
17. Realizacja rządowych programów na rzecz aktywności społecznej osób starszych: Informacja o wynikach kontroli. Departament pracy, spraw społecznych i rodziny. Warszawa, 2019. 84 с. URL: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,21376,vp,24016.pdf> [in Poland].

УДК 364.65

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.15>**Наталя МАЛЯРЧУК**

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет». м. Дніпро, проспект Дмитра Яворницького 19, Україна, 49005
ORCID: 0000-0002-5150-452X

Бібліографічний опис статті: Малярчук, Н. (2023). Особливості соціальної роботи з ромами-ВПО в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 104–113, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.15>

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З РОМАМИ-ВПО В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ**

Роми це одна з найчисленніших національних меншин Європи, яка мешкає на її теренах з часів середньовіччя. Це також одна з найбільш дискримінованих національних меншин Європи. В Україні роми стикаються практично з такими самими проблемами, як і в інших європейських країнах: бідність, відсутність документів, низький рівень освіти, сегрегація та соціальна ексклюзія. Але російсько-українська війна, яка триває з 2014 р. значно погіршила становище ромської спільноти в Україні. З'явилася категорія ромів-ВПО (внутрішньо переміщених осіб), які належать до найбільш соціально вразливих та маргіналізованих груп зазначеної етнічної спільноти. У статті проаналізовано становище ромської національної меншини в Україні, визначено основні проблеми найбільш вразливої її частини – ромів-ВПО, з'ясовано особливості соціальної роботи з цією категорією клієнтів та окреслено шляхи її вдосконалення. Авторка дійшла висновку, що труднощі властиві для всіх ВПО: відсутність постійного житла, безробіття, проблеми з адаптацією тощо, у ромів-переселенців посилюються наявністю комплексу специфічних проблем та проявами дискримінації за етнічною ознакою, що значно ускладнює їх становище. Особливо вразливими серед ромів-ВПО є жінки та діти. Основними суб'єктами надання допомоги ромам-ВПО є громадські організації ромів, посередники-медіатори, що зазвичай також є представниками ромської громади, волонтерські організації та правозахисники, а також протестантські релігійні громади, тоді як державні соціальні установи не приділяють ромам достатньої уваги. Однією з причин такого ставлення соціальних установ до ромів-ВПО є невідповідність соціальних працівників до роботи з ромською спільнотою, а також статистична та інформаційна невидимість ромів-ВПО. Можливі шляхи вдосконалення соціальної роботи з ромами-ВПО авторка вбачає в забезпеченні збору якомога більш повних статистичних даних щодо цієї категорії клієнтів; розвитку взаємодії між працівниками соціальної сфери із громадськими об'єднаннями ромів, залучення останніх до розробки програм допомоги ромам-ВПО; ознайомлення соціальних працівників з історією, культурою та традиціями ромів, більш широке впровадження таких форм соціальної роботи як міжкультурне посередництво та адвокація; інституціоналізація ромських асистентів вчителя, ромських посередників.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи (ВПО), роми-ВПО, ромські посередники, ромські асистенти вчителя, фахівці соціальної роботи, національна меншина, соціальна робота.

Natalia MALIARCHUK

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of Sociology and Social Work, State Higher Education Institution «Pryazovskyi State Technical University» Dnipro, 19 Dmytro Yavornytskyi Avenue, Ukraine 49005

To cite this article: Maliarchuk, N. (2023). Features of social work with roma IDPs in Ukraine: problems and ways of improvement. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 104–113, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.15>

**FEATURES OF SOCIAL WORK WITH ROMA IDPS IN UKRAINE:
PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT**

The Roma are one of the most numerous national minorities in Europe, which have lived on its territory since the Middle Ages. It is also one of the most discriminated national minorities in Europe. In Ukraine, Roma face almost the same problems as in other European countries: poverty, lack of documents, low level of education, segregation and social exclusion. But the Russian-Ukrainian war, which has been going on since 2014, has significantly worsened the situation of the Roma community in Ukraine. A category of Roma IDPs (internally displaced persons) appeared, who belong to the most socially vulnerable and marginalized groups of the mentioned ethnic community. The article analyzes

the situation of the Roma national minority in Ukraine, identifies the main problems of its most vulnerable part are Roma IDPs, elucidates the specifics of social work with this category of clients and outlines ways to improve it. The author came to the conclusion that the difficulties inherent in all IDPs: lack of permanent housing, unemployment, problems with adaptation, etc., are aggravated by the presence of a complex of specific problems and manifestations of discrimination on the basis of ethnicity, which significantly complicates their situation. Women and children are particularly vulnerable among Roma IDPs. The main subjects of assistance to Roma IDPs are Roma public organizations, mediators who are usually also representatives of the Roma community, volunteer organizations and human rights defenders, as well as Protestant religious communities, while public social institutions do not pay enough attention to Roma. One of the reasons for this attitude of social institutions towards Roma IDPs is the unpreparedness of social workers to work with the Roma community, as well as the statistical and informational invisibility of Roma IDPs. The author sees possible ways of improving social work with Roma IDPs in ensuring the collection of as complete as possible statistical data on this category of clients; development of interaction between social workers and public associations of Roma, involvement of the latter in the development of assistance programs for Roma IDPs; familiarization of social workers with the history, culture and traditions of Roma, wider introduction of such forms of social work as intercultural mediation and advocacy; institutionalization of Roma teacher assistants, Roma mediators.

Key words: internally displaced persons (IDPs), Roma IDPs, Roma mediators, Roma teacher assistants, social work specialists, national minority, social work.

Актуальність проблеми. Однією з найбільш численних національних меншин Європи є роми. Їхні предки – вихідці з Індії, з'явилися на її теренах ще в XV ст. Роми є прикладом розсіяної етнічної спільноти, яка втратила свою територію і проживає у вигляді дисперсних груп серед іноетнічного населення. Перші писемні згадки про появу ромів на українських землях, які входили тоді до складу Польської держави, також належать до 1 пол. XV ст. (Зіневич, 2001, с. 40–41).

Умови в яких відбувався розвиток ромської етнічної спільноти не можна вважати сприятливими. У Західній Європі сформувалася практика переслідування ромів, яка згодом поширилася і на Східну Європу (Зіневич, 2001, с. 41). Наразі у країнах Європи проживає майже 10–12 млн ромів, з них близько 6 млн є громадянами країн ЄС, але негативні тенденції, щодо ставлення до них зберігаються й досі. Дискримінаційна політика щодо ромського народу перетворила їх на одну з найбільш соціально вразливих та стигматизованих національних меншин сучасної Європи (Бакальчук, 2021, с. 2).

У 2 пол. XX – на поч. XXI ст. в рамках ООН та європейських інституцій було ухвалено низку документів, спрямованих на покращення становища ромів. У багатьох європейських країнах (Болгарія, Чехія, Греція, Іспанія, Ірландія, Литва, Молдова, Словаччина, Румунія, Угорщина тощо) розроблено та реалізовано національні або регіональні програми для ромської громади, спрямовані на соціальну інклюзію ромів, покращення їхніх соціальних умов, освіту, охорону здоров'я, боротьбу з безробіттям тощо (Třešć programu, 2004). Але вжитих заходів виявилось недостатньо для розв'язання зазначеної проблеми.

Згідно з національним переписом населення 2001 року в Україні проживає 47 600 ромів, проте ця цифра є досить умовною. Згідно з даними ромських громадських організацій, а також звіту Європейської комісії проти расизму та нетерпимості їхня кількість значно більша і становить від 200 тис. до 400 тис. осіб (Про схвалення Стратегії, 2021). Оскільки роми в Україні стикаються практично з таким самим комплексом проблем, як і в інших європейських країнах, а також у зв'язку з євроінтеграційними прагненнями нашої країни, питання вироблення ефективної політики щодо інтеграції ромів в українське суспільство є актуальним і перші кроки в цьому напрямку уже зроблено. У 2013 році розроблено Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» (Стратегія захисту, 2013), видано Розпорядження Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) «Про затвердження плану заходів реалізації Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» (Про затвердження плану, 2013). Проте зазначені документи мали переважно декларативний характер і суттєво не вплинули на становище ромської спільноти в Україні.

У липні 2021 р. розпорядженням КМУ затверджено нову стратегію сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві розраховану на період до 2030 року (Стратегія сприяння, 2021). Однак План заходів до Стратегії не було затвердженою. Російське військове вторгнення в у лютому 2021 року суттєво змінило ситуацію в країні, тому Стратегія

2030 потребує оновлення, після чого має бути розроблено відповідний План заходів.

Таким чином, боротьба є проявами дискримінації та стигматизації ромів, вирішення питання соціальної інклюзії та покращення соціально-економічного становища ромського населення, ефективна організація соціального захисту та соціальної роботи з ними є актуальними не лише для України, але і для Європи в цілому. Події російсько-української війни, яка триває вже дев'ять років, лише погіршили становище ромів в Україні. Багатьом з них довелося покинути свої домівки й переселитися в інші, безпечніші регіони країни, стати внутрішньо переміщеними особами (далі – ВПО), які, опинившись в складних життєвих обставинах, мають право на отримання соціальної допомоги та соціальних послуг так само, як і всі інші громадяни України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Соціальній роботі з національними меншинами загалом, а також з ромською меншиною зокрема, присвячено дослідження українських науковців та фахівців-практиків Л. Міхненко, О. Агаркова, Л. Полівко, А. Ярошенко, О. Зацерковної, І. Гальчич, З. Кондур та ін.

У статті, присвяченій соціальній роботі з етнічними групами в Україні, дослідниця Л. Міхненко визначила основні принципи, на яких вона має базуватися, а також наголосила, що соціальна робота з національними меншинами не обмежується лише вирішенням їхніх проблем, а передбачає створення умов для нормального функціонування всього суспільства, нормального розвитку всіх груп населення. Важливою її складовою, на думку дослідниці, є використання технологій з запобігання, недопущення конфліктних ситуацій, кризових явищ у міжетнічному середовищі (Міхненко).

Запорізькій дослідник О. Агарков, розглядаючи регіональний аспект соціальної роботи з національними меншинами, зауважив, що хоча соціальна робота з ними здійснюється на загальних підставах, з використанням загальних технологій, проте соціальному працівнику потрібно враховувати ментальні, культурні і психологічні особливості етнічної групи, з представниками якої він працює, а також специфічні проблеми, які є у неї. Відповідно, надаючи перелік основних проблем, що виникають у соціальній роботі з національними

меншинами, О. Агарков цілком слушно відзначив брак навчальних програм з підготовки соціальних працівників і волонтерів до роботи з національними меншинами і, як наслідок, невідповідність соціальних працівників: нерозуміння особливостей менталітету, недостатність знань щодо історії та культури різних етносів тощо. Також дослідник зауважив, що робота з національними меншинами, а особливо з ромами, є складною і підвищує ризик професійного вигорання у фахівців з соціальної роботи (Агарков, 2014, с. 84–85).

Невідповідність соціальних працівників до роботи з ромською спільнотою та необхідність впровадження в програму їхньої підготовки нової навчальної дисципліни, спрямованої на посередництво, як перспективну форму соціальної роботи з ромами відзначили також дослідниці А. Ярошенко та Л. Полівко (Полівко, Ярошенко, 2017). Специфіку соціального обслуговування ромської спільноти через посередництво дослідили в своїй статті А. Ярошенко, О. Зацерковна, І. Гальчич, З. Кондур (Ярошенко, Зацерковна, Гальчич, Кондур, 2018).

Важливу і цікаву інформацію щодо ромської національної меншини в Україні надають результати соціологічних досліджень, що особливо важливо, враховуючи загальний брак інформації, особливо про такі вразливі категорії ромів-ВПО як жінки та діти (Діти, які не відвідують школу, 2016; Черноусов, Щербань, 2018; Освіта ромських дітей, 2023).

Таким чином, вітчизняні дослідники більш зосереджені на вивченні принципів, форм та технологій соціальної роботи з ромською спільнотою в цілому, не приділяючи достатньої уваги окремим вразливим категоріям ромів, таких як, наприклад, роми-ВПО. Дослідженням ромів-ВПО наразі займаються переважно соціологи, надаючи у своїх звітах цінний фактичний матеріал щодо їхніх проблем, проявів дискримінації, яких вони зазнають тощо. Можна зауважити брак досліджень узагальнюючого характеру, які б дозволили комплексно розглянути проблеми ромів-ВПО та визначити види та форми соціальної допомоги, яких вони потребують найбільше.

Мета дослідження – проаналізувати становище ромської національної меншини в Україні, визначити основні проблеми найбільш вразливої її частини – ромів-ВПО, з'ясувати особливості

соціальної роботи з цією категорією клієнтів та окреслити шляхи її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Україна є однією з трьох європейських країн, поряд з Угорщиною та Словаччиною, де роми розселені найбільш компактно. Ромське населення України зосереджено, перш за все, в Закарпатській (14 тис. осіб), Донецькій (4,1 тис. осіб), Дніпропетровській (4 тис. осіб), Одеській (4 тис. осіб), Харківській (2,3 тис. осіб) та Луганській (2,2 тис. осіб) областях (Стратегія захисту, 2013).

Хоча більшість пересічних громадян вважає ромів однорідною етнічною спільнотою, насправді вони являють собою міжгрупову етнічну спільність, яка існує у формі етнодіалектних або етнографічних груп (Зіневич, 2001, с. 42). В Україні історично склалося близько 15 таких груп: серви, влахи, келдерари, ловарі, крими, сінті, угріко рома, словацькі роми, расейци, кишинівці, урсари та інші (Роми: міфи та факти, 2018, с. 35). Серви та влахи – найбільш чисельні групи ромів, мова яких належить до української діалектної групи (Крисаченко, 2015, с. 416). Соціальні працівники повинні знати, що навіть в межах однієї області можуть проживати представники різних ромських субетносів, які відрізняються один від одного не лише традиціями, особливостями мови, але й заняттями та рівнем життя. Серед ромів, безумовно, можна зустріти заможних людей, з високим достатком, але у більшості своїй роми це мало-забезпечена, вразлива та найбільш стигматизована етнічна група, яка зазнає дискримінації та соціальної ексклюзії (Бочева, 2019, с. 3, 8).

Як вже було зазначено вище, у 2013 та 2021 рр. український уряд ухвалив державні стратегічні документи з питань інклюзивних політик щодо представників ромської національної меншини, в яких, зокрема, було окреслено коло основних проблем ромів в Україні :

- низький освітній рівень;
- високий рівень безробіття;
- незадовільний стан здоров'я;
- відсутність у більшості ромів документів,

що посвідчують особу та підтверджують громадянство, свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану (за неофіційними даними громадських організацій в Україні з тих, або інших причин не мають документів від 20 до 40 тисяч осіб. Більшість з них – роми (Стартував пілотний проект, 2023);

- низький рівень житлово-побутових умов;
- наявність фактів упередженого ставлення до ромів;

– низький рівень правової обізнаності та обмежений доступ представників ромської національної меншини до правової допомоги (Роми в умовах війни, 2023; Стратегія сприяння, 2021).

У 2014 році, коли Росія, анексувавши Крим, розгорнула бойові дії в Донецькій та Луганській областях, де компактно проживало ромське населення, багатьом ромам довелося вимушено покинути свої домівки, перетворившись на одну з найбільш вразливих та маргіналізованих груп зазначеної етнічної спільноти. До вже існуючих проблем ромів, які ще більш загострилися в умовах війни, додалися нові, ускладнивши й так нелегку життєву ситуацію сімей ромів-ВПО.

Якщо у 2014 році загальна кількість ромів-ВПО становила близько 6 000 осіб (Звіт про оцінку становища ромів, 2014, с. 32), то у 2022, після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, коли бойові дії охопили південний-схід, де компактно проживали роми, їхня кількість ймовірно зросла до 50 тисяч осіб (Роми в умовах війни, 2023). Визначити точну кількість ромів-ВПО складно, оскільки органи соціального захисту не фіксують дані щодо національності ВПО. Основними напрямками переселення стали західні області України, особливо Львівська та Закарпатська. Станом на квітень 2023 року, в західних областях України кількість ромів збільшилась від 70 тисяч до 100 тисяч (Стартував пілотний проект, 2023).

Серйозна проблема, з наслідками якої одразу стикнулися роми-ВПО – це відсутність у багатьох з них особистих документів та документів на дітей. Згідно з неофіційними даними ромських громадських організації, тільки в Закарпатській області кількість ромів, які недокументовані, може сягати 10 тисяч (Стартував пілотний проект, 2023) Відсутність документів не дозволяє ромам оформити статус-ВПО, а отже й отримати відповідні соціальні виплати. Це також ускладнює отримання гуманітарної та медичної допомоги, позбавляє можливості працевлаштуватися тощо. Отже вирішення цієї проблеми є надзвичайно важливим і перші кроки в цьому напрямку вже зроблено. Так у м. Мукачево Закарпатської області заплановано розпочати пілотний проект з документування ромів на 2023-2024 рік (кількість недокументованих ромів у м. Мукачево за

неофіційними даними становить 5 тис. осіб). Зазначений проєкт буде здійснюватися у межах проєкту Ради Європи «Підтримка реформи правової бази щодо національних меншин та стійкості національних меншин і ромів в Україні» (Стартував пілотний проєкт, 2023).

У деяких випадках брак освіти, низький рівень правової обізнаності перешкоджають ромам самостійно розібратися в тому яку допомогу і де вони можуть отримати. На жаль, зустрічаються випадки упередженого ставлення до ромів з боку відповідальних осіб, співробітників та волонтерів організацій, що допомагають біженцям і навіть соціальних працівників, які відмовляють у допомозі ромам-ВПО (Роми і війна, 2015, с. 28–31). Необхідно більш активно проводити серед ромів-ВПО роз'яснювальну роботу з метою інформування про їхні права, існуючі можливості допомоги та гуманітарної підтримки. Залучати до роботи з ромами-ВПО посередників-медіаторів, які б представляли їхні інтереси в органах влади, соціальних службах, правоохоронних органах.

Однією з базових проблем ВПО, у тому числі й ромів, є житлова проблема. Пошук житла у новому місці проживання для ромів-ВПО ускладнюється такими чинниками як традиційно великі родини (20 та більше осіб), в яких зазвичай багато дітей, а також, на жаль, упередженістю та проявами ксенофобії як серед місцевих жителів, так і серед самих ВПО, які не хочуть жити поруч з ромами в місцях тимчасового компактного розміщення переселенців. Тому непоодинокими є випадки сегрегації, розташування ромів окремо від інших ВПО, в приміщеннях з гіршими умовами проживання. Непоодинокими є випадки коли сім'ї ромів-ВПО вимушені ночувати на вокзалах, розбивати намети в лісо-смугах, або жити у непристосованих для цього приміщеннях (Роми і війна, 2015, с. 28–30).

У ході моніторингу додержання прав і свобод представників ромської національної меншини в умовах воєнного стану, а також прав і свобод ВПО, який був проведений 20–24 вересня 2022 року в Львівській та Закарпатській областях, було встановлено такі проблеми ромів-ВПО: низький рівень житлово-побутових умов та якості довкілля, наявність сегрегованих поселень, брак доступу до соціально-гуманітарних послуг, відсутність доступу до питної води та електропостачання. Захистити свої права роми-ВПО, навіть

ті у кого є документи, що підтверджують особу, не можуть, тому що комунікація з органами місцевого самоврядування в ромів-ВПО практично відсутня, а також через незнання своїх прав, що пов'язано з низьким рівнем освіти більшості рома (Моніторинг, 2022).

Як показує досвід, основними суб'єктами надання допомоги ромам-ВПО є не державні установи, а громадські організації ромів, наприклад, громадська організація «Лачо дром», Міжнародна благодійна організація «Ромський жіночий Фонд «Чіріклі», громадська організація «Голос ромні» тощо. Ефективну допомогу надають медіатори – посередники між ромськими громадами і держустановами. Мережа ромських медіаторів була створена в Україні в ході реалізації спеціальної програми Ради Європи. Багато років успішно розвиває загальноукраїнську мережу медіаторів Міжнародна благодійна організація «Ромський жіночий Фонд «Чіріклі». Надають допомогу ромам-ВПО і волонтерські організації та правозахисники, а також протестантські релігійні громади, в молитовних будинках яких облаштовують тимчасові притулки (Роми в умовах війни, 2023).

Але і серед ромів-ВПО можна виокремити особливо вразливі групи, як, наприклад, жінки. Ромські жінки-ВПО зазнають множинної дискримінації: як переміщені особи, за своїм етнічним походженням, соціальним статусом, статтю та за додатковими чинниками, такими як інвалідність, вік тощо. Жінки-рома зіткнулися з тими самими соціально-економічними та психологічними проблемами, що й інші жінки-ВПО:

- відсутність власного житла та високі ціни за його оренду,
- проблеми з працевлаштуванням та мало-забезпеченістю,
- проблема адаптації дітей у школах,
- проблема розірваної родини;
- проблема ідентифікації себе у новому оточенні тощо (Малярчук, 2021, с.38–39).

Але у жінок-рома вирішення цих проблем ускладнюється проявами дискримінації та упередженості, обумовленими їх етнічним походженням, а також комплексом специфічних проблем характерних саме для жінок-рома. До останніх можна віднести такі як:

- відсутність особистих реєстраційних документів (паспорта, свідоцтва про народження);

– низький рівень освіти (початкова, неповна середня);

– обмежені можливості щодо зайнятості та працевлаштування (через відсутність документів, низький рівень освіти, наявність негативних стереотипів щодо них) (Права ромських жінок, 2018, с. 9).

Також варто врахувати специфічні особливості становища ромських жінок, пов'язані з їхньою культурою та традиціями:

– ранні шлюби і як наслідок – підліткові вагітності, вища за середню народжуваність, велика кількість дітей;

– патріархальний сімейний уклад, коли на жінку покладено виконання всієї домашньої роботи, догляд за дітьми, хворими членами родини та родичами похилого віку;

– ухвалення рішень винятково чоловіком;

– заборона жінкам виступати на публіці та заявляти про свої права тощо (Права ромських жінок, 2018, с. 13, 27).

На нашу думку, у роботі з ромськими жінками потрібно спиратися на ті самі принципи, що використовуються в роботі з іншими жінками. Британська дослідниця Лена Домінеллі, у рамках феміністичної парадигми соціальної роботи визначила такі принципи роботи з жінками:

– необхідність визнавати різноманітність жінок та цінувати їхні сильні сторони;

– уникати надання привілеїв одним групам жінок на шкоду іншим, оскільки це відтворює владні ієрархії в суспільстві;

– ставитися до жінок як до активних агентів змін, здатних самостійно ухвалювати рішення у всіх аспектах свого життя;

– надавати жінкам можливість висловитися, поділитися проблемами, розповісти про свої потреби і способи розв'язання проблем;

– розглядати проблему кожної жінки не саму по собі, а в контексті соціальних ситуацій, і визнавати взаємозв'язок між конкретними особами й групами, що мають відношення до проблеми;

– переконуватися в тому, що потреби жінок задовольняються в системі їхньої взаємодії з іншими людьми, групами і спільнотами, а особистість кожної жінки теж розглядається як система (Семигіна, Ярошенко, с. 81).

Слід зазначити, що в роботі саме з ромськими жінками-ВПО, потрібно особливу увагу приділяти тому, щоб вони мали можливість вислови-

тися, заявити про свої потреби, бути задіяними щодо ухвалення рішень, які їх зачіпають. Є нагальна потреба в розробці освітніх програм для ромських жінок, оскільки вони, зазвичай мають лише початкову освіту і є неконкурентоздатними на ринку праці.

Ще однією вразливою категорією ромів-ВПО є діти. Відомо, що війна та вимушене переміщення, особливо важко переживаються саме дітьми. Стрес, викликаний ними, може негативно відобразитися на міжособистісних відносинах, когнітивних процесах, процесах формування та становлення особистості, особливостях поведінки, самооцінці та світогляді дитини. Варто зазначити, що для більшості ВПО, на відміну від ромів, зарахування дітей до школи за новим місцем проживання не становить проблеми. Перепонами до вступу дітей ромів-ВПО до школи можуть бути (Діти, які не відвідують, 2016, с. 25, 28; Освіта ромських дітей, 2023, с. 71):

– відсутність необхідних документів;

– гостра нестача у батьків коштів на підготовку дитини до школи (одяг, канцелярія та учнівське приладдя), на сплату регулярних внесків на «потреби класу та школи»;

– відсутність у дітей-ромів необхідних інструментів (гаджетів) для дистанційного навчання;

– небажання керівників шкіл приймати учнів-ромів.

Тому допомога у отриманні дітьми доступу до навчання є важливим напрямком у роботі з ромами-ВПО. Але треба мати на увазі, що діти ромів можуть не відвідувати школу й з інших причин, наприклад, через традицію ранніх шлюбів. Фахівці відзначають також такий чинник, як недостатня освіченість батьків, які не завжди усвідомлюють важливість освіти для дітей, не можуть надати їм підтримку у навчанні (Освіта ромських дітей, 2023, с. 59).

Адаптація дітей-ВПО до нової школи є однією з найважливіших складових загальної адаптації родин ВПО на новому місці проживання. Дитині потрібно інтегруватися в новий колектив, де вже склалися певні стосунки, включитися в освітній процес, прилаштуватися до існуючого в школі рівня вимог, який може відрізнятися від того, який був у попередній школі. А для дітей ромів-ВПО процес адаптації може бути ще більш складним, враховуючи існуючі в суспільстві стереотипи щодо ромів, а також через недостатню підготовленість ромських

дітей до навчання в школі (роми зазвичай не відвідують дитсадки), незнання або погане знання мови навчання тощо. Діти потребують допомоги як в адаптації, так і в подальшому навчанні. Але звичайні викладачі та соціальні педагоги можуть бути неготові до роботи з дітьми ромів. На нашу думку, варто звернутися до досвіду Словаччини, країні в якій багато уваги приділяють інклюзивному навчанню ромів, а в школах введено посаду ромських асистентів вчителя. Їхнє завдання – допомогти дітям подолати мовний бар'єр та наздогнати дошкільну підготовку (Практика асистента педагога, 2020, с. 74). У випадку з ромами-ВПО, асистенти вчителя могли б також допомогти дитині швидше адаптуватися до нових умов навчання.

Таким чином, труднощі властиві для всіх ВПО у ромів-переселенців посилюються наявністю комплексу специфічних проблем, що значно ускладнює їх становище. Державні соціальні установи не приділяють ромам достатньо уваги, тому основними суб'єктами надання допомоги ромам-ВПО є громадські організації ромів, посередники-медіатори, що зазвичай також є представниками ромської громади, волонтерські організації та правозахисники, а також протестантські релігійні громади. Таким чином, соціальна робота з ромами-ВПО потребує більш відповідального підходу та вдосконалення.

Перш за все, потрібно подолати статистичну та інформаційну невидимість ромів-ВПО: забез-

печити збір якомога більш повних статистичних даних щодо цієї категорії клієнтів, розподілених за різними ознаками (стать, вік, освіта, проблеми з якими звертаються, послуги, що надаються тощо). Це дозволить краще усвідомити потреби ромів-ВПО, спланувати роботу з ними. Необхідно розвивати взаємодію працівників соціальної сфери та сфери зайнятості із громадськими об'єднаннями ромів, враховувати думку ромів, в тому числі й жінок, при розробці програм допомоги ромам-ВПО. Значну увагу слід приділити підготовці соціальних працівників до роботи з ромською національною меншиною. Закритість ромської громади, необізнаність широкого загалу з особливостями їхньої культури, сприяє формуванню стереотипів, упередженості, в тому числі й у соціальних працівників. У програму підготовки фахівців з соціальної роботи варто включити навчальну дисципліну, яка б надавала знання щодо історії та культури етнічних меншин, що проживають в Україні, в тому числі й ромів. Впроваджувати додаткові курси підвищення кваліфікації для фахівців з соціальної роботи, які ознайомлять їх із техніками, інструментами та стандартами надання соціальних послуг з урахуванням специфіки роботи з національними меншинами, включаючи ромську, забезпечать вивчення таких форм соціальної роботи як міжкультурне посередництво та адвокація. Сприяти інституціоналізації ромських асистентів вчителя, ромських посередників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агарков О. А. Організація соціальної роботи з національними меншинами: регіональний аспект. *Соціологія. Грані*. № 4. 2014. С. 81–85;
2. Бакальчук В. О., Дубова С. В., Тищенко Ю. А., Каплан Б. Законодавство та підходи іноземних країн щодо розв'язання проблем реалізації прав, свобод і обов'язків громадян, які належать до ромської національної меншини. Національний інститут стратегічних досліджень, 2021. URL: <http://dx.doi.org/10.53679/niss-analytrep.2021.21>
3. Бочева Г. Роми в Україні – час для дій: пріоритети і шляхи ефективної політики інтеграції: аналітичний звіт. Міжнародна група з прав меншин, травень 2019 р. URL: https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2019/05/MRG_Rep_Ukraine_UKR_Apr19.pdf
4. Діти, які не відвідують школу в Україні: дослідження масштабів та виміру проблеми з рекомендаціями для подальших дій: Звіт. 2 червня 2016 р. 67 с.
5. Звіт про оцінку становища ромів в Україні та впливу поточної кризи (Неофіційний переклад). Варшава. Серпень 2014 р. 44 с.
6. Зіневич Н. О. Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан. *Український історичний журнал*. 2001. № 1. С. 40–52;
7. Крисаченко В. С. Цигани в Україні: сучасні проблеми. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 77. С. 405–426;
8. Мальярчук Н. Г. Жінки-ВПО в приймаючих громадах: проблеми та особливості ефективної адаптації та інтеграції. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування*. Вип. 7. Маріуполь : ДВНЗ ПДТУ, 2021. С. 37–41;
9. Міхненко Л. В. Сутність, принципи та завдання соціальної роботи з етнічними групами в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2011/Psihologia/78565.doc.htm

10. Моніторинг додержання прав і свобод ромської національної меншини в умовах воєнного стану, а також прав і свобод ВПО у Львівській та Закарпатській областях. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/monitoring-doderzhannya-prav-i-svobod-romskoyi-nacionalnoyi-menshini-v-umovah-voynenogo-stanu-takozh-prav-i-svobod-vpo-u-lvivskij-ta-zakarpatskij-oblastyah
11. Освіта ромських дітей в Україні під час війни. Аналітичний звіт за підсумками соціологічного дослідження. Листопад 2022 – січень 2023. 83 с.
12. Полівко Л. Ю., Ярошенко А.О. Посередництво як форма соціальної роботи з національною меншиною ромів. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2017. № 1–2. С. 75–82.
13. Права ромських жінок, які живуть в Україні. ООН Жінки, 2018. 42 с.
14. Практика асистента педагога: міжнародний й український контекст: результати дослідження / О. Федоренко, О. Мартинчук, Н. Софій, Г. Лук'янова, О. Кошіль, Т. Симоненко, Л. Байда, Ю. Найда. Київ : ФОП Парашин, 2020. 122 с.
15. Про затвердження плану заходів реалізації Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.09.2013 р. № 701-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/701-2013-%D1%80>
16. Роми в умовах війни в Україні. 7 квітня 2023. URL: <https://dessa.gov.ua/romy-v-umovakh-viyny-v-ukraini/>
17. Роми і війна. Ромські жителі Східної України, які постраждали від війни: біженці, переселенці, жертви насильства. Правозахисний звіт, 2015. 63 с.
18. Роми: міфи та факти. Навчально-методичний посібник для вчителя з протидії ромофобії / Авт.упоряд. О. Войтенко, М. Тяглий. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2018. 140 с.
19. Семігіна Т., Ярошенко А. Гендерні аспекти сучасної соціальної роботи: практика й освіта. Shneider V. (Ed.) *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society: Collective Scientific Monograph (1st edition)*. Dallas, USA: Primedia eLaunch LLC, 2019. 117 с.
20. Стартував пілотний проєкт по документуванню ромів на 2023 рік. *Державна служба з етнополітики та свободи совісті в Україні*: веб-сайт. URL: <https://dessa.gov.ua/startuvav-pilotnyy-proiekt-po-dokumentuvanniu-romiv-na-2023-rik/>
21. Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201/2013#Text>
22. Стратегія сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#Text>
23. Черноусов А., Щербань С. Безпека ромського населення: результати дослідження в Одеській та Закарпатській областях. Харків : Харківський інститут соціальних досліджень, 2018. 74 с. URL: <https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2019/08/Bezpeka-roms-koho-naseleennia-rezul-taty-doslidzhennia-v-Odes-kiy-ta-Zakarpats-kiy-oblastiakh-2018.pdf>
24. Ярошенко А. О., Зацерковна О. П., Гальчич І. П., Кондур З. В. Підготовка посередників для роботи з національними меншинами. *Соціальна політика сучасного українського суспільства: соціальнозахисний контекст* : монографія / за заг. ред. д.ф.н., професора А.О. Ярошенко. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 260 с.
25. Treść programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2004–2013. URL: <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/tresc-programu-na-rzecz-spolcznosci-romskiej-w-polsce-na-lata-2004-2013>

REFERENCES:

1. Aharkov, O. (2014). Orhanizatsiia sotsialnoi roboty z natsionalnymy menshynamy: rehionalnyi aspekt [Organization of social work with national minorities: regional aspect]. *Sotsiologhiia. Hrani – Sociology. Facet*, 4, 81–85 [in Ukrainian].
2. Bakalchuk, V., Dubova, S., Tyshchenko, Yu. & Kaplan, B. (2021). Zakonodavstvo ta pidkhody inozemnykh krain shchodo rozviazannia problem realizatsii prav, svobod i oboviazkiv hromadian, yaki nalezhat do romskoi natsionalnoi menshyny. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen* [Legislation and approaches of foreign countries in solving the problems of realizing the rights, freedoms and obligations of citizens belonging to the Roma national minority. National Institute of Strategic Studies]. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.53679/niss-analytrep.2021.21> [in Ukrainian].
3. Bocheva, H. (2019). Romy v Ukraini – chas dlia dii: priorytety i shliakhy efektyvnoi polityky intehratsii: analitychnyi zvit. *Mizhnarodna hrupa z prav menshyn*, traven 2019 r. [Roma in Ukraine – time for action: priorities and ways of effective integration policy: analytical report. International Group on Minority Rights, May 2019]. Retrieved from: https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2019/05/MRG_Rep_Ukraine_UKR_Apr19.pdf [in Ukrainian].
4. Dity, yaki ne vidviduiut shkolu v Ukraini: doslidzhennia masshtabiv ta vymiru problemy z rekomendatsiiamy dlia podalshykh dii: Zvit. 2 chervnia 2016 r. 67 s. [Out-of-school children in Ukraine: a study of the scope and measurement of the problem with recommendations for further action: Report. June 2, 2016] [in Ukrainian].
5. Zvit pro otsinku stanovyshcha romiv v Ukraini ta vplyvu potochnoi kryzy (Neofitsiinyi pereklad) [Report on the assessment of the situation of Roma in Ukraine and the impact of the current crisis (Unofficial translation)]. Varshava. Serpen 2014 r. [in Ukrainian].

6. Zinevych, N. (2001). Tsyhany v Ukraini: formuvannia etnosu i suchasnyi stan [Gypsies in Ukraine: the formation of the ethnos and the current state.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical magazine*, 1, 40–52 [in Ukrainian].
7. Krysachenko, V.S. (2015). Tsyhany v Ukraini: suchasni problemy [Gypsies in Ukraine: contemporary problems]. *Politolohichnyi visnyk – Political science bulletin*. Vyp. 77, 405–426 [in Ukrainian].
8. Maliarchuk, N. (2021). Zhinky-VPO v pryimaiuchykh hromadakh: problemy ta osoblyvosti efektyvnoi adaptatsii ta intehtatsii [Women-IDPs in host communities: problems and features of effective adaptation and integration]. *Visnyk Pryazovskoho derzhavnogo tekhnichnogo universytetu. Serii: Sotsialno-humanitarni nauky ta publichne administruvannia – Bulletin of the Azov State Technical University. Series: Social and humanitarian sciences and public administration*. Vyp. 7. Mariupol : DVNZ PDTU, 37–41 [in Ukrainian].
9. Mikhnenko L. Sutnist, pryntsyipy ta zavdannia sotsialnoi roboty z etnichnymy hrupamy v Ukraini [The essence, principles and tasks of social work with ethnic groups in Ukraine]. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2011/Psihologia/78565.doc.htm [in Ukrainian].
10. Monitorynh doderzhannia prav i svobod romskoi natsionalnoi menshyny v umovakh voiennoho stanu, a takozh prav i svobod VPO u Lvivskii ta Zakarpatskii oblastiakh [Monitoring the observance of the rights and freedoms of the Roma national minority under martial law, as well as the rights and freedoms of IDPs in the Lviv and Zakarpattia regions] Retrieved from: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/monitoring-doderzhannya-prav-i-svobod-romskoyi-nacionalnoyi-menshini-v-umovah-voyennogo-stanu-takozh-prav-i-svobod-vpo-u-lvivskij-ta-zakarpatskij-oblastyah [in Ukrainian].
11. Osvita romskykh ditei v Ukraini pid chas viiny. Analychnyi zvit za pidsumkamy sotsiologichnogo doslidzhenia. Lystopad 2022 – sichen 2023 [Education of Roma children in Ukraine during the war. Analytical report based on the results of a sociological study. November 2022 – January 2023] [in Ukrainian].
12. Polivko, L., Yaroshenko, A. (2017). Poserednytstvo yak forma sotsialnoi roboty z natsionalnoiu menshynoiu romiv [Mediation as a form of social work with the Roma national minority]. *Sotsialna robota v Ukraini: teoriia i praktyka – Social work in Ukraine: theory and practice*, 1–2, 5–82 [in Ukrainian].
13. Prava romskykh zhinok, yaki zhyvut v Ukraini. OON Zhinky (2018) [Rights of Roma women living in Ukraine. United Nations Women] [in Ukrainian].
14. Fedorenko, O., Martynchuk, O., Sofii, O., Lukianova, H., Koshil, O., Symonenko T. et al. (2020). Praktyka asystenta pedahoha: mizhnarodnyi y ukrainskyi kontekst: rezultaty doslidzhenia [Teaching assistant practice: international and Ukrainian context: research results]. Kyiv: FOP Parashyn [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv realizatsii Stratehii zakhystu ta intehtatsii v ukrainske suspilstvo romskoi natsionalnoi menshyny na period do 2020 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.09.2013 r. № 701-r [On the approval of the action plan for the implementation of the Strategy for the Protection and Integration of the Roma National Minority into Ukrainian Society for the Period Until 2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 11, 2013 No. 701-r.]. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/701-2013-%D1%80> [in Ukrainian].
16. Romy v umovakh viiny v Ukraini. 7 kvitnia 2023 [Roma in the conditions of war in Ukraine. April 7, 2023]. Retrieved from: <https://dessa.gov.ua/romy-v-umovakh-viiny-v-ukraini/>
17. Romy i viina. Romski zhyteli Skhidnoi Ukrainy, yaki postrazhdaly vid viiny: bizhentsi, pereselentsi, zhertyvy nasylstva. Pravozakhysnyi zvit. (2015). [Roma and war. Roma residents of Eastern Ukraine who suffered from the war: refugees, displaced persons, victims of violence. Human rights report] [in Ukrainian].
18. Voitenko, O., Tiahlyi, M. (2018). Romy: mify ta fakty. Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia vchytelia z protydii romofobii [Roma: myths and facts. Educational and methodological guide for teachers on combating Romaphobia]. Kyiv: Ukrainskyi tsentr vyvchennia istorii Holokostu [in Ukrainian].
19. Semyhina, T., Yaroshenko, A. (2019) Henderni aspekty suchasnoi sotsialnoi roboty: praktyka y osvita [Gender aspects of modern social work: practice and education]. Shneider B. (Ed.) *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society: Collective Scientific Monograph (1st edition)*. (pp. 78-86). Dallas, USA: Primedia eLaunch LLC [in Ukrainian].
20. Startuvav pilotnyi proiekt po dokumentuvanniu romiv na 2023 rik [A pilot project on documenting Roma for 2023 has been launched]. Derzhavna sluzhba z etnopolityky ta svobody sovisti v Ukraini: veb-sait. Retrieved from: <https://dessa.gov.ua/startuvav-pilotnyy-proiekt-po-dokumentuvanniu-romiv-na-2023-rik/> [in Ukrainian].
21. Stratehiia zakhystu ta intehtatsii v ukrainske suspilstvo romskoi natsionalnoi menshyny na period do 2020 roku [Strategy for protection and integration into Ukrainian society of the Roma national minority for the period until 2020]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201/2013#Text> [in Ukrainian].
22. Stratehiia spriannia realizatsii prav i mozhlyvostei osib, yaki nalezhat do romskoi natsionalnoi menshyny, v ukrainskomu suspilstvi na period do 2030 roku [Strategy for promoting the realization of the rights and opportunities of persons belonging to the Roma national minority in Ukrainian society for the period up to 2030]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

23. Chernousov, A., Shcherban, S. (2018). Bezpeka romskoho naselennia: rezultaty doslidzhennia v Odeskii ta Zakarpatskii oblastiakh [Security of the Roma population: the results of the study in the Odesa and Zakarpattia regions]. Kharkiv: Kharkivskiy instytut sotsialnykh doslidzhen. Retrieved from: <https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2019/08/Bezpeka-roms-koho-naselennia-rezul-taty-doslidzhennia-v-Odes-kiy-ta-Zakarpats-kiy-oblastiakh-2018.pdf> [in Ukrainian].

24. Yaroshenko, A., Zatserkovna, O., Halchych I., Kondur Z. (2018). Pidhotovka poserednykiv dlia roboty z natsionalnymi menshynamy [Training of mediators to work with national minorities]. Sotsialna polityka suchasnoho ukrainskoho suspilstva: sotsialnozakhysnyi kontekst – Social policy of modern Ukrainian society: social protection context, (pp. 190–210). A. Yaroshenko (Ed.). Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

25. Treść programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2004–2013. [The content of the program for the Roma community in Poland for the years 2004–2013.]. Retrieved from: <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/tresc-programu-na-rzecz-spolecznosci-romskiej-w-polsce-na-lata-2004-2013> [in Polish].

УДК 332.145:338.244.47

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.16>

Яна МАРТИНЮК

аспірантка факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-2646-5845

Бібліографічний опис статті: Мартинюк, Я. (2023). Підходи до визначення «сільська територіальна громада». *Ввічливість. Humanitas*, 2, 114–121, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.16>

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СІЛЬСЬКА ТЕРИТОРІАЛНА ГРОМАДА»

У статті досліджено еволюцію розвитку поняття «сільська територіальна громада» проаналізовано різні підходи до змісту даного терміну та розглянуто розвитку сільських територіальних громад.

Під сільською територіальною громадою ми розуміємо певне об'єднання жителів, кількох сіл чи селищ, які виявляють ініціативу спільного розв'язання проблем громади з урахуванням особливостей території, інфраструктури, економічного розвитку, стану сільського господарства та культурних традицій.

Досліджено різні підходи до теоретико-методологічних основ поняття «сільська територіальна громада»: екологічний, етнографічний, соціологічний, економічний. Всі зазначені підходи, до «сільської територіальна громада» в сукупності, передбачають: надання соціальних послуг, розвиток сільської громади та її потенціалу з урахуванням етнографічної особливості, місцевості, розвитку культури, налагодження взаємовідносин з іншими громадами та інфраструктури з урахуванням екологічного та географічного стану.

Проаналізовано та порівняно різні підходи наукових досліджень до терміну «сільська територіальна громада» та визначено спільні та відмінні риси зазначеного поняття. Визначено індикатори розвитку сільської територіальної громади, за допомогою яких забезпечується життєспроможність та конкурентоспроможність села.

Ключові слова: сільська громада, сільська територія, сільська територіальна громада, розвиток сільської територіальної громади.

Yana MARTYNIUK

Postgraduate Student, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-2646-5845

To cite this article: Martyniuk, Ya. (2023). Pidkhody do vyznachennia «sil'ska terytorialna hromada» [Approaches to the definition of "rural territorial community"]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 114–121, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.16>

APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF "RURAL TERRITORIAL COMMUNITY"

The article examines the evolution of the concept of "rural territorial community", analyzes various approaches to the content of this term and considers the development of rural territorial communities.

By a rural territorial community, we mean a certain association of residents, several villages or settlements, which take the initiative to jointly solve community problems, taking into account the peculiarities of the territory, infrastructure, economic development, the state of agriculture and cultural traditions.

The article examines various approaches to the theoretical and methodological foundations of the concept of "rural territorial community": ecological, ethnographic, sociological, and economic. All of these approaches to the "rural territorial community" in the aggregate include: the provision of social services, the development of the rural community and its potential, taking into account ethnographic features, terrain, cultural development, establishing relationships with other communities and infrastructure, taking into account the environmental and geographical conditions.

Different approaches of scientific research to the term "rural territorial community" are analyzed and compared, and the common and distinctive features of this concept are identified. The indicators of development of the rural territorial community, which ensure the viability and competitiveness of the village, are determined.

Key words: rural community, rural territory, rural territorial community, development of rural territorial community.

Актуальність проблеми. На сьогоднішній час в Україні за підтримки держави та децентралізації влади, яка переходить місцевим органам та органам самоврядування територіальної громади, забезпечується підтримка сіл та селищ, надається необхідна системна та єдина допомога в різноманітних сферах життєдіяльності мешканців, а саме в соціальній, виробничій, економічній, екологічній, аграрній тощо, котра направлена на розвиток сільської територіальної громади.

Налагодження балансу між селами громади, вибудовування системи взаємодії, соціально-економічних відносин з використанням ресурсного капіталу, зростання конкурентоспроможності з іншими територіальними громадами призводить до збільшення дохідної частини місцевого бюджету для збереження життєспроможності сільської територіальної громади та підвищення рівня життя людей що проживають на цій місцевості. Сільська територіальна громада є основою розвитку економіки не лише села чи селища, а й фундаментом економіки та розвитку всієї держави України.

Мета статті. Охарактеризувати становлення поняття «сільська територіальна громада»; визначити індикатори розвитку сільської територіальної громади.

Виклад основного матеріалу. Термін «сільська громада» в наукову лексику увійшов нещодавно та трактується як, об'єднання жителів, котрі проживають на певній території, мають спільні потреби, інтереси, проблеми та прагнуть їх вирішити, налагодити спільну комунікацію, виробничу та соціальну сфери.

Одне з перших визначень «сільської громади», звучало як «сільська земельна громада», яке розвивалося та вдосконалювалося під впливом як зовнішніх факторів економіки, ідеології, оподаткування та політики держави тощо, так і внутрішніх пов'язаних з особливостями розвитку сільського устрою (Калініченко, 2021).

Одним із перших згадок про сільську громаду датується період 1922–1930рр., в цей період сільська громада називається земельною громадою (Мацюцький, 2023).

В наукових працях М. Володимирського-Буданова, Г. Вернадського, М. Грушевського та інших, «сільська (земельна) громада» трактується як, сімейне домогосподарство, яке має у своїй власності орну землю та обробляє її (Бурдін, 2016).

В. Калініченко підтверджує думку, що сільська (земельна) громада – соціальне об'єднання селянських дворів, земельних господарств, система сусідських і родинних зв'язків, відносин, традицій (Калініченко, 2021).

Автор розширює даний термін від спільної землі до налагодження суспільних взаємозв'язків мешканців та певних норм.

Люди котрі проживають на території одного села, які мають спільні інтереси, проблеми, потреби, цілі що визначаються їх місцем проживання і реалізуються ними відповідно до власних запитів це – сільська громада, на думку О. Бородіна (Бородіна, 2020).

В. Калініченко пропонує наступне визначення в широкому значенні та стверджує, що сільська громада – це історично сформоване об'єднання жителів, приватних домогосподарств на певній географічній території, метою якого є самостійне визначення та розв'язання першочергових проблем, запитів та інтересів жителів громади; обслуговування підвладної території, орної землі, пасовиськ, водойм, лісопосадок тощо; налагодження громадсько-виробничих, соціально-екологічних сфер в громаді шляхом встановлення соціальних зв'язків з власниками сільськогосподарських дворів. Сільська громада, являє собою повноцінний самодостатній, демократичний, соціальний орган самоврядування, повноцінну систему управління та врегулювання соціальних, економічних, земельних, виробничих, побутових взаємовідносин всіх членів громади (Калініченко, 2021).

Отже, автор пропонує визначення сільської громади, не лише як об'єднання жителів на певній території, а як певну історично вибудовану систему з встановленими правилами, законами та життєвим устроєм, як повноцінну одиницю самоврядування з налагодженими економічними, соціальними, етнографічними, географічними зв'язками.

Вартим уваги підхід Т. Кравченко, який підсилює думку попереднього автора та зазначає, що самоорганізовані сільські жителі, які поділяють спільний життєвий простір, об'єднані прагненням, готовністю і реалізацією реальних дій до покращення свого економічного, соціального й екологічного становища це – сільська громада (Кравченко, 2017).

На думку вченого в основі якої лежить взаємодія на рівні громади за допомогою якої

жителі усвідомлюють спільні потреби та виробляють колективні дії для задоволення цих потреб (Кравченко, 2017).

Сільська громада є соціальним інститутом, який має головну особливість – влада належить всім жителям громади, а не певній особі чи групі осіб. Свою волю мешканці реалізують самостійно та доносять її через лідера громади, шляхом розв'язання всіх нагальних питань внутрішнього життя, – це головна ознака сільської громади (Калініченко, 2021).

Дане визначення підтверджує нашу думку, що сільська громада – це об'єднання жителів територією села чи селища з встановленим устроєм, налагодженою соціальною політикою, інфраструктурою, економікою, законодавчою владою тощо.

Глобальнішим та масштабнішим є термін сільська територіальна громада, яке об'єднує сільські громади, селища чи села.

З попередньою думкою погоджується Л. Дрогомирецька та підтверджує, що сільську громаду розглядають, як спільноту жителів села, які мають можливість впливати на розв'язання питань розвитку території, а сільська територіальна громада – це об'єднання жителів, сіл чи селищ, які виявляють ініціативу спільного розв'язання проблем громади з урахуванням особливостей території, інфраструктури, економічного розвитку, стану сільського господарства та культурних традицій (Дрогомирецька, 2018).

На законодавчому рівні, згідно зі Статтею 140. Конституції України, зміст поняття сільська територіальна громада розглядається як – добровільне об'єднання у сільську громаду жителі кількох сіл, що самостійно розв'язують питання місцевого значення в межах Конституції та законів України (Конституція України, 2020).

О. Попов вважає, що сільські територіальні громади – це самодостатній, самостійний, самоорганізований населений пункт зі сталим самоврядуванням, де управлінським органом є сільська рада, яка бере на себе зобов'язання управління сільськими територіями (Павлов, 2007).

Порівнюючи три різні поняття «сільська (земельна) громада», «сільська громада» та «сільська територіальна громада», на нашу думку, в ході еволюції й під впливом становлення демократичного державотворення та децентра-

лізації влади, кожне наступне поняття випливало з попереднього й змінювалося, вдосконалювалося – тим самим зберегло спільні риси так і набувало відмінні. Ми пропонуємо авторську порівняльну таблицю даних понять (Табл. 1).

В порівнянні даних понять ми прослідковуємо тенденцію впливу влади на село, сільську громаду та сільську територіальну громаду, тож важливою ланкою у державотворенні влади є місцеве самоврядування, а сільська територіальна громада є найбільш наближеною до сільського населення, де індикатором постає рівень розвитку місцевого самоврядування, що визначає ступінь активності, згуртованості, готовності сільських громадян прийти на поміч у суспільному житті й керуванні державою.

При підтримці державної політики сільського розвитку, відбувається зростання потенціалу сільських територіальних громад та їх адаптації до складних процесів децентралізації, перерозподілу ресурсів, контролю над земельними та природничими ресурсами сільської територіальної громади, розвитку сфер праці на селі та забезпеченням робочих місць (Бордіна, 2020).

Важливим є оцінка територіальною громадою власних потреб, яка є нині ключовою складовою виявлення, усвідомлення, визначення, пошук шляхів вирішення та прийняття відповідальних, ефективних, доцільних управлінських рішень щодо успішного врегулювання запиту, що сприятиме в подальшому розвитку територіальної громади (Лях, Спіріна, Лехолетова, 2022).

Розвиток села забезпечує зростання, підвищення ефективності сільської економіки, володіння фінансами, стабілізація чисельності населення і збільшення тривалості життя, повна і продуктивна зайнятість працездатного населення, підвищення рівня і якості життя в сільських територіальних громадах, раціональне використання і відтворення їх природно-ресурсного потенціалу, все це забезпечує сталий розвиток сільських територіальних громад, на думку М. Талавирі (Талавиря, 2016).

Авторами Ю. Шпильовою та М. Ільїною запропонована думка, що сільські жителі, які проживають на спільній території та об'єднанні загальним життєвим простором, схильні до самоорганізації, об'єднання, прагненням та готовністю до реальних дій щодо поліпшення економічного, соціального та екологічного ста-

Порівняльна таблиця понять

	Сільська (земельна) громад	Сільська громада	Сільська територіальна громада
За типом об'єднання	об'єднання сімейних домогосподарств, які мають у своїй власності орну землю та обробляють її;	об'єднання людей та їх домогосподарств котрі проживають на території одного села;	об'єднання жителів сіл чи селищ, об'єднаних певною територією;
За типом виявлення волі	волю народ проявляє самостійно;	свою волю громадяни реалізують самостійно, шляхом розв'язання всіх питань внутрішнього життя;	жителі самостійно вирішують питання місцевого значення в межах Конституції й законів України;
За мотивацією об'єднання	соціальне об'єднання система сусідських і родинних зв'язків, відносин, традицій;	об'єднанні прагненням, готовністю і реалізацією, реальними діями до покращення свого економічного, соціального й екологічного становища;	об'єднанні прагненням виявляти ініціативу спільного розв'язання проблем громади з урахуванням особливостей території, інфраструктури, економічного розвитку, стану сільського господарства та культурних традицій;
За формою самоврядування	початкова форма становлення сільського самоврядування;	повноцінна одиниця самоврядування;	самодостатній, самостійний, самоорганізований населений пункт із сталим самоврядуванням;
За типом керування	керуючою формою землекористування є обштина; влада сільської (земельної) громади належить – домогосподарю.	влада належить всім жителям громади, а не певній особі чи групі осіб, представником громадських інтересів є лідер з-поміж її членів.	керуючим органом є сільська рада, яка бере на себе зобов'язання управління сільськими територіями.

Авторська порівняльна таблиця понять «сільська (земельна) громада», «сільська громада», «сільська територіальна громада» на основі аналізу джерел (Бородіна, 2020; Бурдін, 2016; Дрогомирецька, 2018; Калініченко, 2021; Конституція України, 2020; Кравченко, 2015; Кравченко, 2023).

новища сільської територіальної громади в якій проживають, за реалізацію даного процесу відповідальним є лідер сільської громади з-поміж числа мешканців це – сільський розвиток на базі громад (Швець, Митяй, 2018).

На основі вивчення досвіду ЄС В. Колесников, визначає три моделі розвитку сільських територій: галузеву – вирівнювання доходів між усіма галузями регіону; перерозподільну – вирівнювання розвитку між сільськими та міськими територіями; територіальну – максимальне використання ресурсів регіону, впровадження несільськогосподарських галузей економіки та володіння доходами за допомогою пошуку нових джерел прибутку (Дрогомирецька, 2018).

Тим самим довів, що село не може існувати без допомоги сільської територіальної громади, що дає можливість мешканцям виходячи із ресурсів села сприяти його розвитку, тим самим допомогти подолати соціальну ізоляцію та, відповідно, отримати вільний доступ до розвитку. Тож, розвиток сільської територіальної громади буде залежати від правильності вибору напрямів розвитку та можливих шляхів додаткового фінансування залежно від їх особливостей.

М. Козак у своїй праці «Організаційно-економічний механізм розвитку сільських територій» виділяє першочергові завдання комплексного розвитку сільських територій є:

- підвищення привабливості щодо проживання на селі;
- створення в сільській місцевості господарських систем, що саморозвиваються, на підставі формування економічного обороту місцевих ресурсів у результаті;
- розвиток місцевого самоврядування для формування соціально організованого та відповідального громадянського суспільства на селі;
- створення ефективної міжсекторної взаємодії влади, агропромислового бізнесу та сільського суспільства;
- використання тісних взаємин між селом та містом, що становлять значний резерв у розвитку сільської економіки;
- підвищення конкурентоспроможності сільських територій (Козак, 2023).

Одним із важливих завдань розвитку села, на думку О. Швець та О. Митяй, є підвищення життєздатності сільської громади, яка залежить як

від матеріальних, так і нематеріальних чинників розвитку.

Задля реалізації даного завдання потрібно налагодити інфраструктуру сільської територіальної громади з метою підтримки економічної діяльності та життя самої громади. Визначити та розвивати чинники, які впливають на формування економіки сільської громади, наприклад: нова підприємницька діяльність, доступ громад до багатоканального фінансування, підвищення ефективності нинішнього сільськогосподарського виробництва та створення громадою нових промислових підприємств, робочих місць тощо. Створення конкурентоспроможної громади зі справедливою соціальною позицією та непохитними принципами екологічної відповідальності. Важливим залишається повноцінне функціонування соціальної системи сільської громади, а саме зростаючий рівень зайнятості сільського населення, працевлаштування, організація нових робочих місць та якості життя сільських мешканців (Швець, Митяй, 2018).

Однак, автори О. Швець О. Митяй, звертають увагу, що розвиток у сільських громадах залежить від таких важливих п'яти компонентів, зокрема: власності громади, місцевого лідерства, колективних дій, усвідомлення можливостей та мотивації (Швець, Митяй, 2018).

В свою чергу, дослідивши питання розвитку сільської територіальної громади, ми виділили наступні індикатори розвитку села:

- Рівень розвитку місцевого самоврядування.
- Згуртованість та активність мешканців.
- Ресурсність сіл територіальної громади.
- Життєздатність сіл територіальної громади.
- Готовність мешканців та місцевої влади до дій.

С. Пилипець, підтверджує нашу думку та стверджує, що в основі побудови ефективного механізму розвитку сільських територій повинні лежати як дієві засоби, вибудовані алгоритми, перевірені інструменти з досягнення поставлених цілей розвитку села, так і організаційно-управлінські механізми, врахування думок місцевих мешканців та поєднання інтересів й взаємодії громад, місцевого самоврядування, структур що господарюють та державних органів влади, що сприятиме активізації життєспроможності сільської територіальної громади та її розвитку і підтримки з досягнення

соціального добробуту, автор тим самим стверджує, що важливий саме комплексний підхід до розвитку сільської громади (Пилипець, 2022).

Відтак, комплексний підхід багато в чому визначає прискорений розвиток сільської територіальної громади, яка крім виконання виробничих та соціально-економічних функцій, повинна забезпечувати комплексну реалізацію суспільних соціальних благ, підвищувати рівень життя мешканців, організовувати нові робочі місця, підтримувати взаємодію з іншими громадами, підвищувати конкурентоспроможності, підтримувати інфраструктуру громади, розвивати етнічну культуру, історію та природні ресурси (Козак, 2023).

Тож, сільський розвиток на базі громад – це модель, в якій будь-які зміни, всіх найважливіших сфер життєдіяльності та їх цілеспрямований розвиток планується, аналізується, реалізується і контролюється жителями села за підтримки як місцевої влади, так і держави, де сільська громада виступає суб'єктом сільського розвитку (Лісман, 2017).

Цілеспрямована зміна мешканцями громади інституційних, соціальних, економічних, екологічних, демографічних, культурних, побутових та інших умов сільської громади, спрямованих на зростання рівня та якості життя населення, наділення їх правами власності користування, ефективного використання й контролю над локальними ресурсами це – сільський розвиток на базі громад (Лісман, 2017).

Таким чином, розвиток сільської територіальної громади – це одночасно процес активізації й колективної діяльності, а також результат колективної діяльності виражений у покращенні умов існування та життєспроможності громади (Лісман, 2017).

Висновки. Отже, поняття «сільська територіальна громада» пройшло складний та тривалий процес до становлення та розуміння даного терміну в тому вигляді який ми спостерігаємо сьогодні та інтегрувало в себе такі терміни як «сільська (земельна) громада» та «сільська громада».

Сільська територіальна громада – це об'єднання жителів кількох сіл чи селищ, які виявляють ініціативу спільного розв'язання проблем громади з урахуванням особливостей території, інфраструктури, економічного розвитку, стану сільського господарства та культурних традицій. Сільська територіальна громада

не можлива без постійного розвитку, життєздатності та конкурентоспроможності.

Розвиток сільської територіальної громади – це забезпечення зростання, стабільний розвиток всіх сфер громади, зростання економіки, підвищення рівня і якості життя мешканців у сільських територіальних громадах, раціональне використання наявного ресурсу, лише

в сукупності все це забезпечує сталий розвиток сільських територіальних громад.

Розвиток громади залежить від власності громади, наявного ресурсу, активності та вмотивованості місцевого лідерства, згуртованість мешканців та їх активізація, спільні соціальні колективні дії, усвідомлення можливостей та спільної мотивації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бородіна О. Убезпечення сільського способу життя: європейська політика, орієнтири для України. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 20–32. URL: http://www.eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2020/02/ekonomikaapk_2020_02_p_20_32.pdf
2. Бурдін М. Ю. Роль сільської громади як суб'єкта земельних відносин в українському державотворенні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 5. С. 109–115. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/823947e7-1db3-40ed-b83f-8253db0b858a/content>
3. Дрогомирецька Л. Ф. Сталий розвиток сільських територіальних громад: теоретичні аспекти. *Збалансоване природокористування*. 2018. № 3. С. 66–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2018_3_10
4. Калініченко В. В. Сільська (земельна) громада як елемент нематеріальної культурної спадщини: історична ретроспекція. *Культура України: збірник наукових праць*. 2021. № 71. С. 17–23. URL: <http://ku-khsac.in.ua/issue/view/14000>
5. Козак М. І. Організаційно-економічний механізм розвитку сільських територій. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. Т. 2, № 5. С. 291–296. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2023/02/2021-en-52-49.pdf>
6. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 26.05.2023).
7. Кравченко Т. А. Розвиток села за допомогою сільських громад: новації суспільної політики в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. № 1. С. 87–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2015_1_13
8. Лісман Т. А. Визначення сутності поняття «територіальна громада». *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2017. № 1. С. 289–295. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/5466/1/Стаття.%20Лісман.%20Визначення%20сутності%20поняття%20територіальна%20громада.pdf>
9. Лях Т., Спіріна Т., Лехолетова М. Методика оцінки власних потреб територіальної громади. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2022. № 1(50). С. 178–181. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41096/1/Liakh_Spirina_Lekholetova_2022.pdf
10. Мацюцький В. М. Земельно-передільна діяльність земельної громади лівобережної України (1922–1930 рр.). *Сучасна україністика : наукові парадигми мови, історії, філософії* : матеріали IV Міжнар. науково-практ. конф., м. Харків, 7 трав. 2023 р. Харків, 2014. С. 185–196. URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/12993/1/Мацюцький%20В.М.%20Земельно-передільна%20діяльність.PDF>
11. Павлов О. Сільська територіальна громада як складник політичної системи суспільства. *Політичний менеджмент*. 2007. № 3. С. 60–68. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8856/07-Pavlov.pdf?sequence=1>
12. Пилипець С. І. Засади формування організаційно-економічного механізму розвитку сільських територій. *Глобалізація та розвиток інноваційних систем: тенденції, виклики, перспективи* : Матеріали I Міжнар. науково-практ. конф., м. Харків, 3–4 листоп. 2022 р. Харків, 2022. С. 238–239. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/17003/1/3-4_konf_22-239-240.pdf
13. Талавиря М. Розвиток сільських територій на засадах сталості. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. Т. 2, № 1(47). С. 146–150. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/10743/1/РОЗВИТОК%20СІЛЬСЬКИХ%20ТЕРИТОРІЙ%20НА%20АСАДАХ%20СТАЛОСТІ.pdf>
14. Швець О., Митяй О. Розвиток села за допомогою сільських громад: новації суспільної політики в Україні. *Менеджмент ххі століття: проблеми і перспективи* : МАТЕРІАЛИ ВСЕУКР. НАУКОВО-ПРАКТ. КОНФ., м. Умань, 18–19 жовт. 2018 р. Умань, 2018. С. 251–253. URL: <https://mzedl.udau.edu.ua/assets/files/2020/zbirmik-men.21-zhovten-2018-v2.pdf#page=251>
15. Шпильова Ю., Ільїна М. Формування актив-орієнтованого підходу до розвитку територіальних громад. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. 2018. № 1-2(44). С. 63–67. URL: http://business-navigator.ks.ua/journals/2018/44_2_2018/12.pdf

REFERENCES:

1. Borodina, O. (2020). Ubezpechennia silskoho sposobu zhyttia: yevropeiska polityka, oryentyry dlia Ukrainy [Ensuring the rural way of life: European policy, guidelines for Ukraine]. *Ekonomika APK – Economy of agro-industrial complex*, 2, 20–32. Retrieved from http://www.eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2020/02/ekonomikaapk_2020_02_p_20_32.pdf [in Ukrainian].
2. Burdin, M. Iu. (2016). Rol silskoi hromady yak subiekta zemelnykh vidnosyn v ukrainskomu derzhavotvorenni [The role of the rural community as a subject of land relations in Ukrainian state formation]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific bulletin of public and private law*, 5, 109–115. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/823947e7-1db3-40ed-b83f-8253db0b858a/content> [in Ukrainian].
3. Drohomyretska, L. F. (2018). Stalyi rozvytok silskykh terytorialnykh hromad: teoretychni aspekty [Sustainable development of rural territorial communities: theoretical aspects]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia – Balanced nature management*, 3, 66–72. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2018_3_10 [in Ukrainian].
4. Kalinichenko, V. V. (2021). Silska (zemelna) hromada yak element nematerialnoi kulturnoi spadshchyny: istorychna retrospektsiia [Rural (land) community as an element of intangible cultural heritage: historical retrospection]. *Kultura Ukrainy – Culture of Ukraine*, 71, 17–23. Retrieved from <http://ku-khsac.in.ua/issue/view/14000> [in Ukrainian].
5. Kozak, M. I. (2021). Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm rozvytku silskykh terytorii [Organizational and economic mechanism of development of rural areas]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, 2(5), 291–296. Retrieved from <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2023/02/2021-en-52-49.pdf> [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy № 254k/96-vr/ (vid 28 cherv. 1996 roku) [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine No. 254k/96-vr]. (June 28 1996). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
7. Kravchenko, T. A. (2015). Rozvytok sela za dopomohoiu silskykh hromad: novatsii suspilnoi polityky v Ukraini. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration*, 1, 87–95. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2015_1_13 [in Ukrainian].
8. Lisman, T.A. (2017). Vyznachennia sutnosti poniattia «terytorialna hromada» [Defining the essence of the concept of "territorial community"]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy – Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine*, 1, 289–295. Retrieved from <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/5466/1/Стаття.%20Лісман.%20Визначення%20сутності%20поняття%20територіяльна%20громада.pdf> [in Ukrainian].
9. Liakh T., Spirina T., & Lekholetova, M. (2022). Metodyka otsinky vlasnykh potreb terytorialnoi hromady [Methodology for assessing the territorial community's own needs]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 1(50), 178–181. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41096/1/Liakh_Spirina_Lekholetova_2022.pdf [in Ukrainian].
10. Matsiutskyi, V.M. (2023). Zemelno-peredilna diialnist zemelnoi hromady livoberezhnoi Ukrainy (1922–1930 rr.) [Land redistribution activity of the land community of the left-bank Ukraine (1922–1930)]. *Suchasna ukrainistyka : naukovi paradyhmy movy, istorii, filosofii – Modern Ukrainian studies: scientific paradigms of language, history, philosophy* : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 185–196). Kharkiv. Retrieved from <http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/12993/1/Мацюцький%20В.М.%20Земельно-передільна%20діяльність.PDF> [in Ukrainian].
11. Pavlov, O. (2007). Silska terytorialna hromada yak skladnyk politychnoi systemy suspilstva [Rural territorial community as a component of the political system of society]. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 3, 60–68. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8856/07-Pavlov.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
12. Pylypets, S. I. (2022). Zasady formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu rozvytku silskykh terytorii [The principles of the formation of the organizational and economic mechanism for the development of rural areas]. *Hlobalizatsiia ta rozvytok innovatsiinykh system: tendentsii, vyklyky, perspektyvy – Globalization and development of innovative systems: trends, challenges, prospects* : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 238–239). Kharkiv. Retrieved from https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/17003/1/3-4_konf_22-239-240.pdf [in Ukrainian].
13. Talavyria, M. (2016). Rozvytok silskykh terytorii na zasadakh stalosti [Development of rural areas on the basis of sustainability]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 1(47), 146–150. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/10743/1/РОЗВИТОК%20СІЛЬСЬКИХ%20ТЕРИТОРІЙ%20НА%20АСАДАХ%20СТАЛІОСТІ.pdf> [in Ukrainian].
14. Shvets, O., & Mytai, O. (2018). Rozvytok sela za dopomohoiu silskykh hromad: novatsii suspilnoi polityky v Ukraini [Rural development with the help of rural communities: social policy innovations in Ukraine]. *Menedzhment khkhi stolittia: problemy i perspektyvy – Management of the 21st century: problems and prospects* : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 251–253). Uman. Retrieved from <https://mzedl.udau.edu.ua/assets/files/2020/zbirnik-men.21-zhovten-2018-v2.pdf#page=251> [in Ukrainian].

15. Shpylova, Yu., & Ilna, M. (2018). Formuvannia aktyv-orientovanoho pidkhodu do rozvytku terytorialnykh hromad [Formation of an asset-oriented approach to the development of territorial communities]. *Biznes-navihator – Business-navigator*, 1–2(44), 63–67. Retrieved from http://business-navigator.ks.ua/journals/2018/44_2_2018/12.pdf [in Ukrainian].

УДК 376.58: 316.723

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.17>

Наталія ПЕЧЕРИЦЯ

кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Шота Руставелі, 7, м. Харків, Україна, 61001

ORCID: 0000-0002-9219-2294

Валентина АНГОЛЕНКО

кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Шота Руставелі, 7, м. Харків, Україна, 61001

ORCID: 0000-0001-6673-4494

Бібліографічний опис статті: Печериця, Н. Анголенко, В. (2023). Основні напрями профілактики сучасних деструктивних молодіжних субкультурних рухів серед здобувачів освіти. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 122–126, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.17>

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРОФІЛАКТИКИ СУЧАСНИХ ДЕСТРУКТИВНИХ МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУРИНИХ РУХІВ СЕРЕД ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

У статті розкрито специфіку та особливості поширення сучасного деструктивного молодіжного субкультурного руху ПБК «Редан» на території України. Проаналізовано основні причини вступу молодого покоління до різноманітних рухів та субкультур з деструктивною поведінкою. Окреслено види осіб, що найчастіше вступають до деструктивних рухів. Охарактеризовані ознаки щодо приналежності до рухів ПБК «Редан» та «антиРедан». Визначено основні центри зборів цих субкультур та механізми утворення у віртуальному просторі. Виокремлюємо основні напрями профілактики деструктивних молодіжних субкультурних рухів серед здобувачів освіти, а саме: соціально-виховна робота із колективом здобувачів освіти; заходи превентивного напрямку з батьками неповнолітніх або їх законними представниками; залучення до соціально-виховних заходів фахівців із зовнішніх соціальних інституцій, зокрема ювенальної превенції та служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо. У напрямі роботи з батьками визначено основні поради з профілактики вступу здобувачів освіти до деструктивних субкультурних рухів, угруповань тощо. Окреслено перспективи подальшого дослідження у даному напрямі та особливостей профілактики деструктивних рухів серед здобувачів освіти.

Ключові слова: деструктивна поведінка, молодіжний рух, субкультура, профілактика, здобувачі освіти.

Nataliia PECHERYTSIA

PhD in Pedagogy, Lecturer at the Department of Social Work, Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy” of Kharkiv Regional Council, 7 Shota Rustaveli Lane, Kharkiv, Ukraine, 61001

ORCID: 0000-0002-9219-2294

Valentyna ANHOLENKO

PhD in Pedagogy, Lecturer at the Department of Social Work, Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy” of Kharkiv Regional Council, 7 Shota Rustaveli Lane, Kharkiv, Ukraine, 61001

ORCID: 0000-0001-6673-4494

To cite this article: Pecherytsia, N. Anholenko, V. (2023). Osnovni napriamy profilaktyky suchasnykh destruktivnykh molodizhnykh subkulturynykh rukhiv sered zdobuvachiv osvity [Main directions of prevention of current destructive youth subcultural movements among education seekers]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 122–126, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.17>

MAIN DIRECTIONS OF PREVENTION OF CURRENT DESTRUCTIVE YOUTH SUBCULTURAL MOVEMENTS AMONG EDUCATION SEEKERS

The article discloses the specifics and peculiarities of the spread of the modern destructive youth subcultural movement of the Redan PVC on the territory of Ukraine. The main reasons for the entry of the young generation into various movements and subcultures with destructive behavior are analyzed. The types of persons who most often engage in destructive movements are outlined. The signs of belonging to the «Redan» and «anti-Redan» PMC movements are characterized. The main meeting centers of these subcultures and the mechanisms of their formation in virtual space have been determined. We single out the main areas of prevention of destructive youth subcultural movements among education seekers, namely: social and educational work with the collective of education seekers; measures of preventive direction with parents of minors or their legal representatives; involvement of specialists from external social institutions in social and educational activities, in particular juvenile prevention and services for children, centers of social services for families, children and youth, etc. In the direction of work with parents, the main tips for prevention of education seekers joining destructive subcultural movements, groups, etc. have been defined. Prospects for further research in this area and features of prevention of destructive movements among students are outlined.

Key words: destructive behavior; youth movement, subculture, prevention, education seekers.

Актуальність проблеми. В нашій державі спостерігається активність поширення негативних молодіжних субкультурних рухів, що пов'язано з дестабілізаційними діями не лише на військовому фронті, але й на інформаційно-психологічному. В українському медіа просторі широких обертів набрав небезпечний субкультуриний рух, що носить таку аббревіатуру, як ПВК «Редан» він є штучно створений росією з метою «розхитати» внутрішню ситуацію в Україні із залучення молоді та підлітків. Новий деструктивний молодіжний рух пропагандує мову агресії та ненависті, спричиняє масові бійки, нищить громадське майно, вчиняє фізичні розправи тобто порушує закон, масового характеру. Даний рух так і не набув глобального поширення, оскільки було здійснено своєчасну профілактику в даному напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти розвитку молодіжних субкультуриних рухів як позитивного так і деструктивного спрямування досліджували: Є. Васильчук, В. Головенько, С. Гринько, М. Давидун, Т. Журавель, Л. Іванченко, І. Іванюк, В. Лютий, Т. Лях, О. Макарова, О. Моргунов, Т. Пашко, В. Сокурєнко, Т. Спіріна, О. Товканець, А. Тодосієнко, В. Удовенко, О. Чепенко, О. Чуйко, О. Швед, В. Янковець та інші.

Мета дослідження – проаналізувати основні напрями діяльності у ході профілактики негативних молодіжних субкультуриних рухів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кризові умови життя у яких наразі перебуває наша країна, створюють передумови, що підрастаюче покоління шукає різноманітні форми прояву власної соціальної активності, спілкування, самоствердження найчастіше через

віртуальний простір. Саме через безмежні можливості Інтернет середовища відбувається негативний вплив на свідомість, коло спілкування, поведінку ще не повною мірою сформованої особистості та вступ молодого покоління у різного роду субкультуриний простір.

Однією із ознак входження до негативного субкультурного простору є прояв деструктивної поведінки, що має на меті руйнівні дії особистості (вербальні чи практичні), які можуть бути спрямовані на себе або зовнішній світ. Загалом науковці Т. Журавель, Ю. Удовенко та інші виокремлюють два типи деструктивної поведінки особистості:

1. До першого типу відноситься зовнішньо деструктивна поведінка, цілі якої спрямовані на порушення соціальних норм прийнятих у суспільстві.

2. До другого типу належить внутрішньо деструктивна поведінка, спрямована на саморуйнацію та дезінтеграцію власної особистості (Журавель, 2022, с. 6–7).

Деструктивна поведінка особистості є надзвичайно небезпечною як для самої себе так і для суспільства в цілому. До основних проявів різного роду деструктивної поведінки відносяться: правопорушення, різноманітні залежності, нещасні випадки, входження до негативних молодіжних субкультур тощо.

Наукове визначення поняття «молодіжна субкультура» є достатньо різнобічним та широким з одного боку та водночас з іншого, досить дискусійним, оскільки пов'язано з різноманітністю поглядів науковців в залежності від предмета та методології дослідження даного феномену. В сучасному соціумі різноманітні молодіжні субкультурині рухи є особливою

частиною суспільної культури підростаючого покоління, вони виступають свого роду неформальним способом демонстрації власних поглядів, розширення кола спілкування, схвалення, підтримки, самореалізації тощо.

Дослідниця Х. Лозинська характеризує, що деструктивні молодіжні субкультури мають чітку лінію асоціальної поведінки та орієнтовані на застосування силових методів та зазвичай вони діють на політичні організації, що намагаються перетягнути їх на свій бік, політизуючи їхню діяльність через молоде покоління (Лозинська, 2022).

Науковець О. Могунов аналізує явище молодіжних субкультурних рухів як певного середовища формування девіантної поведінки особистості виокремлює наступні причини вступу молоді до різноманітних рухів та субкультур з деструктивною поведінкою: період певної вікової кризи; соціально-педагогічна занедбаність; складні життєві обставини в родині; складна соціально-економічна ситуація; брак уваги від батьків та підтримки; надмірне і неконтрольоване перебування в мережі Інтернет; невміння розпоряджатися своїм вільним часом; бездіяльність, відсутність хобі, змістовного дозвілля; потреба в самоствердженні та самореалізації, що проявляється у ході вступу до різного роду субкультур, молодіжних рухів тощо (Могунов, 2023, с. 185).

Значимо, що до осіб, які найчастіше вступають до деструктивних рухів, угруповань, субкультур належать: особи, що перебувають у стані психоемоційного стресу, неповнолітні, особи з низькою самооцінкою, потребою в самоствердженні, самовизнанні, відчужені, без чітких перспектив подальшого існування, шукачі «гострих відчуттів», особи у стані вікових криз, критичних чи переломних моментів в житті тощо.

Появу руху ПВК «Редан», що поширився в нашій державі у лютому 2023 року пов'язують з японським аніме «Hunter x Hunter» в якій діяла злочинна організація «Геней Редан», яку через емблему називали «Павуки». Кожен учасник цієї організації мав татуювання у вигляді павука зі своїм іменним номером. Учасники руху не асоціюють себе з приватною військовою компанією, хоча в назві присутня аббревіатура ПВК, для них ця приставка просто жарг. Проте існує гіпотеза, що на формування цієї

субкультури вплинуло військове угруповання ПВК «Вагнер» (Сокурєнко, 2023, с. 183).

У сучасному рухові ПВК «Редан» усі учасники мають символ павука з цифрою «4», оскільки в аніме грі під цим числом завжди були зрадники чи шпигуни. Це пов'язано з тим, що в японській культурі число «4» несе різноманітні неприємності. Таким чином учасники руху ПВК «Редан» передають свої деструктивні наміри. Важливо, що існує й інший молодіжний рух, такий як ПВК «антиРедан» – це опоненти руху ПВК «Редан», до якого входить так званий неформальний рух «ОФНИКИ» (підлітки 14 років), які обожають культ грубої сили і вважають за краще будь-які питання вирішувати силою та кулаками. Вони часто влаштовують бійки, а також провокують конфлікт на рівному місці з випадковими перехожими.

Існують певні ознаки щодо приналежності до двох означених угруповань. Для Анти-Редан характерний спеціальний одяг та свій сленг, жаргон. Тут мова йде про куртки з особливими нашивками (їх ще називають патчами) найчастіше фірми: Stone Island (на молодіжному сленгу – стонікі), Марарізі (напилення), кросівки фірми New Balance, спортивні футболки фірми Fred Perry. На марках цього одягу зображений лавровий вінок, також часто використовують одяг камуфляжного забарвлення. Для ПВК «Редан» характерна присутність символіки павука з цифрою «4», довге чорне волосся, картаті штани, темний одяг вільного крою (оверсайз).

Дослідниками визначено, що основними центрами зборів цих субкультур є: центральні площі, торгові центри, центральні частини міста тобто громадські місця, тобто місця з великим скупченням людей, щоб була можливість швидко вступити в перепалку з громадськістю. Сутички безпосередньо відбуваються саме між двома означеними рухами. Організатори створюють відповідні Telegram-канали та закликають молодих людей брати участь у масових бійках. Планують усе чітко: розподіл на групи, точки зборів кожної, обирають інформаторів, як на місцях так і Telegram-каналах.

Головну роль у процесі формування просоціальних ціннісних орієнтацій та поведінки, взаємодії з соціумом сучасного молодого покоління відіграє заклад освіти. У сучасних трансформаційних умовах заклади освіти виступають чинником соціального виховання де у процесі

освітньої діяльності маємо можливість попередити, скорегувати, обмежити чи нейтралізувати негативні соціальні прояви деструктивної поведінки здобувачів освіти. Важливою складовою якісної роботи закладів освіти у напрямі запобігання та поширення деструктивних явищ серед підростаючого покоління є своєчасна превентивна діяльність.

В ході аналізу доступної інформації щодо даних сучасних негативних деструктивних рухів, виокремлюємо наступні напрями профілактики:

1. Соціально-виховна робота із колективом здобувачів освіти за потреби проводиться індивідуальна робота.

2. Заходи превентивного напрямку з батьками неповнолітніх або їх законними представниками.

3. Залучення до соціально-виховних заходів фахівців із зовнішніх соціальних інституцій.

Розглянемо особливості цих напрямів профілактики більш детально: соціально-виховна робота з колективом повинна включати проведення класних, кураторських, виховних годин, виховні заходи з метою превенції небезпечного молодіжного руху. Важливо пояснити згубність і безперспективність деструктивної поведінки, підкріплюючи це фактами; допомогти їм зрозуміти ступінь ризику від деструктивної поведінки і невідворотної відповідальності за скоєне правопорушення. Важливо звернути увагу на зміни в поведінці, одяг, зачіску, колір волосся, татуювання тощо. Одним із важливих напрямів роботи є

залучення до наукової та суспільно-корисної діяльності (відвідування колективом здобувачів семінарів, конференцій, вебінарів тощо з означеної тематики).

У напрямі роботи з батьками неповнолітніх або їх законними представниками необхідно донести наступну інформацію, що їх дитина може належати до певного молодіжного руху та мати деструктивну поведінку, тому важливо дотримуватися таких порад:

Цікавтесь, куди ходить ваша дитина, як та з ким проводить час.

Бажано опанувати Інтернет-технології, мати власний акаунт і стати другом своїй дитині в соціальних мережах та аналізувати її профіль, захоплення, друзів.

Звертати увагу, які фото, відео переглядає, лайкає та поширює ваша дитина.

Цікавитися на які спільноти та Telegram-канали підписана ваша дитина.

Покажіть дитині, що вона вам небайдужа, що ви піклуєтесь про неї, проводьте спільно дозвілля.

Знайдіть сильні та позитивні сторони у своєї дитини та допомогти їй розвинути свою унікальність у соціально позитивному напрямі.

Наступний напрям профілактики: залучення до соціально-виховних заходів фахівців із зовнішніх соціальних інституцій. Метою залучення фахівців із зовнішніх соціальних інституцій (представників ювенальної превенції, представників служби у справах дітей, громадських організації тощо) є проведення соціально-виховних заходів з даної проблематики у закладах освіти та інформування про можливі наслідки та відповідальність деструктивної поведінки.

Висновки перспективи подальших досліджень. Отже, в умовах складних трансформаційних та військових подій, які відбуваються в українському суспільстві, беззаперечної актуальності набуває питання вивчення механізмів розповсюдження деструктивних форм поведінки молодого покоління та своєчасної профілактики цих рухів у молодіжному середовищі. Перспективи подальшого дослідження ґрунтуються на вивченні особливостей утворення та функціонування молодіжних деструктивних субкультурних рухів, розробці дієвого механізму профілактики даного явища та формування просоціальної активності підростаючого покоління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лозинська Х. Костюм молодіжних субкультур в Україні другої половини XX ст. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Львів. Вип. 22. URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/22/26.pdf
2. Моргунов О. Молодіжна субкультура як середовище формування девіантної поведінки підлітків. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 24 берез. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС. 2023. С. 184–186.
3. Профілактика деструктивної поведінки підлітків: навч. посіб. / Т. Журавель та ін. Київ : Видавництво ФО-П Буря О. Д., 2022. 144 с.

4. Сокурєнко В. «Рєдан» як новий агресивний напрям молодіжної субкультури. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 24 берез. 2023 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС. 2023. С. 182–184.

REFERENCES:

1. Lozynska Kh. Kostium molodizhnykh subkultur v ukraini druhoi polovyny KhKh st. Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv. Lviv. Vyp. 22. URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/22/26.pdf
2. Morhunov O. Molodizhna subkultura yak seredovyshe formuvannia deviantnoi povedinky pidlitkiv. *Psykhologichni ta pedahohichni problemy profesiinoi osvity ta patriotichnoho vykhovannia personalu systemy MVS Ukrainy* : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Vinnytsia, 24 berez. 2023 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, Nauk. park «Nauka ta bezpeka». Vinnytsia : KhNUVS. 2023. S. 184–186.
3. Profilaktyka destruktivnoi povedinky pidlitkiv: navch. posib. / T. Zhuravel ta in. Kyiv : Vydavnytstvo FO-P Buria O. D., 2022. 144 s.
4. Sokurenko V. «Redan» yak novyi ahresyvnyi napriam molodizhnoi subkultury. *Psykhologichni ta pedahohichni problemy profesiinoi osvity ta patriotichnoho vykhovannia personalu systemy MVS Ukrainy* : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Vinnytsia, 24 berez. 2023 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, Nauk. park «Nauka ta bezpeka». Vinnytsia : KhNUVS. 2023. S. 182–184.

УДК 378.14:37.013.42

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.18>

Микола ПІГОВСЬКИЙ

викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027

ORCID: 0000-0003-1972-0959

Бібліографічний опис статті: Піговський, М. (2023). Навчально-методичне забезпечення формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної сфери. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 127–131, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.18>

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

У статті розглянуто проблему формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної сфери, зокрема – навчально-методичного забезпечення означеного процесу. Вказано, що оскільки соціальна відповідальність фахівця із соціальної роботи відіграє важливу роль у налагодженні (а в умовах повномасштабної російської агресії в Україні – у збереженні) життя людей та його нормалізації, майбутній соціальний працівник повинен володіти цілим комплексом знань, умінь і навичок, які б допомогли йому у виконанні найрізноманітніших професійних завдань. Увагу приділено навчально-методичному забезпеченню освітнього компонента (навчальної дисципліни) «Соціальна відповідальність», яку вивчають студенти спеціальності 231 Соціальна робота на другому (магістерському) рівні вищої освіти в багатьох закладах України та закордоном. Обґрунтовано ідею про те, що програма цієї дисципліни повинна відображати як теоретичні, так і практичні аспекти різних видів соціальної відповідальності (особистості, громадянина, сім'янина, фахівця), що проявлятиметься у роботі з різними категоріями населення (людьми з інвалідністю; дітьми та молоддю; людьми літнього віку; учасниками бойових дій, демобілізованими і членами їх сімей; вимушено переміщеними особами; тими, хто проживає на деокупованих територіях та ін.). Автором запропоновано тематику лекційних і семінарських занять, перелік завдань для самостійної й індивідуальної роботи, список наукових та методичних джерел, якими можуть послуговуватися здобувачі освіти у процесі вивчення навчальної дисципліни «Соціальна відповідальність». Зазначено, що перспективним напрямом подальших досліджень в цій сфері є вивчення зарубіжних аналогів вітчизняних програм з метою запозичення передового досвіду формування соціально відповідальної поведінки фахівців соціальної сфери.

Ключові слова: соціальна відповідальність, майбутній фахівець, формування, навчально-методичне забезпечення, освітній компонент, навчальна дисципліна, програма.

Mykola PIHOVSKYI

Teacher of the Department of Special and Inclusive Education, Ternopil National Pedagogical Volodymyr Hnatiuk University, st. Maxim Krivonos, 2, Ternopil, Ukraine, 46027

ORCID: 0000-0003-1972-0959

To cite this article: Pihovskyi, M. (2023). Navchalno-metodychne zabezpechennia formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti u maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Educational and methodological support for the formation of social responsibility in future specialists in the social sphere]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 127–131, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.18>

EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT FORMATION OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE FUTURE SPECIALISTS OF THE SOCIAL SPHERE

The article examines the problem of forming social responsibility among future specialists in the social sphere, in particular, the educational and methodological support of the specified process. It is indicated that since the social responsibility of a specialist in social work plays an important role in establishing (and in the conditions of full-scale Russian aggression in Ukraine – in preserving) people's lives and its normalization, the future social worker must possess a whole set of knowledge, abilities and skills that would help him in the performance of a wide variety of professional tasks. Special attention is paid to educational and methodological provision of the educational discipline «Social responsibility», which is studied by students of the specialty 231 Social work at the second (master's) level of higher education in many institutions of Ukraine and abroad. It is based on the idea that the curriculum of this discipline should

reflect both theoretical and practical aspects of various types of social responsibility (individual, citizen, family member, specialist), which will be manifested in work with different categories of the population (people with disabilities; children and youth; elderly people; combatants, demobilized and their family members; forcibly displaced persons; those living in de-occupied territories, etc.). The author proposed topics for lectures and seminars, a list of tasks for independent and individual work, a list of scientific and methodical sources that students of education can use in the process of studying the educational discipline «Social Responsibility». It is noted that a promising direction of further research in this area is the study of foreign analogues of domestic programs with the aim of borrowing the best experience in the formation of socially responsible behavior of specialists in the social sphere.

Key words: social sphere, social responsibility, future specialist, formation, educational and methodological support, educational discipline, program.

Актуальність проблеми. У зв'язку з тривалим періодом виборювання Україною своєї незалежності, громадянське суспільство постало перед низкою викликів – політичних, економічних, соціальних. Подолання більшості з цих викликів передбачає безпосереднє чи опосередковане втручання фахівців із соціальної роботи чи соціальних педагогів (робота з особами з інвалідністю, людьми літнього віку, дітьми і молоддю, малозабезпеченими, безробітними, правопорушниками й злочинцями, вимушено переміщеними особами, жителями деокупованих територій, учасниками бойових дій та їх сім'ями і ін.). Ефективність такої роботи залежить від багатьох факторів. Насамперед, від наявності у фахівця необхідних знань, сформованості умінь, навичок та від здатності застосувати цей комплекс на практиці. Саме тому особливо важливим завданням професійної освіти у сфері соціальної роботи є підготовка кваліфікованого працівника, здатного попередити (подолати) потрапляння особи/групи в складні життєві обставини чи ситуації, розв'язати які важко/неможливо самостійно (Безпрозванна, 2012; Поліщук, 2022, с. 283).

Як відомо, освітній процес у закладі вищої освіти – це «інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості» (Положення, 2022). Метою освітнього процесу є підготовка фахівців з вищою освітою на рівні високих стандартів якості й забезпечення на цій основі конкурентоспроможності випускників на національному, європейському та світовому ринках праці (Рекомендації, 2018). Найважливішою умовою ефективності освітнього процесу є його навчально-методичне забез-

печення (Навчально-методичне забезпечення, 2017, с. 6–8).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні наукові дослідження різних аспектів навчально-методичного забезпечення процесу професійної підготовки спеціалістів – змісту (висвітлений в працях Н. Дец, О. Дубасенюк, С. Сисоева, Л. Риженко і ін.), особливостей для різних професійних галузей (розкриті в публікаціях О. Кухтяк, Н. Олексюк, Л. Сатановської, О. Шевчук і ін.), функцій (описані в роботах О. Жорнової, Н. Мачинської, Л. Непорожньої, О. Топчія та ін.), педагогічних умов (проаналізовано в дисертаційних дослідженнях О. Остапчук, Т. Сокол, М.-В. Савчин, П. Самойленко та ін.) на жаль не розкривають усіх можливостей його використання в процесі формування соціальної відповідальності у майбутніх соціальних працівників, соціальних педагогів та інших фахівців соціальної сфери.

Саме тому, **метою нашої статті** стало обґрунтування змісту та характеристика складових навчально-методичного забезпечення формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної сфери й виявлення шляхів його оптимізації. Реалізація означеної мети, на наш погляд, можлива при виконанні наступних завдань: схарактеризувати поняття «навчально-методичне забезпечення формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної сфери»; проаналізувати складові навчально-методичного забезпечення; дослідити зміст навчальної програми освітнього компонента (навчальної дисципліни) «Соціальна відповідальність»; виявити можливості оптимізації навчально-методичного забезпечення формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної сфери та визначити перспективи подальших досліджень означеного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі професійної підготовки майбутнього

фахівця соціальної сфери вагоме місце відводиться формуванню його професійної компетентності – базової характеристики діяльності спеціаліста, що включає змістовий (знання) і процесуальний (уміння) компоненти та має такі суттєві ознаки, як: мобільність знань, гнучкість методів професійної діяльності та критичність мислення. Професійна компетентність визначає рівень професіоналізму особистості (Вієвська, 2015, с. 21).

Серед показників особистісного компонента професійної компетентності, які в цілому характеризують особистість працівника в системі соціальної діяльності (соціальної та емоційної гнучкостей, самостійності) особливе місце належить соціальній відповідальності – здатності фахівця розуміти причини змін або їх протидії та усвідомлено ними управляти (приймати і реалізовувати альтернативні рішення (діяти) та відповідати за це). Ефективність формування професійної компетентності фахівця значною мірою залежить від навчально-методичного забезпечення цього процесу (Шевчук, 2013, с. 266).

Сукупність нормативних, навчально-методичних документів, контрольних матеріалів, які містять системний опис процесу формування соціальної відповідальності, що реалізується на практиці, призначені для формування у майбутніх фахівців соціальної сфери відповідних компетентностей, передбачених освітніми (освітньо-професійними, освітньо-науковими) програмами називається навчально-методичним забезпеченням формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної сфери (Рекомендації, 2018).

До навчально-методичного забезпечення відносяться: навчальні та робочі програми освітніх компонентів (навчальних дисциплін); критерії оцінювання результатів навчання; опорні конспекти лекцій; плани семінарів, практичних і лабораторних занять; навчально-методичне та організаційне забезпечення самостійної роботи студентів; навчально-методичне та організаційне забезпечення виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань (ІНДЗ); методичне забезпечення підсумкових контролів навчальних досягнень студента з навчальних дисциплін (включно з комплексними контрольними роботами); навчально-методичне забезпечення практик, курсових і кваліфікаційних робіт (Навчально-методичне забезпечення, 2017, с. 6–8).

Проаналізувавши досвід формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців у вітчизняних і закордонних закладах вищої освіти, нами було розроблено навчально-методичне забезпечення освітнього компонента «Соціальна відповідальність» для професійної підготовки здобувачів, що навчаються за освітньо-професійною програмою «Соціальне адміністрування у громаді» (спеціальність 231 Соціальна робота) другого (магістерського) рівня вищої освіти та здобувачів, що навчаються за іншими освітньо-професійними програмами (наприклад, «Логопедія. Спеціальна психологія» (спеціальність 016 Спеціальна освіта)) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Метою дисципліни «Соціальна відповідальність» є формування у здобувачів освіти фундаментальних знань теорії і практики соціальної відповідальності з позиції сучасних стандартів соціальної політики, набуття ними професійних компетенцій, що забезпечуватимуть формування та реалізацію їх соціально-відповідальної поведінки як у процесі професійної діяльності, так і у повсякденному житті (Піговський, 2022, с. 217; Поліщук, 2022, с. 285).

У першому розділі «Теоретичні основи соціальної відповідальності» програмою навчальної дисципліни «Соціальна відповідальність» передбачено детальний розгляд: змісту поняття «соціальна відповідальність»; структури (мотиваційного, когнітивного та поведінкового компонентів), рівнів (державного (регіонального, місцевого) і особистісного (групового)), функцій (сенсотворної, нормативно-регулюючої, перетворювальної) й типів сформованості соціальної відповідальності (соціально відповідального, соціально орієнтованого, соціально пасивного і асоціального). Також здобувачі освіти можуть ознайомитись із основними аспектами соціальної відповідальності особистості, її впливом на процеси соціального виховання й соціалізації та визначити її критерії і показники. При вивченні теми «Соціальна відповідальність особистості як громадянина» студенти знайомляться із значенням соціальної відповідальності громадянина у розвитку держави. Особлива увага при цьому звертається на прояви соціально відповідальної поведінки громадян України в час повномасштабної агресії росії. Здобувачі досліджують критерії й показники цього виду соціальної відповідальності.

Роль соціальної відповідальності членів сім'ї у налагодженні її позитивно спрямованої життєдіяльності студенти характеризують під час ознайомлення з темою «Соціальна відповідальність особистості як сім'янина» (Олексюк, 2022, с. 47–49, Піговський, 2022, с. 218–219).

У ході вивчення другого розділу програми «Соціальна відповідальність як особлива якість фахівця соціальної сфери» здобувачі продовжують знайомитись з: різними видами соціальної відповідальності фахівця соціальної сфери (неправовою (державною, громадянською, партійною, корпоративною, політичною, економічною, моральною, національною, релігійною, виробничою, сімейно-побутовою та ін.) і правовою (юридичною)); принципами (гуманізму, прозорості, підзвітності, поміркованості у прийнятті рішень, патріотизму, обов'язку, духовності, професійної компетентності, творчої спрямованості й працелюбності) та формами реалізації соціальної відповідальності (примусовою і добровільною). Вони характеризують критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, діяльнісно-практичний), їх показники та рівні (високий, середній, низький) сформованості соціальної відповідальності фахівця соціальної сфери. Особлива увага приділяється вивченню змісту і механізмів формування соціальної відповідальності у майбутнього фахівця соціальної сфери. Здобувачі досліджують об'єктивні і суб'єктивні умови, які визначають результативність процесу формування соціальної відповідальності та можливості його удосконалення (Піговський, 2022, с. 219; Сатановська, 2015, с. 66).

Зазначимо, що усе навчально-методичне забезпечення означеного освітнього компо-

нента – навчальна та робоча програми; силабуси; опорні конспекти лекцій; плани семінарських занять; навчально-методичне та організаційне забезпечення самостійної роботи студентів та виконання ІНДЗ; методичне забезпечення підсумкового контролю навчальних досягнень – представлене у системі MOODL, завдяки чому здобувачі освіти можуть в будь який зручний для них час вивчати навчальну дисципліну «Соціальна відповідальність».

Вважаємо, що оптимізувати усе навчально-методичне забезпечення процесу формування соціальної відповідальності у майбутнього фахівця соціальної сфери можна шляхом: розробки та видання навчально-методичних посібників, підручників, методичних матеріалів; використання творчого потенціалу викладачів, науковців в його удосконаленні; а також упродовження кращого світового досвіду забезпечення формування соціально відповідальної поведінки у майбутніх фахівців (Вієвська, 2015, с. 22; Шевчук, 2013, с. 267).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Досвід викладання дисципліни «Соціальна відповідальність» дозволяє вважати, що висока результативність навчання (середня успішність студентів – 100%, середня якість знань – 87%) була досягнута завдяки ґрунтовно розробленому навчально-методичному комплексу навчальної дисципліни, що включав навчальні та методичні матеріали для усіх видів освітньої діяльності здобувачів. У перспективі вважаємо за необхідне вивчення зарубіжних аналогів вітчизняних програм освітніх компонентів з метою запозичення передового досвіду формування соціально відповідальної поведінки майбутніх фахівців соціальної сфери.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпрозванна А. Формування соціальної відповідальності у студентів вищих навчальних закладів. 2012. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2012_1/visnuk_7.pdf (дата звернення: 20.05.2023).
2. Вієвська М. Г. Соціальна відповідальність сучасного фахівця як підґрунтя його продуктивної професійної діяльності. *Наука і освіта*. 2015. № 9. С. 19–24.
3. Навчально-методичне забезпечення освітніх компонентів : довідник / уклад. Н. М. Савельєва. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка. 2017. 80 с.
4. Олексюк Н. С. Формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної сфери як актуальна проблема. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія : Педагогіка. Соціальна робота) : науковий журнал* / [редкол.: В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Видавництво комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради. 2022. Вип. 1(6). С. 46–51. URL: https://journal.khnnra.edu.ua/index.php/njKhNA/issue/view/НЖХН_А1%286%292022/НЖХНА1%286%292022. (дата звернення: 22.05.2023).
5. Піговський М. М., Олексюк Н. С. Ящишак І. В. Роль соціальних відповідальності та компетентності працівника студентської служби університету в соціальній підтримці здобувача освіти. *Scientific foundations of pedagogy*

and education : collective monograph. International Science Group. Boston : Primedia eLaunch. 2022. P. 215–224. DOI 10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3

6. Поліщук В. А. Формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної роботи: системний підхід. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. Випуск 2(9). С. 281–288.

7. Положення про організацію освітнього процесу у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка. Наказ № 225-р. від 28.09.2021 р., протокол № 11 від 24.05.2022 р., уведене в дію наказом ректора № 105-р. від 24.05.2022 р. URL: https://tnpu.edu.ua/about/public_inform/upload/2022/Polozhennia_pro_orhanizatsiiu_osvitnoho_protseesu.pdf (дата звернення: 22.05.2023).

8. Рекомендації з навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін у закладах вищої освіти. Лист Міністерства освіти і науки України від 09.07.2018 № 1/9-43. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/61422/ (дата звернення: 20.05.2023).

9. Сатановська Л. Формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів освіти в умовах вищого навчального закладу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Педагогіка*. 2015. № 1. С. 65–70.

10. Шевчук О. С. Соціальна відповідальність як складова професійної підготовки майбутнього психолога. *Психологічні науки : збірник наукових праць*. 2013. Вип. 2. С. 264–268.

REFERENCES:

1. Bezprozvanna, A. (2012). Formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti u studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Formation of social responsibility among students of higher educational institutions]. Retrieved from: http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2012_1/visnuk_7.pdf [in Ukrainian].

2. Vievskaya, M. H. (2015). Sotsialna vidpovidalnist suchasnoho fakhivtsia yak pidgruntia yoho produktyvnoi profesiinoi diialnosti [Social responsibility of the future specialist as a basis for their productive professional activity]. *Nauka i osvita*, 9, 19–24. [in Ukrainian]

3. Navchalno-metodychne zabezpechennia osvitykh komponentiv : dovidnyk [Educational and methodological support of educational components: a guide for pedagogical and scientific-pedagogical workers] (2017). / uklad. N. M. Savelieva. Poltava : PNPu imeni V. H. Korolenka. 80 s. [in Ukrainian]

4. Oleksiuk, N. S. (2022). Formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti u maibutnykh fakhivtsiv sotsialnoi sfery yak aktualna problema [Formation of social responsibility of future social workers as an urgent problem]. *Naukovyi zhurnal Khortytskoi natsionalnoi akademii. (Serii: Pedahohika. Sotsialna robota) : nauk. zhurn. / [redkol.: V. V. Nechyporenko (holov. red.) ta in.]*. Zaporizhzhia : Vyd-vo komunalnoho zakladu vyshchoi osvity «Khortytska natsionalna navchalno-reabilitatsiina akademiia» Zaporizkoi oblasnoi rady. Vyp. 1(6). S. 46–51. Retrieved from: <https://journal.khnnra.edu.ua/index.php/njKhNA/issue/view/NZhKhNA1%286%292022/NZhKhNA1%286%292022> [in Ukrainian]

5. Pihovskiy, M. M., Oleksiuk, N.S. Yashchychak, I.V. (2022). Rol sotsialnoi vidpovidalnosti ta kompetentnosti pratsivnyka studentskoi sluzhby universytetu v sotsialnii pidtrymtsi zdobuvacha osvity [The role of social responsibility and competence of the university student service employee in the social support of the student]. Scientific foundations of pedagogy and education: collective monograph. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch. R. 215–224. DOI 10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3

6. Polishchuk, V. A. (2022). Formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti u maibutnykh fakhivtsiv sotsialnoi roboty: systemnyi pidkhid [Formation of social responsibility in future social work professionals: a systematic approach]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*. Vypusk 2 (9). S. 281–288. [in Ukrainian]

7. Polozhennia pro orhanizatsiiu osvitnoho protseesu u Ternopilskomu natsionalnomu pedahohichnomu universyteti imeni Volodymyra Hnatiuka [Regulations on the organisation of the educational process at Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University]. Nakaz № 225-r. vid 28.09.2021 r., protokol №11 vid 24.05.2022 r., uvedene v dii nakazom rektora № 105-r. vid 24.05.2022 r. Retrieved from: https://tnpu.edu.ua/about/public_inform/upload/2022/Polozhennia_pro_orhanizatsiiu_osvitnoho_protseesu.pdf [in Ukrainian]

8. Rekomendatsii z navchalno-metodychnoho zabezpechennia navchalnykh dystsyplin u zakladakh vyshchoi osvity [Recommendations on educational and methodological support of academic disciplines in higher education institutions]. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 09.07.2018 № 1/9-43. Retrieved from: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/61422/ [in Ukrainian]

9. Satanovska, L. (2015). Formuvannia profesiinoi vidpovidalnosti maibutnykh menedzheriv osvity v umovakh vyshchoho navchalnoho zakladu [Formation of professional responsibility of future managers of education in the conditions of higher educational institution]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii : Pedahohika*. № 1. S. 65–70. [in Ukrainian].

10. Shevchuk, O. S. (2013). Sotsialna vidpovidalnist yak skladova profesiinoi pidhotovky maibutnoho psykholoha [Social responsibility as a component of professional training of future psychologists]. *Psykhologichni nauky : zbirnyk naukovih prats*. Vyp. 2. S. 264–268. [in Ukrainian]

УДК 37.013.42

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.19>

Алла СЕНИК

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри психології та соціальної роботи, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, Тернопіль, Тернопільська область, Україна, 46009

ORCID: 0000-0002-6217-7464

Бібліографічний опис статті: Сеник, А. (2023). Нестандартні форми практичних занять у підготовці соціальних працівників. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 132–137, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.19>

НЕСТАНДАРТНІ ФОРМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ У ПІДГОТОВЦІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Стаття присвячена питанню підвищення якості навченості та рівня розвитку професійних компетентностей студентів за рахунок нестандартних форм практичних занять. Автор зазначає на особливостях використання традиційних та нетрадиційних форм практичних занять: щодо концептуальної основи практичних занять, то традиційні форми мають недоліки, що полягають у суб'єкт-об'єктній взаємодії в системі «викладач-здобувач вищої освіти», а також в ізоляції учасників від можливості активної комунікації. Нетрадиційні ж форми практичних занять в даному контексті мають переваги через суб'єкт-суб'єктивні позиції в системі «викладач-здобувач вищої освіти», можливість комунікативного інтерактивного діалогу між учасниками освітнього процесу; щодо змістовної частини, як традиційні, так і нетрадиційні форми практичних занять існують лише переваги, проте, нетрадиційні форми мають на меті не лише формування знань, вмінь та навичок, а й спрямовані на розвиток творчого потенціалу майбутнього соціального працівника; щодо організації навчального процесу – недоліками традиційних форм практичних занять вважають низький рівень самостійності, пасивна пізнавальна позиція здобувачів та відсутність можливості критично мислити. А от серед переваг нетрадиційних форм практичних занять акцент ставиться на більш глибокому вивченні навчального матеріалу; щодо діяльності викладача під час практичного заняття (управління процесом засвоєння матеріалу та діагностикою результатів) – під час використання традиційних форм практичних занять недоліками вважається слабкий зворотній зв'язок, а перевагами – передбачуваність та контрольованість результатами навчальної діяльності майбутніх соціальних працівників. І навпаки, перевагами у нетрадиційних формах практичних занять є активний зворотній зв'язок, а от недоліками вважаються труднощі у прогнозуванні та діагностиці результатів навчальної діяльності. У публікації наведено авторський приклад використання нетрадиційної форми практичного заняття під час вивчення питання значення соціальної та сенсорної інтеграції у житті людини.

Ключові слова: соціальний працівник, практичне заняття, соціальна інтеграція, сенсорні м'ячки, сенсорна інтеграція, тактильні відчуття.

Alla SENYK

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer at the Department of Psychology and Social Work, Western Ukrainian National University, Ukraine, 11 Lvivska Str. (WUNU Building 1), Ternopil, 46009, Ukraine

ORCID: 0000-0002-6217-7464

To cite this article: Senyk, A. (2023). Nestandardni formy praktychnykh zaniat u pidhotovtsi sotsialnykh pratsivnykiv [Non-standard forms of practical to take at the training of social practitioners]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 132–137, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.19>

NON-STANDARD FORMS OF PRACTICAL TO TAKE AT THE TRAINING OF SOCIAL PRACTITIONERS

The article is devoted to the issue of improving the quality of education and the level of development of students' professional competencies due to non-standard forms of practical classes. The author points out the peculiarities of the use of traditional and non-traditional forms of practical classes: with regard to the conceptual basis of practical classes, traditional forms have disadvantages, which consist in subject-object interaction in the "teacher-student of higher education" system, as well as in the isolation of participants from the possibility of active communication. Non-traditional forms of practical classes in this context have advantages due to subject-subjective positions in

the "teacher-student of higher education" system, the possibility of communicative interactive dialogue between participants in the educational process; regarding the content part, both traditional and non-traditional forms of practical classes have only advantages, however, non-traditional forms are aimed not only at the formation of knowledge, skills and abilities, but also at the development of the creative potential of the future social worker; regarding the organization of the educational process – the disadvantages of traditional forms of practical classes are considered to be a low level of independence, a passive cognitive position of students and the lack of an opportunity to think critically. But among the advantages of non-traditional forms of practical classes, the emphasis is on a deeper study of the educational material; regarding the activity of the teacher during the practical session (management of the process of assimilation of the material and diagnosis of the results) – when using traditional forms of practical sessions, weak feedback is considered a disadvantage, and predictability and controllability of the results of the educational activities of future social workers are considered advantages. Conversely, the advantages of non-traditional forms of practical classes are active feedback, while the disadvantages are difficulties in forecasting and diagnosing the results of educational activities. The publication provides an author's example of the use of a non-traditional form of practical training when studying the issue of the importance of social and sensory integration in human life.

Key words: *social worker, practical training, social integration, sensory balls, sensory integration, tactile sensations.*

Необхідність постійного вдосконалення системи вищої освіти обумовлена соціальними змінами, що відбуваються сьогодні в українському суспільстві. Питання підвищення якості навченості та рівня розвитку професійних компетентностей студентів були та залишаються пріоритетними в усі часи. Проте, в умовах сьогодення дедалі більшої актуальності набуває проблема професійної підготовки саме соціальних працівників. З приводу їх професійної підготовки спостерігаємо за періодичним оновленням системи вищої освіти та впровадження інноваційних педагогічних технологій у практику професійної підготовки фахівців соціальної сфери. Навчання майбутніх соціальних працівників слід розглядати як найважливішу умову інтелектуального, творчого та духовно-морального розвитку здобувачів вищої освіти. Саме розвиток стає дієвим аспектом педагогічного процесу у вищій школі, сутнісним, глибинним поняттям освітньої діяльності студентів.

Практичне заняття на сьогоднішній день є гнучкою формою організації професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. Воно включає різноманітний зміст теоретико-практичного матеріалу, відповідно до якого використовуються необхідні методи та прийоми навчання (Бенера, 2020). На практичному занятті організовується фронтальна, колективна та індивідуальна форми навчальної діяльності. Різні форми проведення практичних занять для майбутніх соціальних працівників не лише урізноманітнюють навчальний процес, а й викликають у здобувачів інтерес та задоволення від самого процесу пізнання.

Нетрадиційна форма практичного заняття – це одна з форм організації навчання студентів, що наближує навчальний процес до життя у реаль-

ній дійсності. Студенти спеціальності Соціальна робота охоче включаються до таких занять, адже у такій взаємодії виникає потреба у демонстрації не лише своїх знань, а й у використанні власної творчості під час прийняття важливих рішень (Водяна, 2016). За допомогою нетрадиційних форм практичних занять можна вирішити проблему диференціації навчання, організації самостійної пізнавальної діяльності здобувача, а також є можливість розробити та провести експеримент. Так, у дослідженні Н. Мирошніченко вказується, що підготовка майбутніх соціальних працівників до взаємодії з клієнтами в контексті питань інтеграції дітей-інвалідів в соціум має враховувати дві сторони: внутрішню – що базується на внутрішньо-особистісному рівні розвитку студентів як результат організованої діяльності, зовнішню – що передбачає розробку змісту і технологій підготовки майбутніх соціальних працівників до діяльності з питань інтеграції дітей з обмеженими можливостями в соціум (Мирошніченко, 2019).

Вивчаючи механізми підвищення якості підготовки соціальних працівників до інноваційної діяльності, І. Савельчук та О. Котикова пропонують оновити зміст, метод, засоби й форми навчання та вказують на необхідність збалансованості між аудиторною та поза аудиторною діяльністю для студентів. У якості розширення можливостей соціальної освіти вченими розглядається технологічність організаційних форм, що в умовах розвитку інформаційно-комунікативних технологій дозволять майбутнім фахівцям здійснювати окремі види соціальної роботи у дистанційному форматі (для зручності соціального супроводу різних категорій клієнтів) (Савельчук, Котикова, 2022). Ми погоджуємося з науковою думкою дослідниць

про те, що для отримання ефективних результатів доцільним є поєднання традиційних форм навчання з інноваційними, це спонукатиме до прояву творчості і самих здобувачів.

На використанні інноваційних форм навчання у своїх працях зазначає В. Поліщук. Для формування соціальної відповідальності майбутніх соціальних працівників вчена рекомендує використовувати такі форми, як діалогові лекції, інтегровані семінари, тренінги, прес-конференції, відео-конференції, онлайн та офлайн зустрічі з фахівцями (Поліщук, 2022).

Схожі ідеї знаходимо у працях Н. Кочубей, яка вважає, що стимулюванню інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників сприятимуть такі форми, як навчальні дискусії (групове обговорення), створення ситуацій пізнавальної новизни та ситуацій зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо) (Кочубей, 2022).

На основі аналізу сучасної наукової думки зазначимо на особливостях використання традиційних та нетрадиційних форм практичних занять:

– щодо концептуальної основи практичних занять, то традиційні форми мають недоліки, що полягають у суб'єкт-об'єктній взаємодії в системі «викладач-здобувач вищої освіти», а також в ізоляції учасників від можливості активної комунікації. Нетрадиційні ж форми практичних занять в даному контексті мають переваги через суб'єкт-суб'єктивні позиції в системі «викладач-здобувач вищої освіти», можливість комунікативного інтерактивного діалогу між учасниками освітнього процесу;

– щодо змістовної частини, як традиційні, так і нетрадиційні форми практичних занять існують лише переваги, проте, нетрадиційні форми мають на меті не лише формування знань, вмінь та навичок, а й спрямовані на розвиток творчого потенціалу майбутнього соціального працівника;

– щодо організації навчального процесу – недоліками традиційних форм практичних занять вважають низький рівень самостійності, пасивна пізнавальна позиція здобувачів та відсутність можливості критично мислити. А от серед переваг нетрадиційних форм практичних занять акцент ставиться на більш глибокому вивченні навчального матеріалу;

– щодо діяльності викладача під час практичного заняття (управління процесом засвоєння матеріалу та діагностикою результатів) – під час використання традиційних форм практичних занять недоліками вважається слабкий зворотній зв'язок, а перевагами – передбачуваність та контрольованість результатами навчальної діяльності майбутніх соціальних працівників. І навпаки, перевагами у нетрадиційних формах практичних занять є активний зворотній зв'язок, а от недоліками вважаються труднощі у прогнозуванні та діагностиці результатів навчальної діяльності.

Виходячи з вищевказаного, вважаємо, що у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників найбільш важливим є підготовка здобувачів до виконання різноманітних ролей під час професійної діяльності (Коляда, Кравченко, 2017). Саме тому практичні заняття, на нашу думку, мають відбуватися у нетрадиційних формах, з використанням різноманітного методичного інструментарію з метою формування у здобувачів вмінь оперувати ними, інтегрувати для ефективного надання соціальної допомоги клієнтам.

Наведемо приклад з особистого досвіду викладацької діяльності. Так, в освітньому компоненті «Вікова та педагогічна психологія» засвоєння теми «Психологія навчання і психологічні умови її оптимізації» передбачає формування наступних результатів навчання: розуміння основних психологічних особливостей для ефективного передачі наступникам соціокультурного досвіду за індивідуальних і групових форм навчання. В межах вивчення цієї теми можна запропонувати здобувачам детально розглянути питання про значення соціальної та сенсорної інтеграції у житті людини.

Демонстрація презентації може містити наступну інформацію: соціальна інтеграція – це процес нормального функціонування людської свідомості, що відбувається завдяки постійному надходженню інформації. Сенсорна інтеграція – це процес отримання та обробки інформації нервової системи від органів чуття. В межах надання соціально-психологічної підтримки клієнтам поняття порушення сенсорної інтеграції – означає стан, у якому мозок відчуває проблеми щодо отримання та реакції на ту інформацію, яка надходить від органів чуття (Зверева, 2012).

Порушення сенсорної інтеграції можуть впливати на слух, дотик чи смак людини. Наприклад, відомо, що в окремих випадках діти можуть не реагувати на спеку, холод або біль. Дорослі люди також відчувають негативні наслідки порушення сенсорної інтеграції, іноді вони можуть бути вкрай нервово-збудженими, дратівливими, тривожними, важко адаптуються до будь-яких правил через труднощі з концентрацією уваги. Для даної категорії дітей характерними ознаками є незграбність, неповоротність, складнощі з координацією руху. Діти з розладом сенсорної інтеграції можуть відчувати складнощі у процесі навчання.

По завершенні перегляду презентації здобувачам можна запропонувати розглянути розвиваючу гру «М'ячки сенсорні» та опрацювати декілька вправ. У комплекті HEGA може бути 10–12 м'ячиків з різною фактурою, а також планшетка-підказка, де різновид цих фактур дублюється. Ці м'ячки призначені для забезпечення розвитку мислення, фантазії, моторики, розмовної мови, сприяють розширенню світогляду, розвитку кмітливості, зміцненню фізичних сил, зняття емоційної напруги.

Наведемо приклади деяких вправ: «Знайди мене» – в цій вправі на початковому рівні використовуємо м'ячки, що кардинально відрізняються один від одного. Для початку – це три м'ячі: колючий, гладкий та пухнастий. Студенти отримують зразки м'ячиків та вивчають їх тактильно. У майбутній же професійній діяльності ретельно знайомимо дитину з кожним м'ячем: торкаємося його різними сторонами долоні, послідовно лівою та правою, можна торкатися до обличчя, щік тощо. При таких тактильних діях називаємо характеристики, що описують властивості даного м'яча, наприклад, пухнастий і т. д. Одним із завдань може бути спроба відшукати схожий на дотик елемент свого одягу або порівняти з предметами побуту тощо.

Після такого ретельного тактильного знайомства розмішуємо м'ячки в мішечок і пропонуємо дитині на дотик знайти конкретний м'ячик. Якщо дитині складно визначитися, пропонуємо оновити відчуття за допомогою планшетки-підказки.

При позитивних результатах рівень вправи поступово ускладнюється:

– можна виконувати завдання із заплющеними очима;

– можна збільшити кількість м'ячиків;
– грати лише однією рукою;
– грати рукою, складеною в кулак;
– грати без допомоги планшетки-підказки тощо.

Ще одна вправа «Ланцюжок дій». Активні види діяльності необхідні для дітей, які мають труднощі в саморегуляції, у керуванні власним збудженням. Такі діти часто ламають предмети, бігають, стрибають і можуть всидіти дома. Регулярні навантаження для нервової системи допоможуть їм заспокоїтись. Мета вправи полягає у почергових завданнях для дитини. Логічний ланцюжок може складатися з 2-3 завдань. Наприклад: візьми помаранчевий м'ячик і кинь його у відерце. Ускладнюємо вправу, додамо ще одну дію – перенеси відерце до вікна. Ускладнюємо завдання: коли несеш відерце до вікна, треба гарчати. Таким чином, задіяні процеси мислення, пам'яті та мовлення.

Щодо іншої вправ – «Хованки», то спектр дій досить широкий. Необхідно обрати м'ячик, який дитина шукатиме в коробці серед інших іграшок. Сам процес пошуку м'ячика – це запуск тактильних відчуттів – коли з багатьох іграшок потрібно відшукати конкретний м'яч. Ускладнювати вправу можна, додаючи кількість м'ячиків, які необхідно відшукати, а також кількість коробок з іграшками, серед яких ховаємо м'ячки.

Після ознайомлення здобувачів з вправами, пропонуємо кожному студенту розробити власний варіант роботи з м'ячками. Коли авторські вправи готові – студенти утворюють міні-групи з трьох осіб. Необхідно програти ситуацію дистанційної роботи соціального працівника з дитиною (три ролі: дитина, її матір та соціальний працівник).

По завершенні – триває обговорення.

Таким чином, проведення практичних занять за допомогою оригінальних прийомів, з використанням методичного матеріалу та його модифікація під час занять – це не заміна стандартних класичних форм, а пене їх доповнення, урізноманітнення, що в загальному плані підвищить інтерес та вдосконалив процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. У схемі нетрадиційних форм практичних занять відбувається розширення світогляду студентів (Шеплякова, 2020), наприклад, це воркшопи, заняття-експерименти, заняття-ігри, заняття-

конкурси, заняття-змагання, заняття-екскурсії, інтегровані заняття та заняття-конференції.

Отже, орієнтація сучасних закладів вищої освіти на гуманізацію навчального процесу освіти та різнобічний розвиток особистості майбутнього соціального працівника – є вкрай

необхідною в умовах сьогодення, тому перспективу подальших наукових пошуків вбачаємо у включенні до змісту практичних занять елементів наочності, що стануть корисними у подальшій професійній діяльності соціальних працівників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бенера В. С. Практична підготовка соціальних працівників у вищій школі республіки Польща : колективна монографія / В. С. Бенера, Ж. М. Шевченко. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2020. 436 с.
2. Водяна О. В. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до соціального супроводу сімей, в яких перебувають діти під опікою : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О. В. Водяна ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2016. 20 с.
3. Зверева І. Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [Алексеєнко Т. Ф. та ін.] ; за заг. ред. І. Д. Зверевої ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ін-т проблем виховання НАПН України [та ін.]. Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. 535 с.
4. Коляда Н. М., Кравченко О. О. Нормативні та прикладні аспекти забезпечення якості підготовки соціальних працівників. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2017. № 3/ С. 68–78.
5. Кочубей Н. Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з різними групами клієнтів: з досвіду роботи. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2(9). 2022. С. 262–21.
6. Мирошніченко Н. О. Професійна підготовка соціальних працівників до інтеграції дітей-інвалідів у соціум. *Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2019. С. 36–43.
7. Поліщук В. Формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної роботи: системний підхід. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. № 2(9). С. 281–288.
8. Савельчук І., Котикова О. Інновації як чинник якісних змін у соціальній роботі та соціальній освіті. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. № 2(9). С. 29–296.
9. Технології соціальної роботи : навч. посібник / уклад. Н. М. Коляда, Н. В. Левченко. Умань : Візаві, 2018. 338 с.
10. Шеплякова І. О. Воркшоп як інноваційна форма організації навчання майбутніх соціальних працівників. *Взаємозв'язок освіти, науки та виробництва – основа ефективного навчального процесу : матеріали конференції*. 2020. С. 266–269.

REFERENCES:

1. Benera, V. (2020). *Praktychna pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv u vyshchii shkoli respubliky Polshcha: kolektyvna monohrafiia* [Practical training of social workers in higher education in the Republic of Poland : collective monograph] / V. Ye. Benera, Zh. M. Shevchenko. Ternopil: FOP Palianytsia V. A., 436 s. [in Ukrainian].
2. Vodiana, O. (2016). *Profesiina pidhotovka maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv do sotsialnoho suprovodu simei, v yakykh перебувають діти під опікою: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: [Professional training of future social workers for social support of families with children under care]* 13.00.04 / O. V. Vodiana ; Ternop. nats. ped. un–t im. Volodymyra Hnatiuka. Ternopil, 20 s. [in Ukrainian].
3. Zvierieva, I. (2012). *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery* [Encyclopedia for specialists in the social sphere]. / [Aliexsieienko T. F. ta in.] ; za zah. red. I. D. Zvierievoi; M-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, In-t problem vykhovannia NAPN Ukrainy [ta in.]. Kyiv ; Simferopol: Universum, 535 s. [in Ukrainian].
4. Koliada, N., Kravchenko, O. (2017). *Normatyvni ta prykladni aspekty zabezpechennia yakosti pidhotovky sotsialnykh pratsivnykiv* [Normative and applied aspects of ensuring the quality of training of social workers. Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism]. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu*, № 3, S. 68–78. [in Ukrainian].
5. Kochubei, N. (2022). *Pidhotovka maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv do roboty z riznymy hrupamy kliientiv: z dosvidu roboty* [Training of future social workers to work with different groups of clients: from work experience. Social work and social education]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*. 2(9). S. 262–21. [in Ukrainian].
6. Myroshnichenko, N. (2019). *Profesiina pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv do intehtratsii ditei-invalidiv u sotsium* [Professional training of social workers for the integration of disabled children into society. Series 11. Social work. Social pedagogy]. *Seriia 11. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika*. S. 36–43. [in Ukrainian].
7. Polishchuk, V. (2022). *Formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti u maibutnykh fakhivtsiv sotsialnoi roboty: systemnyi pidkhid* [Formation of social responsibility in future specialists of social work: a systematic approach. Social work and social education]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*. 2(9). S. 281–288. [in Ukrainian].

8. Savelchuk, I., Kotykova, O. (2022). Innovatsii yak chynnyk yakisnykh zmin u sotsialnii roboti ta sotsialnii osviti [Innovation as a factor of qualitative changes in social work and social education. Social work and social education]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*. 2022. 2(9). S. 29–296. [in Ukrainian].
9. Tekhnolohii sotsialnoi roboty [Technologies of social work] : navch. posibnyk / uklad. N. M. Koliada, N. V. Levchenko. Uman : Vizavi, 2018. 338 s. [in Ukrainian].
10. Shepliakova, I. (2020). Vorkshop yak innovatsiina forma orhanizatsii navchannia maibutnikh sotsialnykh prat-sivnykiv [Workshop as an innovative form of organizing the training of future social workers. The relationship between education, science and production is the basis of an effective educational process: materials of the conference]. *Vzaiemoz-viazok osvity, nauky ta vyrobnytstva – osnova efektyvnoho navchalnoho protsesu* : materialy konferentsii. S. 266–269. [in Ukrainian].

УДК 364:159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.20>

Галина СКІПАЛЬСЬКА

Виконавча директорка МБФ «Українська фундація громадського здоров'я», директор представництва HealthRight International в Україні, аспірантка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-5215-5480

Бібліографічний опис статті: Скіпальська, Г. (2023). Модель надання психосоціальної підтримки жінкам, постраждалим від домашнього насильства, громадськими та благодійними організаціями. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 138–144, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.20>

**МОДЕЛЬ НАДАННЯ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ЖІНКАМ,
ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА,
ГРОМАДСЬКИМИ ТА БЛАГОДІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ**

У статті представлено модель надання психосоціальної підтримки жінкам, постраждалим від домашнього насильства, громадськими та благодійними організаціями, охарактеризовано основні її компоненти (клієнто-орієнтований компонент; змістовно-технологічний компонент; організаційно-фаховий компонент), наведено результати імплементації практичного впровадження. Від моменту повномасштабного вторгнення росії на територію України проблема насильства стала сьогоденною проблемою, з якою доводиться працювати великій кількості громадських та благодійних організацій. Аби здійснювати якісну роботу у сфері запобігання різним формам насильства, організації мають мати свій відпрацьований механізм, що допоможе забезпечити всі необхідні компоненти в межах своєї діяльності. Оскільки громадські та благодійні організації стали повноцінними надавачами соціальних послуг, то саме вони можуть бути тими, хто впроваджуватиме новий механізм роботи з жінками, постраждалими від домашнього насильства. Загалом запропонована модель може послугувати інструментом для реалізації питань захисту постраждалих осіб від домашнього насильства, насильства за ознакою статі, у тому числі, захисту жінок. Така модель дозволяє враховувати різні аспекти, що сприяють наданню якісних соціальних послуг, захищають інтереси жінки, дозволяють застосовувати інноваційні методи роботи, тим самим, забезпечуючи державним органам влади частину роботи з такими групами клієнтів. Запропонована модель надання психосоціальної підтримки жінкам, постраждалим від домашнього насильства, громадськими та благодійними організаціями є ефективною та перспективною в сфері соціальної роботи з жінками, постраждалими від домашнього насильства.

Ключові слова: домашнє насильство, жінки, постраждали від домашнього насильства, громадські та благодійні організації, психосоціальна підтримка; клієнто-орієнтований компонент; змістовно-технологічний компонент; організаційно-фаховий компонент.

Halyna SKIPALSKA

Executive Director of the Ukrainian Foundation for Public Health, Country Director in Ukraine of HealthRight International, PHD student of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education Borys Grinchenko Kyiv University, I. Shamo Boulevard, 18/2, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-5215-5480

To cite this article: Skipalska, H. (2023). Model nadannia psykhosotsialnoi pidtrymky zhinkam, postrazhdalym vid domashnoho nasylstva, hromadskymy ta blahodiinymy orhanizatsiiamy [Model of providing psychosocial support to women victims of domestic violence by public and charity organizations]. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 138–144, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.20>

MODEL OF PROVIDING PSYCHOSOCIAL SUPPORT TO WOMEN VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE BY PUBLIC AND CHARITY ORGANIZATIONS

The article presents a model of providing psychosocial support to women victims of domestic violence by public and charitable organizations, characterizes its main components (client-oriented component; content-technological component; organizational-professional component), and provides practical implementation results. Each component represents its content, which describes its fullness, complexity, and quality. For each separate component, the specialist can offer a high-quality algorithm for social services to persons affected by domestic violence.

From the moment of Russia's full-scale invasion of Ukraine, the problem of violence has become a present-day problem that many public and charitable organizations have to deal with. To carry out high-quality work in the field of prevention of various forms of violence, relevant organizations must have their own proven mechanism that will help ensure all necessary components within the scope of their activities. Since public and charitable organizations have become full-fledged providers of social services, they can be the ones who will implement a new mechanism for working with women affected by domestic violence. In general, the proposed model can serve as a tool for implementing issues of protection of victims from domestic violence and gender-based violence, including the protection of women. The proposed model allows to take into account various aspects that contribute to the provision of quality social services, protect the interests of women, and will enable the application of innovations in work methods, thereby providing state authorities with part of the work with such groups of clients, at the same time it is effective and promising in the field of social work with women victims of domestic violence.

Key words: domestic violence, women affected by domestic violence, public and charitable organizations, social and psychological support, client-oriented component, content-technological component, organizational and professional component.

Постановка проблеми. Проблематика домашнього насильства є глобальною темою в розрізі суспільних питань, які розглядаються, як на державному рівні, так і в секторі громадянського суспільства задля подолання наслідків, а особливо, задля профілактики такому явищу.

Варто зауважити, що в контексті воєнного періоду українська держава зіштовхнулася з глобальними проблемами, які вже мають наслідки і з якими державні органи влади почали боротися, розглядати та запроваджувати план дій на вирішення тих, чи інших питань – від національної безпеки до соціального захисту громадян. Відповідно з урахуванням воєнного стану тема насильства, зокрема, домашнього насильства та насильства за ознакою статі, набуває ще більшого розголосу та в суспільному дискурсі потребує негайних дій щодо захисту постраждалих осіб, надання їм психосоціальної підтримки та забезпечення їм гарантій у подальшій стабільності щодо свого життя. Така підтримка ґрунтується не тільки на наданні стандартних послуг, така підтримка враховує індивідуальні особливості індивіда, специфіку ситуації та водночас надання спеціалізованих послуг, що можуть надавати окремі спеціалізовані заклади, які працюють із жінками, постраждалими від домашнього насильства. Відповідно постає питання в аналізі діяльності громадських та благодійних організацій, які можуть забезпечувати відповідні послуги таким особам, а також діяти за відповідною моделлю

надання психосоціальної підтримки жінкам, постраждалим від домашнього насильства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уже довгі роки українські науковці Васильченко О., Жовніренко П., Кабаченко Н., Кікоть О., Кравченко Р., Мигович І., Паливода Л., Сидоренко О., Сідельнік Л., Черкашина Т. та інші доводять спроможність громадських та благодійних організацій здійснювати свою діяльність на рівні з державними інституціями. Якщо розглядати соціальну підтримку в широкому значенні, то науковці неодноразово наголошують на потребі розширювати спектр надання послуг із можливістю громадським організаціям брати участь в державному соціальному замовленні, як тих, хто повноцінно може закуповувати соціальні послуги та на професійному рівні здійснювати соціальну роботу із жінками, постраждалими від домашнього насильства. Водночас Звонар В. та Новіков Б. вбачають перспективи активізації діяльності громадських організацій щодо надання підтримки жінкам, постраждалим від домашнього насильства [1; 2; 4].

Науковці розглядали, власне, підходи до надання соціальних послуг громадськими організаціями. Вони вказували на те, що організації громадянського суспільства (далі – ОГС) постають тим осередком суспільства, який може повноцінно забезпечувати підтримку клієнтам соціальної роботи, зокрема, тим, хто постраждав від домашнього насильства, а особливо, жінкам. Тому зміст та організаційні засади

соціальної підтримки постраждалим від домашнього насильства стали набувати значущого характеру в соціальній сфері, де основна увага приділена змістовності, що відтворює певний алгоритм роботи із жінками та допомагає сформулювати відповідну комплексну модель щодо надання їм соціально-психологічної допомоги.

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні основних компонентів моделі надання психосоціальної підтримки жінкам, постраждалим від домашнього насильства, громадськими та благодійними організаціями.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж аналізувати діяльність громадських та благодійних організацій, вкажемо переваги роботи державних організацій, аби не применшувати їхню значущість у наданні соціальної допомоги та підтримки тим, хто постраждав від домашнього насильства. Найхарактернішою ознакою державного сектору є їхня можливість реалізувати соціальну роботу в межах усього спектру надання соціальних послуг, послуговуючись, державним стандартам. Їхня значущість може також полягати і в застосуванні інноваційних підходів, розробці нових стратегій розвитку, програм по роботі із клієнтами. Але для таких організацій часто не вистачає досвіду, фахівців та спроможності і ресурсів. Власне, за таких умов, і виникає питання взаємодії з неурядовими організаціями (далі – НУО), які можуть сприяти певним змінам, а головне, перейняти частину соціальної роботи із жінками, постраждалими від домашнього насильства, залучити додаткові ресурси.

Досліджуючи можливість громадських та благодійних організацій надавати соціальну підтримку жінкам, постраждалим від домашнього насильства, варто виділити сильні та слабкі сторони ОГС в наданні відповідних послуг. Але, власне, із урахуванням вищезазначеного виділимо спочатку слабкі сторони, які інколи провокують перешкоди в повноцінному здійсненні своєї діяльності громадськими організаціями, а це: відсутнє повноцінне довготривале, в тому числі, державне фінансування; якщо таке фінансування наявне, то воно надається лише обмеженому колу клієнтів (наприклад, людям з інвалідністю, військовослужбовцям тощо); також у громадських організаціях є певні обмеження переліку послуг, які вони можуть надавати, в теперішніх умовах часто перевага надається лише гуманітарному

складнику, що власне обмежує доступ до надання таких послуг; обмеження наявності інструкцій до надання відповідної підтримки; звичайно, що між ОГС існує конкурентність, що також може провокувати певні перепони в окремих видах роботи з клієнтом; обмежена участь на ринку соціальних послуг; нечіткі умови ліцензування професійної діяльності. Відповідно таких слабких сторін, які було виділено у нашому дослідженні, ми можемо зазначити, що громадські та благодійні організації потребують окремого алгоритму напрацювання задля того, щоб дійсно повноцінно брати участь у соціальному замовленні та забезпечувати психосоціальну підтримку жінкам, постраждалим від домашнього насильства.

Але водночас зауважимо, що такі організації мають і низку переваг, що виражаються насамперед в самокерованості та мобільності. Важливо підкреслити, що надання допомоги та, власне, її отримання відбувається на добровільній основі. У цьому контексті можемо говорити, що до громадського сектору набагато більше довіри серед отримувачів соціальних послуг відповідно кількості клієнтів у громадських організацій перевищує кількість клієнтів у державному секторі, що забезпечується наближеністю до клієнта. Важливо виділити й те, що громадські та благодійні організації можуть нарівні з державними організаціями здійснювати оцінку потреб клієнта, де з'являється більше можливостей враховувати інтереси та потреби клієнтів, враховуються специфічні функції при наданні соціально-психологічної підтримки, відбувається швидке реагування на різноманітні зміни. Громадські організації забезпечують також можливість надання робочих місць для фахівців та спеціалістів, які, можливо, не змогли реалізовуватися в державному секторі. Велика перевага громадських та благодійних організацій в тому, що вони мають збільшене фінансування, яке здійснюється за допомогою міжнародних донорів. Вони мають більше можливостей для реалізації проектів, які будуть спрямовані на запобігання та протидію домашньому насильству та насильству за ознакою статі. Важливо також зауважити, що громадські організації доволі гнучкі до інклюзивних процесів і водночас як ми вже зазначали у нашій статті, мають можливість брати участь у державному замовленні.

Відповідно зазначених сильних та слабких сторін організацій громадянського суспільства

має бути сформована повноцінна та ефективна система соціального захисту, а це, зі свого боку, передбачає наявність та повноцінне функціонування закладів соціального захисту, розподіл соціальних послуг на місцях, який закріплений на законодавчому рівні, надання виплат та пільг у межах створеної системи, надання можливості ОГС бути надавачем соціальних послуг тощо.

Дієвий механізм полягає в створенні моделі надання соціальних послуг постраждалим від домашнього насильства, де стандартна модель соціального захисту, що базується на непрозорих різноманітних пільгах і неефективних соціальних грошових виплатах, перейде до сучасної, економічно обґрунтованої моделі надання соціальних послуг.

У контексті дисертаційного дослідження щодо соціальної підтримки громадськими та благодійними організаціями жінок, постраждалих від домашнього насильства доведено, що громадські та благодійні організації є потенційними надавачами соціальних послуг у здійсненні соціальної підтримки жінкам та можуть брати участь в механізмі соціального замовлення та державному, місцевому фінансуванні. Водночас визначено структуру та зміст громадських та благодійних організацій у здійсненні та наданні соціальної підтримки постраждалим жінкам. Така структура передбачає розробку та апробацію комплексної моделі надання психосоціальної підтримки жінкам, постраждалим від домашнього насильства, громадськими та благодійними організаціями, яка містить три основні компоненти: клієнто-орієнтований компонент, організаційно-фаховий, змістовно-технологічний.

Послугуючись даною моделлю, ОГС зможуть вибудувати чіткіший механізм діяльності організації щодо протидії та запобіганню домашньому насильству, в тому числі, насильству за ознакою статі. Особливо дієвою така модель може стати при роботі з жінками, які постраждали від домашнього насильства.

Відповідно виділимо кожен окремий компонент із представленими результатами емпіричного дослідження щодо результатів практичної імплементації розробленої в рамках дисертаційної роботи комплексної моделі надання психосоціальної підтримки жінкам, постраждалим від домашнього насильства.

Клієнто-орієнтований компонент є першим компонентом нашої моделі, адже він забезпе-

чує не просто налагодження контакту з жінкою, але й дозволяє побудувати довірливі стосунки з постраждалою задля подальшої роботи з нею. І, власне, від перших етапів і позитивної взаємодії буде формуватися ефективність надання соціальної підтримки.

Клієнто-орієнтований компонент – він передбачає доступність та своєчасність надання соціальних послуг, їх якість та гнучкість. Обов'язковим у цьому компоненті є врахування індивідуальних потреб клієнток при наданні послуг, а також задоволеність клієнток отриманою допомогою.

Результати проведеного емпіричного аналізу свідчать, що клієнто-орієнтований компонент моделі був реалізований на належному рівні. Доступність було перевірено через широкий спектр способів залучення жінок до отримання послуг психосоціального змісту. Крім того, доступність чітко виражається в міжвідомчій взаємодії з різними суб'єктами (правоохоронними органами, медиками, освітянами, представниками органів місцевого самоврядування, зокрема, сільських старост тощо), які дотичні до надання соціальної допомоги жінкам, постраждалим від домашнього насильства.

Своєчасність є важливим складником при наданні підтримки жінкам, постраждалим від домашнього насильства. Найбільшою проблемою за цим компонентом було виявлено те, що жінки зволікають зі зверненнями до надавачів послуг і дуже часто звертаються з великим запізненням. Це пов'язано насамперед із суб'єктивними чинниками, які виражаються у важкому психоемоційному стані жінки та загалом із тими життєвими обставинами, в яких перебувала жінка. Якщо ґрунтуватися на результатах дослідження, то для реалізації компоненту своєчасність перешкод немає, скоріше власні та особисті переживання жінки призводять до несвоєчасного звернення, чим відсутністю в організації такої можливості.

Характеризуючи сильні сторони громадських та благодійних організацій, ми зауважували, що однією з переваг організацій є застосування індивідуального підходу до кожного окремого клієнта. Так, працюючи з жінками, постраждалими від домашнього насильства та апробовуючи нашу модель ми тільки підтвердили це припущення. Адже саме громадські та благодійні організації мають більше

ресурсів для врахування всіх потреб жінки, зі свого боку, вони можуть швидко й адаптуватися до використання нового методу чи технології. Громадські та благодійні організації є гнучкими у роботі з жінками, постраждалими від домашнього насильства.

При здійсненні та наданні соціальної підтримки жінкам варто звертати на якість надання послуги. У рамках пілотованої моделі компонент якості соціальних послуг був реалізований на високому рівні, про що свідчать результати опитування клієнток неурядових організацій (жінками високо оцінено ставлення співробітників; чітка та зрозуміла мова під час вирішення проблемної ситуації, зручність та відчуття безпеки при отриманні послуг). Середня оцінка за кожним із вказаних індикаторів перевищує 4,8 бали за 5-бальною шкалою. Найбільш характерно, що відображає якісний показник – це можливість зворотного зв'язку між клієнтом та фахівцем, оцінка роботи фахівця, який працював з особою.

Також непрямым свідченням належної якості послуг НУО та високого рівня задоволеності клієнток вказаними послугами є розподіл відповідей клієнток на запитання щодо того, що варто було б покращити в роботі організації. 81% опитаних жінок зазначили, що їх усе влаштовує, а також, що можливо, щось можна покращити, але вони не можуть сказати, що саме. Тобто 4 із 5 клієнток не бачать у діяльності НУО жодних проблем/аспектів, які потребують вирішення/покращення. Решта респонденток зазвичай вказували на незначні точкові вдосконалення, які не суттєво вплинуть на роботу НУО. Відповідно, жодна з опитаних жінок не вказала на суттєві труднощі/проблеми, з якими вони зіткнулася в ході отримання послуг.

Змістовно-технологічний компонент передбачає можливості в реалізації всіх необхідних умов захисту жінок, постраждалих від домашнього насильства. Оскільки саме громадські та благодійні організації мають більше можливостей брати участь в грантових заявках відповідно в них є більше шансів забезпечити технологічність надання допомоги своїм клієнтам. Водночас розроблені програми в громадських організаціях спрямовані здебільшого на індивідуальність випадку, та містять практичні методи та технології з урахуванням попереднього досвіду та досвіду міжнародних колег.

Змістовно-технологічний компонент у громадських та благодійних організаціях забезпечується кваліфікованими кадрами, які відбираються ще на початкових етапах роботи, тому якість такого забезпечення є очевидним чинником. Відповідно цей компонент передбачає змістовність, організаційність, технологічність у наданні соціальних послуг жінкам, постраждалим від домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Зауважимо, що згідно відповідей експертів щодо змістовного компоненту соціальної роботи із жінками, постраждалими від насильства, в Україні існує певний розрив між реальною практикою надання послуг та її нормативно-правовим забезпеченням. З одного боку, в Україні у сфері протидії домашньому та гендерно-зумовленому насильству діє кілька потужних міжнародних донорів та цілий пул національних/регіональних організацій, які мають належний потенціал (організаційний, кадровий тощо) та значний досвід роботи із постраждалими жінками із застосуванням найвищих міжнародних стандартів і кращих світових практик. З іншого боку, громадські організації, які працюють у сфері протидії насильству зіштовхуються з низкою перепон в національному законодавстві. Адже нині сфера соціальних послуг працює відповідно державним стандартам, які адаптують скоріше не клієнта, а саму послугу. Представникам громадських організацій, які забезпечують ринок надання соціальних послуг часто доводиться адаптувати чинні державні стандарти до конкретного клієнта, у нашому випадку, до жінок, постраждалих від домашнього насильства. Відповідно фахівці НУО зобов'язані дотримуватися у своїй діяльності основних вимог національного законодавства, включаючи чинні державні стандарти та принципи надання соціальних послуг. Водночас не порушуючи основних норм вітчизняного законодавства, вони мають змогу більш гнучко підходити до надання соціальних послуг у кожному конкретному випадку, адаптувати чинні нормативно-правові вимоги, поєднуючи їх із міжнародними стандартами та кращими практиками.

Організаційний компонент передбачає тісно взаємодію із суб'єктами, які мають здійснювати заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на місцевому рівні. Виходячи з отриманих

відповідей, переважна більшість спеціалістів НУО свідчить про наявне партнерство із представниками влади (міська, сільська селищна рада, місцеві управління освіти, місцеві управління охорони здоров'я, Служба у справах дітей тощо) і Національною поліцією. Це партнерство оцінюється респондентами позитивно або здебільшого позитивно, а саме: отримано 88% позитивних оцінок щодо взаємодії з органами місцевого самоврядування, 86% – Службами у справах дітей, 85% – місцевими органами охорони здоров'я, 80% – Нацполіцією, 76% – місцевими управліннями освіти. Основними формами взаємодії НУО із зазначеними юридичними суб'єктами є перенаправлення, проведення спільних заходів, наприклад, візитів до постраждалих, інспектування родин, у яких є високий ризик насильства, забезпечення дієвого кейс-менеджменту тощо.

Технологічність соціальної роботи з жінками, постраждалими від насильства передбачає певний стандартний перелік соціальних послуг та прийомів соціальної роботи, який пропонується клієнткам. У рамках даного компоненту моделі має забезпечуватися надання клієнткам наступного переліку послуг: діагностика; оцінювання ризиків; кризове та екстрене втручання; здійснення оцінки потреб; складання плану дій; надання комплексної допомоги (консультації, надання притулку, соціальна та реабілітаційна підтримка, соціально-медична, соціально-правова, соціально-побутова, інформаційна тощо); соціальний супровід; психологічна допомога. Згідно результатів опитування клієнток та співробітників громадських організацій всі вищепераховані послуги забезпечуються в повній мірі, зокрема, у наданні широкого комплексу соціальних послуг, орієнтованих не лише на вирішення проблеми насильства й подолання його наслідків, а й на покращення життєвої ситуації клієнток, загалом, застосуванні різноманітних форм роботи як безпосередньо із постраждалими жінками, так і з іншими членами родини (зокрема, дітьми).

Організаційно-фаховий компонент є третім компонентом моделі. Вказаний компонент містить такі складові, як належне ресурсне забезпечення організацій та достатній рівень професійності персоналу, який надає соціальні послуги клієнткам, постраждалим від насильства, також

передбачає наявність державного замовлення, або участь в соціальному замовленні на надання соціальних послуг. Організаційно-фахове забезпечення полягає у формуванні кадрового потенціалу організації, її організаційної структури, можливості організації здійснювати відповідну діяльність з урахування майбутніх перспектив у питаннях захисту своїх клієнтів. Водночас фаховість полягає й у застосуванні управлінських методів роботи з фахівцями та спеціалістами організацій. Кожна організація має вибудовувати свій шабел професіоналізму, аби бути надавачем соціальних послуг з питань домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Реалізація організаційно-фахового компоненту також здійснена успішно. Вона відображається в забезпеченні належної кваліфікації персоналу, чіткому визначенні алгоритму роботи з кожною окремою жінкою. Зокрема, в опитаних організаціях функціональні обов'язки детально прописані в їхніх угодах (82%); у проходженні навчання з питань надання соціальних послуг особам, постраждалим від домашнього насильства (96%); у проведенні постійної супервізії між спеціалістами (91%).

Ресурсність громадських та благодійних організацій представлено через потужну ресурсну базу, як ствердили опитуванні (96%), хоча 43% з них хотіли би розширити перелік послуг (наприклад, організація кризових кімнат, або шелтерів, надання гуманітарної допомоги, запровадження додаткових послуг для дітей, впровадження групових форм роботи з жінками тощо), щоб більш повно задовольняти потреби клієнток. Водночас таке суттєве розширення спектру та обсягу допомоги з боку НУО неможливе без забезпечення організацій додаткових умов, а саме: приміщеннями, фахівцями, матеріально-технічними ресурсами, збільшенням фінансування.

Акцент у відповідях респондентів був на активному розвитку механізму соціальному замовлення та/або інших форм державного фінансування. Опитані експерти вважають, що соціальне замовлення нині є єдиним можливим механізмом фінансування надання соціальних послуг за бюджетні кошти. Водночас стверджується, що практичний досвід у цьому спектрі поки є дещо обмеженим в українському суспільстві відповідно виділяють низку чинників,

котрі цьому перешкоджають: недооцінка представниками місцевої влади важливості надання соціальних послуг на рівні громади та пріоритетизацію інших завдань в рамках обмежених за обсягом місцевих бюджетів; практична імплементація механізму соціального замовлення потребує істотних організаційних зусиль від представників місцевої влади на кожному із етапів; надмірна забюрократизованість та досить складна процедура звітності; несприйняття представниками органів місцевого самоврядування проблеми домашнього насильства як першочергової в громаді.

Результати опитування, як самих клієнтів, так і співробітників НУО, свідчать про те, що реалізація вказаних складових моделі у комплексі сприяла ефективності соціальної роботи з клієнтками, покращенню їхньої життєвої ситуації завдяки отриманим послугам. Важливою перевагою досліджуваної моделі є комплексний характер підтримки, яка забезпечується неурядовими організаціями для своїх клієнток з числа жінок, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Висновок. Відповідно охарактеризованим та впровадженим компонентам моделі психосоціальної підтримки жінок, постраждалих від домашнього насильства громадськими та благодійними організаціями можемо стверджувати, що неурядові організації можуть повноцінно долучатися до механізму надання соціальних послуг на рівні з державою, у тому числі, в межах місцевих громад. Впровадження такої моделі дозволить організаціям комплексно здійснювати роботу з жінками, постраждалими від домашнього насильства, брати участь в механізмі соціального замовлення, працювати з жінкою, як на індивідуальному рівні, так і долучати її до групових методів роботи та посилювати свою спроможність на рівні місцевих органів самоврядування. За допомогою такої моделі можна покращити ефективність соціальної роботи з клієнтками, які постраждали від домашнього насильства водночас покращувати та змінювати їхньої життєвої ситуації з посилом на позитивні зміни завдяки отриманим послугам та, найважливіше, здійсненні комплексної соціальної підтримки та допомоги жінкам, постраждалим від домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Розвиток недержавних організацій соціальної сфери / Р.Кравченко, Н. Кабаченко, О. Васильченко. *Соціальна робота в Україні: перші кроки* / ред. В. Полтавець. К. : Видавничий дім «KM Academia», 2000. 130–144.
2. Скіпальська Г. Б., Лях Т. Л., Клішевич Н. А. Жінки, які постраждали від насильства, як об'єкт соціальної роботи. *Ввічливість. Humanitas*, 2021. (5). С. 82–89.
3. Скіпальська Г. Б. Партнерство громадських та державних організацій у наданні соціальних послуг постраждалим від гендерно-зумовленого насильства в Україні. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери* : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (10 листопада 2022 р., м. Ніжин) / за заг. ред. О. В. Лісовця та С. О. Борисюк. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2022. С. 84–87.
4. Черкашина Т. О. Недержавні громадські організації як суб'єкт надання соціальної допомоги населенню [Non-governmental public organizations as a subject of providing social assistance to the population]. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право* : збірник наукових праць. 2010. № 2(6). С. 89–94.

REFERENCES:

1. Kravchenko, R., Kabachenko, N., Vasylychenko, O. (2000). Rozvytok nederzhavnykh orhanizatsii sotsialnoi sfery [Development of non-governmental organizations of the social sphere]. *Sotsialna robota v Ukraini: pershi kroky – Social work in Ukraine: first steps*. K. : Vydavnychiy dim «KM Academia», 130–144 [in Ukrainian].
2. Skipalska, H., Liakh, T. (2021) Zhinky, yaki postrazhdaly vid domashnoho nasylystva, yak ob'iekt sotsialnoi roboty [Women survivors of domestic violence as objects of social work]. *Vvichlyvist. Humanitas – Politeness. Humanitas*, 5, 82–89 [in Ukrainian].
3. Skipalska, H. (2022). Partnerstvo hromadskykh ta derzhavnykh orhanizatsii u nadanni sotsialnykh posluh postrazhdalym vid genderno-zumovlenoho nasylystva v Ukraini [Partnership of public and state organizations in providing social services to victims of gender-based violence in Ukraine]. O. V. Lisovtsia ta S. O. Borysiuk (Eds.), *Partnerska vzaiemodiia u systemi instytutiv sotsialnoi sfery – Partner interaction in the system of institutions of the social sphere* : zbirnyk materialiv IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, (pp. 84–87). Nizhyn : Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholia [in Ukrainian].
4. Cherkashyna, T. (2010). Nederzhavni hromadski orhanizatsii yak subiekt nadannia sotsialnoi dopomohy naselenniu. *Visnyk NTUU «KPI». Politohiia. Sotsiologiia. Pravo – Politylogy. Sociology. Right* : zbirnyk naukovykh prats. № 2(6), 89–94 [in Ukrainian].

УДК 364-787.84

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.21>

Тетяна СПІРИНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Анастасія БОДНЯ

магістр спеціальності 231 Соціальна робота кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0006-9558-9015

Бібліографічний опис статті: Спірина, Т., Бодня, А. (2023). Кейс-менеджмент у роботі з вразливими групами населення. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 145–150, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.21>

КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТ У РОБОТІ З ВРАЗЛИВИМИ ГРУПАМИ НАСЕЛЕННЯ

Наразі соціальна робота є вагомим інструментом надання соціальних послуг соціально вразливим групам населення у територіальній громаді. Кейс-менеджмент спрямований на розв'язання, психосоціальних, міжособистісних проблемних питань через безпосередню взаємодію між соціальним працівником і отримувачем соціальних послуг. Соціальний працівник здійснює індивідуальне консультування, психосоціальну підтримку, допомагаючи вразливим групам населення долати складні життєві обставини й покращувати якість особистого життя.

Кейс-менеджмент у територіальній громаді є важливим інструментом для вирішення соціальних проблем та поліпшення якості життя її мешканців. Він сприяє індивідуальному підходу, координації соціальних послуг та ресурсів, соціальній підтримці та консультуванню отримувачів послуг, моніторингу та оцінці результатів, тим самим, забезпечуючи соціальну інтеграцію, позитивну та проактивну адаптацію, самореалізацію членів територіальної громади. Також, необхідно наголосити, що його ефективність та якість забезпечує кейс-менеджер.

У статті визначено етапи кейс-менеджменту, як алгоритму дій від первинного контакту з отримувачем соціальних послуг до вирішення його проблеми та окреслено ключові принципи роботи кейс-менеджера: індивідуальний підхід, врахування індивідуальних потреб отримувача послуг при наданні соціальних послуг, орієнтація на його сильні сторони, партнерські стосунки між кейс-менеджером та отримувачем послуг, підхід «людина в оточенні», командна робота, самовдосконалення. Також автори акцентують увагу на ключових моделях кейс-менеджменту: мультидисциплінарна (координацію роботи членів команди здійснює соціальний працівник), трансдисциплінарна (лише один член команди фахівців підтримує прямий зв'язок із отримувачем соціальних послуг, враховуючи думку колег) та міждисциплінарна (інтегруються зусилля усіх фахівців у процесі вирішення ключових питань).

Кейс-менеджмент забезпечує доступ отримувача соціальних послуг до ресурсів відповідно до його індивідуальних потреб задля захисту прав та особистих інтересів, покращення якості життєдіяльності. Ключовим завданням кейс-менеджменту є розвиток особистісного потенціалу та підвищення спроможності отримувача соціальних послуг вирішувати самостійно проблемні питання.

Ключові слова: кейс-менеджмент, територіальна громада, кейс-менеджер, соціальний працівник, вразливі групи населення.

Tetiana SPIRINA

PhD in Education, Associate Professor, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Anastasiia BODNIA

Master of Specialty 231 Social Work at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0006-9558-9015

To cite this article: Spirina, T., Bodnia, A. (2023). Keys-menedzhment u roboti z vrazlyvymy hrupamy naselennya [Case management in working with vulnerable population groups]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 145–150, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.21>

CASE MANAGEMENT IN WORKING WITH VULNERABLE POPULATION GROUPS

Currently, social work is an important tool for providing social services to socially vulnerable population groups in the territorial community. Case management is aimed at solving psychosocial and interpersonal problems through direct interaction between a social worker and a recipient of social services. A social worker provides individual counseling and psychosocial support, helping vulnerable groups of the population overcome difficult life circumstances and improve the quality of personal life.

Case management in the territorial community is an important tool for solving social problems and improving the quality of life of its residents. It promotes an individual approach, coordination of social services and resources, social support and counseling of service recipients, monitoring and evaluation of results, thereby ensuring social integration, positive and proactive adaptation, self-realization of members of the territorial community. Also, it should be emphasized that its effectiveness and quality is provided by the case manager.

The article defines the stages of case management, as an algorithm of actions from the initial contact with the recipient of social services to solving his problem, and outlines the key principles of the case manager's work: an individual approach, taking into account the individual needs of the recipient of services when providing social services, focusing on his strengths, partnership between the case manager and the recipient of services, the «person in the environment» approach, teamwork, self-improvement. The authors also focus on key models of case management: multidisciplinary (coordination of the work of team members is carried out by a social worker), transdisciplinary (only one member of the team of specialists maintains direct contact with the recipient of social services, taking into account the opinion of colleagues) and interdisciplinary (the efforts of all specialists are integrated in the process of solving key issues).

Case management ensures the access of the recipient of social services to resources in accordance with his individual needs for the protection of rights and personal interests, improvement of the quality of life. The key task of case management is the development of personal potential and increasing the ability of the recipient of social services to independently solve problematic issues.

Key words: case management, territorial community, case manager, social worker, vulnerable population groups.

Постановка проблеми. Як інструмент надання соціальних послуг вразливим групам населення, соціальна робота набуває значущої актуальності та заслуговує особливої уваги. Сучасні політичні, економічні, соціокультурні проблеми ставлять під загрозу якість життя людей і вимагають регулярного та систематичного підходу щодо їх вирішення. Одним з ефективних інструментів, який використовується для соціальної підтримки вразливих груп населення є кейс-менеджмент (Артеменко, 2014).

Кейс-менеджмент спрямований на вирішення соціально-психологічних, міжособис-

тисних питань, що вимагають обговорення, вирішення через безпосередню взаємодію між соціальним працівником та отримувачем соціальних послуг. Варто зазначити, що метод також передбачає оцінку індивідуальних потреб отримувача соціальних послуг, з метою підвищення якості соціальних послуг та забезпечення його необхідною індивідуальною підтримкою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кейс-менеджмент як сучасний інструмент соціальної роботи з безробітними в Україні вивчали О. Нартюк, О. Тополь; необхідність фахової підтримки внутрішньо переміщених осіб

з використанням методу кейс-менеджменту обґрунтовували В. Багрій, А. Галай, М. Куркчи, О. Савчук; сутність кейс-менеджменту як методу соціальної роботи в процесі підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери досліджувала Ю. Тодорцева; кейс-менеджмент як технологію інклюзивного підприємництва розглядала А. Жуковська; використання кейс-менеджменту у командній роботі обґрунтовує Г. Бевз; міждисциплінарній взаємодії у наданні інтегрованих соціальних послуг у територіальній громаді приділяли свою увагу такі науковці, як: Т. Лях, Т. Спіріна.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності кейс-менеджменту як методу соціальної роботи у **професійній** діяльності фахівців соціальної сфери з вразливими групами населення.

Виклад основного матеріалу. Кейс-менеджмент забезпечує доступ отримувача соціальних послуг до ресурсів відповідно до його індивідуальних потреб задля захисту прав та особистих інтересів, покращення якості життєдіяльності. Ключовим завданням кейс-менеджменту є розвиток особистісного потенціалу та підвищення спроможності отримувача соціальних послуг вирішувати самостійно проблемні питання. Тож, саме на отримувача покладається відповідальність за досягнення результатів та наслідки прийнятих рішень.

Американський дослідник Д. Мокслей, вивчаючи метод кейс-менеджменту, визначив ключові чинники, які окреслюють необхідність його використання в практичній соціальній роботі: наявність великої кількості отримувачів послуг, які потребують комплексних соціальних послуг у територіальній громаді з метою підвищення соціального добробуту вразливих груп населення; реформування системи догляду за дітьми у найкращих інтересах дитини, визнання пріоритету сімейного виховання та розвитку соціальних послуг у територіальній громаді; визнання необхідності соціальної підтримки, яку надають сім'я, друзі та колеги (Standarts, 2013).

D Gursansky також зазначає, що кейс-менеджмент необхідно використовувати у роботі з тими отримувачами соціальних послуг, які мають множинні проблеми (Gursansky, 2003).

Соціальний працівник здійснює індивідуальне консультування, психосоціальну підтримку, допомагаючи вразливим групам

населення долати складні життєві обставини й покращувати якість особистого життя (Роз'яснення, 2019). Він вивчає та аналізує соціальні проблеми у територіальній громаді, виявляє потреби, розробляє програми та впроваджує соціальні ініціативи задля вирішення соціальних проблем (Кейс-менеджмент, 2015).

Варто зазначити, що кейс-менеджмент має чітко визначений алгоритм: від виявлення потреб отримувача соціальних послуг до вирішення його проблеми. Це процес, який передбачає послідовність певних етапів: входження в контакт; оцінка потреб отримувача соціальних послуг; визначення цілей, розробка ефективного плану спільно з отримувачем соціальних послуг; інтервенція/втручання; моніторинг та оцінка; оновлення плану дій, відповідно до актуальних потреб отримувача соціальних послуг; завершення, тобто план виконано та потреби, виявлені на стадії оцінки, задоволені.

Важливо зазначити, що до здійснення кейс-менеджменту необхідно залучати мешканців територіальної громади та представників громадськості задля забезпечення їх участі у прийнятті управлінських рішень та контролю за реалізацією інтервенцій. Також кейс-менеджмент забезпечує інтегрований підхід до вирішення проблем територіальної громади й допомагає забезпечити індивідуальні потреби та соціальну підтримку сімей з дітьми, людей похилого віку, внутрішньо переміщених осіб тощо.

Варто наголосити, що кейс-менеджмент застосовується з різними вразливими групами отримувачів соціальних послуг. Тому, відповідно до їх стану та проблеми, обирається та чи інша модель кейс-менеджменту, як от (Лях, Рогожинська, Спіріна, 2020):

- мультидисциплінарна – як менеджер ведення конкретного випадку, соціальний працівник координує роботу членів команди;
- трансдисциплінарна – лише один член команди фахівців підтримує прямий зв'язок з отримувачем послуги, враховуючи думку членів команди;
- міждисциплінарна – інтегрує зусилля фахівців команди у процесі вирішення ключових питань, також у отримувача послуги є можливість брати участь, як повноцінний партнер команди, у зустрічах фахівців.

Кейс-менеджмент у територіальній громаді є важливим інструментом для вирішення

соціальних проблем та поліпшення якості життя її мешканців. Він сприяє індивідуальному підходу, координації соціальних послуг та ресурсів, соціальній підтримці та консультуванню отримувачів послуг, моніторингу та оцінці результатів, тим самим, забезпечуючи соціальну інтеграцію, позитивну та проактивну адаптацію, самореалізацію членів територіальної громади. Також, необхідно наголосити, що його ефективність та якість забезпечує кейс-менеджер.

Кейс-менеджер є тим координатором, який у разі необхідності може перенаправити отримувача послуг до відповідного фахівця. Професійна діяльність кейс-менеджера має також і експертний характер, адже передбачає оцінку потреб отримувача соціальних послуг, планування та моніторинг діяльності. Тому, на наш погляд, саме професійна мобільність, як необхідна якість кейс-менеджера, має допомагати швидко реагувати у непередбачуваних ситуаціях та у комплексному вирішенні проблем, з якими звертається отримувач послуг.

Кейс-менеджери можуть працювати з людьми, які мають проблеми зі здоров'ям, з сім'ями з дітьми, особами, які опинились у складних життєвих обставинах через різні причини (домашнє насильство, складне матеріальне становище, проблеми у родині тощо), з ветеранами та військовослужбовцями, вимушено переміщеними особами (Савченко, 2018). У кожній конкретній ситуації кейс-менеджер використовує індивідуальний підхід, звертаючи увагу на особливості отримувача соціальних послуг, принципи діяльності, можливості й ресурси надавача послуг та заохочує його до проактивної життєвої позиції.

Отже, можемо визначити ключові принципи роботи кейс-менеджера (Артеменко, 2014):

- індивідуальний підхід – кожен випадок є унікальним, залучення отримувача соціальних послуг (можливо членів сім'ї) до складання плану роботи щодо вирішення проблеми;
- орієнтація послуг на отримувача – визначення необхідних послуг, відповідно до індивідуальних потреб отримувача соціальних послуг;
- орієнтація на сильні сторони отримувача – фахівець орієнтується на сильні сторони отримувача соціальних послуг, як от: особистісні риси, попередній досвід, цінності, найближче оточення;

- партнерські стосунки – відповідальність за результат роботи та наслідки прийнятих рішень розподіляється між отримувачем послуг та фахівцем;

- підхід «людина в оточенні» – індивідуальний досвід отримувача послуг впливає на його взаємостосунки з соціальним оточенням і не може розглядатися окремо від загальної ситуації;

- командна робота – взаємодія з різними організаціями та фахівцями, залученими до надання соціальних послуг у межах конкретного випадку;

- компетентність – самовдосконалення й підвищення кваліфікації щодо роботи із вразливими групами населення (Лехолетова, Лях, Файдюк, 2022).

І. Артеменко зазначає, що підготовка майбутніх менеджерів соціальної роботи має бути спрямована на: оволодіння загальними навичками соціального працівника; дотримання морально-етичних норм та правил; опанування інструментарієм кейс-менеджменту (консультування, складання карти отримувача послуг, плану співпраці, переадресація, супровід) (Артеменко, 2014).

Важливою складовою роботи кейс-менеджерів є використання інформаційно-комунікаційних технологій, оскільки це сприяє принципово новим можливостям надання соціальних послуг, включаючи якісне, ефективне та доречне реагування на запити вразливих груп населення та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Кейс-менеджер має уміти використовувати інформаційно-комп'ютерні технології, адже соціальна робота потребує знань, умінь та навичок ефективного пошуку, обробки й зберігання результатів, представлення та передачі даних за допомогою інтернет-мереж. Тому, для якісного надання соціальних послуг кейс-менеджерам важливо формувати ІКТ-компетентність (Горчинський, Дуля, Лях, Спіріна, 2022).

Висновки. Отже, основною перевагою кейс-менеджменту є індивідуальний підхід до проблем кожного отримувача соціальних послуг. Можемо зазначити, що кейс-менеджмент має чіткий алгоритм, від виявлення основних потреб отримувача соціальних послуг до вирішення його проблем.

До професійних умінь кейс-менеджера, відповідно до принципів, моделей та етапів кейс-

менеджменту як комплексу дій щодо надання допомоги вразливим групам населення, відносимо: захист прав та інтересів отримувача соціальних послуг (адвокація) (Лехолетова, Лях, Спіріна, 2022); допомогу у різних видах професійної діяльності (фасилітація); систему підтримки отримувача соціальних послуг

(використання інформаційно-комунікаційних технологій); швидке реагування на соціальні виклики, ефективно розв'язання професійних проблем (мобільність). Кейс-менеджери працюють безпосередньо з особами, які потребують допомоги, та розробляють індивідуальні плани дій, враховуючи їхні потреби, цілі та ресурси.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артеменко І. Е. Підготовка менеджерів соціальної роботи до застосування кейс-менеджменту у роботі з клієнтами. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2014. Вип. 1(8). С. 12.
2. Діяльність державної служби зайнятості у січні-вересні 2020 року : аналітична записка. *Державна служба зайнятості*, 2020. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67>. 2 (дата звернення: 12.06.2023).
3. Кейс-менеджмент внутрішньо-переміщених осіб: методичні рекомендації / автор-упорядник Н. Є. Гусак, Київ, 2015. С. 4.
4. Лехолетова М. М., Лях Т. Л., Спіріна Т. П. Алгоритм організації та проведення успішної адвокаційної кампанії із представництва інтересів. *Social work and education*. 2022. Вип. 9(1). С. 67–78.
5. Лях Т., Спіріна Т., Дуля А. Горчинський Р. Аналіз потреб соціальних працівників щодо використання ними ІКТ у системі надання соціальних послуг (м. Київ, Україна). *Міжнародний журнал досліджень електронного навчання*. 2022. Вип. 8.2. С. 1–21.
6. Роз'яснення Мінрегіону України щодо стандарту доступності отримання послуг. URL: <https://auc.org.ua/povyna/rozyasnennya-minregionu-shchodo-standartiv-dostupnosti-ta-yakosti-poslug> (дата звернення: 12.06.2023).
7. Савченко Н. В. Державні послуги соціального супроводу у сфері зайнятості населення. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. ОРІДУ. 2018. Вип. 3(75). Одеса : ОРІДУ НАДУ. С. 79–82.
8. Савчук О. М., Галай А. О. Кейс-менеджмент у роботі з внутрішньо переміщеними особами. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2016. Т. 188. С. 70–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMApp_2016_188_15 (дата звернення: 11.03.2023).
9. Слозанська Г. І. Доступ до соціальних послуг в умовах децентралізації. *Соціальна робота: виклики сьогодення* : зб. наук. праць за матеріалами V Всеукр. наук.- практич. конф. (Тернопіль, 29–30 листопада 2016 р.). Тернопіль : Вектор, 2016. С. 149–157.
10. Спіріна Т., Лях Т., Рогожинська В. Принципи міждисциплінарної взаємодії у соціальній роботі. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2020. Вип. 27(3). 224–228. http://www.aphn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_3/41.pdf
11. Файдюк О. В., Лехолетова М. М., Лях Т. Л. Професійне самовдосконалення соціальних працівників у роботі з жінками-учасницями бойових дій: потенціал МООС. 2022. С. 178–190.
12. Peck Laura, Scott Ronald. Can Welfare Case Management Increase Employment? Evidence from a Pilot Program Evaluation. *The Policy Studies Journal*. 2005. Vol. 33. No. 4. P. 509–533.
13. Gursansky D., Ronald J. Case Management: Policy, Practice and Professional Business. New York : Columbia University Press, 2003. 238 p.
14. Standarts for social work case management / NAWS, 2013. 62 p.

REFERENCES:

1. Artemenko, I.E. (2014). Pidhotovka menedzheriv sotsialnoi roboty do zastosuvannia keis-menedzhmentu u roboti z kliientamy [Training social work managers to use case management in working with clients]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy – Adult education: theory, experience, perspectives*. 1(8),12 [in Ukrainian].
2. Diialnist derzhavnoi sluzhby zainiatosti u sichni-veresni 2020 roku : analitychna zapyska. (2020). *Derzhavna sluzhba zainiatosti*. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67> [in Ukrainian].
3. Husak, N.Ie. (Uporiad). (2015). *Keis-menedzhment vnutrishno-peremishchenykh osib: metodychni rekomendatsii [Case management of internally displaced persons: methodical recommendations]*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Lekholetova, M.M., Liakh, T.L., & Spirina, T.P. (2022). Alhorytm orhanizatsii ta provedennia uspishnoi advokatsiinoi kampanii iz predstavnytstva interesiv [Algorithm for organizing and conducting a successful advocacy campaign for the representation of interests]. *Social work and education*, 9(1), 67–78 [in Ukrainian].
5. Liakh, T., Spirina, T., Dulia, A., & Horchynskiy, R. (2022). Analiz potreb sotsialnykh pratsivnykiv shchodo vykorystannia nymy IKT u systemi nadannia sotsialnykh poslug (Kyiv, Ukraina) [Analysis of the needs of social workers

regarding their use of ICT in the system of providing social services (Kyiv, Ukraine)]. *Mizhnarodnyi zhurnal doslidzhen elektronnoho navchannia – International Journal of E-Learning Research*, 8.2, 1–21 [in Ukrainian].

6. Roziasnennia Minrehionu Ukrainy shchodo standartu dostupnosti otrymannia posluh [Clarification of the Ministry of Regions of Ukraine regarding the standard of availability of services]. (2019). *Asotsiatsiia mist Ukrainy – Association of Cities of Ukraine*. Retrieved from <https://auc.org.ua/novyna/rozyasnennya-minregionu-shchodo-standartiv-dostupnosti-ta-yakosti-poslug> [in Ukrainian].

7. Savchenko, N. V. (2018). Derzhavni posluhy sotsialnoho suprovodu u sferi zainiatosti naselennia [State social support services in the field of population employment]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration*, 3(75), 79–82 [in Ukrainian].

8. Savchuk, O. M., & Halai, A.O. (2016). Keis-menedzhment u roboti z vnutrishno peremishchenymy osobamy [Case management in work with internally displaced persons]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Pedagogichni, psykholohichni nauky ta sotsialna robota – Scientific notes of NaUKMA. Pedagogical, psychological sciences and social work*, 88, 70–74. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAApp_2016_188_15 [in Ukrainian].

9. Slozanska, H. I. (2016). Dostup do sotsialnykh posluh v umovakh detsentralizatsii [Access to social services in conditions of decentralization]. *Sotsialna robota: vyklyky sohodennia – Social work: today's challenges* : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 149–157). Ternopil : Vektor [in Ukrainian].

10. Spirina, T., Liakh, T., & Rohozhynska, V. (2020). Pryntsypy mizhdystyplinarnoi vzaiemodii u sotsialnii roboti [Principles of interdisciplinary interaction in social work]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 27(3), 224–228. Retrieved from http://www.aphn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_3/41.pdf [in Ukrainian].

11. Faidiuk, O. V., Lekholetova, M. M., & Liakh, T. L. (2022). Profesiine samovdoskonalennia sotsialnykh pratsivnykiv u roboti z zhinkamy-uchasnytsiamy boiovykh dii: potentsial MOOS [Professional self-improvement of social workers in working with women participants in hostilities: the potential of the Ministry of Education and Culture] (pp. 178–190) [in Ukrainian].

12. Peck, L., & Scott, R. (2005). Can Welfare Case Management Increase Employment? Evidence from a Pilot Program Evaluation. *The Policy Studies Journal*, 33(4), 509–533.

13. Gursansky, D., & Ronald, J. (2003). *Case Management: Policy, Practice and Professional Business*. New York : Columbia University Press.

14. Standarts for social work case management (2013). NAWS.

УДК 364-787.24-053.2-056-24]:352.07

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.22>

Тетяна СПІРИНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Марія ДОРОФІНА

магістр спеціальності 231 Соціальна робота кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0009-6513-2702

Бібліографічний опис статті: Спірина, Т., Дорофіна, М. (2023). Соціальна робота з сім'ями, які виховують дитину з інвалідністю у територіальній громаді. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 151–156, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.22>

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ІНВАЛІДНІСТЮ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

Одним із основних пріоритетів державної політики є забезпечення потреб сімей, які виховують дитину з інвалідністю, створення умов для її всебічного розвитку, адже у сім'ї задовольняються потреби в емоційній підтримці, безумовній любові, безпеці. Науковці звертають увагу на значення сім'ї як середовища для життя, розвитку та виховання дитини з інвалідністю, оскільки для неї сім'я є першим і важливим соціальним оточенням. Родина є своєрідною соціальною системою з особливими взаємозв'язками і взаємостосунками, які потребують міждисциплінарного підходу у роботі фахівця. Поява дитини з інвалідністю у сім'ї впливає на міжособистісні відносини між членами сім'ї і на комунікацію родини із соціальним оточенням загалом.

Сім'я, яка виховує дитину з інвалідністю має бути повноцінно включена у загальний соціальний процес, оскільки і батьки, і дитина з інвалідністю мають свої потреби, життєві пріоритети, право на духовний розвиток, відпочинок тощо.

У статті зазначено проблеми українських сімей, що виховують дитину з інвалідністю та акцентується увага на важливості комплексної допомоги таким сім'ям. Підкреслено роль соціального працівника у вирішенні проблем сімей, що мають дітей з інвалідністю.

Особливості сім'ї, яка виховує дитину з інвалідністю визначаються особистісними якостями і батьків, і дитини, характером взаємостосунків між ними, закритістю сім'ї, дефіцитом соціальної комунікації, відсутністю працевлаштування одного із батьків, статусом дитини з інвалідністю у родині.

Важливою умовою соціальної роботи з такими сім'ями є організація і проведення соціальної реабілітації, розробка індивідуальної програми соціальної реабілітації дитини з інвалідністю, що сприятиме розширенню можливостей і сім'ї, і дитини. Така програма, при активному включенні у процес батьків, розробляється міждисциплінарною командою.

Під час впровадження соціально-реабілітаційної програми соціальний працівник має обговорити з батьками невдачі та позитивні результати, провести роботу з фахівцями міждисциплінарної команди щодо допомоги сім'ям у подоланні складнощів.

Ключові слова: соціальна робота, дитина з інвалідністю, сім'я, міждисциплінарна взаємодія, територіальна громада.

Tetiana SPIRINA

PhD in Education, Associate Professor, Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Maria DOROFINA

Master of Specialty 231 Social work at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0009-6513-2702

To cite this article: Spirina, T., Dorofina, M. (2023). Sotsial'na robota z sim'yamy, yaki vykhovuyut' dytynu z invalidnistyu v terytorial'niy hromadi [Social work with families raising a child with a disability in the local community]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 151–156, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.22>

SOCIAL WORK WITH FAMILIES RAISING A CHILD WITH A DISABILITY IN THE LOCAL COMMUNITY

One of the main priorities of state policy is meeting the needs of families raising a child with a disability, creating conditions for its comprehensive development, because the family's needs for emotional support, unconditional love, and security are met. Scientists pay attention to the importance of the family as an environment for the life, development and upbringing of a child with a disability, because for him the family is the first and most important social environment. One of the main priorities of state policy is meeting the needs of families raising a child with a disability, creating conditions for its comprehensive development, because the family's needs for emotional support, unconditional love, and security are met. Scientists pay attention to the importance of the family as an environment for the life, development and upbringing of a child with a disability, because for him the family is the first and most important social environment.

The article describes the problems of Ukrainian families raising a child with a disability and emphasizes the importance of comprehensive assistance to such families. The role of a social worker in solving the problems of families with children with disabilities is emphasized.

An important condition for social work with such families is the organization and implementation of social rehabilitation, the development of an individual program for the social rehabilitation of a child with a disability, which will contribute to the expansion of the opportunities of both the family and the child. Such a program, with the active involvement of parents in the process, is developed by an interdisciplinary team.

Key words: social work, child with disabilities, family, interdisciplinary interaction, territorial community.

Постановка проблеми. Зростання кількості людей з інвалідністю в Україні породжує низку проблем, пов'язаних з їх адаптацією, соціалізацією, зокрема навчанням та працевлаштуванням. Важливою складовою процесу інтеграції людини з інвалідністю в соціальне середовище є створення належних умов для розвитку, навчання, дозвілля, набуття ними знань, навичок та соціальних компетенцій (Grabowska, Liakh, Spirina, 2020).

Одним із основних пріоритетів державної політики є забезпечення потреб сімей, які виховують дитину з інвалідністю, створення умов для її всебічного розвитку, адже у сім'ї задовольняється потреба в емоційній підтримці, любові, безпеці. Дослідники акцентують увагу на значенні сім'ї як середовища для життя, розвитку

та виховання дитини з інвалідністю, оскільки для неї сім'я є першим і основним соціальним оточенням. Родина є своєрідною соціальною системою з особливими взаємозв'язками і взаємостосунками, які потребують міждисциплінарного підходу у роботі фахівця. Поява дитини з інвалідністю у сім'ї впливає на міжособистісні відносини між членами сім'ї і на комунікацію родини із соціальним оточенням загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему соціальної адаптації та соціалізації дітей з інвалідністю, як складової загального процесу допомоги сім'ї досліджували І. Іванова, А. Капська, М. Сварник, С. Тарасюк; питанням соціальної роботи з сім'єю, яка виховує дитину з інвалідністю, присвячено

праці Н. Грабовенко, Т. Соловйової, О. Холостової; психологічну допомогу сім'ї, яка виховує дитину з інвалідністю обґрунтували Є. Волкова, Н. Пезешкіан, С. Шаховська; питання навчання студентів з інвалідністю у закладах вищої освіти досліджували В. Grabowska, Т. Лях, Т. Спіріна; оцінку потреб батьків, які виховують дітей з інвалідністю, у дошкільному навчальному закладі вивчають М. Лехолетова, С. Сапіга, Т. Чечко.

Мета статті. Визначити ключові засади соціальної роботи з сім'ями, які виховують дитину з інвалідністю у територіальній громаді.

Виклад основного матеріалу. Конвенція про права осіб з інвалідністю визначає ключові чинники забезпечення та захисту їхніх прав, відповідно до яких люди з інвалідністю мають бути включені в загальний соціальний процес, адже вони також мають власні потреби, життєві пріоритети, право на всебічний розвиток (Корнієнко, 2013).

Отже, варто виокремити такі проблеми сімей, які виховують дитину з інвалідністю:

- медичне обслуговування – недостатня якість безкоштовних послуг щодо лікування, профілактики та реабілітації; не вистачає кваліфікованих фахівців);
- матеріальне забезпечення – значна різниця між прожитковим мінімумом та встановленими виплатами для осіб з інвалідністю;
- мобільність – невиконання вимог законодавства щодо створення інклюзивного простору;
- психологічна допомога сім'ям, які виховують з дитину з інвалідністю;
- підготовка дітей до самостійного життя;
- доступність освіти;
- брак соціальної комунікації (Сорочинський, 2005).

Соціальна робота з сім'єю, на думку І. Зверєвої, включає профілактичну та реабілітаційну діяльність соціального працівника задля вирішення психосоціальних проблем сім'ї, консультативну, соціально-педагогічну допомогу для підвищення виховного батьківського потенціалу щодо виховання й навчання дитини, організацію змістовного дозвілля (Зверєва, Безпалько, Харченко, 2003).

Для того, щоб сім'я, яка виховує дитину з інвалідністю стала реабілітаційним середовищем, їй потрібна професійна підтримка

та допомога команди фахівців: інформування про інвалідність дитини та прийняття інвалідності дитини, навчання батьків ключовим засадам виховання дитини з інвалідністю, надання сім'ї інформації щодо соціально-правового захисту державою їхньої дитини, можливих послуг, діяльності неурядових організацій.

Водночас, Н. Грабовенко наголошує, що ефективність соціальної роботи з сім'єю, яка виховує дитину з інвалідністю, залежить від знання психологічних і соціальних проблем сім'ї, врахування цієї інформації у діяльності соціально-реабілітаційних центрів та за умови підтримки таких сімей державою, громадою, неурядовими організаціями (Грабовенко, 2007).

Соціальний працівник у територіальній громаді здійснює такі види діяльності: індивідуальна співбесіда з дорослими членами сім'ї для визначення, хто буде здійснювати основну функцію при організації реабілітаційного процесу; діагностичне обстеження членів сім'ї; разом з членами сім'ї аналізує результати обстеження щодо виявлення особливостей дитини; складає індивідуальну програму корекційно-педагогічної роботи (Закусило, Ольхова-Марчук, 2009).

Важливою умовою організації і проведення соціальної реабілітації є складання програми реабілітації дитини з інвалідністю: системи заходів, які сприятимуть розширенню можливостей і сім'ї, і дитини. Така програма, при активному включенні у процес батьків, розробляється міждисциплінарною командою (Лях, Рогожинська, Спіріна, 2020).

Під час впровадження соціально-реабілітаційної програми соціальний працівник має обговорити з батьками невдачі та позитивні результати, провести роботу з фахівцями міждисциплінарної команди щодо допомоги сім'ям у подоланні складнощів. Реалізуючи соціально-реабілітаційну програму потрібно враховувати:

- 1) наявність міждисциплінарної команди;
- 2) участь батьків у процесі реабілітації;
- 3) увага фахівців спрямовується і на дітей, і на батьків;
- 4) злагоджене партнерство у реабілітації дитини з інвалідністю (батьки, фахівці, неурядові організації, територіальна громада) (Капська, 2005).

Задля досягнення позитивних результатів в реабілітації дитини важливо, щоб батьки,

як партнери, брали активну участь у процесі, взаємодіяли та співпрацювали з фахівцями. Кожна соціально-реабілітаційна програма розробляється індивідуально для кожної дитини, враховуючи її стан здоров'я, вік, рівень розвитку та можливості кожної сім'ї.

Основними формами роботи з сім'єю, яка виховує дитину з інвалідністю є індивідуальні, групові (Горецька, 2013).

Індивідуальне консультування дає можливість реалізувати диференційований підхід у роботі з батьками в громаді з таких питань: повідомлення результатів психолого-педагогічного обстеження дитини, розкриття її сильних і слабких сторін, інформування про успіхи дитини, про вікові аспекти її розвитку і навчання, обговорення проблеми, на які потрібно звернути увагу вдома.

Водночас, індивідуальне консультування враховує внутрішній, особистісний потенціал батьків, сприяє їх реалістичному сприйняттю себе і своєї дитини, усвідомленню проблем дитини, її особливостей та завдань соціально-корекційної роботи. Робота консультативних пунктів має бути комплексною, тобто враховувати методичний і психологічний аспекти. Методичний аспект стосується питань освоєння спеціальних програм, технологій, педагогічних інновацій тощо; психологічний – питань особливостей дитини, її можливостей, адаптації у суспільстві (Соловійова, 2018).

Групові форми роботи соціального працівника можуть мати деякі переваги над індивідуальними. До основних переваг відносимо: відтворення життєвих умов у безпечному середовищі, що дозволяє програвати реалістичні ситуації й отримати досвід їх вирішення; можливість зворотного зв'язку й забезпечення взаємопідтримки, взаємодопомоги людей зі спільними проблемами; економічні переваги; гнучкість форм групової роботи (Маллер, 2008).

Серед групових форм роботи потрібно наголосити на тренінгових заняттях й семінарах, метою яких є створення позитивного емоційного впливу на батьків. Група дає можливість кожному учаснику висловитись, отримати емоційний відгук і завдяки цьому пережити почуття захищеності, відчуваючи приналежність до певного колективу зі спільними проблемами й інтересами. Участь у тренінгу допомагає батькам набутти навички вирішення конфліктних ситуацій з дитиною з інвалідністю, навчитися ефект

цій з дитиною з інвалідністю, навчитися ефективній взаємодії з нею, вирішити особистісні проблеми, пізнати й оптимізувати батьківський виховний потенціал.

До того ж, батьки дітей з інвалідністю мають можливість зустрічатися з іншими батьками, спілкуватися та обмінюватися досвідом, підтримувати один одного, що дозволяє їм ефективніше долати власні проблеми. Така форма роботи допомагає вирішити не лише власні проблеми, але й набути певні соціальні навички щодо подолання складнощів у вихованні дітей з інвалідністю (Демидюк, Петрашук, Цушко, 2003).

Також батьки можуть самостійно обирати теми консультацій, тренінгів, семінарів, круглих столів тощо. Наприклад, А. Капська, пропонує такі теми занять, спрямованих на підвищення батьківського виховного потенціалу та особистісних якостей: тренінг батьківської компетенції (формування нових способів взаємодії з дитиною, набуття навичок розв'язання сімейних конфліктів); тренінг комунікативних навичок (вдосконалення взаємодії та міжособистісних стосунків); тренінг сенситивності (розвиток емоційних реакцій на поведінку людей, які оточують); тренінг навичок подолання стресу (переживання уявної стресової ситуації з метою оволодіння навичками її подолання, шляхом зміни власних поведінкових і когнітивних реакцій) (Капська, 2005).

Висновки. Можемо зазначити фактори недостатньої співпраці фахівців з сім'єю, яка виховує дитину з інвалідністю: відсутність поінформованості батьків щодо догляду та виховання дітей з інвалідністю; непорозуміння з соціальним оточенням; недостатня обізнаність сім'ї про соціальні заклади, де вони можуть отримати допомогу та підтримку; відсутність змістовного дозвілля з дітьми з інвалідністю, соціальна ізоляція сім'ї (Chechko, Liakh, Spirina, Lekholetova, Sapiha, Salata, 2022).

Саме тому, співпраця соціального працівника з сім'єю, яка виховує дитину з інвалідністю буде ефективнішою за умови міждисциплінарної взаємодії фахівців. Якщо працювати у комплексі, поєднувати індивідуальні консультації, групові заняття та зустрічі з батьківськими групами взаємодопомоги, можна покращити не лише навички батьків із взаємодії з дитиною з інвалідністю, а також сприяти розширенню соціального оточення, підвищення батьківського

виховного потенціалу та особистісних якостей батьків. Важливо зазначити, що у соціальній роботі з дітьми з інвалідністю, дітям вдається досягнути позитивних результатів, коли батьки і фахівці стають партнерами й працюють разом над розв'язаннями поставлених завдань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горецька О. Психологічні особливості ставлення батьків до дітей з особливими потребами. *Освіта регіону (Політологія. Психологія. Комунікації)*. 2013. № 2. С. 289–294.
2. Грабовенко, Н. Обґрунтування змісту і форм соціально-педагогічної роботи з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями в умовах реабілітаційних центрів. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2007. Вип. 3. С. 60–66.
3. Демидюк Н. П., Петрашук О. П., Цушко І. І. Консультативна робота з батьками дітей, вилучених із сільськогосподарської праці : метод. рекомендації для педагогічних та соціальних працівників, практичних психологів. Київ : НікаЦентр, 2003. 80 с.
4. Закусило О. Ю., Ольхова-Марчук Н. В. Прикладні аспекти соціальної роботи із сім'ями, що мають дітей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. Київ, 2009. С. 76–82.
5. Зверева І. Д., Безпалько О. В., Харченко С. Я. Соціальна робота в Україні : навч. посібник. Київ : Наук. світ, 2003. 233 с.
6. Капська А. Й. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Київ : Освіта, 2005. С. 35–42.
7. Корнієнко С. Сутність та пріоритетні напрями державної політики України у сфері соціального захисту дітей-інвалідів на сучасному етапі / С. Корнієнко. Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/wpcontent/uploads/2013/11/2011-2-38.pdf>
8. Маллер А. Р. Напрямки роботи з батьками, які виховують дітей з обмеженими можливостями за станом здоров'я, по підвищенню їх компетентностей в умовах сімейного виховання. *Вісник практичної психології освіти*. 2008. № 4(17).
9. Соловйова Т. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, які виховують дитину з інвалідністю, в закладах дошкільної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 5. С. 418–429.
10. Сорочинський В. Є. Організація роботи соціального педагога. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 198 с.
11. Спіріна, Т., Лях, Т., Рогожинська, В. (2020). Принципи міждисциплінарної взаємодії у соціальній роботі. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 27(3). 224–228. http://www.aphn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_3/41.pdf
12. Chechko, T., Liakh, T., Spirina, T., Lekholetova, M., Sapiha, S., & Salata, K. (2022). Needs Assessment of Parents Raising Children with Disabilities in Preschool Educational Institution. *Sociální práce/Sociálna práce/Czech and Slovak Social work*, 4(22). 54–66. <https://socialnprace.cz/en/article/needs-assessment-of-parents-raising-children-with-disabilities-in-preschool-educational-institution-2/>
13. Grabowska B., Spirina T., Liakh T. Social and pedagogical support of students with disabilities in higher education institutions. *The Modern Higher Education Review*. 2020. Vol. 5. P. 62–71. DOI: <https://doi.org/10.28925/2518-7635.2020.5.6>

REFERENCES:

1. Chechko, T., Liakh, T., Spirina, T., Lekholetova, M., Sapiha, S., & Salata, K. (2022). Needs Assessment of Parents Raising Children with Disabilities in Preschool Educational Institution. *Sociální práce/Sociálna práce/Czech and Slovak Social work*, 4(22). 54–66. <https://socialnprace.cz/en/article/needs-assessment-of-parents-raising-children-with-disabilities-in-preschool-educational-institution-2/>
2. Demydiuk, N. P., Petrashchuk, O. P., & Tsushko, I. I. (2003). Konsultatyvna robota z batkamy ditei, vyluchenykh iz silskohospodarskoj pratsi : metod. rekomendatsii dlia pedahohichnykh ta sotsialnykh pratsivnykh, praktychnykh psykholohiv [Consultative work with parents of children removed from agricultural work: method. recommendations for pedagogical and social workers, practical psychologists]. Kyiv : NikaTsentr [in Ukrainian].
3. Grabowska B., Spirina T., Liakh T. Social and pedagogical support of students with disabilities in higher education institutions. *The Modern Higher Education Review*. 2020. Vol. 5. P. 62–71. DOI: <https://doi.org/10.28925/2518-7635.2020.5.6>
4. Horetska, O. (2013). Psykholohichni osoblyvosti stavlennia batkiv do ditei z osoblyvymy potrebamy [Psychological peculiarities of parents' attitude towards children with special needs]. *Osvita rehionu (Politolohiia. Psykholohiia. Komunikatsii)*, 2, 289–294 [in Ukrainian].
5. Hrabovenko, N. (2007). Obgruntuvannia zmistu i form sotsialno-pedahohichnoi roboty z simiamy, shcho vykhovuiut ditei z obmezhenymy fizychnymy mozhlyvostiamy v umovakh rehabilitatsiinykh tsestriv [Justification of the content and

forms of socio-pedagogical work with families raising children with physical disabilities in the conditions of rehabilitation centers]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka*, 3, 60–66 [in Ukrainian].

6. Kapska, A. I. (2005). *Sotsialna pedahohika : navchalnyi posibnyk* [Social pedagogy]. Kyiv : Osvita [in Ukrainian].

7. Korniyenko S. Sutnistta priorytetni napryamy derzhavnoyi polityky Ukrainy u sferi sotsialnoho zakhystu ditey-invalidiv na suchasnomu etapi / S. Korniyenko. 9 s. Rezhym dostupu: <http://visnyk.academy.gov.ua/wpcontent/uploads/2013/11/2011-2-38.pdf> [in Ukrainian]

8. Maller, A. R. (2008). Napriamky roboty z batkamy, yaki vykhovuiut ditei z obmezhenyimi mozhlyvostiamy za stanom zdorovia, po pidvyshchenniu yikh kompetentnosti v umovakh simeinoho vykhovannia [Areas of work with parents who raise children with disabilities due to their health condition, to improve their competences in the conditions of family education]. *Visnyk praktychnoi psykholohii osvity*, 4(17) [in Ukrainian].

9. Soloviova, T. (2018). Sotsialno-pedahohichna robota z simiamy, yaki vykhovuiut dytnu z invalidnistiu, v zakladakh doshkilnoi osvity [Socio-pedagogical work with families raising a child with disabilities in preschool education institutions]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 5, 418–429 [in Ukrainian].

10. Sorochynskiy, V. Ie. (2005). *Orhanizatsiia roboty sotsialnoho pedahoha* [Organization of the work of a social pedagogue]. Kyiv : Tsentri navchalnoi literatury [in Ukrainian].

11. Spirina, T., Liakh, T., Rohozhynska, V. (2020). Principles of interdisciplinary interaction in social work. *Current issues of the humanities: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*, 27(3). 224–228. http://www.apfn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_3/41.pdf

12. Zakusylo, O. Iu., & Olkhova-Marchuk, N. V. (2009). Prykladni aspekty sotsialnoi roboty iz simiamy, shcho maiut ditei z osoblyvymi potrebami [Applied aspects of social work with families with children with special needs]. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymi potrebami* (pp. 76–82) [in Ukrainian].

13. Zvierieva, I. D., Bezpalko, O. V., & Kharchenko, S. Ia. (2003). *Sotsialna robota v Ukraini* [Social work in Ukraine]. Kyiv : Nauk. svit [in Ukrainian].

УДК 37.013.42:[364.632-053.2:316.362]

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.23>

Тетяна СПІРИНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154
ORCID: 0000-0003-0287-7343
Scopus-Author ID: 57950126200

Артем ЦВІГУН

магістр спеціальності 231 Соціальна робота кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154
ORCID: 0009-0009-4763-3829

Бібліографічний опис статті: Спірина, Т., Цвігун, А. (2023). Домашнє насильство над дітьми як соціально-педагогічна проблема. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 157–162, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.23>

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Сім'я відіграє важливу роль у становленні особистості, задовольняючи її соціальні потреби, серед яких моральна підтримка, безпека, захищеність від зазіхань, емоційний комфорт, визнання та прийняття значущими для особистості людьми. Домашнє насильство є чинником соціального ризику й призводить до поглиблення соціальної, психологічної, моральної роз'єднаності, взаємної недовіри й ворожості щодо інших членів родини, брутальності та жорстокості у спілкуванні з найближчим оточенням. Нажаль, немає точної статистики про реальні прояви сімейного насильства, адже воно є найприхованішою формою насильства, зазвичай не усвідомленою жертвами та суспільством, загалом.

Розповсюдження явища домашнього насильства, його причини, форми та передумови обумовлюються тим, що інформація про факти сімейного насильства не надходить до правоохоронних органів. Сім'я приховує факти домашнього насильства, керуючись стереотипами, що сімейні справи не потрібно виносити на публічне обговорення.

У статті автори вивчають види та форми стереотипи проявів домашнього насильства, розкриваються його причини. На думку авторів, ключовими причинами домашнього насильства є: соціокультурні (щодо виховання дітей, високий рівень алко та нарко залежності населення), особистісні (психічні розлади, високий рівень агресії, особистий негативний досвід, низька самооцінка), економічні (зниження рівня життя, безробіття, соціальна та побутова невлаштованість). Варто зазначити, що формування насильницьких взаємостосунків у сім'ї не вичерпуються лише одним із факторів, вони є наслідком сукупності насильницьких відносин.

Також діти мало обізнані щодо проблеми домашнього насильства. Вони не знають ефективних зразків поведінки у випадку, якщо стають жертвами насильства і навіть, коли вони є свідками таких дій. Важливо звернути уваги на необхідність інформування дітей щодо проблеми домашнього насильства. Профілактика домашнього насильства буде ефективнішою при формуванні загальної та педагогічної культури батьків, зокрема.

Ключові слова: діти, види, домашнє насильство, насильство, причини.

Tetiana SPIRINA

PhD in Education, Associate Professor, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Artem TSVIHUN

Master of Specialty 231 Social Work at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0009-4763-3829

To cite this article: Spirina, T., Zvигun, A. (2023). Domashnye nasyly'stvo nad dit'my yak sotsial'no-pedahohichna problema [Domestic violence against children as a socio-pedagogical problem]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 157–162, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.23>

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN AS A SOCIO-PEDAGOGICAL PROBLEM

The family plays an important role in the formation of an individual, in meeting his social needs, including moral support, security, protection from abuse, emotional comfort, recognition and acceptance by people important to the individual. Domestic violence is a social risk factor and leads to a deepening of social, psychological and moral disunity, mutual mistrust and hostility towards other family members, cruelty and brutality in communication with the closest environment. Unfortunately, there are no accurate statistics on the real manifestations of violence in the family, since it is the most hidden form of violence, which is usually not recognized by the victims and society in general.

The relevance of the issue lies in the fact that there is a problem of detecting and countering domestic violence. This is due to the fact that victims of such crimes, as a rule, do not turn to law enforcement agencies, or look for ways to withdraw the submitted statement within the framework of criminal proceedings. The family hides the facts of domestic violence, guided by stereotypes that family issues should not be brought up for public discussion.

In the article, the authors examine the types and forms of stereotypes of manifestations of domestic violence, reveal its causes. According to the authors, the main causes of domestic violence are: socio-cultural (regarding raising children, high level of alcohol and drug addiction of the population), personal (mental disorders, high level of aggressiveness, personal negative experience, low self-awareness), economic (decrease in living standards, unemployment, social and household unsettledness). It is worth noting that the formation of violent relationships in the family is not limited to one factor; they are the result of a complex of violent relationships.

Key words: children, species, domestic violence, violence, causes.

Постановка проблеми. Домашнє насильство розповсюджене серед усіх груп населення та не залежить від соціального статусу, сексуальної орієнтації, походження, релігійних, морально-етичних переконань, соціально-економічних можливостей. Чимало дітей страждають від найближчих та найрідніших людей, не здогадуючись, що по відношенню до них коїться насилля та порушуються права. Тому, важливо знати, як розпізнати насильство, а найголовніше як від нього захиститися.

Прикро, що домашнє насильство не є помилкою або ж непорозумінням, адже це дії, які повторюються регулярно та систематично у взаємовідносинах між близькими людьми. Варто наголосити, що домашнє насильство

можемо визначити, як протиправні економічні, сексуальні, фізичні, психологічні діяння, що вчиняються у сімейному середовищі, незалежно від місця проживання особи, яка вчинила насильство (Про запобігання та протидію домашньому насильству, 2023).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади проблеми насильства над дітьми досліджували Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Н. Максимова; питання домашнього насильства над дитиною розкриті у наукових працях Н. Абдель-Хаді, Л. Алексеєва; соціально-правові основи захисту дітей від насильства у сім'ї вивчали Б. Цісар, Р. Миронюк; профілактику сімейного неблагополуччя у громаді досліджували Т. Спіріна, Т. Лях, Н. Клішевич.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2023) визначають фізичне, психологічне, сексуальне, економічне насильство. Пропонуємо розглянути їх більш конкретніше.

До фізичного насильства, на думку О. Безпалько, Р. Вайноли, А. Капської, відносяться побиття, насильницький примус до чогонебудь, несподівані удари, кидання різних предметів, введення будь яких заборон, обмежень щодо дитини, погрози, зачинення у приміщенні (Безпалько, Вайнола, Капська, 2002). Фізичне насильство також може включати стусани, штовхання, ляпаси, щипання, кусання, тілесні ушкодження, залишення дитини у небезпеці, беззаконне позбавлення волі, ненадання допомоги, заподіяння смерті, інші правопорушення насильницького характеру.

Розглядаючи психологічне насильство потрібно зазначити, що така форма домашнього насильства включає словесні образи, погрози, приниження, переслідування, залякування, якщо такі дії викликали у дитини емоційну невпевненість, нездатність захистити себе, завдали шкоди психічному здоров'ю (Левченко, 2005). Психологічне насильство може здійснюватися у формі ігнорування, ізоляції від сім'ї, друзів, приниження гідності, знуцання, заподіяння душевних страждань, зниження самооцінки тощо (Соціальна педагогіка, 2014). Психологічне насильство складно ідентифікувати, оскільки воно не має явних ознак насильства, а наслідки негативно впливають на майбутнє життя та діяльність.

У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2023) зазначається, що сексуальне насильство у сім'ї є формою домашнього насильства та містить будь-які дії сексуального характеру відносно неповнолітньої особи. Здебільшого, сексуальне насильство охоплює і фізичне, і психологічне насильство, що ще більше травмує жертву та може призвести до суїциду.

Економічне насильство характеризується умисним залишенням без догляду, їжі, заборонаю навчання, примусом до роботи, одноосібним контролем за витратами, присвоєнням одним із членів сім'ї заощаджень інших (Гнатюк, Василенко, 2014).

Однак, складно провести чітку межу між різними формами домашнього насильства, оскільки

сексуальний примус обов'язково передбачає приниження гідності, а фізичне насильство впливає не лише на тілесну, а також на моральну, емоційну сфери особистості (Профілактика деструктивної поведінки підлітків, 2022).

Доцільно зазначити наступні причини домашнього насильства щодо дітей: відсутність соціальних норм поведінки, негативні прояви поведінки, фізичні чи психічні недоліки батьків, невміння долати сімейні кризи, несприйняття батьками дитячої індивідуальності, непослідовність у взаємостосунках батьків та дітей (Впровадження пілотної моделі..., 2009).

Здебільшого, жорстоке поводження з дітьми є наслідком того, що батьки у дитинстві також страждали від насильства і вони не знають інших моделей поведінки.

Раннє батьківство також є однією із причин домашнього насильства. Не знаючи, як поводитися з дітьми в різних ситуаціях, молоді батьки усі проблеми вирішують шляхом образ чи побиттям. Вони не сприймають всерйоз потреби своїх дітей та висміюють їх, б'ють, ображають, погрожують, не довіряють, зневажають, не усвідомлюючи, якої шкоди завдають своїм дітям, які у дорослому житті страждатимуть від психологічних травм. Рівень педагогічної культури батьків є важливою умовою профілактики домашнього насильства, адже у такому випадку значно зменшуються ризики насильства у сім'ї.

Суспільні зміни сприяють прояву власної індивідуальності та самооцінки, особистісному зростанню, становленню самосвідомості, ідентифікації та самоствердженню особистості. Водночас, вони демонструють нестачу доброзичливості і милосердя у міжособистісних стосунках, складнощі сімейного виховання. Як наслідок, порушується гармонія у взаємостосунках між батьками та дітьми, іншими членами родини, що нерідко переростає у насильство над дітьми (Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні, 2010).

Для повноцінного розвитку та позитивної соціалізації, дитина має виховуватися в умовах сімейного оточення, атмосфері любові, довіри, розуміння, поваги до людської гідності. Важливою складовою сімейного благополуччя є розуміння членами сім'ї проблем виховання дітей. Але наразі найбільше ситуацій насильства відбувається саме у домашньому середовищі (Клішевич, Лях, Спіріна, 2022).

Найближче оточення відіграє ключову роль у становленні та розвитку дитини. Позитивний емоційний досвід, отриманий дитиною стає основою для формування здорової особистості, позитивної адаптації дитини до соціального середовища та міжособистісної взаємодії. Через недостатність у інтелектуальних, фізичних, емоційних і особистісних ресурсів, нездатність витримувати емоційне напруження, діти найчастіше потерпають від насильницьких дій у сім'ї (Профілактика деструктивної поведінки підлітків, 2022).

Варто зазначити наближені (фізичні травми, головний біль, втрата свідомості, гострі психічні порушення) та віддалені (порушення фізичного і психічного розвитку, особистісні та емоційні порушення, соціальна невлаштованість) наслідки домашнього насильства:

Також, важливо окреслити соціально-економічні, юридично-правові, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні фактори домашнього насильства.

Аби вчасно виявляти випадки насильства у сім'ї, необхідно охарактеризувати соціально-психологічний портрет дитини-жертви.

С. Буров, Ю. Онишко, Л. Смілова стверджують, що майже всі діти, котрі постраждали від насильства у сім'ї, переживають психічну травму, що негативно позначається на їхньому подальшому житті (Методичні матеріали..., 2007).

Діти стають агресивними, часто спалахи їхнього гніву не мають видимих причин. Інші, навпаки, надто пасивні й не можуть себе захистити. Однак, бажання дітей будь-яким чином привернути до себе увагу інколи проявляється у вигляді зухвалої поведінки яка не відповідає загальноприйнятим нормам, звичаям та уявленням.

Низька самооцінка, що спричиняє закріплення психологічних порушень, пов'язаних із насильством є найбільш поширеною реакцією на насильство. Дитина із заниженою самооцінкою переживає почуття сорому та провини, впевненість у власній неповноцінності. Їм властиві часті депресії, приступи занепокоєння, почуття самотності, порушеннях сну, навіть спостерігаються спроби покінчити з собою.

У дитини, яка переживає насильство у сім'ї розвиваються хворобливі фізичні та емоційні явища, які мають різний ступінь вираженості: емоційні реакції, когнітивні розлади, посттравматичні стресові розлади, фізичні прояви.

Наступна стадія пристосування – у дитини розвиваються навички, які допомагають впоратися з тим, що трапилося. Вона вибирає такі зразки поведінки, які, на думку дитини, забезпечують їй безпеку та зменшують психологічний і фізичний біль. Найчастіше, дитина намагається не думати про події, які змушують переживати знову випадки, що принижують її гідність (Трубавіна, 2007).

Переважно дитина страждає відразу від кількох видів насильства. Так, сексуальне насильство від членів сім'ї призводить до руйнування сімейних довірливих взаємостосунків, залякуванням з боку кривдника, що може кваліфікуватися як психологічне насильство. Психологічне (погрози вбити) та фізичне (побиття) насильство є складовою частиною практично всіх видів насильств (Domestic Violence Perpetrator ..., 2012).

Через неможливість задовольнити потреби в емоційному прийнятті та самоствердженні, не маючи ніяких прав у власній сім'ї, діти зазвичай перебувають у стані тривожності та переживають розчарування, й безвихідь. У дітей, котрі зазнають домашнього насильства, відзначають такі особливості, які можна розділити на вроджені та набуті, тобто сформовані вихованням або соціальною ситуацією розвитку (Юрків, 2013).

Висновки. Отже, вивчаючи вплив домашнього насильства на особистість дитини, формування її соціального статусу в сім'ї, де спостерігаються прояви насильства, агресивної поведінки як батьків, так і дітей, можемо зазначити, що причинами цього ганебного явища є незадовільне економічне становище родин у країні, що спричиняє невпевненість у завтрашньому дні, нездатність батьків повною мірою забезпечувати всебічний розвиток дитини, не системність виховних планів.

Також, у випадках скоєння насильства щодо дитини у сім'ї можуть проявлятися певні особистісні та поведінкові зміни. Вони є доволі індивідуальними і переважно залежать від віку дитини, виду насильства та психологічних особливостей дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпалько О. В., Вайнола Р. Х., Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи. Київ : НПУ-ДЦССМ, 2002. 164 с.
2. Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей: узагальнення досвіду проєкту : інформаційно-методичні матеріали / Н. В. Зимівець, Ю. М. Малієнко, Т. П. Цюман ; за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ, 2009. 64 с.
3. Гнатюк Н. І., Василенко О. М. Нормативно-правове забезпечення попередження насильства в сім'ї в Україні: стан та перспективи розвитку проблеми насильства в сучасній сім'ї: теоретичні аспекти. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2014.
4. Левченко К. Б., Удалова О. А. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посібник. Київ : Міленіум, 2005. 210 с.
5. Методичні матеріали для соціальних працівників, спрямовані на покращення алгоритму виявлення випадків насильства у сім'ї та щодо дітей / авт.-упор.: Ю. В. Онишко, Л. В. Сміслова, І. М. Дубиніна. Київ, 2007. 36 с.
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2849-IX (редакція від 31.03.2023). *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 12.05.2023).
7. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навч.-метод. посібник / ред.: Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : Буря О. Д., 2022. 144 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/361903322_profilaktika_destruktivnoi_povedinki_pidlitkiv (дата звернення: 12.05.2023).
8. Соціальна педагогіка : навч. посібник / за заг. ред. О. В. Безпалько ; авт.-кол.: О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко та ін. Київ : Академвидав, 2014. 312 с.
9. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / ред. О. Кочемировська. Київ : Клименко Ю. Я., 2010. 372 с.
10. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика : монографія. Харків : Нове слово, 2007.
11. Юрків Я. І. Діяльність соціального педагога з попередження насильства в сім'ї. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. № 3. С. 39–46.
12. Hamilton L., Koehler J., Lösel F. Domestic Violence Perpetrator Programs in Europe, Part I: A survey of Current Practice. *International journal of offender therapy and comparative criminology*. 2012. Vol. 57. DOI: 10.1177/0306624X12469506
13. Liakh T., Spirina T., Klishevych N. Social prevention of family injury in the territorial community. *Social work and education*. 2022. Vol. 9, no. 2. P. 245–255. DOI: 10.25128/2520-6230.22.2.5

REFERENCES:

1. Bezpalko, O.V. (Ed.). (2014). *Sotsialna pedahohika [Social pedagogy]*. Kyiv : Akademydav [in Ukrainian].
2. Bezpalko, O.V., Vainola, R.Kh., & Kapska, A.I. (2002). *Aktualni problemy sotsialno-pedahohichnoi roboty [Actual problems of socio-pedagogical work]*. Kyiv : NPU DTsSSM [in Ukrainian].
3. Domestic Violence Perpetrator Programs in Europe, Part I : A survey of Current Practice. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 2012. № 10.
4. Hnatiuk, N.I., & Vasylenko, O.M. (2014). *Normatyvno-pravove zabezpechennia poperedzhennia nasylystva v simi v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku problemy nasylystva v suchasni simi: teoretychni aspekty [Regulatory and legal support for the prevention of family violence in Ukraine: the state and prospects for the development of the problem of violence in the modern family: theoretical aspects]*. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina»* [in Ukrainian].
5. Kochemyrovskaya, O.O. (Ed.). (2010). *Stan systemy poperedzhennia nasylystva v simi v Ukraini: pravovi, sotsialni, psykholohichni ta medychni aspekty [State of the family violence prevention system in Ukraine: legal, social, psychological and medical aspects]*. Kyiv : Klymenko Yu. Ya. [in Ukrainian].
6. Levchenko, K. B., & Udalova, O. A. (2005). *Zapobihannia torhivli liudmy ta ekspluatatsii ditei [Prevention of human trafficking and exploitation of children]*. Kyiv : Milenium [in Ukrainian].
7. Liakh, T., Spirina, T., & Klishevych, N. (2022). Social prevention of family injury in the territorial community. *Social work and education*, 9(2), 245–255. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.2.5> [in Ukrainian].
8. Onyshko, Yu. V., Smysova, L. V., & Dubinina, I. M. (Eds.). (2007). *Metodychni materialy dlia sotsialnykh pratsivnykiv, spriamovani na pokrashchennia alhorytmu vyavlennia vypadkiv nasylystva u simi ta shchodo ditei [Methodological materials for social workers aimed at improving the algorithm for detecting cases of violence in the family and against children]*. Kyiv, 2007 [in Ukrainian].
9. Trubavina, I. M. (2007). *Sotsialno-pedahohichna robota z simieiu v Ukraini: teoriia i metodyka [Social and pedagogical work with the family in Ukraine: theory and methodology]*. Kharkiv : Nove slovo [in Ukrainian].

10. Yurkiv, Ya. I. (2013). Diialnist sotsialnoho pedahoha z poperedzhennia nasylstva v simi [Activities of a social pedagogue to prevent violence in the family]. *Sotsialna pedahohika : teoriia ta praktyka*, 3, 39–46 [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu : vid 07.12.2017 № 2849-IKh (redaktsiia vid 31.03.2023). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].
12. Zhuravel', T., Ivanyuk, I., Lekholetova, M., Lyuty, V., Lyakh, T., Pashko, N., Soloyova, V., Sorokina, O., Spirina, T., Sulits'ky, V., Udovenko, YU., Chuyko, O., Shved, O., & Yankovets', V. (2022). Profilaktyka destruktivnoyi povedinky pidlitkiv (T. Zhuravel' & YU. Udovenko, Red.). Vydavnytstvo FO-P Burya O. D. https://www.researchgate.net/publication/361903322_profilaktika_destruktivnoi_povedinki_pidlitkiv [in Ukrainian].
13. Zverieva, I. D. (Ed.) (2009). Vprovadzhennia pilotnoi modeli strukturnoi profilaktyky nasylstva shchodo ditei: uzahalnennia dosvidu proektu. Informatsiino-metodychni materialy [Implementation of a pilot model of structural prevention of violence against children: generalization of project experience. Informational and methodical materials]. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 364-781:179.8]:005.584.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.24>

Вадим СУЛІЦЬКИЙ

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Ігоря Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154
ORCID: 0000-0001-6386-2028

Бібліографічний опис статті: Суліцький В. (2023). Безконтактна детекція брехні в соціальній роботі. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 163–171, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.24>

БЕЗКОНТАКТНА ДЕТЕКЦІЯ БРЕХНІ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Суспільна практика показує, що брехня, обман і неправда є неминучими соціально-психологічними компонентами життєдіяльності людини в соціумі. У людських відносинах і стосунках ми постійно зіштовхуємося з різними видами брехні. Соціальний працівник, на наш погляд, має володіти навичками вербальної та невербальної оцінки інформації, що надає отримувач соціальної послуги.

У статті розглядається прикладне значення безконтактної детекції брехні в соціальній роботі, що допомагає аналізувати інформацію клієнта вербальними та невербальними методами; виявляти спроби клієнта вестися в оману соціального працівника; уникнути помилок при вирішенні соціальних проблем під час надання соціальних послуг клієнту тощо. У той же час, дана технологія не знайшла широкого вжитку в діяльності працівників соціальної сфери. Це пояснюється відсутністю в закладах вищої освіти, які готують фахівців для роботи в соціальних інститутах навчальної дисципліни, що дає можливість студентам набутися певних професійних компетентностей.

Безконтактну детекцію брехні доцільно використовувати під час надання клієнтам соціальних послуг, у тому числі, консультування, під час укладання угод і ведення переговорів, реалізації програм. Це позитивно вплине на «кінцевий продукт» діяльності соціальних працівників.

Не доцільно використовувати навички безконтактної детекції брехні під час спілкування з членами сім'ї, родичами та близькими друзями.

Подальше вивчення безконтактної детекції брехні в соціальній роботі потребує проведення досліджень з метою встановлення критеріїв оцінки правдивості інформації клієнтів, які отримують соціальні послуги; розробки навчально-методичних матеріалів для підготовки соціальних працівників у цьому напрямку; проведення тренінгів для працівників соціальної сфери з метою навчання їх прийомам виявлення неправдивої інформації методами безконтактної детекції брехні.

Ключові слова: безконтактна детекція брехні, брехня, вербальні методи, невербальні методи, соціальна робота, клієнт.

Vadym SULITSKYI

PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of Social Pedagogy and Social Work Department of Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Igor Shamo st., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6386-2028>

Tocitethisarticle: Sulitskyi V. (2023). Bezkontaktnadetektsiibrekhnivsosialniiroboti. [Contactless detection of lies in social work]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 163–171, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.24>

CONTACTLESS DETECTION OF LIES IN SOCIAL WORK

Social practice shows that lies, deception and untruth are inevitable social and psychological components of a person's life in society. In human relationships and relationships, we are constantly faced with various types of lies. In our opinion, a social worker should possess the skills of verbal and non-verbal assessment of information provided by the recipient of social services.

The article considers the applied value of non-contact lie detection in social work, which helps to analyze the client's information by verbal and non-verbal methods; detect attempts by the client to mislead the social worker; avoid mistakes in solving social problems during the provision of social services to the client, etc. At the same time, this technology was not widely used in the activities of social workers. This is explained by the absence in institutions of higher education that

prepare specialists for work in social institutes of an educational discipline that gives students the opportunity to acquire certain professional competencies.

It is advisable to use non-contact lie detection when providing clients with social services, including counseling, when concluding agreements and negotiations, and implementing programs. This will have a positive effect on the "end product" of the activities of social workers.

It is not advisable to use non-contact lie detection skills when communicating with family members, relatives and close friends.

Further study of non-contact lie detection in social work requires conducting research in order to establish criteria for assessing the truthfulness of information of clients who receive social services; development of educational and methodological materials for the training of social workers in this direction; conducting trainings for social workers with the aim of teaching them methods of identifying false information using non-contact lie detection methods.

Key words: non-contact lie detection, lies, verbal methods, non-verbal methods, social work, client.

Актуальність проблеми. Брехня й обман – це феномени, що існує з моменту зародження людства. Суспільна практика показує, що брехня, обман і неправда є неминучими соціально-психологічними компонентами життєдіяльності людини в соціумі. У людських відносинах і стосунках ми постійно зіштовхуємося з обманом. Але, брехня буває різною. Так, обман противника на війні – це «військова хитрість», приховування інформації лікарем від пацієнта – «плацебо» чи «свята брехня», таємна операція спецслужб – «оперативна комбінація», приховування планів державними діячами від інших колег або власного народу – дипломатія, політика тощо (Екман, 2019). Тому, окремі види неправда є, на наш погляд, чинниками, що: сприяють прогресу соціального життя; виконують захисну функцію для нервової системи людини; розвивають спостережливість, аналітичні здібності, вміння переробляти отриману інформацію та піддавати все сумніву; шукати скриті мотиви слів і поведження осіб, з якими ми вступаємо у взаємодію / стосунки.

Соціальна робота належить до сфери, в якій діяльність відбувається на рівні «людина – людина». Вона пов'язана з наданням різних соціальних послуг, що регламентуються Законом України «Про соціальні послуги» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>) державними та неурядовими організаціями (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99-2021-%D0%BF#Text>) та передбачає призначення різних видів матеріальної допомоги категоріям громадян, які потребують соціального захисту та соціального забезпечення. Грошові виплати населенню є складовою частиною соціальної підтримки та допомоги. Вони включають різні види матеріальної допомоги людям, які опинилися в складних життєвих обставинах (субсидії, відшкодування збит-

ків від війни тощо). А там, де гроші, завжди є ті, хто намагається отримати їх правдивими або неправдивими методами та засобами. Для досягнення матеріальної вигоди дехто не цурається використовувати фантазування, маніпулятивні техніки, софізми та інші види брехні. Але, ніхто не хоче бути обдуреним.

Соціальний працівник має володіти навичками вербальної та невербальної оцінки інформації, що надає отримувач певної соціальної послуги. Це допоможе йому ухвалювати правильні рішення стосовно клієнтів, уникати помилок під час підписання угод, зробити результати консультування більш ефективними та дієвими тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За оцінками багатьох учених, брехня – це складне соціально-психологічне явище, яке недостатньо вивчене, що потребує глибокого знання природи походження та розвитку важливих та невід'ємних складових.

На жаль, безконтактна детекція брехні в соціальній роботі не знайшла широкого вжитку в практичній діяльності соціальних працівників, чим і можна пояснити обмежену кількість публікацій на цю тему. У той же час, проблема брехні, як соціального явища розглядається багатьма вченими як в Україні, так і за кордоном. Найбільша кількість наукових публікацій стосується соціально-психологічних аспектів детекції брехні у спілкуванні. Н. Калька, М. Цивінська та М. Зубач розглядають брехню, як спосіб соціальної адаптації, психологічного захисту й успішної соціалізації. Вони стверджують, що повна щирість практично неможлива в реальному житті, тому людям доводиться застосовувати всі відтінки брехні – від напівправди до обману, лестоців, блефу, симуляцій та маніпуляцій (Калька, Цивінська & Зубач, 2017).

Значна кількість наукових публікацій присвячена використанню аксітонів, поліграфів,

тобто, приладам, що використовуються в діяльності правоохоронних органів (Мотлях et al., 2019). Але, використання такої техніки у соціальних інститутах, на наш погляд, є недоцільним. Тому, соціальні працівники мають володіти безконтактними методами виявлення того, чи бреше їх клієнт, чи ні. Серед вчених, треба виділити тих, хто вивчає питання профайлінгу. Профайлер, верифікатор, спеціаліст з профайлінгу, фахівець з безконтактної детекції брехні (на відміну від контактної, з використанням поліграфа) – це численні назви одного й того ж фахівця (<https://superfamily.in.ua/profajling-sekreti-profesii-profajler-zhivij-detektor-brexni/>).

Ю. Руть і Т. Мартинова приділяють увагу психології профайлінгу. Вони стверджують, що особливістю психології профайлінгу є потужний соціальний ефект. Не існує жодного прошарку спільної чи індивідуальної діяльності людини, де б була відсутня потреба в її оцінюванні з боку фахівця профайлера (Руть & Мартинова, 2018). В окремих публікаціях приділяється увага: індивідуальним і професійним якостям профайлера як спеціаліста з виявлення брехні безконтактними методами (Філатов, 2020); профайлінгу як складнику професійної діяльності в національній поліції України та методу профілактики протиправних дій (Дідковська-Бідюк, 2017; Дідковська-Бідюк, 2018; Калюга, 2019; Дмитрик, 2021); застосуванню профайлінгу в діяльності прикордонної служби України (Корольов, 2019); ролі профайлінгу в лобістській діяльності державних структурах (Яровой, 2020); теоретичним підходам до проблеми профайлінгу як основи забезпечення державної безпеки України (Пархоменко-Кучевіл, 2020); моральним і правовим викликам щодо використання профайлінгу в протидії злочинності (Шинкаренко, Спіцина & Подзолкова, 2021).

Як ми бачимо, більшість статей стосується використанню безконтактної детекції брехні в правоохоронних органах і органах державного управління. На превеликий жаль, ми не знайшли жодної наукової статті, що описувала би використання профайлінгу в соціальній роботі України.

Інша справа з вивченням можливості застосування профайлінгу в сфері «людина – людина» ми спостерігаємо серед наукових публікацій в країнах Західної Європи, США та Канаді. Одним із провідних науковців у галузі без-

контактної детекції брехні є П. Екман. Саме йому належить основна ідея того, що говорять неправду всі, емоції та мікровирази на обличчі не залежать від окремих особистісних характеристик і вони є загальними для всіх людей (Екман, 2019). П. Екман, також, дає відповіді на питання: «Чому брешуть діти?» (Екман, 2018). Ф. Гюстон, С. Карнісеро, М. Флойд, Д. Теннант видали книгу «Анатомія брехні» де діляться особливостями методології, спрямованої на викриття обману в боротьбі з тероризмом та злочинністю (Гюстон et al., 2019). Окремі прикладні питання щодо безконтактної детекції брехні стосуються мови жестів (Амстронг & Вагнер, 2007; Піз & Піз, 2019); мистецтву читати емоції людини на його обличчі (Фулфер, 2012); мові тілу (Наварро, 2022) тощо.

У той же час, потребує вивчення питання можливості та доцільності використання методів безконтактної детекції брехні в соціальній роботі, яким чином здійснювати підготовку соціальних працівників у цьому напрямку.

Мета статті полягає в аналізі використання форм і методів безконтактної детекції брехні в соціальній роботі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Брехня – це розповсюджене явище в суспільстві серед людей. Незважаючи, що багато науковців розмежують поняття обман, неправда, брехня, ми під цим поняття розуміємо будь-яку нещирість особи, яка навмисно намагається надати неповну інформацію або спотворити її, вести в оману іншу людину з корисливою метою для себе (коли стикаються інтереси та моральні норми; ускладняється або стає неможливе досягнення бажаного результату іншим шляхом; неповне знання людиною, яка говорить, предмету розмови; передача повідомлення, що містить неповну (або перекручену) інформацію тощо.

Таким чином, брехня – це заздалегідь сформоване рішення ввести в оману того, кому адресована інформація, без попередження про свої наміри це зробити (Екман, 2019). Визначення брехні в негативному сенсі охоплює такі компоненти: намір (усвідомленість) дії; спотворення реальності (дійсності, фактів, інформації); соціально несхвалено, неблагородно, передусім корисливу мету, внаслідок якої досягається перевага однієї людини чи групи осіб над іншою людиною чи групою осіб, яким завдають збитків (Руть & Мартинова, 2018).

Феномен брехні перебуває практично завжди у контексті соціального середовища. Компонент усвідомленого глузду, кінцевий результат і мета суб'єкта, який діє за допомогою брехні, оцінюється з позицій конкретного соціуму (Гюстон et al., 2019). В соціальній роботі під брехнею ми розуміємо намагання клієнта отримати соціальні послуги незаконними методами. До незаконних методів ми відносимо: підробку документів; фальсифікацію інформації про себе; моральний або матеріальний тиск на соціального працівника; маніпуляція окремими даними, що важливі під час ухвалення рішення про надання соціальної послуги тощо. Клієнти соціальних інституцій діють щоб задовольнити власні потреби та інтереси, заради чого здійснюються маніпулювання об'єктом впливу (соціальним працівником), включаючи прийоми та технічні методи оманливого характеру.

Зазначимо, що брехня багатогранна. Так, окрім відмінностей між самоорієнтовної брехнею та неправдою, орієнтованою на інших, зазвичай є різниця між явною (відвертою, грубою) брехнею, перебільшенням і тонкою брехнею. Також вчені виділяють імпліцитні (в суспільній свідомості) види брехні: містифікація, фальсифікація, симуляція, самозванство, плагіат і заміна понять, дитяча та неприкрита брехня, недоговірні казки для дітей і міфи, біла брехня, брехня на благо (за ради чогось брехня) або на спасіння та брехню під присягою, клятвoporушення та наклеп, самообмовка, блеф, введення в оману, підтасування фактів, перебільшення та применшення, жартівлива брехня та контекстна брехня, брехня за двозначності інформації та мимовільна брехня, а також патологічна брехня (Шинкаренко, Спіцина & Подзолкова, 2021).

У соціальній роботі можна виділити два типи людей, які говорять неправду: ті, що діють навмисно; ті, які вживають брехню ситуативно; ті, хто бреше постійно, незалежно від ситуації. Під час роботи з клієнтами, ми виділили такі прийоми, що використовують отримувачі соціальних послуг, з метою надання неправдивої інформації: гіперболізація, симуляція, маніпуляція, підробка документів, емоційний шантаж, підтасування фактів.

Основними формами брехні є підготовлена та не підготовлена. На відміну від життєвих ситуацій, найчастіше отримувач соціальної

послуги, який бреше, заздалегідь готується говорити неправду, тому, дуже важко визначити ознаки брехні. Клієнт це робить свідомо. Видати такого брехуна може те, що він колись не пригадає те, що говорив раніше, та розпочне суперечити собі. Якщо ви розумієте, що брехня переходить будь-які межі, годі висловлювати своє крайнє невдоволення. Прийміть інформацію людини, навіть якщо знаєте точно, що вона бреше. Це зазвичай відбувається від невпевненості в собі та «центрального» комплексу неповноцінності. Цю людину не переробити, просто зробіть для себе висновки. Якщо ви невпевнені у тому, чи обманює вас людина, чи ні, то поцікавтеся певними дрібницями або уточніть щось до сказаного. Тоді вона зрозуміє, що сказане не є правдою та почне брехати усвідомлено. У такому випадку звинуватити її буде простіше (<https://rt82.ru/uk/typology-of-fires/metody-profailinga-v-sovremennom-obshchestve-profailing-opredelenie/>).

На даний час у безконтактній детекції брехні виділяються такі способи виявлення того, що людина каже неправду: спостереження за невербальною поведінкою (1 сигнальна система); аналіз мови (2 сигнальна система). Це пояснюється тим, що ми аналізуємо отриману інформацію за рахунок слів (смысловий рівень) – 7%; за рахунок звукових засобів (голос, інтонація) – 38%; за рахунок поведінкових засобів (міміка, жести, пози, дистанція тощо) – 55% (Екман, 2019), використовуючи невербальні інформаційні канали: паравербальні характеристики мови; пантоміміку; вегетативні реакції; емоційні прояви, образи тощо.

Основними мотивами брехні серед отримувачів соціальних послуг можна виділити: бажання отримати те, що у сучасний момент неможливо досягти іншим засобом; уникнути почуття сорому; захист власних інтересів і потреб; бажання вирішити власні проблеми за рахунок держави, коли на це немає юридичних підстав; уникнути покарання. Головною передумовою брехні в соціальній сфері завжди були гроші.

Як свідчать дослідження багатьох вчених, основними емоціями, які можна спостерігати на обличчі людини, що каже неправду, є страх, провина, радість (посмішка після того, як брехуну вдалося ввести в оману іншу людину) (Фулфер, 2011; Екман, 2019).

За якими параметрами ми можемо визначити, що людина каже неправду?

Уперше, це характеристика голосу. Ознаки нещирості: мимовільна зміна інтонації; зміна темпу мови; зміна тембру голосу; поява тремтіння в голосі; поява пауз при відповідях на запитання, які не повинні були викликати ускладнення; занадто швидкі відповіді на запитання; демонстративне підкреслення (виділення) за допомогою засобів мовлення – інтонацією, паузами будь-яких фрагментів переданої інформації, маскуючи або спотворюючи дійсне відношення до неї.

Удруге, це через аналіз того, що каже людина. Серед вербальних прийомів обману можна виділити: брак відповіді (людина не відповідає на ваше питання); проблеми із запереченням (ви не дістаєте прямого заперечення чогось у вашому запитанні, що стосується хибного вчинку чи наслідків); нездатність або відмова відповісти (людина ухиляється від відповіді на питання або не бажає говорити на якусь тему); повтори запитань (коли людина перепитує); твердження, але не відповіді (наприклад: «Гарне запитання», «Я рад, що ти спитав», «Я розумію твоє занепокоєння» тощо); непослідовні свідчення («хто не має доброї пам'яті, тому важко брехати»); перехід у режим атаки (коли брехуна заганяють у кут, він перебуває під великим тиском і може кинутися в атаку); недоречні питання (наприклад: відповідь на запитання запитанням); надмірно конкретизована відповідь (відповідь технічна або звужена, «затопити» докладною інформацією); недоречний рівень увічливості; недоречний рівень занепокоєння; нарікання на процес чи процедуру (обурення); нерозуміння простого питання; твердження-посилання (наприклад: «Як я казав раніше», «Як ми описали у звіті» тощо); апелювання до релігії (наприклад: «Богом клянуся», «Аллах мені свідок» тощо); вибіркова пам'ять («тут пам'ятаю, там не пам'ятаю»); фразивизначники (наприклад: «Не зовсім...», «В основному...» тощо); переконливі твердження (маніпулятивні техніки) (Гюстон et al., 2019).

Людину, яка каже неправду, часто видає міміка обличчя: «погляд, що бігає»; легка неприродна посмішка; мікронапруга м'язів обличчя; візуальний контроль партнера в момент нещирого висловлення; рухи зіниць очей в зону конструювання; розбіжності рухів зіниць очей за

модальністю зі змістом інформації; примружування, звуження очей при відповідях на запитання (Фулфер, 2011).

При розмові з людиною, ми можемо бачити як вона супроводжує свою розповідь жестами та різними позами тіла. **Окремі жести супроводжують неправду:** жест «рука до обличчя»; жест «прикриття рота»; прикривання рота долонею, пальцями або кулаком; жест «дотик до носа»; легке потирання носа або швидкий дотик до нього; жест «потирання ока»; жест «відтягування коміра»; жести закритості; часте пригладжування волосся; нервозність у поведінці (періодичне прочищення голосу; покахикування; часте паління цигарки; постукування по столу); потирання долонній (Піз & Піз, 2019).

До числа вегетативних і фізіологічних реакцій при емоційних станах, що супроводжують брехню, відносять: почервоніння обличчя або його окремих частин; тремор губ; розширення зіниць очей; прискорене моргання й інші зміни, характерні для почуття сорому, страху й інших емоцій, що супроводжують нещирість на підсвідомому рівні в людей, які не звикли брехати; зміна (при відсутності фізичного навантаження) частоти пульсу, а також зміна ритму пульсових скорочень; зміна кров'яного тиску (по гіпертонічному або гіпотонічному типу); зміни в ритмі подиху (особливо різке скорочення фази видиху й викривлення звичайного дихального циклу); виражені зміни в шкірно-гальванічній реакції (ШГР); поява рясного потовиділення без температурних і фізичних навантажень; підвищення перистальтики кишечника; підвищений діурез (Екман, 2019).

Варта зазначити, що перелічені ознаки брехні як вербальні, так і невербальні, є кластерами, що можуть вказувати на обман або нещирість людини. Вони діють у комплексі. Не можна робити висновок, що особа бреше, використовуючи тільки один із кластерів. У той же час, соціальному працівнику буде легко встановити, що людина каже неправду, якщо клієнт: має мінімальний досвід усної неправди; має високий рівень емоційної тривоги; має певні індивідуально-особистісні характеристики.

Але, є люди, яких дуже важко «впіймати» на брехні. Вони, як правило, мають певні акцентуації характеру. Серед таких, ми виділяємо: демонстративний тип; гіпертимний тип; збуджений / епілептоїдний – збуджений / застрягаючий тип; застрягаючий тип.

На наш погляд, безконтактну детекцію брехні можна виділити в окрему галузь знань. Вона, на даний час має власну історію розвитку, науково обґрунтовану та практично доведену методологію; феноменологію та праксеологію. Тобто, всі складові наукової галузі. У зв'язку з цим, у 2019 році в Освітню програму «Соціальна педагогіка» підготовки студентів другого (магістерського) рівня освіти та навчальні плани кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка була включена навчальна дисципліна «Детекція брехні». Вона складається з 4 модулів (120 годин). Мета навчальної дисципліни полягає у підготовці кваліфікованих фахівців другого магістерського рівня шляхом засвоєння ними теоретичних знань і практичних умінь із вербальних і невербальних способів аналізу інформації та виявлення брехні під час комунікацій з клієнтами. Завдання навчальної дисципліни передбачають:

- систематизацію наукових теоретичних знань із теорії брехні та теорії емоцій, мови тіла, та мікроміміки людини;

- надбання студентами навичок візуального (невербального) виявлення брехні та розпізнання емоційних станів під час роботи з клієнтами різних вікових і соціальних груп;

- надбання студентами навичок вербальних способів виявлення брехні під час розмови з клієнтом, аналізу письмових текстів та встановлення їхньої правдивості;

- надбання студентами навичок аналізу й узагальнення практик щодо визначення брехні в практичній діяльності соціального педагога.

Опанувавши навчальну дисципліну «Детекція брехні», студенти набувають таких загальних і спеціальних (фахових) компетентностей: здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; здатність професійно діагностувати, прогнозувати, проектувати та моделювати соціальні ситуації; здатність доводити знання та власні висновки до фахівців і нефахівців; здатність виявляти професійну ідентичність та діяти згідно з цінностями соціальної роботи. Вивчення даного курсу та засвоєння основних його положень дозволить майбутнім фахівцям у галузі соціальної роботи використовувати різні науково-обґрунтовані методи встанов-

лення брехні під час роботи з клієнтом на вербальному та невербальному рівнях.

Після опанування навчальної дисципліни «Детекція брехні» студенти мають володіти знаннями та набувають умінь і навичок щодо: основних теоретичних положень теорії брехні, теорії емоцій, мови тіла та мікроміміки обличчя людини; сутності та причин виникнення брехні, її відмінність від інших видів неправдивої інформації; візуальної детекції брехні, емоцій клієнтів, мови тіла та мікроміміки обличчя людини; вербальної детекції брехні й аналізу письмових текстів, написаних клієнтами, з метою виявлення неправдивої інформації; розпізнання емоцій клієнтів, мікроекспресій на обличчі, мову тіла; аналізу жестів, міміки, мови (усної та письмової) з метою встановлення правдивості отриманої інформації від клієнта, а також, отримують і демонструють програмні результати навчання: показувати глибинне знання та системне розуміння теоретичних концепцій, як із галузі соціальної роботи, так і з інших галузей соціогуманітарних наук; аналізувати соціальний та індивідуальний контекст проблем особи, сім'ї, соціальної групи, громади, формулювати мету і завдання соціальної роботи, планувати втручання в складних і непередбачуваних обставинах відповідно до цінностей соціальної роботи; здатність виконувати рефлексивні практики в контексті цінностей соціальної роботи, відповідальності, у тому числі для запобігання професійного вигорання.

На наш погляд, навчальна дисципліна «Детекція брехні» буде корисною для працівників соціальної сфери. Клієнт залишить спроби казати неправду, коли соціальний працівник буде мати репутацію людини, яку не можна ввести в оману.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, використання безконтактної детекції брехні в соціальній роботі має прикладне значення: допомагає аналізувати інформацію клієнта вербальними та невербальними методами; виявляти спроби клієнта ввести в оману соціального працівника; уникнути помилок при вирішенні соціальних проблем під час надання соціальних послуг клієнту тощо. У той же час, дана технологія не знайшла широкого вжитку в діяльності працівників соціальної сфери. Це пояснюється відсутністю в закладах вищої освіти, які готують фахівців для роботи в соціальних інститутах навчаль-

ної дисципліни, що дає можливість студентам набути певних професійних компетентностей.

Безконтактну детекцію брехні доцільно використовувати під час надання клієнтам соціальних послуг, у тому числі, консультування, під час укладання угод і ведення переговорів, реалізації соціальних програм. Це позитивно вплине на «кінцевий продукт» діяльності соціальних працівників.

Не доцільно, навіть заборонено, використовувати навички безконтактної детекції брехні під час спілкування з членами сім'ї, родичами та близькими друзями.

Подальше вивчення безконтактної детекції брехні в соціальній роботі потребує проведення досліджень з метою встановлення критеріїв оцінки правдивості інформації клієнтів, які отримують соціальні послуги; розробки навчально-методичних матеріалів для підготовки соціальних працівників у цьому напрямку; проведення тренінгів для працівників соціальної сфери з метою навчання їх прийомам виявлення неправдивої інформації методами безконтактної детекції брехні. Саме на вирішення цих питань і будуть спрямовані наші подальші дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Амстронг Н., Вагнер М. Тлумачний словник мови жестів / Пер. з англ. В. Панова. Київ, 2008. 222 с.
2. Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 7-8 листопада 2015 року) <http://109.237.87.242/bitstream/123456789/7315/1/D0%92%D0%98%D0%9A%D0%9E%D0%A0%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A4%D0%90.pdf>. (дата звернення: 30.05.2023).
3. Гюстон Ф., Карнісеро С., Флойд М., Теннант Д. Анатомія брехні / Пер. з англ. М. Дубини. Харків : Віват, 2019. 208 с.
4. Дідковська-Бідюк М.В. Профайлінг як метод профілактики протиправних дій. *Юридична психологія*. 2017. № 2(21). С. 165–174.
5. Дідковська-Бідюк М.В. Профайлінг як складник професійної діяльності працівників національної поліції. *Науковий вісник ХДУ. Серія Психологічні науки*. 2018. № 4. С. 258–262.
6. Дмитрик Ю., Кондратюк О. Профайлінг у діяльності оперативних підрозділів. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 3(13). С. 95–100.
7. Екман П. Теорія брехні / пер. з англ. Ю. Гордієнко. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2019. 320 с.
8. Екман П. Чому діти брешуть / пер. з англ. Ю. Гордієнко. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2018. 264 с.
9. Калька Н., Цивінська М., Зубач І. Детекція брехні у спілкуванні : соціально-психологічний аспект. Львів : ЛьвівДУВС, 2017. 120 с.
10. Калюга К. Профайлінг як сучасний засіб встановлення особи злочинця. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Т. 2. № 1(26). С. 156–159.
11. Корольов В. Використання профайлінгу на державному кордоні України. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/62.pdf> (дата звернення 30.05.2023).
12. Метод профайлінгу у практиці боротьби зі злочинністю. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12953/Zadzerkallya.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 30.05.2023).
13. Мотлях, О. І. Теоретичні та праксеологічні засади психодіагностики особистості з позиції компаративістського аналізу наукових теорій поліграфа. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 2(2). С. 217–223.
14. Наварро Дж. Словник мови тіла. Секрети невербальної комунікації / пер. з англ. А. Легконця. Харків : Віват, 2022. 192 с.
15. Пархоменко-Куцевіл О. І. Теоретичні підходи до проблем профайлінгу як основи забезпечення державної безпеки України. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2020. № 4(60). С. 63–67.
16. Про Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг : Постанова Каб. Міністрів України від 27.01.2021 р. № 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99-2021-p#Text> (дата звернення: 30.05.2023).
17. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII : станом на 27 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 30.05.2023).
18. Профайлінг. Секрети професії: профайлер – живий "детектор брехні". Різне. *Супер Сім'я – Ким би ти не був – будь краще. Блог про саморозвиток*. URL: <https://superfamily.in.ua/profajling-sekreti-profesii-profajler-zhivij-detektor-brekhni/> (дата звернення: 30.05.2023).
19. Рудь Ю. В., Мартинова Т.О. Психологія профайлінгу : навчальний посібник. Київ : ДП Вид. дім «Персонал», 2018. 236 с.

20. Філатов О. Методи профайлінгу у суспільстві. Профайлінг: визначення, напрями, навчання. URL : <https://rt82.ru/uk/typology-of-fires/metody-profailinga-v-sovremennom-obshchestve-profailing-opredelenie/> (дата звернення: 30.05.2023).
21. Фулфер М. Мистецтво читання обличчя / пер. з англ. П. Самсонова. Київ, 2012. 176 с.
22. Шинкаренко І., Спіцина Г., Подзолкова Т. Моральні та правові виклики щодо використання профайлінгу в протидії злочинності. *Науковий вісник ДДУВС*. 2021. Спеціальний випуск № 2. С. 298–306. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-298-306
23. Яровой Т.С. Роль профайлінгу в лобістській діяльності: державно управлінський аспект. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 10. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1799> (дата звернення: 30.05.2023).

REFERENCES:

1. Amstronh N., Vahner M. (2008) *Tlumachnyi slovnyk movy zhestiv*. [Interpretive dictionary of sign language] / per. z anhl. V. Panova. Kyiv, 2008. 222. [in Ukrainian].
2. Vykorystannia polihrafa v pravookhoronni diialnosti: problemy ta perspektyvy. [Use of the polygraph in law enforcement: problems and prospects]. *Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kyiv, 7–8 lystopada 2015 roku). URL : <http://109.237.87.242/bitstream/123456789/7315/1/%D0%92%D0%98%D0%9A%D0%9E%D0%A0%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A4%D0%90.pdf>. (data zvernennia: 30.05.2023), [in Ukrainian].
3. Giuston F., Karnisero S., Floid M., Tennant D. (2019). *Anatomiia brekhni*. [Anatomy of a lie] / per. z anhl. M. Dubyny. Kharkiv : Vivat. 208. [in Ukrainian].
4. Didkovska-Bidiuk M.V. (2017). Profailinh yak metod profilaktyky protypravnykh dii. [Profiling as a method of prevention of illegal actions]. *Yurydychna psykholohiia*. [Legal psychology], № 2(21), 165–174. [in Ukrainian].
5. Didkovska-Bidiuk M.V. (2018). Profailinh yak skladnyk profesiinoi diialnosti pratsivnykh natsionalnoi politzii. [Profiling as a component of the professional activity of national police officers]. *Naukovyi visnyk KhDU. Seriiia Psykholohichni nauky*. [Scientific Bulletin of KhSU. Series Psychological sciences]. № 4, 258–262. [in Ukrainian].
6. Dmytryk Yu., Kondratiuk O. (2021). Profailinh u diialnosti operatyvnykh pidrozdiliv. [Profiling in the activities of operational units]. *Sotsialno-pravovi studii*. [Social and legal studies]. Vyp. 3(13), 95–100. [in Ukrainian].
7. Ekman P. (2019). *Teoriia brekhni*. [The theory of lies] / Per. z anhl. Yu. Hordiienko. Kyiv : Vydavnycha hrupa KM-BUKS. 320. [in Ukrainian].
8. Ekman P. (2018). *Chomu dity breshut*. [Why do children lie] / Per. z anhl. Yu. Hordiienko. Kyiv : Vydavnycha hrupa KM-BUKS. 264. [in Ukrainian].
9. Kalka N., Tsyvinska M., Zubach I. (2017). *Detektsiia brekhni u spilkuvani : sotsialno-psykholohichnyi aspekt*. [Detection of lies in communication: socio-psychological aspect], Lviv : LvDUVS. 120. [in Ukrainian].
10. Kaliuha K. (2019). Profailinh yak suchasnyi zasib vstanovlennia osoby zlochyntsia. [Profiling as a modern means of establishing the identity of a criminal]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. [Carpathian Legal Gazette], T. 2, № 1(26), 156–159. [in Ukrainian].
11. Korolov V. (2019). Vykorystannia profailinhu na derzhavnomu kordoni Ukrainy [Use of profiling at the state border of Ukraine]. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/62.pdf> (data zvernennia 30.05.2023). [in Ukrainian].
12. Metod profailinhu u praktytsi borotby zi zlochyntstiu. [The method of profiling in the practice of combating crime]. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12953/Zadzerkallya.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (data zvernennia: 30.05.2023). [in Ukrainian].
13. Motliakh O.I. (2015). *Teoretychni ta prakseolohichni zasady psykholohichnoyi osobystosti z pozytsii komparatyvistskoho analizu naukovykh teorii polihrafa*. [Theoretical and praxeological foundations of personality psychodiagnosics from the standpoint of comparative analysis of scientific polygraph theories]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*. [Bulletin of Zaporizhzhya National University. Legal sciences], № 2 (2), 217–223. [in Ukrainian].
14. Navarro Dzh. (2022). *Slovnyk movy tila. Sekrety neverbalnoi komunikatsii*. [Dictionary of body language. Secrets of non-verbal communication] / Per. z anhl. A. Lehkontsia. Kharkiv : Vivat, 2022. 192. [in Ukrainian].
15. Parkhomenko-Kutsevil O.I. (2020). *Teoretychni pidkhody do problem profailinhu yak osnovy zabezpechennia derzhavnoi bezpeky Ukrainy*. [Theoretical approaches to the problems of profiling as a basis for ensuring the state security of Ukraine]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»* [Scientific notes of "KROC" University], № 4 (60), 63–67. [in Ukrainian].
16. Pro Reiestr nadavachiv ta otrymuvachiv sotsialnykh posluh. [About the Register of providers and recipients of social services] : Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 27.01.2021 r. № 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99-2021-п#Text> (data zvernennia: 30.05.2023).

17. Pro sotsialni posluhy. [About social services] : Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 r. № 2671-VIII : stanom na 27 kvit. 2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (data zvernennia: 30.05.2023).
18. Profailinh. Sekrety profesii: profailer – zhyvyi «detektor brekhni». Rizne. Super Simia. Kym by ty ne buv – bud krashche. Bloh pro samorozvytok. [Profiling. Secrets of the profession: a profiler is a living "lie detector". Different. Super Family – Whoever you are – be better. A blog about self-development]. URL : <https://superfamily.in.ua/profajling-sekreti-profesii-profajler-zhivij-detektor-brexni/> (data zvernennia: 30.05.2023). [in Ukrainian].
19. Rul Yu.V., Martynova T.O. (2018). Psykholohiia profailinhu : navchalnyi posibnyk. [Psychology of profiling: a study guide]. Kyiv : DP Vyd. dim "Personal". 236. [in Ukrainian].
20. Filatov O. (2022). Metody profailinhu u suspilstvi. Profailinh: vyznachennia, napriamy, navchannia. [Methods of profiling in society. Profiling: definition, directions, training]. URL : <https://rt82.ru/uk/typology-of-fires/metody-profailinga-v-sovremennom-obshchestve-profailing-opredelenie/> (data zvernennia: 30.05.2023). [in Ukrainian].
21. Fulfer M. (2012). Mystetstvo chytannia oblychchia. [The art of face reading] / per. z anhl. P. Samsonova. Kyiv, 2012. 176. [in Ukrainian].
22. Shynkarenko I., Spitsyna H., Podzolkova T. (2021). Moralni ta pravovi vyklyky shchodo vykorystannia profailinhu v protyidii zlochynnosti. [Moral and legal challenges regarding the use of profiling in the fight against crime]. *Naukovyi visnyk DDUVS. Spetsialnyi vypusk. [Scientific Bulletin of the National Academy of Sciences. Special issue]*, № 2. 298–306. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-298-306 [in Ukrainian].
23. Yarovoi T. S. (2020). Rol profailinhu v lobistskii diialnosti: derzhavno upravlinskyi aspekt. [The role of profiling in lobbying activities: a public management aspect]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. [Public administration: improvement and development Public administration: improvement and development]*, № 10. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1799> (data zvernennia: 30.05.2023) [in Ukrainian].

УДК 371.71

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.25>

Зоряна УДИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46000

ORCID: 0000-0003-2124-2263

Лілія ШУЛЬГІНА

аспірантка кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46000

ORCID: 0000-0002-6897-3277

Бібліографічний опис статті: Удич, З., Шульгіна, Л. (2023). Підготовка соціального працівника до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 172–178, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.25>

ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ДО СТВОРЕННЯ ДОСТУПНОГО СЕРЕДОВИЩА В СИСТЕМІ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Метою статті є висвітлення особливостей підготовки соціального працівника до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади. Визначено, що основним завданням сучасної підготовки соціальних працівників є створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади. Виявлено, що формування професійних умінь, навичок та компетенцій майбутнього соціального працівника сприятимуть побудові особистісних траєкторій навчання на основі особистісного профілю інклюзивної компетентності та відповідності сучасним вимогам та особистому професійному вектору розвитку. З'ясовано, що одним із пріоритетів підготовки соціальних працівників до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади є впровадження особистісно орієнтованого підходу до освіти. Встановлено, що підготовка соціальних працівників до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади передбачає кілька етапів: мотивація та емоційне бажання виконувати свої обов'язки в системі громадського центру; вміння спілкуватися з різними категоріями об'єднаної територіальної громади. Визначено, що соціальні працівники, яким необхідно працювати над створенням доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади, вносять когнітивне поглиблення в процес організації різних типів організацій з урахуванням можливостей жителів об'єднаної територіальної громади. Визначено, що суб'єктами процесу формування підготовки створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади є педагоги, психологи, лікарі, медичний персонал, діти та батьки. Виділено умови підготовки майбутніх соціальних працівників до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади. Встановлено, що методика підготовки майбутніх соціальних працівників включає чотири етапи: пропедевтичний, теоретико-операційний, продуктивний та рефлексивно-оцінний.

Ключові слова: соціальний працівник, підготовка, доступне середовище, об'єднана територіальна громада.

Zoriana UDYCH

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Pedagogy and Management of Education, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2, Maxyma Kryvonosa str., Ternopil, Ukraine, 46000

ORCID: 0000-0003-2124-2263

Liliia SHULHINA

Postgraduate Student at the Department of Social Work and Management of Social and Cultural Activity, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2, Maxyma Kryvonosa str., Ternopil, Ukraine, 46000

ORCID: 0000-0002-6897-3277

To cite this article: Udych Z., Shulhina L. (2023). Pidhotovka sotsialnoho pratsivnyka do stvorennia dostupnoho seredovyscha v systemi ob'iednanoi terytorialnoi hromady [Training of the social worker to create an accessible environment in the system of the united territorial community]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 172–178, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.25>

TRAINING OF THE SOCIAL WORKER TO CREATE AN ACCESSIBLE ENVIRONMENT IN THE SYSTEM OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITY

The purpose of the article is to highlight the features of training a social worker to create an accessible environment in the system of a united territorial community. It was determined that the main task of modern training of social workers is to create an accessible environment in the system of the united territorial community. It was found that the formation of professional abilities, skills and competencies of the future social worker will contribute to the construction of personal learning trajectories based on the personal profile of inclusive competence and compliance with modern requirements and the personal professional vector of development. It was found that one of the priorities of training social workers to create an accessible environment in the system of the united territorial community is the introduction of a person-oriented approach to education. It has been established that the preparation of social workers to create an accessible environment in the system of the united territorial community involves several stages: motivation and emotional desire to perform their duties in the community center system; the ability to communicate with different categories of the united territorial community. It was determined that social workers who need to work on creating an accessible environment in the system of the united territorial community contribute cognitive deepening to the process of organizing various types of organizations, taking into account the capabilities of the residents of the united territorial community. It was determined that the subjects of the formation process of preparation for the creation of an accessible environment in the system of the united territorial community are teachers, psychologists, doctors, medical personnel, children and parents. The conditions for training future social workers to create an accessible environment in the system of the united territorial community are highlighted. It was established that the method of training future social workers includes four stages: propaedeutic, theoretically operational, productive and reflective-evaluative.

Key words: social worker, training, accessible environment, united territorial community.

Аналіз проблеми. Досвід впровадження інклюзивних практик підготовки соціального працівника до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади розширює їхні функціональні обов'язки. У нових умовах соціальний працівник не може обмежуватися знанням специфіки загальноосвітніх програм і традиційних методів навчання. Це зумовлено тим, що підтримка виключно на основі наявних педагогічних умінь і навичок чітко не визначена, тому активний розвиток інклюзивних практик потребує нових дидактичних моделей. Такі аспекти зумовлюють необхідність покращення підготовки соціального працівника з огляду на подальшу професійну діяльність у системі об'єднаної територіальної громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти підготовки соціального працівника лежать в основі досліджень багатьох науковців, зокрема Г. Слосанська висвітлює особливості підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у територіальних громадах (Слосанська, 2019); В. Поліщук, Н. Олексюк та Г. Лещук розкривають особливості підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з людьми літнього віку (Поліщук,

2022); Н. Горішна висвітлює роль соціального працівника у впровадженні антидискримінаційних практик щодо вразливих сімей у територіальній громаді (Горішна, 2018); А. Конончук розкриває специфіку професійної підготовки соціальних працівників до партнерства з недержавними організаціями соціальної сфери (Конончук, 2016) тощо.

Однак, беручи до уваги дослідження науковців, доцільно зауважити, що ґрунтовного дослідження потребують питання підготовки соціального працівника до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади.

Мета дослідження. Метою статті є висвітлення особливостей підготовки соціального працівника до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах сучасного розвитку освіти змінюються підходи до формування професійної майстерності та корекційної компетентності педагогів з метою створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади, зокрема: структура передачі інформації; знання оновлюються та передаються в майбутні дослідницькі галузі педагогіки, психології,

корекційної педагогіки; нові технології, методи роботи для створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади, зміна підходу до інклюзивного простору; виникає необхідність знайти оптимальне поєднання традиційних та інноваційних методів навчання; роль професійних умінь і навичок – пізнавальних, соціально-емоційних, практичних, технологічних (Берегова, 2015; Берегова, 2017; Берегова, 2018).

Основним завданням сучасної підготовки соціальних працівників є створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади, в основі якого лежать: складання профілю професійних умінь і компетентності студента; розробка, апробація та реалізація авторського права методики викладачами та їх розміщення в системі навчання; розробка, створення та використання контрольних завдань в ігровій формі (квести, дидактичні ігри, інтерактивні форми), інтерактивні технології навчання, інноваційні форми навчання; забезпечення майбутніх соціальних працівників усіма необхідними засобами (інтерактивними проєкторами, програмним забезпеченням); організація та проведення групових курсів професійного навчання, проведення онлайн-курсів, вебінарів, консультацій щодо створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади, інноваційних технічних індивідуальних траєкторій навчання та формування власного професійного стилю.

Формування професійних умінь, навичок та компетенцій майбутнього соціального працівника сприятимуть побудові особистісних траєкторій навчання на основі особистісного профілю інклюзивної компетентності та відповідності сучасним вимогам та особистому професійному вектору розвитку. Технологія навчання у вищій освіті складається з двох основних компонентів, які передбачають створити доступне середовище та керувати цією діяльністю в системі об'єднаної територіальної громади. Ці процеси взаємопов'язані і взаємозалежні, контролюючи один одного і впливаючи на подальше вдосконалення. Вплив результатів контролю на зміст контрольних заходів вимагає організації подальшої діяльності для досягнення поставлених на основі навчання цілей.

Сучасні технології базуються на особистісному підході до орієнтації, який визначається

пріоритетом особистості, її розвитком в умовах доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади та передбачає трансформацію освіти у сферу самосвідомості.

Одним із пріоритетів підготовки соціальних працівників до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади є впровадження особистісно орієнтованого підходу до освіти. Його суть полягає в тому, що створення доступного середовища в системі об'єднаних територіальних громад має бути не засобом, а метою, тобто об'єктом навчання та розвитку.

Усі показники особистісно-орієнтованого навчання входять до опису методів розвитку в освітньому процесі. Усі методики базуються на певних методологічних принципах концептуальної локалізації. Методики розвивальної педагогіки базуються на принципах людської та соціальної психології «зсередини». Це означає, що внутрішній розвиток визначається зовнішнім середовищем.

З метою формування компетентності соціального працівника до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади важливо зосередити увагу студентів на глибоких поняттєвих положеннях технологій навчання, доцільне використання ефективних засобів впливу та формування сприятливих умов для створення інклюзивного простору (Жадленко, 2014: 303).

В інклюзивних просторах доцільно використовувати прийоми когнітивних стратегій. Термін «когнітивна стратегія» стосується планів, дій, кроків і процесів для роботи або розв'язання проблем з об'єктами в доступному середовищі в системі об'єднаних територіальних громад.

Сенс використання цієї технології це «навчитися вчитися» і регулювати власну освітню діяльність, соціальні працівники до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади розглядають кілька стратегій посилення таких когнітивних процесів, як організація, розуміння та запам'ятовування інформації.

Для групової роботи з комплексними освітніми матеріалами рекомендується така базова послідовність кроків: запитання для стимуляції мислення; детальне пояснення навичок мислення та їх відпрацювання на практиці; озна-

йомлення з графічними організаторами, які «стежать» за ходом думок; навчання студентів ставити питання вищого рівня (Лорман, 2010).

В сучасній педагогічній науці не існує єдиного підходу до проблеми підготовки соціальних працівників до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади. Водночас більшість сучасних науковців сходяться на думці, що підготовку соціальних працівників до створення доступного середовища в системі об'єднаних територіальних громад слід розглядати як індивідуально-цілеспрямований процес і як результат розвитку професійної компетентності.

Підготовка соціальних працівників до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади передбачає кілька етапів: мотивація та емоційне бажання виконувати свої обов'язки в системі громадського центру; вміння спілкуватися з різними категоріями об'єднаної територіальної громади.

Підготовка соціальних працівників до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади має: мати синкретичний характер, що виявляється у взаємозв'язку і взаємозумовленості цілей, змісту, технології організації та функціонування цих компонентів як єдиного цілого; що включають комунікативний, змістовно-процесуальний, мотиваційний та особистісноадаптивний компоненти, оскільки їх присутність у навчальній структурі забезпечить її синкретизм і цілісний характер; на основі педагогічних цінностей, забезпечення формування особистісного ставлення соціального працівника до створення доступного середовища та суспільне значення його організації для особистісно-професійного розвитку та готовність соціальних працівників до здійснення нової для них діяльності, пов'язаної зі створенням доступного середовища; характеризуватися гнучкістю і рухливістю впровадження для сучасної трансформації педагогами власної професійної діяльності та успішної адаптації до мінливих умов в організації доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади; забезпечувати професійний розвиток соціального працівника, його компетентність як здатність вирішувати професійно значущі, соціально детерміновані й все складніші завдання, які виникають при створенні доступ-

ного середовища в системі об'єднаної територіальної громади.

На основі аналізу теоретичних підходів до підготовки соціальних працівників до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади ми розуміємо дидактичну та практичну підготовку соціальних працівників до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади. Територіальна громада як цілеспрямований та творчий процес розвитку професійних компетенцій у підготовці соціальних працівників, спрямований на гуманістичні цілі та формування педагогічних цінностей, завдяки чому соціальні працівники спроможні вирішувати професійні завдання в контексті творчої теорії та практичного узагальнення.

Навчання створює і породжує інтелектуальні стратегії на основі інтелектуального потенціалу особистості. Соціальні працівники, яким необхідно працювати над створенням доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади, вносять когнітивне поглиблення в процес організації різних типів організацій з урахуванням можливостей жителів об'єднаної територіальної громади.

Змінюється статус соціального працівника, який еволюціонує від системи об'єднаної територіальної громади до організатора доступного середовища. Змінюється зміст освіти: не інформація про діяльність, а активна дослідницька діяльність на основі інформації. Змінюються форми взаємодії соціального працівника з представниками об'єднаної територіальної громади. На заміну традиційному з'являються форми активного, інноваційного навчання: дидактичні ігри, аналіз проблемні ситуації під час виконання дій і операцій, розігрування ролі, самооцінка, взаємоконтроль, самооцінка і самоконтроль.

Зміна цілей, змісту та форми навчання суттєво вплине на особливості взаємодії соціальних працівників з представниками інтегрованої спільноти.

Партнерство, свобода вибору, дій, відповідальність, позитивний емоційний фон – все це стає постійною домінантою відносин. Для реалізації цих умов майбутні соціальні працівники мають опанувати основні методи та форми створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади.

Отже, важливим механізмом функціонування доступних середовищ в системі об'єднаної територіальної громади є розуміння майбутніми соціальними працівниками навичок розробки стратегій підтримки жителів об'єднаної територіальної громади у цих середовищах.

Суб'єктами процесу формування підготовки створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади є педагоги, психологи, лікарі, медичний персонал, діти та батьки.

Створюючи доступне середовище в системі об'єднаної територіальної громади, майбутні соціальні працівники повинні представити план, який включає такі елементи: власний і попередній досвід, можливості жителів об'єднаної територіальної громади; активне середовище та занурення в діяльність (правила та умови успішної взаємодії, віра у свої можливості, підтримання інтересу, сприятливе для всіх учасників активної взаємодії розташування, створення атмосфери довіри, збіг планів на реалізацію, підтримку уваги, наближення ситуацій до життєвих, максимальне занурення в діяльність, засоби взаємодії тощо); активне оцінювання та контроль (самооцінка, взаємоконтроль, самоконтроль, додаткова демонстрація, робота в парах, мікрогрупах тощо); запам'ятовування (створення орієнтирів, святкових процедур для обробки нового у відмінній ситуації, обмін враженнями тощо); перенесення набутого досвіду в побутове спілкування (рольові ігри, театралізації, обряд завершення діяльності та очікування майбутньої зустрічі тощо); пунктуальність і продуктивність.

При розробці моделі підготовки соціальних працівників до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади ми виходили з того, що рівень готовності до професійної реалізації в системі об'єднаної територіальної громади залежить від умов та емоційних станів.

Ми розробили чотириетапну методологію підготовки соціальних працівників для створення доступного середовища в системі інтегрованої територіальної громади, яка включає чотири етапи: пропедевтичний, теоретико-операційний, продуктивний та рефлексивно-оцінний. На кожному етапі конкретизуються цілі, визначаються зміст, система та технічні засоби.

Метою пропедевтичного етапу є формування мотивації майбутнього соціального працівника

до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади, простір, систематизація та поглиблення знань, умінь з проблем створення доступного середовища (розв'язання типових практичних професійних завдань, підготовка роздаткового матеріалу з використанням різноманітних ілюстративних засобів, створення супроводу, консультації тощо), форм навички забезпечення емоційної стабільності.

Метою теоретико-операційного етапу є формування дидактичного комплексу знань, практичних умінь і навичок створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади.

На продуктивному етапі планується створення особливого дидактикотехнологічного продукту: кейс з основними розробками; формування мовленнєвих деонтологічних умінь і навичок у різних формах діяльнісних знань, умінь, навичок, аналіз досвіду роботи щодо створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади, рефлексія власної поведінки щодо проведення корекції та створення власної колекції навчально-методичних матеріалів, демонстративна методика підготовки до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади.

Умови підготовки майбутніх соціальних працівників до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади включають: введення в процес підготовки майбутніх соціальних працівників практичних курсів навчальних дисциплін, що сприяють опануванню дидактичними та технологічними основами створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади; доповнення курсів професійно-практичної складової освітніх планів шляхом вивчення перспективного досвіду створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади; волонтерство в об'єднаних територіальних громадах як основа опанування професійно орієнтованими засобами та досвідом створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади; практичне впровадження інноваційних форм і методів роботи для забезпечення різноманітності методичних форм для обміну досвідом роботи, формування умінь та емоційної стійкості суб'єктів доступного середовища в сис-

темі об'єднаної територіальної громади; створення власного кейса досвіду роботи в умовах створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади, залучення суб'єктів до проектної діяльності з метою опанування навичками створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади; практичні консультації з розробки та створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади, орієнтовані на формування вербальних деонтологічних умінь та навичок майбутніх соціальних працівників; проведення практико-орієнтованих тижнів методичних семінарів з обміну досвідом роботи щодо створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади; моделювання інноваційних життєвих та професійних стандартів «Доступний простір для всіх»; проектна діяльність в системі об'єднаної територіальної громади; узагальнення теоретичних і технологічних досягнень у вигляді власного технологічного продукту (технології створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади); реалізація дидактичних та технологічних консультаційних завдань когнітивного супроводу процесу створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади.

Формування мотиваційно-емоційної сфери майбутніх спеціалістів забезпечуються шля-

хом впливу на їхні почуття та сферу діяльності. Формування емоційної стійкості майбутніх соціальних працівників до створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади можливо за умови використання на пропедевтичному етапі таких форм роботи, як навчальна, ділова гра, майстер-класи із запрошенням спеціалістів, які працюють для створення доступного середовища в системі об'єднаної територіальної громади, розігрування проблемних педагогічних ситуацій, вікторина тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, у статті розглянуто особливості підготовки майбутніх соціальних працівників до створення доступного середовища в умовах об'єднаної територіальної громади. Визначено ефективні умови її реалізації: опанування основами соціальної роботи з людьми з особливими потребами, вивчення перспективного досвіду створення доступного середовища в умовах об'єднаної територіальної громади, опанування професійно-орієнтованим інструментарієм та програмним забезпеченням створення доступного середовища в умовах об'єднаної територіальної громади. Встановлено, що методика підготовки майбутніх соціальних працівників включає чотири етапи: пропедевтичний, теоретико-операційний, продуктивний та рефлексивно-оцінний.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берегова М. І., Савінова Н. В. Деонтологічна компетентність корекційного педагога в умовах інклюзивного навчання. *Молодий вчений*. Херсон, 2015. № 2(17). С. 99–101.
2. Берегова М. І., Савінова Н. В. Підготовка корекційного педагога до роботи в інклюзивному середовищі: інваріантна складова. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. Київ : ТОВ «Наша друкарня», 2017. № 13. С. 216–225.
3. Берегова М. І., Савінова Н. В. Рівні сформованості мотиваційно-емоційної готовності майбутніх логопедів до роботи в умовах інклюзивного навчання. *Humanitarium*. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) ; Ніжин (Чернігів. обл.) : Лисенко М. М., 2018. Том 43, № 2 : Педагогіка. С. 121–130.
4. Горішна Н. М. Роль соціального працівника у впровадженні антидискримінаційних практик щодо вразливих сімей у територіальній громаді. Актуальні проблеми сучасної соціології і соціальної роботи та професійної підготовки фахівців: антидискримінаційна теорія і практика : матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І. В. Козубовської, Ф. Ф. Шандора. Ужгород : РІК-У, 2018. 124 с.
5. Жадленко І. Компетентісний підхід щодо професійної підготовки майбутніх вчителів-логопедів у вищій школі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер. : Педагогічні науки. 2014. № 132. С. 301–304.
6. Конончук А. І. Професійна підготовка соціальних працівників до партнерства з недержавними організаціями соціальної сфери. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки]*. 2016. № 1. С. 183–187.
7. Лорман Т., Деспелер Дж. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі. Київ : СПД-ФО І. С. Парашин, 2010. 296 с.
8. Поліщук В. А., Олексюк Н. С., Лещук Г. В. Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з людьми літнього віку. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Сер. : Педагогіка. Соціальна робота. 2022. № 1(50). С. 227–231.

9. Слозанська Г. І. Теорія і практика підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у територіальних громадах : дис. док. пед. наук: 13.00.05. Тернопіль, 2019. 687 с.

REFERENCES:

1. Bereghova, M. I., Savinova, N. V. (2015). Deontologichna kompetentnistj korekciynogho pedaghogha v umovakh inkljuzyvnogho navchannja [Deontological competence of the correctional teacher in the conditions of inclusive education]. *Molodyj vchenyj – A young scientist*, 2(17), 99–101.

2. Bereghova, M. I., Savinova, N. V. (2017). Pidghotovka korekciynogho pedaghogha do roboty v inkljuzyvnomu sere-dovyshhi: invariantna skladova [Preparation of a correctional teacher to work in an inclusive environment: an invariant component]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shljakhy rozbudovy – Education of persons with special needs: ways of development*. Kyjiv : TOV «Nasha drukarnja», 13, 216–225.

3. Bereghova, M. I., Savinova, N. V. (2018). Rivni sformovanosti motyvaciyno-emocijnoji ghotovnosti majbutnikh lohhopediv do roboty v umovakh inkljuzyvnogho navchannja [Levels of formation of motivational and emotional readiness of future speech therapists to work in conditions of inclusive education]. *Humanitarium – Humanitarian. Perejaslav-Khmeljnyckyj* (Kyjiv. obl.); Nizhyn (Chernighiv. obl.) : Lysenko M. M., Tom 43(2), 121–130.

4. Ghorishna, N. M. (2018). Rolj socialjnogho pracivnyka u vprovadzhenni antydyskryminacijnykh praktyk shhodo vrazlyvykh simej u terytorialnij ghromadi [The role of a social worker in the implementation of anti-discriminatory practices for vulnerable families in the territorial community]. *Aktualjni problemy suchasnoji sociologhiji i socialjnoji roboty ta profesijnoji pidghotovky fakhivciv: antydyskryminacijna teorija i praktyka : materialy dopovidej ta povidomlenj Mizhnarodnoji naukovy-praktyčnoji konferenciji – Actual problems of modern sociology and social work and professional training of specialists: anti-discrimination theory and practice: Materials of reports and announcements of the International Scientific and Practical Conference / za red. I. V. Kozubovskoji, F. F. Shandora*. Uzhghorod : RIK-U, 124 s.

5. Zhadlenko, I. (2014). Kompetentisnyj pidkhid shhodo profesijnoji pidghotovky majbutnikh vchyteliv-lohhopediv u vyshnij shkoli [A competent approach to the professional training of future speech therapist teachers in higher education]. *Naukovi zapysky Kirovohradsjkogho derzhavnogho pedaghoghichnogho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Ser.: Pedaghoghichni nauky – Scientific notes of Kirovohrad State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko. Ser.: Pedagogical Sciences*, 132, 301–304.

6. Kononchuk, A. I. (2016). Profesijna pidghotovka socialjnykh pracivnykiv do partnerstva z nederzhavnymy orghanizacijamy socialjnoji sfery [Professional training of social workers for partnership with non-governmental organizations of the social sphere]. *Naukovi zapysky [Nizhynsjkogho derzhavnogho universytetu im. Mykoly Ghogholja. Psykhologho-pedaghoghichni nauky – Scientific notes [Nizhyn State University named after Mykola Gogol. Psychological and pedagogical sciences*, 1, 183–187.

7. Lorman, T., Dappeler, Dzh. (2010). Inkljuzyvna osvita. Pidtrymka rozmajittja u klasi [Inclusive education. Support for diversity in the classroom]. Kyjiv : SPD-FO I. S. Parashyn, 296 s.

8. Polishhuk, V. A., Oleksjuk, N. S., Leshhuk, Gh. V. (2022). Pidghotovka majbutnikh socialjnykh pracivnykiv do roboty z ljudjmy litnjogho viku [Preparation of future social workers to work with elderly people]. *Naukovyj visnyk Uzhghorodsjkogho universytetu. Ser. Pedaghoghika. Socialjna robota – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Ser. Pedagogy. Social work*, 1(50), 227–231.

9. Slozansjka, Gh. I. (2019). Teorija i praktyka pidghotovky majbutnikh socialjnykh pracivnykiv do roboty u terytorialjnykh ghromadakh: dys. dok. pед. nauk: 13.00.05 [Theory and practice of training future social workers to work in territorial communities : dissertation. dock. ped. Sciences: 13.00.05]. Ternopilj, 687 s.

УДК 316.48:159.923-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.26>

Тетяна ХАРЬКІВСЬКА

аспірантка факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0001-7992-3729

Бібліографічний опис статті: Харьківська, Т. (2023) Деструктивні конфлікти, як актуальна проблема сучасної учнівської молоді. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 179–183, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.26>

ДЕСТРУКТИВНІ КОНФЛІКТИ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

На сьогоднішній день, соціальні зміни, які відбуваються всередині країни, пов'язані з повномасштабним вторгненням російських військ на територію України, обумовлюють поширення та збільшення конфліктних ситуацій в суспільстві. Захисту та підтримки потребує чи не кожен громадянин та громадянка України, але однією з найуразливіших категорій залишаються діти, а саме учнівська молодь, яка є здобувачами середньої та професійно-технічної освіти. Надзвичайно актуальною постає проблема деструктивних конфліктів з якими стикається учнівська молодь під час освітнього процесу.

Соціально-економічна нестабільність, підвищення тривожності, постійний стрес та напруга, ведуть до дестабілізації та розвитку особистості та впливає на збільшення особистісних та міжособистісних конфліктів серед учнівської молоді.

У статті актуалізовано сучасні проблеми учнівської молоді, які призводять до поширення явища деструктивних конфліктів в закладах освіти, розглянуто поняття конфлікту, особливості деструктивного та конструктивного конфліктів визначено типові ознаки конфліктної поведінки та їх чинники. Охарактеризовано ефективні методи роботи, спрямовані на профілактику деструктивних конфліктів серед учнівської молоді.

Авторка статті дійшла висновку, що наразі є необхідність до впровадження профілактичних програм в заклади середньої та професійно-технічної освіти; формування знань, вмінь та навичок сучасної учнівської молоді до налагодження взаємодії, безконфліктного спілкування та вирішення конфліктів конструктивно. Вирішення означених проблем, актуалізує питання профілактики деструктивних конфліктів серед учнівської молоді та впровадження програм профілактики конфліктної поведінки.

Ключові слова: деструктивні конфлікти, конфлікти, учнівська молодь, деструктивна поведінка, профілактика.

Tatiana KHARKIVSKA

Postgraduate Student at the Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Boris Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Blvd., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0001-7992-3729

To cite this article: Kharkivska, T. (2023). Destructyvnii konfliktky, yak aktualna problema suchasnoi uchnivskoi molodi [Destructive conflicts as an actual problem of modern school youth]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 179–183, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.26>

DESTRUCTIVE CONFLICTS AS A CURRENT PROBLEM OF MODERN STUDENT YOUTH

To date, the social changes taking place inside the country, associated with the full-scale invasion of russian troops on the territory of Ukraine, cause the spread and increase of conflict situations in society. Almost every citizen of Ukraine needs protection and support, but one of the most vulnerable categories remains children, namely school youth who are students of secondary and vocational education. The problem of destructive conflicts that students face during the educational process is extremely relevant.

Socio-economic instability, increased anxiety, constant stress and tension lead to the destabilization and development of personality and influence the increase of personal and interpersonal conflicts among school youth.

The article updates the current problems of student youth, which lead to the spread of the phenomenon of destructive conflicts in educational institutions, considers the concept of conflict, features of destructive and constructive conflicts, defines typical signs of conflict behavior and their factors. Effective work methods aimed at preventing destructive conflicts among schoolchildren are characterized.

The author of the article came to the conclusion that currently there is a need to implement preventive programs in secondary and vocational education institutions; formation of knowledge, abilities and skills of modern students to establish interaction, conflict-free communication and resolve conflicts constructively. The solution of the mentioned problems actualizes the issue of prevention of destructive conflicts among school youth and implementation of conflict behavior prevention programs.

Key words: *destructive conflicts, conflicts, student youth, adolescence, destructive behavior, prevention.*

Актуальність проблеми. На сьогоднішній день війна в країні є психотравмуючим фактором, що суттєво впливає на соціалізацію та розвиток учнівської молоді. Руйнування інфраструктури, через яке сім'ї з дітьми змушені були покинути свої домівки та шукати прихистку в інших регіонах та за кордоном, збільшення випадків гендерно зумовленого насильства в тому числі, домашнього насильства, жорстокого поводження з дітьми тощо значно впливає на психіку та поведінку суспільства, а особливо – дітей та молоді. Вищезначене є фактором розвитку негативної та деструктивної поведінки серед учнівської молоді, та, як наслідок, утворення численних конфліктних ситуацій.

У повсякденному житті учнівська молодь стикається з різними типами конфліктів, оскільки соціально-економічна нестабільність, підвищення тривожності, діджиталізація, перехід на дистанційне навчання ведуть до дестабілізації особистості, порушенням соціальних зв'язків, через що відбувається відчутне збільшення особистісних та міжособистісних конфліктів.

Труднощі, з якими стикається сучасна учнівська молодь в контексті потрапляння в конфліктні ситуації, є вкрай актуальними. Аналізуючи потреби та проблеми, з якими стикається сучасна учнівська молодь, відчувається потреба в залученні їх до прийняття рішень, вирішення конфліктів мирним та конструктивним шляхом, задля побудови якісного, безпечного освітнього та громадського середовища та мінімізації деструктивних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури засвідчив, що останніми роками явище деструктивних конфліктів серед учнівської молоді розглядалося широким колом науковців.

Зокрема, вивчалися сутність, види та прояви конфліктів (Г. Ложкін та Н. Пов'якель, 2007; Т. Лепейко, О. Миронова, 2019), деструктивний характер конфліктів (Н. Пов'якель, Н. Макаруч, 2006), особливості деструктивної конфліктності у підлітковому віці (О. Чала, 2009).

Станом на 2022 рік, відповідно до дослідження «Вплив війни на молодь в Україні» 22% молодих людей, вказують на погіршення психічного здоров'я (поганий настрій, пригніченість, депресія, тривога, почуття самотності); 4% молодих людей відмічають наявність проблем у родині (відсутність спілкування, взаєморозуміння, наявність конфліктних ситуацій); 2% молодих людей зазначає, що не вміють вирішувати конфлікти (Волосевич та ін., 2023).

За статистичними даними соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді», 35% підлітків визнали свою участь у випадках ображення або приниження інших упродовж останніх двох місяців, 40% хлопців і 30% дівчат загалом знущалися/принижували/ображали інших учнів/студентів, що свідчить про прояви насильства та конфліктної поведінки проведеного (Балакірева та ін., 2019 р.)

Аналіз проведених досліджень засвідчує, що учнівська молодь, схильна до проявів деструктивної поведінки в суспільстві та є в групі ризику, щодо потрапляння в ситуацію конфлікту.

Мета статті. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених проблемам деструктивних конфліктів серед учнівської молоді, це явище залишається маловивченим та актуальним враховуючи умови сьогодення, що й зумовило необхідність розглянути цю тему.

Виклад основного матеріалу. Конфліктні ситуації, з якими стикається учнівська молодь може мати, як конструктивний так і деструктивний характер. Конструктивний – спонукає до розвитку особистості та внутрішньої мотивації, в той час як деструктивний, скоріше за все, призводить до розвитку психічних травм, заниження самооцінки, схильності до суїциду, частих панічних атак та проявів депресії, а також до труднощів у взаємодії та комунікації з рідними, друзями, вчителями.

В переважній більшості такі конфліктні ситуації негативно впливають на розвиток та становлення дитини, а й частіше за все призводять до порушення прав.

Про актуальність проявів деструктивної поведінки, яка призводить до збільшення конфліктних ситуацій серед учнівської молоді, також свідчить статистика отриманих дзвінків на Національну гарячу лінію для дітей та молоді, Громадської організації «Ла Страда-Україна» за 2022 рік, було надано 178 637 консультацій, з яких:

- 26,2% психологічного здоров'я (страх, депресія, суїцид, панічні атаки, тощо);
- 21,3% – порушення прав дитини;
- 10,4% – насильства, жорстоке поводження з дітьми;
- 8,5% – стосунки в родині, конфліктні ситуації з батьками;
- 1,3% стосунки з однолітками, тощо

У наукових дослідженнях вік учнівської молоді охоплює період 14–18 років, якому притаманні певні фізіологічні й психічні зміни в розвитку особистості, що суттєво позначається на її внутрішньому світі та спрямовує на пошуки шляхів самовдосконалення та особистісного самоствердження.

У Законі України «Про основні засади молодіжної політики» молоді особи, молодь – особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах (Про основні засади молодіжної політики, 2021).

Виходячи з цього, таку категорію, як *учнівська молодь*, можна визначити як соціальну групу молодих людей віком 14–18 років, куди входять старшокласники загальноосвітніх закладів освіти та студенти професійно-технічних закладів освіти, коледжів, обов'язковою ознакою яких є здобуття освіти.

Як зазначає, Д. Закатнова, авторка монографії «Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення», саме цей період розвитку містить нормативно-ціннісний момент, вказівку на те, які завдання має вирішувати індивід, що досяг до свого віку, щоб вчасно й успішно перейти в наступну фазу життя та вікову категорію (Закатнова, 2015).

У період навчання в закладі освіти учні та студенти зустрічаються з цілою низкою внутрішніх протиріч, що викликають емоційну напругу, психічну нестабільність, і, як результат, призводять до проявів деструктивних конфліктів.

Українські вчені Г.В. Ложкін та Н.І. Пов'якель розглядають конфлікт як зіткнення різноспрямованих сил (цінностей, інтересів, поглядів, цілей, позицій) суб'єктів – сторін взаємодії, наголошуючи на тому, що поняття різноспрямованості ширше за розуміння протилежності спрямованості, що дає можливість зняти обмеження розуміння проблеми та усунути елемент антагонізму (Ложкін, Пов'якель, 2007).

Лепейко Т., Миронова О. зазначають, що конфлікт – це протиріччя, що виникає між людьми у зв'язку з рішенням тих чи інших питань соціально-виробничого та особистого життя, а також боротьба за цінності, владу, ресурси, в якій цілями є нейтралізація, нанесення збитку або знищення суперника. (Лепейко, Миронова, 2019).

Під поняттям конфліктності особистості прийнято вважати схильність особи до конфліктного вирішення суперечностей, які виникають у ході спілкування та взаємодії в соціумі.

Конструктивний конфлікт базується не на «особистостях», а на виявленні об'єктивних причин незгоди (різні точки зору на проблему, способи вирішення проблеми тощо). Даний підхід переводить процес проходження конфлікту від конфронтації до співробітництва. Конструктивна поведінка в конфлікті приводить до більш глибокого розуміння проблеми, взаємодовіри, готовності зрозуміти один одного і, в подальшому, вирішенню конфлікту мирним шляхом.

Деструктивний конфлікт в переважній більшості визначається як конфлікт, що погіршує соціально-психологічний клімат, знижує ефективність індивідуальної та спільної діяльності, призводить до руйнування міжособистісних стосунків, викликає хвороби тощо.

Деструктивні конфлікти виникають в двох випадках. Перший – коли одна зі сторін агресивно наполягає на своїй позиції і не бажає враховувати інтереси іншої сторони чи всього колективу в цілому. Другий – коли одна з конфліктуючих сторін застосовує аморальні методи вирішення конфлікту, враховуючи тільки свої інтереси.

Загалом поширення явища деструктивних конфліктів розуміється як властивість, яка виявляється через частоту вступу в міжособистісні конфлікти та характер когнітивного, емоційного, поведінкового реагування в них.

Конфліктність особистості визначається дією психологічних, соціально-психологічних та соціальних факторів.

Як вже згадувалося на початку статті, деструктивні конфлікти часто можуть мати негативні наслідки та впливати на психічний розвиток дитини. Зазвичай конфліктні ситуації залишаються не вирішеними, замовчуються або переростають в ситуацію насильства. Не вирішений конфлікт, може тривати протягом усього освітнього процесу, переходячи з року в рік, завдаючи шкоди обом її сторонам.

Зазвичай учнівська молодь, яка опиняється в ситуації конфлікту, просто не знає, як діяти та вирішити його самостійно, або до кого звернутися по допомогу, тому обирає стратегію замовчування конфліктної ситуації. Важливо пам'ятати, що конфліктна поведінка дитини може бути реакцією на складні обставини життя, в яких вона опинилася та прихованим проханням про допомогу й потребу в підтримці. Ігнорування або несвоєчасне виявлення дорослими ознак деструктивної поведінки та потрапляння учнів в конфлікт часто призводить до заподіяння ними фізичної, психологічної шкоди собі та/або оточуючим.

Саме тому, завданнями працівників закладу освіти є раннє виявлення деструктивної поведінки та здійснення діагностики тих конфліктних ситуацій, які відбуваються між учнівською молоддю в закладі освіти, для вчасного виявлення та реагування на проблему, а також для здійснення профілактичних та соціально-педагогічних заходів для мінімізації явища деструктивних конфліктів серед учнівської молоді.

Для початку працівникові закладу освіти, варто приділити увагу збору інформації, вико-

ристовуючи різні джерела та спілкуючись не тільки із конфліктуючими сторонами, але й свідками цієї події, збираючи виключно достовірну інформацію. Визначити, які протиріччя є між сторонами конфлікту, що є причиною конфліктної ситуації. Важливо, не призначати винних, а навпаки здійснити пошук варіантів вирішення конфліктної ситуації з урахуванням інтересів обох сторін.

Профілактика конфлікту – це діяльності, що полягає у своєчасній ідентифікації конфліктної ситуації, мінімізації конфліктних факторів та сприяння до пошуку конструктивних рішень.

Одними із шляхів профілактики, може бути здійснення інформаційно-просвітницької роботи, щодо популяризації ненасильницьких способів вирішення конфліктів серед учнівської молоді, а також впровадження програм профілактики конфліктної поведінки в закладі освіти.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що явище деструктивних конфліктів, з яким стикається сучасна учнівська молодь, актуалізує питання створення безпечного освітнього простору. Варто зазначити, що важливими кроками в цьому напрямку є формування в учнівській молоді здатності протистояти проявам деструктивної поведінки, а також сприяти розвитку навичок ненасильницької поведінки та побудови конструктивного діалогу. Важливу роль відіграють в цьому процесі працівники закладу освіти, які можуть здійснити вчасне виявлення проблеми явища деструктивних конфліктів в закладі освіти та своєчасне реагування й допомогу сторонам, які опинилися в конфлікті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27 квітня 2021 року №1414-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20> (дата звернення: 30.05.2023).
2. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект. К.: ФОП Стеценко В.В. 2016. 192 с.
3. Дослідження «Вплив війни на молодь в Україні» : веб-сайт. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/28.04_vplyv_viyuny_na_molod_v_ukrayini.pdf
4. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» : моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін. ; наук. ред. О. М. Балакірева ; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 127 с.
5. Закатнов Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення : монографія. К. : Педагогічна думка, 2012. 160 с.
6. Ложкін Г. В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: Навчальний посібник. К.: ВД «Професіонал», 2006. 146 с.
7. Лепейко Т. І. Організаційна поведінка: навч. посіб. / Т. І. Лепейко, С. В. Лукашев, О. М. Миронова. Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. 156 с.

8. Пов'якель, Н. І., Макарчук, Н. О. Особистісні детермінанти подолання конфліктності в юнацькому віці : навчально-методичний посібник. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, «Автореферат», 2006.

9. Пов'якель, Н. І. Внутрішньоособистісні конфлікти студентської молоді у просторі глибинної психології та технологій їх подолання. *Конфліктологічна експертиза: теорія і методика*. В. 6: Актуальні проблеми конфліктологічної експертизи. К., 2008.

10. Чала О. А. Внутрішньоособистісний конфлікт як психологічний феномен. *Актуальні проблеми психології : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія* : зб. наук. пр. / Ін-т психології ім. Г. Костюка АПН України, 10 (7). С. 549–558. Режим доступу: elibrary.kubg.edu.ua/1294/1/E_CHALA_APP_IS_IPSP.pdf

REFERENCES:

1. On the main principles of youth policy: Law of Ukraine dated April 27, 2021 No. 1414-IX / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20> (date of application: 30.05.2023). [in Ukrainian]

2. Building peace. Conflict prevention and resolution using mediation: socio-pedagogical aspect. К. : FOP Stetsenko V. V. 2016. 192 p. [in Ukrainian]

3. Research "Impact of war on youth in Ukraine": website. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/28.04_vplyv_viyny_na_molod_v_ukrayini.pdf [in Ukrainian]

4. Social conditions and health indicators of adolescents and young people: according to the results of a sociological study within the framework of the international project "Health and behavioral orientations of school youth" : monogr. / O. M. Balakireva, T. V. Bondar and others. ; of science ed. O. M. Balakireva ; UNICEF, GO "Ukr. Institute of Soc. research named after O. Yaremenko". К. : Foliant Printing Center, 2019. 127 p. [in Ukrainian]

5. Zakatnov D. O. Technologies of training students for professional self-determination: monograph. – К.: Pedagogical opinion, 2012. 160 p. [in Ukrainian]

6. Lozhkin G. V., Povyakel N.I. Psychology of conflict: theory and modern practice: Study guide. К. : VD "Professional", 2006. 146 p. [in Ukrainian]

7. Lepeiko T. I. Organizational behavior: education. manual / T. I. Lepeyko, S.V. Lukashev, O. M. Myronov. H. : Ed. Khneu, 2013. 156 p. [in Ukrainian]

8. Povyakel, N. I., Makarchuk, N.O. Personal determinants of overcoming conflict in youth: Educational and methodological manual / N. I. Povyakel, N. O. Makarchuk. К. : NPU named after M. P. Dragomanova, "Abstract", 2006. [in Ukrainian]

9. Povyakel, N. I. Intrapersonal conflicts of student youth in the space of deep psychology and technologies for overcoming them / N. I. Povyakel. *Conflictological expertise: theory and methodology*. V. 6 : Actual problems of conflict expertise. К., 2008. [in Ukrainian]

10. Chala O. A. Intrapersonal conflict as a psychological phenomenon [Electronic resource] / O. A. Chala. *Actual problems of psychology: Psychology of education. Genetic psychology. Medical psychology* : coll. of science pr. / Institute of Psychology named after G. Kostyuk, APN of Ukraine, 10(7). P. 549–558. Access mode: elibrary.kubg.edu.ua/1294/1/E_CHALA_APP_IS_IPSP.pdf [in Ukrainian].

УДК [159.922.2:004.77]-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.27>

Світлана ЧЕРНЕТА

доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-9939-7591

Тарас ЗАБОЛОЦЬКИЙ

аспірант кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-4484-3056

Бібліографічний опис статті: Чернета, С., Заболоцький, Т. (2023). Моделі взаємодії молоді в кіберпросторі. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 184–190, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.27>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КІБЕРЗАЛЕЖНОСТІ У ПІДЛІТКІВ

У даний час процес комп'ютеризації стає дедалі популярнішим та набирає обертів. Молодь проводить чимало часу біля комп'ютера і не лише тому, що їхня діяльність тісно пов'язана з комп'ютерними технологіями, а й задля задоволення. Ось чому, зараз постає нагальна проблема заміни соціальної реальності на віртуальну. Кіберпростір є важливим фактором формування особистості в сучасному суспільстві, оскільки багато аспектів життєдіяльності суспільства нині набувають форми віртуальності, однак надмірне захоплення ним призводить до кіберзалежності.

Актуальність проблеми обумовлена швидким розвитком кіберзалежності сучасних підлітків та молоді, що є формою адиктивної поведінки.

Під Інтернет-залежністю, ми розуміємо непереборний потяг до Інтернет-мережі, що характеризується згубною дією на основні сфери діяльності молодої людини, зокрема на побутову, навчальну, соціальну, професійну, сімейну та фінансову. Саме залежність від Інтернету може спричинити стан, у якому людина фокусуватиметься на віртуальному, а не реальному світі.

Всесвітня організація охорони здоров'я класифікувала Інтернет-залежність як стан психічного здоров'я.

Схильність до залежності може охоплювати різні форми поведінки, що викликають залежність: як залежність від речовин, так і залежність від Кіберпростору.

Для зменшення шкоди та підвищення рівня дієвості соціальної профілактики кіберзалежності у підлітків варто використовувати наступні технології: переключення уваги (відволікання підлітка на іншу значущу діяльність), переконання (сприйняття інших як прикладів та авторитетів тощо), створення цікавих та корисних звичок, раціоналізація/навчання (спроможність розуміти наслідки проблемної поведінки), батьківський моніторинг, обмеження або утримання від активного користування Інтернетом, соціальними мережами, тощо.

Ключові слова: підліток, молодь, кіберзалежність, Інтернет-залежність, технології, соціальна профілактика.

Svitlana CHERNETA

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Social Work and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0002-9939-7591

Taras ZABOLOTSKYI

Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0002-4484-3056

To cite this article: Cherneta, S., Zabolotskyi, T. (2023). Modeli vzaiemodii molodi v kiberprostori [Some aspects of social prevention of cyber addiction among young people]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 184–190, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.27>

SOME ASPECTS OF SOCIAL PREVENTION OF CYBER ADDICTION AMONG YOUNG PEOPLE

Currently, the process of computerisation is becoming more and more popular and gaining momentum. Young people spend a lot of time at the computer, not only because their work is closely related to computer technology, but also for pleasure. Therefore, there is an urgent problem of replacing social reality with virtual reality. Cyberspace is an important factor in the development of personality in modern society, as many aspects of social life are becoming virtual, but excessive enthusiasm for it leads to cyber addiction.

The relevance of the problem is due to the rapid development of cyber addiction, a form of addictive behaviour, among modern adolescents and young people.

By Internet addiction we mean an irresistible attraction to the Internet, which is characterised by a detrimental effect on the main spheres of a young person's activity, including domestic, educational, social, professional, family and financial. It is an Internet addiction that can lead a person to focus on the virtual world rather than the real one.

The World Health Organisation has classified internet addiction as a mental health problem.

Addiction can include various forms of addictive behaviour: both substance addiction and cyberspace addiction.

In order to reduce harm and increase the effectiveness of social prevention of cyber addiction among teenagers, the following techniques should be used: distraction (distracting the adolescent from other meaningful activities), persuasion (perceiving others as role models, authorities, etc.), creation of interesting and useful habits, rationalisation/learning (ability to understand the consequences of problematic behaviour), parental supervision, limiting or refraining from active use of the Internet, social networks, etc.

Key words: *teenager, youth, cyber addiction, internet addiction, technology, social prevention.*

Актуальність проблеми. Актуальність проблеми обумовлена стрімким розвитком кіберзалежності у сучасної молоді, що є формою адиктивної поведінки, яка на сьогодні є загрозою для благополуччя суспільства, адже її розповсюдження серед дітей та молоді має надшвидкі темпи. Кіберпростір є важливим фактором формування особистості в сучасному суспільстві, оскільки багато аспектів життєдіяльності суспільства нині набувають форми віртуальності, однак надмірне захоплення ним призводить до кіберзалежності.

Згідно з прогнозами статистичної компанії Veracious, кількість людей, які страждають від Інтернет-залежності, в період з 2017 до 2025 рік складатиме кілька мільярдів людей. Це пов'язано з тим, що кількість Інтернет-користувачів і середній час перебування в мережі щороку збільшується (Малоголова, 2019). Учені різних країн прирівнюють Інтернет-залежність до наркотичної або алкогольної. Потреба у проведенні профілактичної роботи з підлітками визнана в науковому та професійному середовищі як важлива соціально-педагогічна проблема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виявлення, прояву та запобігання кіберзалежності була досліджена такими зарубіжними вченими, як: Кімберлі Янг, Ніколас Рашбі, Метью Шоттон, Девід Грінфілд, Ніколас Карадас та вітчизняними: Веретенко Т., Дикун Н., Максимовською Н., Рижановою А., Потьомкіною Н., Снітко М. та інші.

На думку, Ніколаса Кардараса, залежність, як правило, стосується «не стільки конкретної речовини чи поведінки, скільки основної ідеальної сукупності генетичних, психологічних, екологічних і нейробіологічних факторів, які роблять людину дозрілою для залежності».

Технічна залежність дітей, які ізольовані та відчують емоційну напругу, характеризується особливою вразливістю до екранних переживань. Крім того, на думку Н. Кардараса, такі діти схильні до вживання речовин, що викликають залежність, «як тільки вони скуштують цифрові наркотики» (Newport Academy, 2018), тобто технічна залежність сприяє виникненню інших залежностей.

Дослідження Нора Д. Волкова свідчать про те, що залежність від Інтернету може розвинути подібні хімічні процеси в мозку та нейронні моделі, які виникають від зловживання наркотичними препаратами.

Важливим є напрацювання вітчизняних науковців щодо профілактики комп'ютерної Інтернет-залежності. Зокрема, Н. Сергєєва визначила соціально – педагогічні умови профілактики комп'ютерної Інтернет-адикції серед підлітків. Веретенко Т. та Снітко М. виділили причини, які спонукають підлітків до діяльності в Інтернеті. Причини виникнення та профілактику Інтернет-залежності у дітей та підлітків окреслили у своїх дослідженнях В. Биховець, Ю. Вінтюк, Н. Дикун, Н. Максимовська.

Мета статті – аналіз сутності кіберзалежності у підлітків та систематизація технологій

її соціальної профілактики на прикладі зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Залежність від сучасних технологій вживається також як Інтернет-залежність, компульсивне використання Інтернету, проблемне використання кіберпростору, Інтернет-адикція, віртуальна адикція, кібер-адикція, нетаголізм.

Перші дослідження Інтернету з'явилися в кін. 70-х – поч. 80-х рр. ХХ ст. У 2008 році співробітники Пекінського центрального військового госпіталю офіційно визнали «Інтернет-залежність» хворобою. Інтернет-залежною, на їх думку, є людина, яка проводить у мережі не менше шістьох годин на день.

Поняття «залежність» є відносно новим і популярним у даний час. За визначенням О. Сердюка, терміном залежність позначається поведінка, спрямована на використання будь-якого агента, спроможного викликати звикання (Сердюк, 2006).

Залежність – це проблема поведінки і контролю над власними думками і вчинками, що виникають внаслідок регулярного вживання психоактивних речовин або через надмірне захоплення комп'ютером, Інтернетом, азартними іграми.

Інтернет-залежність науковцями трактується по-різному:

– як аномальний потяг до проведення часу за комп'ютером, який характеризується відчуттям постійної потреби в предметі залежності, або для одержання ефекту, пов'язаного з його застосуванням, або для зняття негативних відчуттів, пов'язаних із тривалою відсутністю певних дій (Вінтюк, 2010);

– як непереборний потяг до Інтернет-мережі, що характеризується «згубною дією на побутову, навчальну, соціальну, професійну, сімейну та фінансову сфери діяльності» (Сердюк, 2006);

– психологічний феномен, який полягає у тому, що у людини виникає нав'язливе бажання постійно перебувати у всесвітній мережі (Ховрич, Мекшун, 2021);

– форма деструктивної поведінки (різновид девіантної поведінки), яка виражається в прагненні відійти від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану і ціннісних пріоритетів через фіксацію уваги на різних формах використання Інтернет-ресурсів, що призво-

дить до зміщення мети особистості у віртуальному світі (Романенко, 2019) та ін.

Під Інтернет-залежністю, ми розуміємо непереборний потяг до Інтернет-мережі, що характеризується згубною дією на основні сфери діяльності молодого людини, зокрема на побутову, навчальну, соціальну, професійну, сімейну та фінансову. Саме залежність від Інтернету може спричинити стан, у якому людина фокусуватиметься на віртуальному, а не реальному світі.

Кіберзалежність дає підліткам хибне відчуття безпеки стосунків при спілкуванні з невидимими людьми з усього світу. Швидкість, з якою розвиваються інформаційні технології, робить усе доступним за лічені секунди, заохочуючи нездорове бажання отримати миттєве задоволення, яке може сприяти дратівливості та тривожності протягом повсякденного життя. Результатом може бути збільшення ваги та інші ускладнення неправильного харчування та малорухливого способу життя, наприклад серцево-судинні захворювання, погіршуються особисті соціальні навички. У людини, залежної від кіберпростору, розум стає дедалі неспроможним розрізнити реальність, в якій він перебуває, від віртуальності, яка створює миттєве стимулювання, задоволення та винагороду (Throuvala, Griffiths, Rennoldson, Kuss, 2019). Таким чином, залежність від соціальних мереж, ігор чи інших платформ може стати новим і небезпечним явищем, порушуючи психоемоційний стан і соціалізацію підлітків.

Згідно з великою кількістю досліджень, користування Кіберпростором запускає шляхи в мозку так само прямим і інтенсивним чином, як певні наркотичні речовини впливають на мозок людини. Зокрема, використання технологій, особливо ігор і соціальних мереж, збільшує викид ендорфінів і дофаміну, що каталізує бажання повторної спроби. Крім того, ця постійна надмірна стимуляція переводить нервову систему в режим боротьби або активної дії, що порушує біологічні та гормональні системи та призводить до розладів настрою та психічного здоров'я (Wang, Nansel, Iannotti, 2010).

Як наслідок, у 2018 році Всесвітня організація охорони здоров'я класифікувала Інтернет-залежність як стан психічного здоров'я. А вплив технологій на психічне здоров'я включає не лише залежність, а й депресію та тривогу підлітків.

Крім того, особи, які раніше зловживали наркотиками, частіше відчувають залежність від кіберпростору. І дослідження показують, що підлітки з Інтернет-залежністю також схильні до зловживання психоактивних речовин та розладів харчування. Іншими словами, схильність до залежності може охоплювати різні форми поведінки, що викликають залежність: як залежність від речовин, так і залежність від Кіберпростору.

Варто зазначити, що молодь, якій властиві наступні умови життєдіяльності рідше страждають від Кіберзалежності:

- підліток відчуває дружелюбність та довіру батьків, перебуває у постійному спокої та комфорті;

- підліток має хобі та захоплення, активно проводить час, присвячує його власним інтересам;

- підлітку не важко налагодити гарні взаємовідносини з оточенням та навколишнім середовищем;

- підліток має власну мету або ціль, докладає хоча б найменших зусиль, щоб їх досягти.

Перші ознаки, які свідчать про Кіберзалежність у підлітків проявляються надзвичайною тривогою, коли вони розлучається зі своїми цифровими пристроями, відеоіграми та сайтами соціальних мереж. Отже, емоційні симптоми таких підлітків схожі з тими що спостерігаються під час зловживання психоактивними речовинами та відмовою від наркотиків (Веретенко, Ярмоленко, 2020).

Автори виділили основні ознаки Кіберзалежності:

- Захопленість соціальними медіа, відеоіграми чи іншою цифровою діяльністю.

- Смуток, тривога, неспокій та/або дратівливість, коли вони перестають користуватися цифровими пристроями або позбавлені доступу до Кіберпростору.

- Неспроможність та активна відмова від скорочення часу, який витрачається на користування Кіберпростором, незважаючи на проблеми, які вони викликають.

- Втрата інтересу до офлайн-діяльності та активного способу життя, які їм раніше подобалися.

- Обман та приховування від членів сім'ї чи інших близьких людей інформації про кількість часу, витраченого на комп'ютерні ігри чи іншу діяльність у Кіберпросторі.

- Використання Інтернету для полегшення або самолікування поганого настрою та особистих проблем, таких як почуття провини, тривоги або безнадії.

- Ігнорування особистої гігієни, прийому їжі та інших засобів догляду за собою внаслідок постійного використання Кіберпростору.

- Втрата роботи, стосунків або погана успішність у закладі освіти внаслідок залежності від Кіберпростору.

- Уникання реальних друзів чи компанії, надання переваги новим та віртуальним.

Дослідження чітко показує зв'язок між користуванням Кіберпростором та психічним здоров'ям підлітків, які користуються соціальними мережами та грають у відеоігри. Вони стають більш тривожними та депресивними (Brent, 2013). Однак немає серед науковців єдиної думки про те, чи депресія у підлітків виникає через проведення надто багато часу в Інтернеті, чи надмірне використання Кіберпростору є симптомом депресії. У будь-якому випадку, це взаємопов'язані стани.

Першим кроком профілактики залежності від Кіберпростору є зменшення та/або обмеження часу користування Інтернетом. В даному випадку можна використовувати самі інформаційні технології, щоб допомогти підліткам боротися або уникнути Кіберзалежності. Команда Cornell Tech випробувала інструмент, який запускав вібрацію смартфона кожні п'ять секунд, коли учасник залишався в додатку Facebook після попередньо встановленого ліміту часу. Результати дослідження свідчать про те, що учасники витрачали на 20% менше часу на Facebook, використовуючи інструмент нагадування.

Також дієвою є цифрова детоксикація, яка може допомогти підліткам зменшити рівень залежності від Кіберпростору. Вона полягає у їх відключенні від постійних подразників, які пропонує цифровий світ, що дає нервовій системі підлітка шанс відновити баланс. Тим самим, створюється можливість і час для IRL (у реальному житті) діяльності, зокрема спілкування з друзями, проведення часу на природі та більша фізична активність (Wang, Iannotti, Nansel, 2009).

Важливо зауважити, що при наявності проблем зі сном, підлітку краще використовувати класичний будильник, а смартфон залишати

далеко від ліжка, щоб не провокувати надмірного використання. Також, у навчальний час телефон повинен бути схований, а не лише увімкнений у режимі без звуку, адже присутній ризик виникнення бажання взяти його до рук.

Однією з технологій соціальної профілактики кіберзалежності у підлітків є підвищення рівня їхніх знань про можливі наслідки зловживання користуванням телефону. Важливо зазначити, що найкращим прикладом для дитини є дорослий, який має стати правильним прикладом раціонального використання телефону.

Високий рівень кіберзалежності, як і залежність від наркотичних речовин, вимагає професійного лікування. Це тому, що це майже завжди є симптомом глибинних проблем, таких як травма, низька самооцінка, депресія (Scott, 2013).

Американська компанія Newport Academy пропонує широкий вибір програм лікування підлітків. Молоді люди можуть вилікуватися від кіберзалежності так само, як вони зцілюються від зловживання психоактивними чи наркотичними речовинами: за допомогою клінічних підходів і експериментальної терапії, які допомагають їм знайти баланс і розвинути позитивні навички подолання на довгострокову перспективу.

Насьогодні є велика кількість додатків та програм, які допомагають контролювати кіберзалежність підлітків та покращити самопочуття. Основними критеріями якості таких додатків є:

- Вебфільтр, що розуміє контент та який можна налаштувати.
- Контроль екранного часу, що дає змогу батькам контролювати кількість часу, який підлітки проводять в Інтернеті.
- Відстеження активності користування соціальними мережами та контроль переглянутих відео.
- Трекінг місцезнаходження в реальному часі.
- При потребі, звітність занять підлітків у Кіберпросторі.

Пропонуємо детальний розгляд додатку Qustodio за критеріями якості як одну з технологій профілактики та виявлення кіберзалежності у підлітків. Критеріями якості є: вебфільтр, моніторинг часу та місцезнаходження, складність користування, управління та керування, сумісність, недоліки.

Перший критерій якості – це фільтр вебсайтів, який можна налаштувати з додаванням

більше тридцяти категорій, приєднанням окремих URL з метою уникнення обмежень.

Другий критерій – моніторинг часу, є комплексним та має різноманітні засоби для формування графіку користування за тиждень, можна встановити ліміти на кожен день, щоб скоротити екранний час та обмежити час деяких додатків (Newport Academy, 2018).

Третім критерієм науковці виділяють моніторинг місцезнаходження, що є важливим у даний час. Локація відстежується 24/7 у режимі онлайн та з детальною геопозицією. GPS вимикається тільки після введення батьківського паролю з символів, тому підлітки не можуть власноручно його відключити (Arefin, 2020).

Четвертим критерієм є складність користування такими додатками, адже це перш за все має бути легко та зрозуміло. Простота налаштування інструментів моніторингу і контролювання екранного часу та вебфільтру допомагає вирішити основні завдання батьків. Дорослі швидко та автоматично можуть ввести зміни, а вони відображаються та застосовуються на гаджеті підлітка.

П'ятим критерієм автори виділили управління та керування додатком. Панель є зручною, продуманою та впорядкованою. За допомогою неї, батькам не складно переглянути важливі для них дані або внести зміни до налаштувань пристрою підлітка.

Шостий критерій якості – це сумісність. Даний додаток можна завантажити для комп'ютера, мобільного телефону з операційною системою і платформою Android та iOS, а також macOS, Linux та Kindle Fire, що є найпоширенішими у користуванні.

Серед недоліків науковцями виділено невелику кількість додатків для спостереження та контролю користування соціальними мережами (Поліщук, 2023).

Зауважимо, що такі додатки, як Qustodio є сучасною та досить ефективною технологією виявлення, профілактики та попередження кіберзалежності у підлітків.

Значимо, що профілактикою підліткової залежності від кіберпростору є, також, пошук балансу в житті молоді. Важливо, щоб підлітки вміло поєднували віртуальне та реальне життя, проявляючи емоції та отримуючи позитив, досвід, самореалізовуючись, а дорослі стали правильним прикладом для наслідування

та почували себе готовими до виявлення та запобігання кіберзалежності у молодих людей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, важливо зазначити, що для зменшення шкоди та підвищення рівня дієвості соціальної профілактики кіберзалежності у підлітків варто використовувати наступні технології: переключення уваги (відволікання підлітка на іншу значущу діяльність), переконання (сприйняття інших як прикладів та авторитетів тощо), створення цікавих та корисних звичок, раціоналізація/навчання (спроможність розуміти наслідки проблемної поведінки), батьківський моніторинг, обмеження або утримання від активного користування Інтернетом, соціальними мережами, тощо. Загалом, підтримка позитивного психічного здоров'я (що вклю-

чає як емоційне благополуччя, так і соціальне функціонування) у шкільному та сімейному середовищі, повага до права на вибір, автономію та підтримка оптимізму, також використання сучасного додатку Qustodio є ефективними технологіями профілактики та виявлення кіберзалежності у підлітків.

Зауважимо, що сім'я відіграє найважливішу роль у системі соціальної профілактики кіберзалежності у підлітків, яка може бути дієвою за умови використання підходів, орієнтованих на освіту батьків, їх ініціативи, правильний приклад щодо покращення навичок спілкування з підлітками, користування сучасними технологіями та кіберпростором загалом, сприяння здоровій взаємодії між батьками та дітьми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Веретенко Т., Ярмоленко К. Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників. URL: <https://op.ua/ru/pedclass/naukova-stattya/socialno-pedagogichna-profilaktika-internet-zalezhnosti-starshoklasnikiv>
2. Вінтюк Ю. Узалежнення від комп'ютера: формування і можливості протидії. *Вісник львівського університету*. 2010. Вип. 13. С. 215–226.
3. Малоголова О. О. Інтернет-залежність та її вплив на підлітків. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Том I. Випуск 54. С. 89–94.
4. Поліщук Н. Батьківський контроль: топ-10 для iPhone та Android в 2023. URL: <https://uk.wizcase.com/parental-control/>
5. Романенко М. С. Профілактика Інтернет-залежності підлітків в умовах ЗСО. магістерська робота. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2019. 108 с. URL : http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1564/1/%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_2019.pdf
6. Сердюк О. О. Соціальна робота з особами з наркотичною та алкогольною залежністю. *Соціальна робота в органах внутрішніх справ України* : навч. посіб. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2006. С. 303–324.
7. Ховрич М., Мекшун А. Дослідження та аналіз результатів інтернет-залежності студентів закладів вищої освіти. *Вісник. Серія : Педагогічні науки*. 2021. № 14–15(170–171). С. 44–49.
8. Arefin A. Teens and Tech: Preventing Technology Addiction. URL: <https://myemail.constantcontact.com/E-Journal--Teens-and-Tech--Preventing-Technology-Addiction.html?soid=1101484057590&aid=tknYJ025Ko>
9. Brent C. «Why Is Facebook Addictive? Twenty-One Reasons For Facebook Addiction». URL: <http://www.techaddiction.ca/why-is-facebook-addictive.html>
10. Newport Academy. Protecting Teens from Addiction to Technology. URL: <https://www.newportacademy.com/resources/mental-health/technology-dependence/>
11. Scott, M. New research: texting, social networking can lead to risky behavior by teens. URL: <http://www.altoonamirror.com/page/blogs.detail/display/4932/New-research--texting--social-networking-can-lead-to-risky-behavior-by-teens.html>
12. Throuvala M., Griffiths M. D., Rennoldson M., Kuss D. J. School-based Prevention for Adolescent Internet Addiction: Prevention is the Key. A Systematic Literature Review. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6712298/>
13. Wang J., Iannotti R. J., Nansel T. R. School bullying among adolescents in the United States: Physical, verbal, relational, and cyber. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19766941/>
14. Wang J., Nansel T. R., Iannotti R. J. Cyber and traditional bullying: differential association with depression. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21402273/>

REFERENCES:

1. Veretenko T., Yarmolenko K. (2020). Sotsialno-pedahohichna profilaktyka Internet-zalezhnosti starshoklasnykiv [Social and pedagogical prevention of Internet addiction among high school students]. URL : <https://op.ua/ru/pedclass/naukova-stattya/socialno-pedagogichna-profilaktika-internet-zalezhnosti-starshoklasnikiv>
2. Vintyuk Yu. Uzalezhnennia vid kompiutera: formuvannia i mozhlyvosti protydii [Computer addiction: formation and possibilities of counteraction]. *Visnyk Ivivskoho universytetu*. 2010. Vyp. 13. С. 215–226.

3. Maloholova O. O. Internet-zalezhnist ta yii vplyv na pidlitkiv [Internet addiction and its impact on adolescents]. *Aktualni problemy psykholohii*. 2019. Tom I. Vypusk 54. S. 89–94.
4. Polishchuk N. Batkivskyi kontrol: top-10 dlia iPhone ta Android v 2023 [Parental control: top 10 for iPhone and Android in 2023]. (2023). URL: <https://uk.wizcase.com/parental-control/>
5. Romanenko M. S. Profilaktyka Internet-zalezhnosti pidlitkiv v umovakh ZSO. mahisterska robota [Prevention of Internet addiction among adolescents in the context of the general education system. master's thesis]. Nizhynskyi derzhavnyi universytet imeni Mykoly Hoholia, 2019. 108 s. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1564/1/%D0%A0%D0%BE%>
6. Serdiuk O. O. Sotsialna robota z osobamy z narkotychnoiu ta alkoholnoiu zalezhnistiu [Social work with persons with drug and alcohol addiction]. *Sotsialna robota v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy* : navch. posib. Kharkiv : Nats. un-t vnutr. sprav, 2006. S. 303–324.
7. Khovrych M., Mekshun A. Doslidzhennia ta analiz rezultativ internet-zalezhnosti studentiv zakladiv vyshchoi osvity [Research and analysis of the results of Internet addiction of students of higher education institutions]. *Visnyk. Seriia : Pedagogichni nauky*. 2021. № 14–15(170–171). S. 44–49.
8. Arefin A. (2020). Teens and Tech: Preventing Technology Addiction. URL: <https://myemail.constantcontact.com/E-Journal--Teens-and-Tech--Preventing-Technology-Addiction.html?soid=1101484057590&aid=tknLYJ025Ko>
9. Brent, C. (2013). «Why Is Facebook Addictive? Twenty-One Reasons For Facebook Addiction». URL: <http://www.techaddiction.ca/why-is-facebook-addictive.html>
10. Newport Academy. (2018). Protecting Teens from Addiction to Technology. URL: <https://www.newportacademy.com/resources/mental-health/technology-dependence/>
11. Scott, M. (2013). New research: texting, social networking can lead to risky behavior by teens. URL: <http://www.altoonamirror.com/page/blogs.detail/display/4932/New-research--texting--social-networking-can-lead-to-risky-behavior-by-teens.html>
12. Throuvala M., Griffiths M. D., Rennoldson M., Kuss D. J. (2019). School-based Prevention for Adolescent Internet Addiction: Prevention is the Key. A Systematic Literature Review. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6712298/>
13. Wang J., Iannotti R. J., Nansel T. R. (2009). School bullying among adolescents in the United States: Physical, verbal, relational, and cyber. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19766941/>
14. Wang J., Nansel T. R., Iannotti R. J. (2010). Cyber and traditional bullying: differential association with depression. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21402273/>

УДК 364.4:331.556

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.28>

Ярослава ЮРКІВ

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної педагогіки, проректор з науково-педагогічної роботи ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Полтава, Україна, 36000

ORCID: 0000-0001-9890-7855

Бібліографічний опис статті: Юрків, Я. (2023). Некласичні форми соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 191–196, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.28>

НЕКЛАСИЧНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ

Актуальність окресленої теми визначається сучасною соціально-політичною ситуацією в Україні (військова агресія росії проти України, мігрування населення – жертв війни, показники внутрішньо переміщених осіб які налічують офіційно 5 мільйонів осіб на березень 2023 р.).

У науковій статті обґрунтовано доцільність використання неklasичних (неформальних) форм соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами й представлено стислий опис цих форм.

Ураховуючи наукові здобутки українських учених які займаються проблематикою організації соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та особистий авторський досвід, було виокремлено десять неklasичних форм соціальної роботи з внутрішніми мігрантами. Серед найцікавіших зазначимо наступні форми: робота фахівців із соціальної роботи у лікувально-реабілітаційних центрах, оперативна взаємодія й співпраці в мікро-районі, де проживають вимушені переселенці, психолого-соціально-педагогічний консилиум, участь соціальних працівників у роботі центрів акмеологічних тренінгів, едвайзерство над групами самопомоги для внутрішніх мігрантів, термінове соціальне обслуговування внутрішньо переміщених осіб за допомогою соціальних мереж і нових інформаційних технологій, консультативний й навчально-методичний супровід клубів за інтересами для внутрішньо переміщених осіб, соціально-мобільний супровід внутрішньо переміщених з особливими потребами.

Наостанок були окреслені форми соціальної роботи з внутрішніми мігрантами в європейських країнах і зазначені перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: ВПО, внутрішні мігранти, жертви війни, соціальна робота з ВПО, форми соціальної роботи.

Yaroslava YURKIV

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Social Pedagogy, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work at Taras Shevchenko Luhansk National University, Poltava, Ukraine, 36000

ORCID: 0000-0001-9890-7855

To cite this article: Yurkiv, Ya. (2023). Neklasychni formy sotsialnoi roboty z vnutrishno peremishchenymy osobamy [Non-classical forms of social work with internally displaced persons]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 191–196, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.28>

NON-CLASSICAL FORMS OF SOCIAL WORK WITH INTERNALLY DISPLACED PERSONS

The relevance of the outlined topic is determined by the current social and political situation in Ukraine (military aggression of Russia against Ukraine, migration of the population – victims of the war, indicators of internally displaced persons, which officially number 5 million people as of March 2023).

The scientific article substantiates the expediency of using non-classical (informal) forms of social work with internally displaced persons and presents a brief description of these forms.

Taking into account the scientific achievements of Ukrainian scientists dealing with the problems of organizing social work with internally displaced persons and the author's personal experience, ten non-classical forms of social work with internal migrants were singled out. Among the most interesting are the following forms: the work of social work specialists in treatment and rehabilitation centers, operational interaction and cooperation in the neighborhood where forced migrants live, a psychological-social-pedagogical council, the participation of social workers in the work of acmeological

training centers, supervision of self-help groups for internal migrants, urgent social services for internally displaced persons with the help of social networks and new information technologies, consultative and educational and methodical support of interest clubs for internally displaced persons, social and mobile support for internally displaced persons with special needs.

Finally, the forms of social work with internal migrants in European countries were outlined and the prospects for further research were indicated.

Key words: *IDPs, internal migrants, war victims, social work with IDPs, forms of social work.*

Україна переживає п'ятнадцятий місяць повномасштабного вторгнення росії в Україну, попри більшу частину звільнених територій, які країна агресорка захопила після 24 лютого 2022 року, кількість внутрішньо переміщених осіб залишається катастрофічно високою. Станом на березень 2023 року зареєстровано понад 5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб, а фактична кількість – 7 мільйонів. Зважаючи на ці цифри, тиск на соціальну сферу надзвичайний, на фахівців із соціальної роботи покладені функціональні обов'язки щодо надання допомоги цій категорії клієнтів (відновлення звичного життя в нових умовах, полегшення складного процесу адаптації). Щоб інтеграція в життя громади відбувалася швидко й безболісно, класичних форм соціальної роботи недостатньо, необхідно шукати нові, нетрадиційні, неформальні, неklasичні, які будуть задовольняти всі категорії внутрішньо переміщених осіб.

Висвітлення проблематики соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами займається ряд учених: І. Алімова, І. Басова, С. Волошин, А. Голотенко, Н. Гусак, А. Дяченко, О. Зінченко, М. Кравченко, І. Нестайко, В. Нікітіна, Ю. Песоцька, Т. Семигіна, У. Садова, Ю. Середа, Р. Рісна, І. Тітар, С. Трухан, О. Яремко та ін. Технології соціальної роботи (форми, методи, етапи) з внутрішньо переміщеними особами знайшли своє відображення в дослідженнях А. Дулі, О. Кладової, А. Конончук, Н. Краснової, К. Лук'янової, Н. Максимовської, І. Мельник, С. Мельник, К. Рубан, О. Солдатової, М. Соляник, А. Сухорукової, І. Трубавіної та ін.

У вітчизняній науковій літературі та засобах масової інформації людей, які змушені були переселитися в інші регіони України, називають вимушеними переселенцями та внутрішніми мігрантами, а в офіційних документах – внутрішньо переміщеними особами, що найточніше відповідає англomовному терміну «internally displaced persons». Щодо визначення поняття «внутрішньо переміщена особа», то

М. Ніколайчук зазначає, що внутрішньо переміщені особи – це специфічна цільова група реалізації міграційної політики, якій притаманні різномірні ознаки, детерміновані особливими потребами, особистісними характеристиками та впливами зовнішнього середовища (Алексеєнко Т. Ф., 2020).

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20.10.2014 «внутрішньо переміщеною особою» є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (Омельченко С. О., 2021).

Способом організації взаємодії між соціальним працівником і клієнтом є розгалужена система форм соціальної роботи, які поділяються на класичні (формальні) й неklasичні (неформальні). До класичних форм соціальної роботи входять: діагностика, профілактика, адаптація, реабілітація, корекція, соціальна терапія, соціальна експертиза, прогнозування, проектування, посередництво, консультування, соціальне забезпечення і страхування – усі вони є доцільними й актуальними в роботі з вимушено переміщеними особами.

Приблизно з середини вісімдесятих років минулого століття класичні форми й методи соціальної роботи (індивідуальна допомога, групова терапія, робота в громаді) стали доповнюватися іншими підходами – психологічними та технічними прийомами, пов'язаними з діагностикою і вивченням клієнта, його сім'ї, соціального мікросередовища; розробка конкретних методик соціальної роботи, а також терапевтичних методів) набуває особливої популярності в Німеччині, Франції, Бельгії (Семигіна Т., 2020).

В Україні неklasичні форми соціальної роботи досі не є розповсюдженими в практиці надання соціальної допомоги, це пов'язано з тим, що вони є складними для реалізації, вимагають залучення сторонніх ресурсів. Зважаючи на специфіку роботи з внутрішньо переміщеними особами, де вразливість вимушеного переселення накладається на іншу – неповнолітні діти, люди з особливими потребами, багатодітні сім'ї, малозабезпечені сім'ї, люди похилого віку, втрата годувальника тощо, неklasичні форми соціальної роботи можуть стати потужним й дієвим інструментом у роботі з цією категорією клієнтів.

У загальному вигляді, неklasичні форми роботи з вимушеними переселенцями містять психологічні, технічні прийоми діагностики та вивчення проблем клієнта, психологічні, психотерапевтичні форми роботи (ігротехніка, тренінги, діагностика); сімейна терапія; залучення соціальних працівників до роботи (консультації) у міграційних службах, центрах тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб, центрах адаптації й інтеграції; підтримка діяльності груп самопомоги; допомога щодо створення некомерційних, громадських організацій, благодійних фондів (Технології соціальної роботи, 2020).

Наступний крок дослідження буде розкривати стислий зміст неklasичних форм соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

Перша форма соціальної роботи, це *робота фахівців із соціальної роботи у лікувально-реабілітаційних центрах*, актуальна вона тому, що в Україні не вщухають воєнні дії, великий відсоток внутрішньо переміщених осіб зазнають поранень, та з прифронтових місць потрапляють саме в ці заклади. У разі залучення їх до роботи в лікувально-реабілітаційних центрах, соціальні працівники мають можливість брати участь у створенні соціальних умов для ефективного лікування (оптимізацію співробітництва та соціальної взаємодії фахівців різного профілю у лікувальній установі). Також у межах лікувально-реабілітаційних центрів, фахівці з соціальної роботи можуть залучатись до лікувально-реабілітаційної діяльності внутрішньо переміщених осіб які отримали поранення або зазнали фізичного/психічного насилля поряд із психіатрами, психотерапевтами та медичними психологами, таким чином, вони допоможуть створювати «терапевтичне середовище», таке оточення, пси-

хологічну атмосферу, яка допоможе мінімізувати наслідки війни.

Наступна форма соціальної роботи – *це оперативна взаємодія й співпраця в мікрорайоні, де проживають вимушені переселенці*, це може бути – індивідуальна допомога, групова терапія, робота в межах ОСББ тощо. Зміст роботи полягає у використанні соціальним працівником психологічних і технічних прийомів діагностики та вивчення клієнта, його сім'ї, соціального мікросередовища; розробка конкретних методик соціальної роботи, і навіть терапевтичних методів. Корисна та актуальна ця форма тому, що увага фахівців із соціальної роботи скеровується на проблемний аналіз соціуму, «вулиці», на вивчення повсякденного життя внутрішньо переміщеної особи та її дій у найближчому оточенні, що особливо важливо для роботи з вимушеними мігрантами.

Можливості *психолого-соціально-педагогічного консилиуму* можуть використовуватись для аналізу особистісного досвіду переміщеної особи. Дріада фахівців (психолог й соціальний працівник) у роботі з клієнтом використовує такі соціально-терапевтичні методи, як соціодрама та психодрама, за допомогою яких програвється роль внутрішньо переміщених осіб у конфліктних ситуацій, стихійно організованих сценах за допомогою засобів гештальтпсихології, доцільність цієї форми соціальної роботи полягає в тому, що в клієнта (внутрішнього мігранта) є безліч не вирішених особистісних потреб (матеріальних, соціальних, духовних), за допомогою спільної роботи фахівця з соціальної роботи й психолога, ці потреби можна частково вирішити (мовою психологів – закрити гештальти).

Залучення соціальних працівників до роботи *центрів акмеологічних тренінгів*. Такі центри можуть створюватись на базі благодійних або громадських об'єднань, колективних центрів масового проживання переміщених осіб. Акмеологічні тренінги варто застосовувати для категорій клієнтів, які перебувають у скрутній ситуації (наявність у члена родини онкологічного, генетичного захворювання; людина з особливими потребами; малозабезпечені сім'ї; члени сім'ї померлого годувальника, члени сім'ї зниклих безвісти або військовополонених). Акмеологічні тренінги допомагають клієнту домагатися самоорганізації, самокорекції, підвищення стресостійкості, мобілізації внутрішніх енергетичних,

інтелектуальних та емоційних ресурсів, а внаслідок цього підвищується його цілеспрямованість, здатність долати труднощі, знаходити вихід зі складних ситуацій.

Наступна неklasична форма соціальної роботи – *робота фахівців із соціальної роботи в мобільному офісі для жертв актів насильства*. Перевагою роботи цих офісів є те, що вони можуть працювати там, де є потреба (жертви актів насильства), залучення фахівців відбувається з оглядом на конкретну ситуацію (ключовою фігурою завжди буде фахівець з соціальної роботи, у залежності від ситуації можуть долучатись психологи, психотерапевти, юристи, лікарі, спеціальні педагоги, логопеди, реабілітологи). У таких мобільних офісах найважливішим завданням є пом'якшення негативного впливу актів насильства на свідомість клієнта шляхом використання індивідуальної та групової психотерапії, технологій усунення конфліктності, розвитку здібностей до самостійності, комунікативності, толерантності.

Не менш важливою формою соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами є *едвайзерство фахівців із соціальної роботи над групами самопомогі для внутрішніх мігрантів*. У класичному варіанті, такі групи мають створювати самі переміщені особи, фахівець із соціальної роботи виступає лише тьютором, едвайзером цих груп. Головним покликанням цих груп є – розв'язання проблем, які внутрішньо переміщена особа самостійно вирішити немає можливості, участь у роботі групи відбувається до того моменту, поки людина не розв'язала свою проблему або не знайшла ресурси для цього. Однак корисними є ситуації, коли навіть розв'язавши особисті проблеми людина продовжує перебувати в цих групах, допомагаючи новим внутрішнім мігрантам враховуючи свій досвід. Переселенські об'єднання цінні й тим, що вони створюють атмосферу надії, сферу спілкування та полегшують освоєння засобів запобігання та розв'язання проблем (Алексєнко Т. Ф, 2020).

Реалії сучасного життя вимагають від фахівців з соціальної роботи мобільності й адаптивності, готовності підлаштовуватися під ситуацію, з огляду на це, наступна неklasична форма соціальної роботи – *термінове соціальне обслуговування внутрішньо переміщених осіб за допомогою соціальних мереж і нових інформаційних*

технологій. Все частіше і частіше Інтернет стає простором для обміну думками, ініціювання дискусій і різноманітних проєктів. Всесвітня мережа створює можливості для онлайн інформування і консультування, гарантуючи анонімність і конфіденційність. Головним завданням цих служб має стати – надання соціальних послуг тим, кому незручно в силу різних причин, зокрема, фізичних обмежень, далеких відстаней, потрапити на особисту зустріч до соціального працівника; проведення онлайн тренінгів, вебінарів та інших освітніх заходів для внутрішньо переміщених осіб; реалізація програми адвокації, захисту прав конкретних людей або цільових груп; надання клієнтам можливостей для неформального спілкування між собою та з працівниками організації; надання професійної взаємопідтримки працівниками організацій (через закриті групи в соціальних мережах, конференції на веб-платформах, комунікацію за допомогою месенджерів).

Надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам може відбуватись у *рекреаційних центрах* (культурно-дозвіллеві центри, центри дозвілля, громадські кампуси), де соціальний працівник виступає в ролі тьютора, едвайзера. Такі центри варто створювати на рівні територіальних громад з метою зміцнення стосунків між дорослими та дітьми, налагодження між ними атмосфери взаєморозуміння та підтримки, розв'язання конфліктів у родині. У цих центрах можуть проводитися спеціальні тренінги та заняття для батьків, організовуватися різноманітні форми сімейного дозвілля, надавати послуги психологи, психотерапевти, медичні працівники, юристи. Головною спрямованістю діяльності цих центрів – є соціокультурна діяльність, спрямована на те, щоб стимулювати саморозвиток людей через опанування різними видами творчості: ліплення, живопис, мистецтво пантоміми, театр, спів тощо, таким чином, це своєрідна арт-терапія – дієвий інструмент для зниження рівня стресу та подолання кризових станів у внутрішньо переміщених осіб.

Ще однією, досить перспективною та поширеною неklasичною формою соціальної роботи, яка набула широкої популярності в країнах Європи є, *діяльність різноманітних клубів за інтересами та потреб внутрішніх мігрантів*, функція соціального працівника – консультативна та організаційно-методична. Що сто-

сується змісту діяльності цих клубів, то вони мають на меті створення умов для самовираження особистості; зміст і програми клубів за інтересами та потребами визначаються самим життям, вимогами щоденної реальності переміщених осіб.

Участь соціальних працівників у роботі *школи усвідомленого батьківства для внутрішньо переміщених осіб* – це важливий аспект профілактики небажаної вагітності та формування свідомого батьківства. Комплексна взаємодія соціального працівника, психолога, акушера-гінеколога, фахівця з грудного вигодовування, педіатра-неонатолога дозволяють проводити тренінгові заняття для батьків, які виховують дітей раннього віку чи очікують народження дитини; проводити індивідуальні консультації для батьків щодо виховання і розвитку дітей раннього віку та вагітних жінок щодо підготовки до пологів, народження дитини, грудного вигодовування, догляду за немовлям тощо; інформування щодо можливостей контрацепції та профілактики небажаної вагітності.

Соціально-мобільний супровід здобувачів освіти з числа внутрішньо переміщених осіб з особливими потребами – ще одна неklasична форма соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами. Важливо, щоб до категорії здобувачів освіти з особливими потребами входили не тільки діти з фізичними або психічними вадами, а й діти які мають проблеми з поведінкою, опановуванням навчальних предметів, адже ці діти вимушені проходити адаптацію й інтеграцію до нового колективу, якщо діти (які не є вимушеними мігрантами) усі внутрішні ресурси можуть спрямовувати на навчання, то для дітей вимушених переселенців, навчання поєднується з необхідністю адаптації та інтеграції. Роль соціального працівника в цих процесах полягає в консультативній підтримці класного керівника, вчителів, психолога, соціального педагога школи.

Наостанок оглянемо неklasичні форми соціальної роботи в європейських країнах з мігрантами, сьогодні ці форми роботи використовуються в роботі з вимушеними переселенцями з України. Так, однією з популярних форм – є *клубна робота*, де надаються інформаційні та консультаційні послуги, наприклад щодо тимчасового проживання, умов оформлення соціальної допомоги, працевлашту-

ванню, міграційного законодавства. Важливим механізмом у роботі, на думку фахівців із соціальної роботи, є створення відповідної атмосфери взаємодовіри й взаємоповаги. У такому розрізі соціальна робота націлена на те, щоб навчити мігранта управляти своїм життям, розвиватися, швидко адаптуватися до умов проживання в новому населеному пункті, новій країні.

Ще одна перспективна форма соціальної роботи, це *соціальна робота в ком'юніті*. Під ком'юніті розуміється сукупність людей, або які проживають на одній території, або об'єднаних іншою ідеєю, захопленням, потребою в реалізації. Замість розпоряджень, спостережень і контролю, діяльність соціального працівника орієнтується на активізацію власних можливостей і потенціалу клієнта, надання допомоги, консультування, проектування позитивних змін на різних рівнях, інтеграцію мігранта до нових умов проживання.

Розповсюдженими неформальними формами соціальної роботи, є *шкільна соціальна робота*, вона покликана на запобігання проблем учнів-мігрантів у навчальному закладі. Потім, це дозвіллева молодіжна робота, у вигляді служб «відкритих дверей», куди може у будь-який час прийти будь-яка молода людина і просто побути, зайнятися чимось цікавим. Іншою формою соціальної молодіжної роботи є кризові центри, куди діти, підлітки й молодь можуть звертатися самостійно або спрямовуватися поліцією, молодіжними департаментами (Технології соціальної роботи, 2020).

Логічним підсумком наукового дослідження є теза, що величезний обсяг відповідальності за роботу з внутрішньо переміщеними особами покладений на фахівців із соціальної роботи. У процесі цієї взаємодії (фахівця й клієнта) соціальний працівник має використовувати не тільки загальноприйнятні, класичні форми соціальної роботи (діагностика, супровід, консультація), але й залучати неklasичні форми соціальної роботи (оперативна взаємодія й співпраці в мікрорайоні проживання вимушених переселенців, едвайзерство над групами самопомоги, соціальний супровід клієнтів з особливими потребами, соціальне обслуговування за допомогою соціальних мереж і нових інформаційних технологій, залучення соціальних працівників до роботи в школі усвідомленого

батьківства для внутрішньо переміщених осіб, лікувально-реабілітаційних центрів тощо). Ця категорія населення, як ніхто, потребує допомоги спеціалістів соціального фаху діяльності, бо в іншому випадку вимушені переселенці можуть так і не вийти зі стресової ситуації, а це

призводить у більшості випадках до алко-нарко залежностей та маргіналізації. Подальші наукові пошуки будуть присвячені аналізу й розробці форм соціальної інтеграції внутрішніх мігрантів у населених пунктах з населенням до 20 тисяч осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеєнко Т. Ф., Гончар Л. В., Куниця Т. Ю., Бирик Д. Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки : монографія / за ред. Т. Ф. Алексеєнко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 240 с.
2. Омельченко С. О., Тернопільська В. І., Чернуха Н. М., Співак Я. О., Васильєва-Халатникова М. О., Бакуліна О. С., Костенко Д. В., Рутян Л. І. Соціальна робота: реалії та виклики часу : навчально-методичний посібник. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2021. 219 с.
3. Семігіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
4. Технології соціальної роботи і соціальної допомоги в умовах трансформаційного періоду: навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. О. Полянчик, А. В. Кирилук. Суми : ФОП Цьома, 2020. 336 с.
5. Григоренко І. О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах : навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка»] / за ред. І. О. Григоренко, Н. М. Савельєва. Полтава : ПНПУ, 2017. 100 с.
6. Алексеєнко Т. Ф., Бирик Д. Д., Гончар Л. В., Куниця Т. Ю. Соціально-педагогічний супровід дітей вимушених переселенців : посібник / за ред. Т. Ф. Алексеєнко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 208 с.
7. Дибаш М. В. Соціальна робота з мігрантами, біженцями та внутрішньо переселеними особами. *Соціальна робота: виклики сьогодення* : збірник наукових праць за матеріалами VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Тернопіль, 26–27 квітня 2018 р.). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. С. 35–39.
8. Мельник, І. П. Внутрішньо переміщені особи як об'єкт соціальної роботи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія II : Соціальна робота. Соціальна педагогіка* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 23. С. 176–182.

REFERENCES:

1. Aliksieienko, T. F., Honchar, L. V., Kunytsia, T. Yu., & Bybyk, D. D. (2020). Vymusheni pereselentsi: sotsialno-pedahohichni problemy i dosvid pidtrymky [Internally displaced persons as an object of social work]. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD.
2. Omelchenko, S. O., Ternopil'ska, V. I., Chernukha, N. M., Spivak, Ya. O., Vasyliieva-Khalatnykova, M. O., Bakulina, O. S., Kostenko, D. V., & Rutian L. I. (2021). Sotsialna robota: realii ta vyklyky chasu: navchalno-metodychnyi posibnyk [Social work: realities and challenges of the time: educational manual]. Sloviansk : Vyd-vo B. I. Matorina.
3. Semyhina, T. (2020). Suchasna sotsialna robota [Modern social work]. Kyiv : Akademiia pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu.
4. Polyanychko, A. O., Kyrylyuk, A. V. (Ed.) (2020). Tekhnolohii sotsialnoi roboty i sotsialnoi dopomohy v umovakh transformatsiinoho periodu: navchalno-metodychnyi posibnyk [Technologies of social work and social assistance in the conditions of the transformation period: educational and methodological manual]. Sumy : FOP Tsoma.
5. Hryhorenko, I. O., & Savelieva, N. M. (2017). Sotsialna robota z vnutrishno peremishchenymy osobamy v suchasnykh umovakh [Social work with internally displaced persons in modern conditions: training. manual for students and master's degree special service «Social work» and «Social. Pedagogy»]. Poltava : PNPU.
6. Aliksieienko, T. F., Bybyk, D. D., Honchar, L. V., & Kunytsia, T. Yu. (2020). Sotsialno-pedahohichni suprovit ditei vymushenykh pereselentsiv [Social-pedagogical support for children of forced migrants: manual]. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD.
7. Dybash M. V. (2018). Sotsialna robota z mihrantamy, bizhentsiamy ta vnutrishno pereselenymy osobamy [Social work with migrants, refugees and internally displaced persons]. *Sotsialna robota: vyklyky sohodennia* : zbirnyk naukovykh prats za materialamy VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Social work: today's challenges: a collection of scientific works based on the materials of the VII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference], Ternopil, 35–39.
8. Melnyk, I. P. (2017). Vnutrishno peremishcheni osoby yak obiekt sotsialnoi roboty [Internally displaced persons as an object of social work]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii II : Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika* [Scientific journal of the M. P. Drahomanov National Pedagogical University. Series II : Social work. Social pedagogy], 23, 176–182.

РОЗДІЛ 2

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 378.147.091.214:364

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.29>

Наталія ГЕВЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32300

ORCID: 0000-0002-4067-0311

Олена ДАНИЛЮК

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, 13, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32300

ORCID: 0000-0003-1738-1084

Бібліографічний опис статті: Гевчук, Н., Данилюк, О. (2023). Аналіз освітньо-професійної програми «Соціальна допомога» спеціальності 232 Соціальне забезпечення відповідно до вимог ринку праці. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 197–203, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.29>

АНАЛІЗ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ «СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА» СПЕЦІАЛЬНОСТІ 232 СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ РИНКУ ПРАЦІ

У статті здійснено аналіз освітньо-професійної програми «Соціальна допомога» спеціальності 232 Соціальне забезпечення відповідно до вимог ринку праці: проведено опитування здобувачів вищої освіти, випускників зазначеної спеціальності, роботодавців організацій та установ соціального захисту щодо відповідності структури та змісту освітньо-професійної програми та фахових компетентностей. Зокрема, анкетування здобувачів вищої освіти проводилося із метою вивчення рівня обізнаності щодо нормативного змісту підготовки здобувачів вищої освіти, сформульованого у термінах результатів навчання за освітньою програмою; реалізації права на вибір навчальних дисциплін здобувачами вищої освіти; проходження практичної підготовки; структурної та логічної побудови освітнього процесу за навчальним планом освітньої програми; можливостей опанування освітньої програми в умовах внутрішньої/міжнародної академічної мобільності; вимог до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти. Опитування випускників проводилося із метою вивчення якості освітнього процесу для покращення професійної підготовки фахівців і формування компетентностей для потреб ринку праці. Опитування серед роботодавців проводилося із метою вивчення якості вищої освіти, наданої випускникам вишу, моніторингу ефективності співпраці з бізнесом та налагодження ефективної комунікації, визначення пріоритетів покращення якості вищої освіти та якості освітнього процесу, виявлення взаємовигідних форм співпраці К-ПНУ ім. Івана Огієнка із роботодавцями для покращення практичної підготовки фахівців. Визначено, що структура і зміст освітньо-професійної програми «Соціальна допомога» спеціальності 232 Соціальне забезпечення передбачає логічне та послідовне розкриття таких основних проблем, як місце соціальної допомоги у суспільному устрої країни на різних етапах її історичного розвитку; основні моделі соціальної допомоги та соціального забезпечення, що діяли і діють у нашій країні і за кордоном; система професійної підготовки фахівців у галузі; види, форми, методи, засади і рівні здійснення цієї роботи з різними категоріями населення; взаємозв'язок соціального забезпечення, державної політики, права та суспільної свідомості як показник соціальної держави.

Ключові слова: освітньо-професійна-програма, соціальне забезпечення, соціальна допомога, освітні компоненти.

Nataliia HEVCHUK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Head of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 61 Ohiienko, Kamyanets-Podilsky, Ukraine, 32300

ORCID: 0000-0002-4067-0311

Olena DANYLIUK

PhD in Economics, Associate Professor, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 61 Ohiienko, Kamyanets-Podilsky, Ukraine, 32300

ORCID: 0000-0003-1738-1084

To cite this article: Hevchuk, N., Danyliuk, O. (2023). Analysis of the educational and professional program "Social assistance" specialty 232 Social Security in accordance with the requirements of labor market. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 197–203, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.29>

ANALYSIS OF THE EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL PROGRAM "SOCIAL ASSISTANCE" SPECIALTY 232 SOCIAL SECURITY IN ACCORDANCE WITH THE REQUIREMENTS OF THE LABOR MARKET

The article analyzes the educational and professional program "Social Assistance" of specialty 232 Social Security in accordance with the requirements of the labor market: a survey of higher education applicants, graduates of this specialty, employers of organizations and social protection institutions was conducted to determine the compliance of the structure and content of the educational and professional program and professional competencies. The questioning of higher education applicants was carried out to study the level of awareness of the normative content of training of higher education applicants, formulated in terms of learning outcomes of the educational program; realization of the right to choose academic disciplines by applicants for higher education; practical training; structural and logical construction of the educational process according to the curriculum of the educational program; opportunities to master the educational program in terms of internal/international academic mobility; requirements for the availability of a system of internal assurance of higher education quality. The survey of graduates was conducted to study the quality of higher education provided to university graduates, identify priorities for improving the quality of higher education and the quality of the educational process to improve professional training and develop competencies for the needs of labor market. The survey among employers was conducted to study the quality of higher education provided to university graduates, monitor the effectiveness of cooperation with business and establish effective communication, identify priorities for improving the quality of higher education and the quality of the educational process, and identify mutually beneficial forms of cooperation between Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University and employers to improve the practical training of specialists. It has been determined that the structure and content of the educational and professional program "Social Assistance" of specialty 232 Social Security provides for a logical and consistent disclosure of such basic problems as the place of social assistance in the social structure of the country at different stages of its historical development; the main models of social assistance and social security that have operated in our country and abroad; the system of professional training of specialists in the field; types, forms, methods, principles and levels of implementation of this work with different categories of the population; interconnection of social security, state policy, law and public consciousness as an indicator of a welfare state.

Key words: educational and professional program, social security, social assistance, educational components.

Актуальність проблеми. Система соціальної допомоги пройшла шлях від філантропного підходу в підтримці соціально вразливих верств населення, людей, які потрапили у ту чи іншу скрутну життєву ситуацію, до появи такого виду професійної допомоги, як соціальна робота, що призначена створювати засадничі умови не тільки для соціального забезпечення громадян, а й для розвитку їхніх можливостей і вміння вибудовувати своє життя, мобілізувати внутрішні ресурси у здоланні життєвих криз і колізій, позитивно

самореалізуватися у громадянському та особистому повсякденні (Фурман, 2014, с. 8).

Трансформація суспільних відносин, що відбувається в Україні, є складним і суперечливим процесом, який вимагає нового цілісного знання про існування індивіда в динамічному соціальному просторі. Набувають актуальності засоби соціального забезпечення для оптимізації можливостей окремих індивідів за будь-яких обставин (Докаш, 2021, с. 4).

Спеціальність 232 Соціальне забезпечення відносно нова і має попит на ринку праці

в Україні. Це пов'язано з динамічними процесами у сфері соціального захисту. Перманентні зміни у нормативно-правовій базі соціального захисту і соціального забезпечення, модернізація установ і закладів соціального захисту відповідно до кращих світових моделей, посилення адресності соціальних допомог та послуг, монетаризація субсидій та інші нововведення розширюють можливості працевлаштування фахівців спеціальності 232 Соціальне забезпечення.

Цьому сприяє також реформа місцевого самоуправління, створення об'єднаних територіальних громад, важливою функцією яких є здійснення соціального захисту населення на своїй території.

Отже, потреба у фахівцях спеціальності 232 Соціальне забезпечення існує об'єктивно не лише на державному, але й на регіональному рівні. Це робить випускників цієї спеціальності конкурентноздатними на ринку праці, дає можливість працевлаштування за місцем проживання чи в іншому регіоні країни.

Освітньо-професійна програма орієнтована на академічну підготовку здобувача вищої освіти та ґрунтується на теоретичних дослідженнях і практичних наукових результатах з урахуванням світового досвіду соціальної допомоги, сучасного стану соціальної сфери в Україні; на оволодіння активними та пасивними методиками соціального забезпечення, спеціальними соціальними технологіями як різновидом тактико-оперативного впливу на соціальний об'єкт.

Унікальність програми обумовлюється її ціллю, фокусом та особливостями, що щільно взаємопов'язані. Акцент робиться на здобутті знань і навичок з соціального забезпечення, що передбачає використання сучасних теорій і методології соціальних та інших наук стосовно завдань фундаментальних та прикладних досліджень у сфері соціального захисту, вміння проводити діагностику соціально значимих проблем, здійснювати моніторинг соціальних програм, забезпечувати соціальний захист та мати можливість подальшої освіти і кар'єрного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням з питань розробки теорії соціального захисту населення та удосконалення практичної діяльності держави в цьому напрямі присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні

науковці та фахівці, зокрема А. Александрова, А. Базилюк, Н. Борецька, Л. Вернигора, Д. Галлагер, Б. Зайчук, І. Калачова, М. Кравченко, Е. Лібанова, М. Ліборакіна, Б. Надточій, Н. Новиков, В. Скуратівський, Й. Хендшель, Ю. Шклярський, В. Якимець та ін.

Питання щодо історії і теорії соціального забезпечення в Україні та за кордоном розглядає у своїх працях Дубич К.В. основні аспекти права соціального забезпечення висвітлює Ярошенко О.М.

Проблемі дослідження соціальної допомоги, як форми соціального забезпечення населення України, присвячено ряд праць таких авторів, як І.В. Гущина, Ю.М. Жук, А.А. Казанчан, О.В. Москаленко, Фурман А.В., Підгурської М.В., Т.В. Шаповалової, А.О. Ярошенко та багатьох інших.

Мета дослідження – проаналізувати освітньо-професійну програму «Соціальна допомога» спеціальності 232 Соціальне забезпечення відповідно до вимог ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кафедрою соціальної педагогіки і соціальної роботи у I семестрі 2022–2023 навчального року спільно із навчально-методичним центром забезпечення якості освіти, відділом профорієнтаційної роботи та доуніверситетської підготовки та сприяння працевлаштуванню випускників Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка було проведено:

– опитування здобувачів вищої освіти (анкета «*Освітня програма спеціальності очима здобувача вищої освіти*»);

– опитування випускників («*Анкета випускника*»);

– опитування роботодавців («*Анкета роботодавців*») (відповідно до наказу ректора «Про проведення моніторингу освітніх (освітньо-професійних/освітньо-наукових) програм спеціальностей університету» від 13.10.2022 р.)

Аналіз результатів анкетування **здобувачів вищої освіти** (галузь знань 23 Соціальна робота, спеціальність 232 Соціальне забезпечення). Опитування серед здобувачів вищої освіти проводилося із метою вивчення рівня обізнаності щодо нормативного змісту підготовки здобувачів вищої освіти, сформульованого у термінах результатів навчання за освітньою програмою; реалізації права на вибір навчальних дисциплін здобувачами вищої

освіти; проходження практичної підготовки; структурної та логічної побудови освітнього процесу за навчальним планом освітньої програми; можливостей опанування освітньої програми в умовах внутрішньої/міжнародної академічної мобільності; вимог до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти.

В цілому в опитуванні взяли участь 24 здобувачі вищої освіти, які навчаються за освітньою програмою «Соціальна допомога», першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Аналізуючи відповіді респондентів на питання: «Чи були Ви ознайомлені зі змістом та особливостями засвоєння освітньої (освітньо-професійної / освітньо-наукової) програми на початку Вашого навчання?» – 100% здобувачів вищої освіти дали ствердну відповідь. Також усі респонденти вважають достатнім зміст переліку навчальних дисциплін освітньої (освітньо-професійної / освітньо-наукової) програми для їхньої якісної професійної підготовки.

25% опитаних, вважають, що не всі навчальні дисципліни, які вони вивчають (вивчали), є необхідними для їхньої професійної діяльності.

Серед навчальних дисциплін, які необхідно включити до освітньої (освітньо-професійної / освітньо-наукової) програми підготовки фахівців даної спеціальності, студенти виокремили такі: тренінги, інновації у системі соціального захисту, історію права, адаптацію в професійній діяльності, практико-орієнтовані дисципліни.

Щодо реалізації права на вибір навчальних дисциплін упродовж терміну навчання за освітньою (освітньо-професійної / освітньо-наукової) програмою – 100% респондентів реалізували його.

Переважає більшість здобувачів вищої освіти (96%) вважають, що часу на їхню практичну підготовку за освітньою (освітньо-професійною / освітньо-науковою) програмою виділено достатньо.

Аналізуючи можливість реалізувати свої фахові вподобання та здібності під час опанування навчальних дисциплін освітньої (освітньо-професійної / освітньо-наукової) програми, 100% здобувачів вищої освіти змогли їх реалізувати.

96% студентів, які навчаються за спеціальністю «Соціальне забезпечення вважають, що освітній процес за навчальним планом освітньої (освітньо-професійної/освітньо-наукової) програми, за якою вони навчаються є правильно структурно та логічно побудований.

Досліджуючи питання: «Упродовж навчання за освітньою (освітньо-професійною/освітньо-науковою) програмою чи повідомляли Вам викладачі інформацію про можливості її опанування в умовах внутрішньої / міжнародної академічної мобільності?», ми отримали такі результати – 87,5% дали ствердну відповідь (21 студент).

У 100% здобувачів вищої освіти завжди була можливість консультуватись із викладачами з навчальних дисциплін навчального плану освітньої (освітньо-професійної / освітньо-наукової) програми «Соціальна допомога».

96% респондентів вказали на те, що викладачі використовують в освітньому процесі мультимедійні засоби під час проведення різних видів навчальних занять.

Загальна оцінка якості змісту та рівня викладання навчальних дисциплін освітньої (освітньо-професійної / освітньо-наукової) програми на факультеті, на думку респондентів виявилася наступною: на відмінно оцінили – 45,8%, на добре – 54,2%.

50% студентів на відмінно оцінили якість навчально-методичного та інформаційного забезпечення освітнього процесу з навчальних дисциплін освітньої (освітньо-професійної/освітньо-наукової) програми; 41,7% – на добре; 8,3% – на задовільно.

Аналіз результатів анкетування **випускників** освітньої програми «Соціальна допомога». Опитування серед випускників проводилося із метою вивчення якості вищої освіти, наданої випускникам ЗВО, визначення пріоритетів покращення якості вищої освіти та якості освітнього процесу для покращення професійної підготовки фахівців і формування компетентностей для потреб ринку праці.

В цілому в опитуванні взяли участь 49 випускників, які завершили навчання на спеціальності 232 Соціальне забезпечення 2015–2022 рр.

Важливим при виборі майбутньої професії у 77,8% випадків було відповідність наявних у них знань, здібностей та нахилів у майбутній професійній діяльності, 66,7% – можливість кар'єрного зростання; для 55,6% – зміст професійної діяльності (характер, складність, небезпека, умови праці) та гідна заробітна плата; 44,4% – престижність професії; 33,3% – перспективи працевлаштування та можливість отримати безкоштовну освіту, 22,2% – про-

фесія допоможе знайти роботу за кордоном 11,1% – можливість отримання незалежності від батьків, професія допоможе розпочати власний бізнес.

При виборі майбутньої професії 66,7% орієнтувались на особисту думку, а 33,3% – на інформацію представників установ, що надають профорієнтаційні послуги.

77,8% опитаних вважають, що обрана ними професія є затребувана на ринку праці. 11,1% зауважують, що професія незатребувана, але буде затребувана в майбутньому, для інших 11,1% – важко відповісти.

66,7% випускників зауважують, що отримали достатньо знань в процесі навчання для майбутньої професійної діяльності, 22,2% опитаних вважають, що їм не вистачатиме практичних знань, умінь і навичок. 11,1% зауважили, що отримані ними теоретичні знання майже не стосуються майбутньої професії.

66,7% випускників мають досвід роботи і працюють за спеціальністю, 22,2% мають досвід, але працюють за іншою спеціальністю, 11,1% не працюють взагалі.

33,3% респондентів знайшли своє перше робоче місце через Центр зайнятості; 22,2% – через Інтернет. За рекомендацією навчального закладу – 22,2%; за порадою друзів – 11,1%; за порадою батьків – 11,1%.

Найбільше труднощів при пошуку роботи викликало відсутність досвіду роботи (44,4%). Для 44,4% опитаних було легко знайти роботу. 11,1% опитаних зазначили, що спеціальність та випускники К-ПНУ не користуються попитом на ринку праці.

55,6% опитаних не довелося перенавчатися або навчатися новим знанням під час вступу на роботу. 33,3% – 2–3 місяці, 11,1% – упродовж одного тижня.

66,7% випускників повністю задоволені рівнем своєї освіти, 33,3% – швидше задоволені.

88,9% опитаних оцінили організованість і пунктуальність викладачів на 5 балів, 11,1% – на 4 бали. 6,7% опитаних оцінили володіння матеріалом і раціональне використання часу на занятті на 5 балів. 33,3% – дали оцінку 4 бали.

Для 55,6% випускників актуальність навчального матеріалу була на найвищому рівні. 44,4% – на 4 бали.

66,7% респондентів вважають, що викладачі кафедри вміють викликати інтерес до дис-

ципліни на найвищому рівні. 22,2% оцінюють цю якість на 4 бали та 11,1% – на 3 бали.

77,8% опитаних оцінюють об'єктивність, повагу й тактовність у ставленні до студентів на найвищому рівні. 22,2% – на 4 бали.

88,9% випускників вважають культуру зовнішнього вигляду викладачів на найвищому рівні, 11,1% – на 4 бали.

55,6% зауважують, що організаційний супровід і допомога у вирішенні поточних навчальних проблем була на найбільшому рівні вираженості (5 балів), 44,4% оцінили на 4 бали.

55,6% вважають, що забезпечення навчальними й методичними матеріалами під час всього терміну навчання була найвищою. 44,4% – на 4 бали.

Для 88,9% випускників взаємодія з куратором групи була на найвищому рівні вираженості, 11,1% – 3 бали.

77,8% отримали методичну та фахову допомогу у виробничих стажуваннях і практиках на досить високому рівні, по 11,1% – на 4 і 2 бали.

Для 55,6% налагодження співпраці з потенційними роботодавцями було на найвищому рівні, по 11,1% – на достатньому (4 бали), на середньому (3 бали), на низькому (1 бал) та нижче середнього – 2 бали).

55,6% опитаних отримали якісні фахові знання та професійні компетенції на високому рівні (5 балів), 33,3% – 4 бали, 11,1% – 3 бали.

Для 55,6% доступність і зрозумілість навчальних вимог були на найвищому рівні, для 44,4% – на 4 бали (вище середнього).

Аналіз результатів анкетування **роботодавців**. Опитування серед роботодавців проводилося із метою вивчення якості вищої освіти, наданої випускникам вишу, моніторингу ефективності співпраці з бізнесом та налагодження ефективної комунікації, визначення пріоритетів покращення якості вищої освіти та якості освітнього процесу, виявлення взаємовигідних форм співпраці К-ПНУ ім. І. Огієнка із роботодавцями для покращення практичної підготовки фахівців і формування компетентностей для потреб ринку праці.

В цілому в опитуванні взяли участь 10 роботодавців з якими співпрацює кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Серед чинників, які мають найбільший вплив на ефективність професійної діяльності фахівця освітньої програми «Соціальна допомога», на думку роботодавців, мають бути:

стратегічне мислення та націленість на кінцевий результат (20%), здатність працювати у команді та ефективно представляти спільні результати праці (20%), навички управління персоналом, колективом на основі власної ерудованості, загальної культури та комунікабельності (10%), рівень загальнотеоретичної підготовки, який включає базові (професійні) знання і практичні вміння та навички (50%).

Переважає більшість роботодавців оцінили якість підготовки випускників К-ПНУ ім. І. Огієнка (спеціальності 232 Соціальне забезпечення) як високу (90%) та достатню (10%).

Роботодавцями було зазначено основні переваги у підготовці випускників К-ПНУ ім. І. Огієнка спеціальності 232 Соціальне забезпечення, а саме: 60% опитаних вказали на високий рівень теоретичних знань і практичної підготовки, 10% – володіння сучасними методами і технологіями у професійній діяльності, 20% – професіоналізм випускників та їх готовність до швидкого реагування в нестандартних ситуаціях, 10% – високий рівень виробничої дисципліни.

100% опитаних вважають, що якість підготовки фахівців освітньої програми «Соціальна допомога» К-ПНУ ім. І. Огієнка, в рамках якої вони співпрацюють, відповідає сучасними вимогам ринку праці.

Переважає більшість респондентів (50%) вважають, що у підготовці випускників спеціальності 232 Соціальне забезпечення не має, проте, 10% опитуваних, вказують, що основними недоліками в підготовці випускників спеціальності 232 Соціальне забезпечення є недостатній рівень практичної підготовки, 10% вказують на відсутність у випускників бажання працювати, 30% – відсутність бажання до саморозвитку та самоосвіти.

Серед пропозицій щодо поліпшення підготовки випускників освітньої програми «Соціальна допомога», спеціальності 232 Соціальне забезпечення Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, роботодавці відмічають: підвищення рівня практичної підготовки (30%), підвищення розвитку навичок саморозвитку та самоосвіти (60%)

та підвищення рівня загальної культури (10%).

100% роботодавців зазначили, що освітня програма «Соціальна допомога» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти забезпечує формування необхідних загальних і спеціальних (фахових) компетентностей у випускників.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В результаті проведеного нами дослідження щодо удосконалення освітньої програми «Соціальна допомога» та внесення змін в освітній процес здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 232 Соціальне забезпечення, можна зробити висновок, що структура і зміст освітньо-професійної програми «Соціальна допомога» спеціальності 232 Соціальне забезпечення передбачає логічне та послідовне розкриття таких основних проблем, як місце соціальної допомоги у суспільному устрої країни на різних етапах її історичного розвитку; основні моделі соціальної допомоги та соціального забезпечення, що діють і діють у нашій країні і за кордоном; систему професійної підготовки фахівців у галузі; види, форми, методи, засади і рівні здійснення цієї роботи з різними категоріями населення; взаємозв'язок соціального забезпечення, державної політики, права та суспільної свідомості як показник соціальної держави. Зокрема, удосконалення поєднують такі аспекти освітньої програми «Соціальна допомога» спеціальності 232 Соціальне забезпечення:

1. Посилити співпрацю з міжнародними організаціями для обміну досвідом у професійній сфері.
2. Розглянути можливість внесення до навчального плану та освітньо-професійної програми «Соціальна допомога» таких освітніх компонентів:
 - Технології роботи з внутрішньо переміщеними особами;
 - Основи кризової психології;
 - Проектний менеджмент;
 - Соціальні послуги в громаді;
 - Побудова кар'єри та професійних розвиток;
 - Практикоорієнтовані дисципліни для роботи з людьми похилого віку;
 - Дисципліни спрямовані на професійну діяльність з усіма категоріями соціально незахищених дітей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Докаш В. І. Вступ до спеціальності «Соціальне забезпечення» : навч. посібник / В. І. Докаш. Чернівці, Львів : Видавництво «Новий Світ-2000», 2021. 352 с.
2. Дубич К. В. Історія і теорія соціального забезпечення в Україні та за кордоном : навчальний посібник. Львів : «Магнолія 2006», 2017. 272 с.
3. Освітньо-професійна програма «Соціальна допомога» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 232 Соціальне забезпечення галузі знань 23 Соціальна робота. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. URL : <https://drive.google.com/file/d/1LSfkUt7Z7AKdIaZqGsNquJX5UUD1CmtL/view>
4. Право соціального забезпечення : підручник / [О. М. Ярошенко, А. М. Слюсар, І. А. Ветухова та ін.] ; за заг. ред. О. М. Ярошенка. Харків : Право, 2019. 376 с.
5. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 23 «Соціальна робота», спеціальність 232 «Соціальне забезпечення» (від 24.05.2019 р. № 734.) URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/28/232-Sotsial.Zabezpech-bakalavr-VO.18.01.pdf>
6. Фурман А. В., Підгурська М. В. Історія соціальної роботи : [навчальний посібник] / Анатолій Васильович Фурман, Марія Василівна Підгурська. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 174 с.
7. Шаповалова Т. М. Економічні основи соціального забезпечення : навчальний посібник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. 128 с.
8. Gusak, N., Semigina, T. & Trukhan, S. (2014). Strategies and challenges for social work with internally displaced persons. *Visnuk KPI*, 2(22). [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2014.2\(22\).119098](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2014.2(22).119098) (in Ukrainian).

REFERENCES:

1. Dokash V. I. Vstup do spetsialnosti «Sotsialne zabezpechennia» : navch. posibnyk / V. I. Dokash. Chernivtsi, Lviv : Vydavnytstvo «Novyi Svit-2000», 2021. 352 s.
2. Dubych K.V. Istoriia i teoriia sotsialnoho zabezpechennia v Ukraini ta za kordonom. Navchalnyi posibnyk. Lviv : «Mahnoliia 2006», 2017. 272 s.
3. Osvitno-profesiina prohrama «Sotsialna dopomoha» pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu 232 Sotsialne zabezpechennia haluzi znan 23 Sotsialna robota. Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, 2022. URL : <https://drive.google.com/file/d/1LSfkUt7Z7AKdIaZqGsNquJX5UUD1CmtL/view>
4. Pravo sotsialnoho zabezpechennia : pidruchnyk / [O. M. Yaroshenko, A. M. Sliusar, I. A. Vietukhova ta in.] ; za zah. red. O. M. Yaroshenka. Kharkiv : Pravo, 2019. 376 s.
5. Standart vyshchoi osvity Ukrainy: pershyi (bakalavrskyi) riven, haluz znan 23 «Sotsialna robota», spetsialnist 232 «Sotsialne zabezpechennia» (vid 24.05.2019 r. № 734.) URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/28/232-Sotsial.Zabezpech-bakalavr-VO.18.01.pdf>
6. Furman A. V., Pidhurska M. V. Istoriia sotsialnoi roboty : [navchalnyi posibnyk] / Anatolii Vasylovych Furman, Mariia Vasylivna Pidhurska. Ternopil : TNEU, 2014. 174 s.
7. Shapovalova T.M. Ekonomichni osnovy sotsialnoho zabezpechennia : navchalnyi posibnyk. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2018. 128 s.
8. Gusak, N., Semigina, T. & Trukhan, S. (2014). Strategies and challenges for social work with internally displaced persons. *Visnuk KPI*, 2(22). [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2014.2\(22\).119098](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2014.2(22).119098) [in Ukrainian].

УДК 331.5

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.30>

Олексій КЛОЧКО

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, Україна, 40000

ORCID: 0000-0002-9799-1618

Ірина ІОНОВА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, Україна, 40000

ORCID: 0000-0001-9284-9308

Бібліографічний опис статті: Клочко, О., Іонова, І. (2023). Організаційно-інституційні основи соціального захисту громадян на ринку праці. *Ввічливість. Humanitas*, 2, doi: 2, 204–209, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.30>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН НА РИНКУ ПРАЦІ

Схарактеризовано організаційно-інституційні основи соціального захисту громадян на ринку праці.

Мета дослідження полягає у визначенні сутності соціально-трудових відносин, а також відповідного інституційного забезпечення як основи соціального захисту громадян на ринку праці в сучасних умовах.

Доведено, що організаційною основою системи соціального захисту громадян є налагоджена система соціально-трудових відносин на ринку праці.

У статті уточнено визначення соціально-трудових відносин як комплексу адміністративно-правових, соціально-економічних, морально-психологічних прийомів та методів, спрямованих на процес включення робочої сили у ринок праці, а також як систему взаємовідносин між роботодавцями та найманими працівниками, що націлені на забезпечення достатньо рівня та якості життя громадян.

У дослідженні сформульовано, що організаційною основою застосування системи соціального захисту громадян є налагодження ефективних соціально-трудових відносин між усіма суб'єктами на ринку праці. За результатами вивчення наукових джерел було встановлено, що основними видами соціально-трудових відносин є: патерналізм, партнерство, конкуренція, солідарність, субсидіарність, конкуренція, конфлікт (за А. Колотом). За критеріями, визначеними О. Козновою, досліджено іншу класифікацію видів соціально-трудових відносин: за змістом діяльності, за суб'єктами, за об'єктом повноважень, за характером розподілу доходів, за способом спілкування, за ступенем регламентованості.

Запропоновані класифікації ні в якому разі не виключають одна одну, а, навпаки, доповнюють одна одну, слугують для формування складного цілісного уявлення про соціально-трудові відносини на ринку праці України.

Головні завдання та напрями соціального захисту безробітних реалізуються через мережу відповідних державних установ.

Державна служба зайнятості є головною інституцією, що забезпечує реалізацію державної соціальної політики з питань соціального захисту безробітних громадян. Установа є уніфікованим сервісним центром надання соціальних послуг та соціальної допомоги громадянам, які втратили роботу і потребують працевлаштування. У свою чергу, установа, що регулює соціально-трудові взаємовідносини між суб'єктами ринку праці, забезпечує контроль за дотриманням трудового законодавства, це – Державна служба України з питань праці. Означені установи становлять базу інституційного забезпечення системи соціального захисту безробітних громадян. На них покладені завдання політики зайнятості щодо надання відповідних соціальних послуг та допомог.

Ключові слова: соціальний захист, ринок праці, соціально-трудові відносини, безробітні громадяни, Державна служба зайнятості.

Oleksii KLOCHKO

Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor at the Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Romenska str., 87, Sumy, Ukraine, 40000

ORCID: 0000-0002-9799-1618

Iryna IONOVA

Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor at the Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Romenska str., 87, Sumy, Ukraine, 40000

ORCID: 0000-0001-9284-9308

To cite this article: Klochko, O., Ionova, I. (2023). Orhanizatsiyno-instytutsiyni osnovy sotsialnogo zakhystu hromadyan na rynku pratsi [Organization and institutional foundations of social protection of citizens in the labor market]. *Vichlyvist. Humanitas*, 2, 204–209. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.30>

ORGANIZATION AND INSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF SOCIAL PROTECTION OF CITIZENS IN THE LABOR MARKET

The organizational and institutional foundations of social protection of citizens in the labor market are characterized.

The purpose of the study is to determine the essence of social and labor relations, as well as the corresponding institutional support as the basis of social protection of citizens in the labor market in modern conditions.

It has been proven that the organizational basis of the system of social protection of citizens is an established system of social and labor relations in the labor market.

The article clarifies the definition of social and labor relations as a complex of administrative, legal, socio-economic, moral and psychological techniques and methods aimed at the process of inclusion of the workforce in the labor market, as well as a system of relations between employers and employees aimed at ensuring sufficient level and quality of life of citizens.

The study formulated that the organizational main application of the system of social protection of citizens is the establishment of effective social and labor relations between all subjects on the labor market. According to the results of the study of scientific sources, it was established that the main types of social and labor relations are: paternalism, partnership, competition, solidarity, subsidiarity, competition, conflict (according to A. Kolot). According to the criteria defined by O. Koznova, another classification of types of social and labor relations was investigated: according to the content of activity, according to subjects, according to the object of authority, according to the nature of income distribution, according to the method of communication, according to the degree of regulation.

The proposed classifications in no way exclude each other, but, on the contrary, complement each other, serve to form a complex and holistic view of social and labor relations in the labor market of Ukraine.

The main tasks and areas of social protection of the unemployed are implemented through the network of relevant state institutions.

The State Employment Service is the main institution that ensures the implementation of the state social policy on social protection of unemployed citizens. The institution is a unified service center for providing social services and social assistance to citizens who have lost their jobs and need employment. In turn, the institution that regulates social and labor relations between the subjects of the labor market and ensures control over compliance with labor legislation is the State Labor Service of Ukraine. These institutions form the basis of the institutional provision of the system of social protection of unemployed citizens. They are entrusted with the tasks of the employment policy regarding the provision of appropriate social services and benefits.

Key words: social protection, labor market, social and labor relations, unemployed citizens, State Employment Service.

Актуальність проблеми. Умови широких трансформаційних зрушень у соціально-економічному житті суспільства провокують поглиблення актуальних соціальних проблем скорочення виробництва, втрати роботи, а також безробіття як небезпечного соціально-економічного явища. Подолання проблем, пов'язаних із дисфункціональністю ринку праці, поширенням безробіття як короткотривалого, так і, найнебезпечніше, довготривалого, застійного безробіття, є одним із важливих завдань соціальної політики зайнятості.

Реалізація цих пріоритетних завдань покладено на систему соціального захисту населення у межах свого організаційно-інституційного забезпечення. Дотримання права громадян на свій соціальний захист є беззаперечним пріо-

ритетом соціальної політики, а також важливим є стимулювання їхнього добровільного прагнення, включення й конкурентоспроможності на ринок праці в умовах ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазначимо, що до проблеми ефективної організації системи соціального захисту громадян саме на ринку праці звернена увага значної кількості науковців. Актуальним видається дослідження стану безробіття на ринку праці та розгляд основних механізмів їхнього соціального захисту (В. Пінчук, Д. Кей, 2016).

На предметну увагу заслуговує визначення багатоаспектності системи соціального захисту безробітних. Загальні тенденції та напрями соціального захисту безробітних громадян в умовах

ринкової економіки розкрито у наукових розвідках вітчизняних дослідників (Є. Болотіна, А. Мартиненко, В. Чаленко, 2020; В. Гапочка, 2022; Р. Шабанов, 2015).

Визначенню загальної методології соціально-трудових відносин, а також теорії й практики їх регулювання присвячено численні наукові праці науковців (А. Колот, 2003 та ін.). Специфіка соціально-трудових відносин на ринку праці в контексті безпечної трудової діяльності системно розглянута у наукових доробках вітчизняних авторів (С. Поторочин, 2014 та ін.), що мають концептуальне значення щодо розуміння сутності означеного поняття.

Важливим у контексті дослідження постає звернення до наукових позицій авторів, які аналізують систему соціально-трудових відносин як основу соціального захисту на ринку праці (О. Кознова, 2020 та ін.).

Однак, беручи до уваги стан й динаміку розвитку українського суспільства на сучасному етапі із усіма його трансформаційними політичними, соціально-економічними, військовими, духовними, фінансовими процесами, необхідність продовження глибинних й системних соціально-економічних реформ, система соціального захисту громадян на ринку праці потребує належної конкретизації своїх перспектив розвитку.

Мета статті. Визначити сутність соціально-трудових відносин, а також відповідне інституційне забезпечення як основу соціального захисту громадян на ринку праці в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повноцінне функціонування ринку праці, залучення якомога ширшого кола громадян до виробництва, різних галузей народного господарства, забезпечення якісних умов праці та достойної заробітної плати, реалізація головних трудових прав і свобод є головними завданнями системи соціального захисту населення у сфері зайнятості. На думку дослідників (О. Кознова, 2022; А. Колот, 2003; С. Поторочин, 2014; Р. Шабанов, 2015 та ін.) зазначене досягається за умови організації соціально-трудових відносин як основи соціального захисту на ринку праці.

За визначенням А. Колота соціально-трудові відносини визначаються як фундаментальна основа функціонування державної системи соціального захисту у сфері зайнятості і дієвим

механізмом подолання проблеми безробіття у суспільстві (А. Колот, 2003).

У свою чергу актуальною є позиція С. Поторочина, що визначає соціально-трудові відносини як певну сукупність адміністративних, правових соціально-економічних, морально-психологічних прийомів та методів, спрямованих на процес включення робочої сили у ринок праці, а також на відтворення на основі ринкових відносин – попиту, пропозиції, ринкової ціни (С. Поторочин, 2014).

Дослідниця О. Кознова установила, що сутністю соціально-трудових відносин на сучасному етапі розвитку ринку праці є своєрідний комплекс взаємовідносин між роботодавцями та найманими працівниками в умовах змін ринкової економіки, що націлені на забезпечення достатньо рівня та якості життя громадян, суспільства в цілому (О. Кознова, 2022).

Зазначимо, що характеристика цілісних соціально-трудових відносин передбачатиме дослідження сутності об'єкту, суб'єкту та предмету відносин у соціально-трудої сфері. Загальну сукупність цих елементів та відносин, що їх відображають, і будуть утворювати систему соціально-правових відносин (О. Кознова, 2022).

А. Колот пропонує класифікувати соціально-трудові відносини в залежності від способу їх регулювання на ринку праці, а також від методів вирішення трудових проблем і спорів.

Отже видами соціально-трудових відносин (за А. Колотом) є:

Патерналізм, що характеризується великим ступенем регламентації соціально-трудових відносин (забезпечення потреб населення, працівників) з боку держави або керівництва підприємства.

Партнерство, як вид соціальних відносин, що передбачає здійснення соціально-правового захисту інтересів суб'єктів соціально-трудових відносин, а також їхня самореалізація в соціальному політику.

Конкуренція в умовах ринкової економіки передбачатиме взаємоповагу, досконалість у відносинах між громадянами або колективами.

Солідарність передбачатиме загальну соціальну відповідальність й взаємодопомогу, на основі спільності інтересів соціальної групи.

Субсидіарність характеризуватиме прагнення особистості до відповідальної поведінки з метою досягнення цілей і дій під час вирішення соціально-трудових проблем.

Дискримінація в умовах трудових взаємовідносин передбачатиме незаконне нехтування чи обмеження прав і свобод громадян у процесі соціально-трудова відносин. Дискримінаційні прояви можуть проявлятися щодо віку, раси, національності, статі, соціального становища (наприклад, безробітні) конфесії та ін. ознаках, а також під час вибору професії, здобуття освіти, просування по службі, оплати праці, звільненні тощо.

Конфлікт встановлюється як крайня міра протиріч у соціально-трудова відносинах. Найпоширенішими формами прояву трудових конфліктів є: трудові спори, страйки, масові звільнення (локауту) (А. Колот, 2003).

Зауважимо, що дещо інший підхід до класифікації соціально-трудова відносин використала О. Кознова (рис. 1).

Дослідниця стверджує, що в залежності від конкретного соціально-економічного простору, в якому відбувається професійна взаємодія суб'єктів праці, а також із урахуванням персоніфікації цих же суб'єктів, виділяє рівні реалізації соціально-трудова відносин (рис. 2).

Відповідно, за визначеною схемою, рівень соціально-трудова відносин на ринку праці прямо буде залежати від загальних особливостей усіх суб'єктів соціально-трудова відносин (найманий робітник, роботодавець, підприємства, безробітний, держава через відповідні інституції) і буде визначається властивостями соціально-економічного середовища, в якому функціонують ці суб'єкти (О. Кознова, 2022; С. Поторочин, 2015).

Зазначимо, що запропоновані класифікації не у якому разі не виключають одна одну, а, навпаки, доповнюють одна одну, слугують для формування

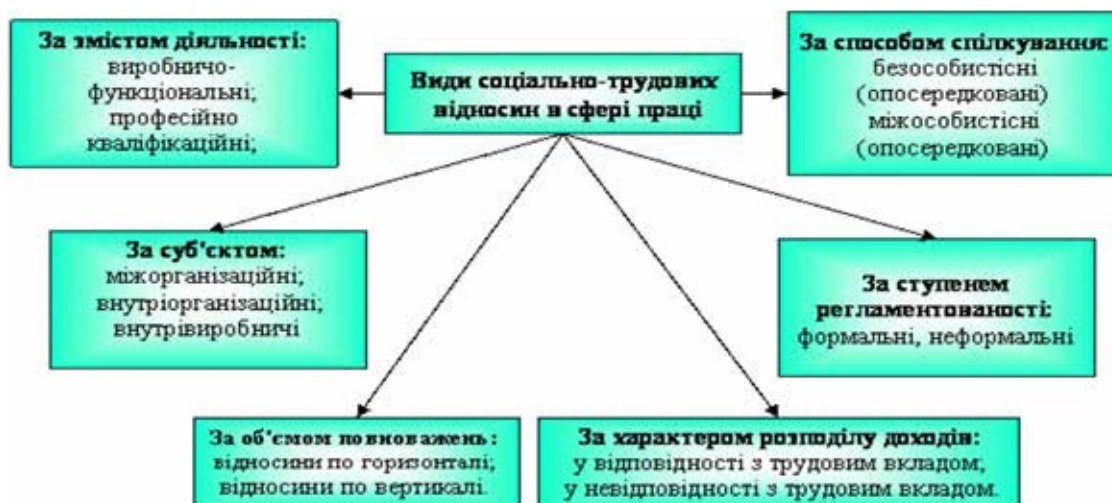


Рис. 1. Загальна схема видів соціально-трудова відносин (за О. Козновою)

(О. Кознова, 2022).



Рис. 2. Рівні соціально-трудова відносин

(О. Кознова, 2022).

складного цілісного уявлення про соціально-трудо-
дові відносини на ринку праці України.

З метою регуляції соціально-трудо-
вих відносин система соціального захисту зосереджує
зусилля на створенні відповідних соціальних про-
грам, що охоплюють такі напрямки, як: безробіт-
них, сферу зайнятості, соціальну політику; умови
праці, міграційну й демографічну політику.

Значимо, що виконання завдань із соці-
ального захисту, дотримання основних поло-
жень трудового законодавства щодо громадян,
подальше їхнє залучення до системи соціально-
трудо-
вих відносин, покладено на відповідні
соціальні державні інституції. Такими інститу-
ціями визначаємо регіональні представництва
й філії Державної служби зайнятості «Держав-
ний центр зайнятості» та Державної служби
України з питань праці.

Державна служба зайнятості є головною
інституцією, що забезпечує реалізацію державної
соціальної політики з питань соціального захисту
безробітних громадян. Установа є уніфікованим
сервісним центром надання соціальних послуг
та соціальної допомоги громадянам, які втратили
роботу і потребують працевлаштування.

Значимо, що регіональні представництва
та філії Державної служби зайнятості висту-
пають соціальними посередниками на ринку
праці між роботодавцями та безробітними
громадянами. На них покладені функції із без-
оплатного сервісу для безробітних (взяття на
облік, професійне консультування, ведення
необхідної документації, пошук місця роботи,
підбір персоналу тощо). Служба також пропо-
нує послуги з державного соціального страху-
вання на випадок безробіття, а також здійснює
виплати грошових коштів у зв'язку із тимчасо-
вою втратою роботи.

Відповідно до головних засад соціального
захисту безробітних громадян на Державну
службу зайнятості покладені наступні завдання:

- реалізація соціальної політики держави
у сфері зайнятості населення, трудової міграції
та соціального забезпечення безробітних;
- проведення якісного аналізу стану сучас-
ного ринку праці;
- сприяння громадянам у підборі відповід-
ної роботи, а також надання послуг роботодав-
цям щодо підбору кваліфікованого персоналу;
- підготовка, перепідготовка, перекваліфі-
кація, неформальне професійне навчання пра-

цівників відповідно соціальних запитів робото-
давців, умов та потреб ринку праці;

- активна участь в організації заходів прове-
дення громадських, відновлювальних, виправних
та інших робіт, що носять тимчасовий характер;
- усебічне сприяння громадянам в реалізації
ініціатив ведення підприємницької діяльності;
- активна участь в організації заходів, спря-
мованих на запобігання масовому звільненню
працівників, з профілактики настання страхо-
вих випадків, сприяння соціальної та професій-
ної мобільності робочої сили;
- проведення професійної орієнтації серед
різних соціальних груп населення;
- додаткове сприяння у працевлаштуванні
окремих категорій громадян (людей пенсій-
ного, передпенсійного віку, людей з інвалід-
ністю, військовослужбовців та ветеранів, непо-
внолітніх) які будуть конкурентоспроможні на
ринку праці (сайт установи «Державна служба
зайнятості «Державний центр зайнятості»).

Установа, що регулює соціально-трудо-
ві взаємовідносини між суб'єктами ринку праці,
забезпечує контроль за дотриманням трудового
законодавства, це – Державна служба України
з питань праці (Держпраці).

На службу Держпраці покладені завдання із:

- здійснення нагляду та контролю за додер-
жанням законодавства про працю;
- здійснення нагляду та контролю у питан-
нях зайнятості населення;
- реалізації державної політики з питань
охорони праці, промислової безпеки;
- забезпечення реалізації загальнообов'язко-
вого державного соціального страхування у сфері
безробіття, від нещасного випадку на виробни-
цтві та професійного захворювання, які спричи-
нили втрату працездатності, у зв'язку із втратою
працездатності;
- здійснення контролю у частині призна-
чення, нарахування та виплат соціальної допо-
моги, грошових компенсацій, надання соці-
альних послуг та інших видів соціального
забезпечення з метою дотримання прав і гаран-
тій громадян (сайт установи «Державна служба
України з питань праці»).

Висновки та перспективи подальших дослі-
джень. Таким чином, стверджуємо, що органі-
заційною основою системи соціального захисту
безробітних громадян є налагоджена система
соціально-трудо-
вих відносин на ринку праці.

Головні завдання та напрями соціального захисту безробітних реалізуються через мережу державних установ – регіональні представництва й філії Державної служби зайнятості та Державної служби України з питань праці. Означені установи ставлять базу інституційного забезпечення системи соціального захисту без-

робітних громадян. На них покладені завдання політики зайнятості щодо надання відповідних соціальних послуг та допомог.

Значимо, що перспективним напрямом подальших досліджень постають наукові розвідки й дослідження особливостей регулювання ринку праці в умовах дії воєнного часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Болотіна Є. В., Мартиненко А. К., Чаленко В. П. Аналіз основних тенденцій соціального захисту безробітних в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3(61). С. 183–189.
2. Гапочка В. М. Соціальний захист безробітних: реалії сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія. Право. 2022. Вип. 74. Част. 1. С. 171–175.
3. Кознова О. Сім ознак трудових відносин та правонаступництво: що пропонує урядовий законопроект. URL: https://biz.ligazakon.net/news/201556_sm-oznak-trudovikh-vdnosin-ta-pravonastupnistvo-shcho-proponu-uryadoviy-zakonoproekt (дата звернення: 21.06.2023).
4. Колот А. М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання : монографія. К. : КНЕУ, 2003. 230 с.
5. Пінчук В. О., Кец Д. О. Безробіття та соціальний захист населення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 7. Част. 3. С. 6–8.
6. Поторочин С. О. Соціально-трудові відносини в контексті безпечної трудової діяльності. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2912> (дата звернення: 21.06.2023).
7. Сайт установи «Державна служба зайнятості «Держаний центр зайнятості». URL: <https://www.dcz.gov.ua/> (дата звернення: 21.06.2023).
8. Сайт установи «Державна служба України з питань праці». URL: <https://dsp.gov.ua/> (дата звернення: 21.06.2023).
9. Шабанов Р. І. Доктрина зайнятості як складова соціального захисту населення від безробіття : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. К, 2015. 42 с.

REFERENCES:

1. Bolotina Y. V., Martynenko F. K., & Chalenko V. P. (2020). Analiz osnovnykh tendentsiy sotsialnogo zakhystu bezrobitnykh v Ukraini. [Analysis of the main trends of social protection of the unemployed in Ukraine]. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu – Economic Herald of Donbas*, 3(61), 183–189 [in Ukrainian].
2. Napochka V. M. (2022). Sotsialnyy zakhyst bezrobitnykh: realiyi sohodennya. [Social protection of the unemployed: realities of today]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 74/1, 171–175 [in Ukrainian].
3. Koznova O. (2020). Sim oznak trudovykh vsdnosyn ta pravonastupnytstvo: shcho proponye uryadovyy zakonoproekt [Seven signs of labor relations and succession: what the government bill proposes]. biz.ligazakon.net/news/201556_sm-oznak-trudovikh-vdnosin-ta-pravonastupnistvo-shcho-proponu-uryadoviy-zakonoproekt. Retrieved from: https://biz.ligazakon.net/news/201556_sm-oznak-trudovikh-vdnosin-ta-pravonastupnistvo-shcho-proponu-uryadoviy-zakonoproekt [in Ukrainian].
4. Kolot A. M. (2003). Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriya i praktyka rehulyuvannya [Social and labor relations: theory and practice of regulation]. K. : KNEU [in Ukrainian].
5. Pinchuk V. O., & Kets D. O. (2016). Bezrobittya ta sotsialnyy zakhyst naseleennyia. [Unemployment and social protection of the population]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 7/3, 6–8 [in Ukrainian].
6. Potorchyn S. O. (2014). Sotsialno-trudovi vidnosyny v konteksti bezpechnoyi trudovoyi diyalnosti. [Social and labor relations in the context of safe work]. *Elektronnyy zhurnal «Efektyvna ekonomika» – Electronic magazine «Efficient Economy»*, 4 [in Ukrainian].
7. Sayt ustanovy «Derzhavna sluzhba zaynyatosti» [Website of the State Employment Service «State Employment Center»]. www.dcz.gov.ua. Retrieved from: <https://www.dcz.gov.ua/> [in Ukrainian].
8. Sayt ustanovy «Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan pratsi» [Website of the «State Service of Ukraine on Labor Issues» institution]. dsp.gov.ua. Retrieved from: <https://dsp.gov.ua/> [in Ukrainian].
9. Shabanov R. I. (2015). Doktryna zaynyatosti yak skladova sotsialnoho zakhystu naseleennyia vid bezrobittya [The doctrine of employment as a component of social protection of the population against unemployment]. K. [in Ukrainian].

УДК 005:364-057.19

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.31>

Андрій КОЛОСОК

кандидат економічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-9167-5430

Scopus-Author ID: 36069569400

Web of Science Researcher ID: W-6262-2018

Віталій РЕЙКІН

доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту та адміністрування, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-1395-6135

Scopus-Author ID: 56607347200

Web of Science Researcher ID: AAQ-2158-2021

Бібліографічний опис статті: Колосок, А., Рейкін, В. (2023). Менеджмент соціального захисту безробітних. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 210–217, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.31>

МЕНЕДЖМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ БЕЗРОБІТНИХ

Метою дослідження є аналіз теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності управління соціальним захистом безробітних.

У статті досліджено теоретичні аспекти менеджменту соціального захисту безробітних в Україні, сформувано власне розуміння категорії соціальний захист безробітних – це система соціального забезпечення осіб, які втратили місце постійної роботи, шляхом надання їм тимчасових фінансових виплат протягом визначеного періоду, та пошуку нового місця роботи за спеціальністю, чи безкоштовну перекваліфікацію згідно вимог ринку праці.

Розглянуто функції Державної служби зайнятості, як основної управлінської структури із забезпечення соціального захисту безробітних в Україні. Вказано, що система соціального захисту безробітних в Україні побудована на принципах: універсальності; справедливості; стимулювання та передбачає такі засоби соціальної підтримки безробітних: виплата допомоги по безробіттю; професійна реабілітація; сприяння активному пошуку роботи.

Проаналізовано динаміку та структуру зареєстрованих та працевлаштованих безробітних громадян на ринку праці Волинської області за 2021-2023 роки. Відмічено загальну тенденцію зменшення кількості зареєстрованих безробітних протягом січня-квітня 2023 року у порівнянні з аналогічними періодами попередніх років, що пояснюється активним призовом на військову службу та значним впливом працевдатного жіночого населення за кордон.

Сформовано напрями збільшення ефективності соціального захисту безробітних: підвищити рівень загального добробуту населення; забезпечити функціонування другого та третього рівня пенсійної системи; зберегти наявні робочі місця шляхом підтримки роботодавців; забезпечити ефективну перепідготовку осіб, що втратили робоче місце; посилити координацію міжнародної діяльності з питань зайнятості; збалансувати пропозицію навчальних закладів з потребами ринку праці; проводити спеціалізовані ярмарки праці спільно з навчальними закладами; інтенсифікувати співпрацю між соціальними партнерами.

Перспективи подальших досліджень полягають в розробці ефективного менеджменту соціального захисту безробітних в післявоєнний період.

Ключові слова: соціальний захист безробітних, соціальний менеджмент, зайнятість.

Andrii KOLOSOK

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-9167-5430

Scopus-Author ID: 36069569400

Web of Science Researcher ID: W-6262-2018

Vitalii REIKIN

Doctor of Economics, Professor, Professor of Management and Administration Department, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-1395-6135

Scopus-Author ID: 56607347200

Web of Science Researcher ID: AAQ-2158-2021

To cite this article: Kolosok, A., Reikin, V. (2023). Menedzhment sotsialnoho zakhystu bezrobitnykh [Management of Unemployed Social Protection]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 210–217, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.31>

MANAGEMENT OF UNEMPLOYED SOCIAL PROTECTION

The purpose of this study is the theoretical provisions analysis and the practical recommendations development for improving the effectiveness of unemployed social protection management.

The article examines the theoretical aspects of unemployed social protection management in Ukraine, the authors' understanding of the category of unemployed social protection is formed like a system of social security for persons who have lost their place of permanent employment, by providing them with temporary financial payments during a certain period, and finding a new place of work according to their specialty, or free retraining according to the labor market requirements.

The functions of the State Employment Service, as the main administrative structure for ensuring unemployed social protection in Ukraine are examined. It is determined that the system of unemployed social protection in Ukraine is built on the principles of: universality; justice; stimulation and provides for the following means of social support for the unemployed: payment of unemployment benefits; professional rehabilitation; promotion of active job search.

The dynamics and structure of registered and employed unemployed citizens on the labor market of Volyn region for 2021–2023 are analyzed. A general trend of a decrease in the number of registered unemployed during January–April 2023 compared to similar periods of the previous years is noted, which is explained by active conscription for military service and a significant outflow of the capable of working female population abroad.

Directions for increasing the effectiveness of unemployed social protection are formed: to increase the level of population general well-being; to ensure the functioning of the second and third level of the pension system; to preserve existing jobs by supporting employers; to ensure effective retraining of the persons who have lost their jobs; to strengthen the coordination of international activities on employment issues; to balance the supply of educational institutions with the labor market needs; to conduct the specialized labor fairs together with educational institutions; to intensify the cooperation between social partners.

Prospects for further research are in the development of effective management of unemployed social protection during the post-war period.

Key words: *unemployed social protection, social management, employment, labor market.*

Актуальність проблеми. Проблеми зайнятості та соціального захисту безробітних в період військового вторгнення набувають особливої актуальності. Оскільки, економіка країни переживає стагнацію, велика кількість підприємств опинилась в окупації чи у зоні бойових дій, що спричинило значну кількість внутрішньо-переміщених осіб та призвело до збільшення кількості безробітних.

В такій ситуації, за умов обмеженості фінансових ресурсів, органи державного управління змушені підвищувати ефективність менеджменту соціального захисту безробітних, аби забезпечити соціальними послугами зростаючу кількість не зайнятого населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Не дивлячись на значну кількість наукових праць присвячених зайнятості населення, проблема ефективності управління соціаль-

ним захистом безробітних під час військових дій набуває особливого значення та потребує подальших досліджень.

Ми здійснили огляд наукової літератури присвяченої даній темі, та виокремили найбільш значимі на наш погляд думки дослідників. Зокрема, Гапочка В.М. досліджуючи реалії соціального захисту безробітних зазначив, що «збільшення рівня зайнятості має стати центральним питанням повоєнної відбудови, реінтеграції та процесів повернення до умов миру» (Гапочка, 2022).

Аналізуючи ринок праці в умовах воєнного стану Мантур-Чубата О.С. у співпраці з Вагановою Л. В. прийшла висновку, що «в Україні нині високий рівень безробіття і це зважаючи на великий відтік біженців та мобілізацію значної частини населення країни. У післявоєнний період саме стабілізація ринку праці стане вкрай необхідним завданням» (Мантур-Чубата, 2022).

Складне становище на ринку праці підтверджує Штундер І.О.: «ситуація з національною економікою в цілому на пряму впливає на стан та динаміку ринку праці та до завершення бойових дій складно говорити про його стабілізацію та відновлення в повній мірі» (Штундер, 2022).

Ковач В.О. досліджувала дану проблему через призму державної політики у сфері зайнятості населення та відмітила, що «політику зайнятості населення слід направити, насамперед, на зміну характеру ринку праці за допомогою переходу від надлишкової зайнятості з невисокою продуктивністю праці до поєднання низького рівня безробіття з високопродуктивною зайнятістю» (Ковач, 2020).

Тимчишин Т.М. розглядав теоретико-правові аспекти соціального захисту безробітних в міжнародному праві та відмітив, що надзвичайно «важливим є підвищення ступеня захисту особи у разі втрати роботи відповідно до найвищих європейських та світових стандартів, шляхом ратифікації галузевих нормативно-правових актів» (Тимчишин, 2020).

Тулай О.І. зазначає, що замість пасивного витрачання коштів на допомогу по безробіттю, необхідно спрямовувати кошти «на створення умов для працездатних громадян знайти роботу, яка б відповідала їхнім здібностям і можливостям» (Тулай, 2016).

Шевченко С.В. розробила критерії заходів державного регулювання зайнятості, реалізація яких дозволить «врахувати трансформацію системи зайнятості населення в умовах формування її нестійких форм та розширення використання інформаційно-комунікаційних технологій; розробляти нові механізми регулювання зайнятості населення» (Шевченко, 2022).

Волківська А.М. разом з колегами досліджували дану проблематику з позиції ефективною зайнятості, та відмітили, що «зниження рівня зайнятості населення супроводжується зменшенням кількості потенційних платників податків та негативним впливом на рівень купівельної спроможності населення, що може призвести до зростання соціальної напруженості» (Волківська, 2021).

Варті уваги розроблені Чорною Н.П. та Чорним Р.С., пріоритетні напрямки реформування українського ринку праці: «тісна взаємодія ринків праці та освіти; підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили; сти-

мулювання створення нових робочих місць; посилення мотивації до легальної зайнятості; сприяння розвитку підприємництва та самостійної зайнятості; вдосконалення системи оплати праці; соціальна підтримка вразливих верств населення» (Чорна, 2020).

Метою дослідження є аналіз теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності управління соціальним захистом безробітних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальний захист безробітних відіграє важливу роль у забезпеченні соціального благополуччя населення та підтримці осіб, тимчасово позбавлених роботи. В Україні система соціального захисту безробітних заснована на законодавстві, орієнтованому на забезпечення соціальної справедливості та захисту прав громадян.

Основною державною структурою, що забезпечує соціальний захист безробітних в Україні є створена у 1990 році Державна служба зайнятості. Дана служба – це централізована система державних установ, функціонування якої регулюється Міністерством економіки України. Також на неї покладені функції виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

До основних функцій Державної служби зайнятості належать: здійснення державної політики в сферах зайнятості, соціального захисту безробітних та міграційних процесів; аналізування ситуації на ринку праці; підбір безробітним роботи згідно їх спеціальності; підбір працівників для роботодавців; організація громадських робіт; підтримка громадян при започаткуванні підприємницької діяльності; недопущення масового вивільнення працівників; профілактика виникнення безробіття; забезпечення мобільності працівників; підвищення зайнятості населення; підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації безробітних; затвердження результатів неформальної професійної освіти; здійснення профорієнтаційної роботи серед молоді та населення в цілому; працевлаштування неконкурентоспроможних категорій громадян.

Система соціального захисту безробітних в Україні побудована на наступних принципах: універсальності (охоплює всіх громадян, тимчасово позбавлених роботи, поза залежністю від

причин безробіття або попереднього трудового стажу); справедливості (забезпечує рівні можливості для захисту всіх безробітних громадян в отриманні соціальної підтримки та послуг); стимулювання (сприяє пошуку нової роботи та професійної реабілітації шляхом реалізації освітніх програм, тренінгів та інших заходів підтримки) та передбачає такі засоби соціальної підтримки безробітних: виплата допомоги по безробіттю (безробітні громадяни мають право на отримання допомоги по безробіттю відповідно до встановлених норм і умов визначених законодавством); професійна реабілітація (система соціального захисту безробітних передбачає можливості для підвищення кваліфікації, професійної перепідготовки та працевлаштування безробітних громадян); сприяння активному пошуку роботи (безробітним громадянам надається інформаційна підтримка, допомога в складанні резюме, пошук вакансій і консультації по працевлаштуванню).

З початком повномасштабних воєнних дій Державна служба зайнятості припинила здійснювати аналітику ринку праці України в цілому, останні опубліковані дані за 2021 рік. Згідно них, кількість безробітних віком 15–70 р. у 2021 р., в порівнянні із 2020 р., збільшилась

на 0,51 тисяч осіб і становила 52,41 тисяч осіб. Рівень безробіття населення віком 15–70 р. збільшився з 12,4% до 12,6% (Волинський обласний центр зайнятості, 2023).

У Волинській області Державна служба зайнятості протягом січня-квітня 2023 року надала соціальних послуг 10,7 тисячам осіб, які шукали роботу, з них, 7,4 тисячі осіб були зареєстрованими безробітними. Допомогу по безробіттю отримали 5,1 тисячі громадян. Центри зайнятості Волинської області станом на перше травня 2023 року працевлаштували 2963 особи, з них, 1424 зареєстрованих безробітних (рис. 2.1–2.2).

Згідно видів економічної діяльності, найбільша кількість громадян працевлаштована в сфері торгівлі – 27,6% та в переробній промисловості – 17,8%. По професійним групам серед працевлаштованих 22,4% це працівники сфери торгівлі та послуг, 17,3% – робітники з низькою кваліфікацією, 12,4% – фахівці, 12,1% – спеціалісти із обслуговування устаткування.

Станом на 1 травня 2023 року триста безробітних пройшли професійне навчання завдяки зусиллям Державної служби зайнятості. Безпосередньо, у центрах професійно-технічної освіти підпорядкованих Державній службі

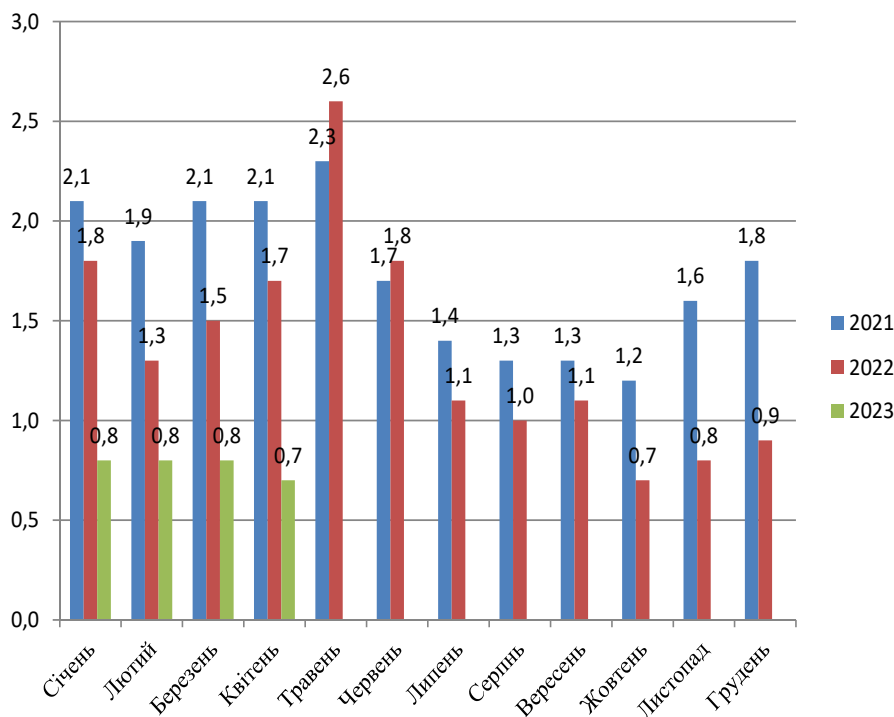


Рис. 2.1. Динаміка кількості зареєстрованих безробітних у Волинській області, тис. осіб (Волинський обласний центр зайнятості, 2023)

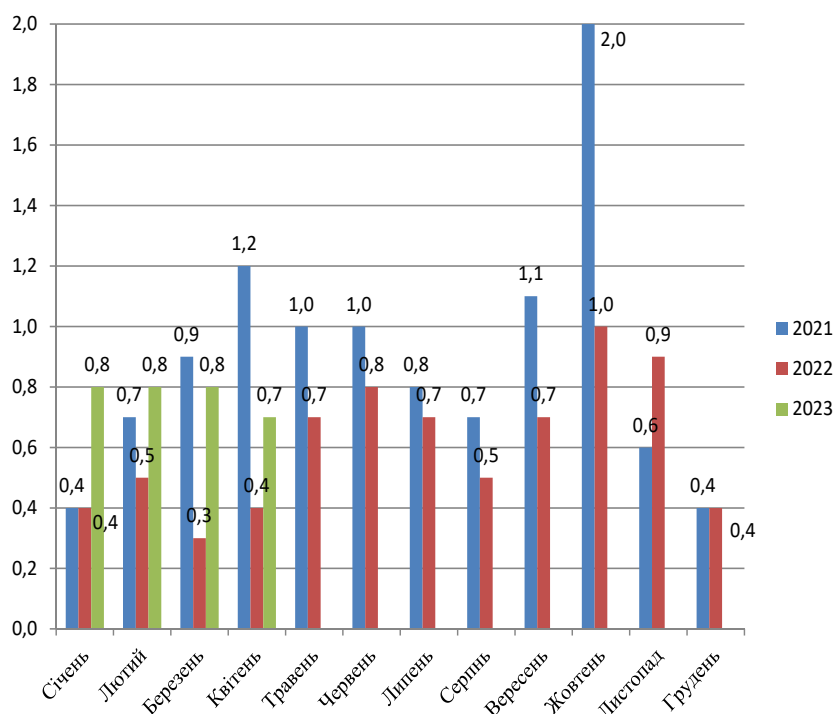


Рис. 2.2. Динаміка кількості працевлаштованих безробітних у Волинській області, тис. осіб (Волинський обласний центр зайнятості, 2023)

зайнятості пройшла навчання дев'яносто одна особа зареєстрованих безробітних. Громадські та інші роботи тимчасового характеру протягом даного періоду виконували 119 осіб. В суспільно корисних роботах були задіяні 44 особи (Волинський обласний центр зайнятості, 2023).

Структура загальної кількості зареєстрованих безробітних станом на 1 травня 2023 року наступна:

- за статтю: чоловіки – 1 тисяча осіб (29%), жінки – 2,2 тисячі осіб (71%);
- за віковими групами: 26% – у віці до 35 р.; 31% – від 35 до 44 р.; 24% – від 45 до 55 р.; 19% – понад 55 р.;
- за освітою: 48% вища освіта, 33% – професійно-технічна, 19% – загальна середня освіта;
- за видами економічної діяльності: 22,2% раніше працювали в сфері торгівлі та ремонту транспортних засобів; 20,4% – в державному управлінні й обороні; 16,8% – в переробній промисловості (рис. 2.3).

Згідно професійних груп у структурі зареєстрованих безробітних переважають:

- працівники сфери торгівлі і послуг – 23,2% (продавці продовольчих та непродовольчих товарів, продавці-консультанти, кухарі, охоронники);

- робітники найпростіших професій – 15,4% (підсобні робітники, прибиральники, пакувальники, комплектувальники, тощо);

- службовці та керівники – 12,2% (менеджери, директори);

- робітники з обслуговування устаткування машин – 11,3%, це машиністи, кочегари, водії, оператори котельень, оператори заправних станцій (рис. 2.4).

Загалом протягом січня-квітня 2023 року Державна служба зайнятості у Волинській області надала статус безробітного 3,1 тисячі осіб, що у порівнянні з минулим роком менше на 50,8% та пояснюється загальним зменшенням економічної активності у Волинській області, активним призовом на військову службу та значним впливом працездатного жіночого населення за кордон.

В загальному, розглядаючи вітчизняну систему соціального захисту безробітних ми виділили наступні її недоліки:

Недостатнє фінансування: система соціального захисту безробітних стикається з постійною проблемою обмеженості бюджетних коштів, що відображається на доступності та якості соціальної підтримки безробітних.

Нерівномірне забезпечення захисту: деякі групи населення, такі як молодь та мігранти,



Рис. 2.3. Структура зареєстрованих безробітних у Волинській області за видами економічної діяльності станом на 1 травня 2023 р., % (Волинський обласний центр зайнятості, 2023)

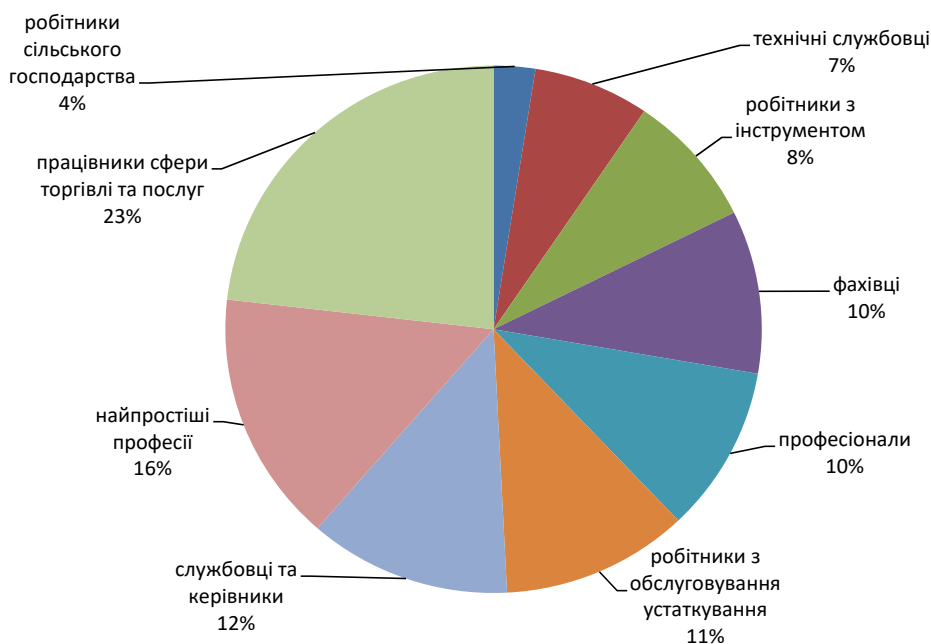


Рис. 2.4. Структура зареєстрованих безробітних у Волинській області за професійними групами станом на 1 травня 2023 р. (Волинський обласний центр зайнятості, 2023)

можуть відчувати труднощі в отриманні соціального захисту та можливостей подолати безробіття.

Незначна ефективність активних програм підтримки: необхідно покращувати і вдоско-

налювати програми професійної реабілітації та навчання, щоб забезпечити успішне повернення безробітних громадян на ринок праці.

Висновки. Під соціальним захистом безробітних ми розуміємо систему соціального

забезпечення осіб, які втратили постійне місце роботи, шляхом надання їм тимчасових фінансових виплат протягом визначеного періоду, та пошуку нового місця роботи за спеціальністю, чи безкоштовну перекваліфікацію згідно вимог ринку праці.

Зарубіжний досвід захисту безробітних є багатогранним і має різноманітні підходи до вирішення цієї проблеми. Системи соціального забезпечення, професійної перекваліфікації, стимулюючі програми для роботодавців та розвиток самозайнятості є лише кількома засобами, які використовуються для підтримки безробітних осіб за кордоном. Важливо перейняти кращі зарубіжні практики та адаптувати їх до вітчизняних реалій, аби забезпечити ефективний захист та підтримку безробітних.

В Україні правовий статус безробітних регулюється законодавством, яке гарантує їх соціальні права та забезпечує підтримку під час пошуку роботи та періоду безробіття. Ключовими законодавчими актами, що визначають правовий статус безробітних, є закони України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067-VI та «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 № 1533-III.

Основним державним органом, що забезпечує управління соціальним захистом безробітних є Державна служба зайнятості та її регіональні представництва в обласних центрах і територіальних громадах, які завдяки ресурсам Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України надають необхідну соціальну допомогу незайнятим особам.

Система соціального захисту безробітних в Україні є важливою складовою соціальної політики держави. Вона базується на законодавстві, що гарантує соціальні права та захист безробітним громадянам. Однак, вона має недоліки, такі як недостатнє фінансування, нерівномірне забезпечення захисту та незначна ефективність програм соціальної підтримки безробітних. Для досягнення більш ефективної та справедливої системи соціального захисту

безробітних необхідно оптимізувати витрату коштів, роблячи акцент на перепрофілюванні та працевлаштуванні безробітних.

На нашу думку, з метою підвищення ефективності соціального захисту безробітних необхідно: підвищити рівень загального добробуту населення, шляхом проведення загальнодержавної політики підвищення рівня доходів працюючих громадян, зокрема податкового перерозподілу доходів між багатими та бідними, перенаправлення коштів призначених на субсидії та пільги на збільшення мінімального рівня заробітної плати; забезпечити функціонування другого та третього рівня пенсійної системи, що підвищить рівень фінансового забезпечення пенсіонерів і мінімізує їх участь на ринку праці; зберегти наявні робочі місця шляхом підтримки роботодавців, надання їм відстрочок по здійсненню податкових платежів, можливості переведення працівників на неповний робочий тиждень, створення гнучкого робочого графіку, запровадження віддаленої (дистанційної) роботи; забезпечити ефективну перепідготовку осіб, що втратили робоче місце, на базі центрів зайнятості та їх партнерів; посилити координацію міжнародної діяльності в частині інформаційного обміну з питань зайнятості, полегшити взаємну міграцію працівників, вдосконалити порядок їх оподаткування та забезпечення соціальним пакетом; збалансувати пропозицію навчальних закладів з потребами ринку праці шляхом державного замовлення та фінансування освіти; проводити спеціалізовані ярмарки праці спільно з навчальними закладами з метою працевлаштування випускників та популяризації необхідних економіці спеціальностей; інтенсифікувати співпрацю між соціальними партнерами: роботодавцями, профспілками та державними структурами, з метою додаткового захисту працюючих від шкідливих умов праці та звільнення.

Перспективи подальших досліджень полягають в розробці ефективного менеджменту соціального захисту безробітних в післявоєнний період.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волинський обласний центр зайнятості. URL : <https://vol.dcz.gov.ua> (дата звернення: 23.03.2023).
2. Волківська А. М., Осовська Г. В., Аксьонова О. В., Осовський О. А., Ніколайчук С. В. Удосконалення механізму управління зайнятстю населення в контексті стратегічного соціально-економічного розвитку регіону. *Ефективна економіка*. 2021. № 12. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.12.75>
3. Гапочка В.М. Соціальний захист безробітних: реалії сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського Національ-*

ного Університету. Серія : Право. 2022. № 74. С. 171–175. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.29> (дата звернення: 23.03.2023).

4. Ковач В. О. Основні напрямки регулювання державної політики у сфері зайнятості населення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 4. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.4.50>

5. Мантур-Чубата О.С., Ваганова Л. В. Ринок праці України в умовах воєнного стану. *Економіка і регіон*. 2022. № 2(85). С. 81–87. DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2022.2\(85\).2636](https://doi.org/10.26906/EiR.2022.2(85).2636)

6. Тимчишин Т. М. Соціальний захист безробітних в міжнародному праві: теоретико-правові аспекти. *Молодий вчений*. 2020. № 1(77). С. 225–228. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-49>

7. Тулай О. І. Фінансові засади соціального захисту безробітних. *Бізнес Інформ*. 2016. № 2. С. 221–226. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2016_2_33 (дата звернення: 10.06.2023).

8. Чорна Н. П., Чорний Р. С. Ринок праці України: сучасні виклики. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. № 1. С. 64–73. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-64-73>

9. Шевченко С. В. Сучасні критерії заходів державного регулювання зайнятості. *Публічне урядування*. 2022. № 2(130). С. 120–126. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-2\(30\)-15](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-2(30)-15)

10. Штундер І. О. Ринок праці України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-22>

REFERENCES:

1. Volynskyi oblasnyi tsentr zainiatosti [Volyn Regional Employment Center]. (n.d.). vol.dcz.gov.ua. Retrieved from <https://vol.dcz.gov.ua> [In Ukrainian].

2. Volkivska, A. M., Osovska, H. V., Aksonova, O. V., & Osovskiy, O. A. Nikolaichuk S. V. (2021). Udskonalennia mekhanizmu upravlinnia zainiatistiu naseleння v konteksti stratehichnoho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu [Improvement of the mechanism of population employment management in the context of strategic socio-economic development of the region]. *Efektivna ekonomika – Efektivna ekonomika*. 12. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.12.75> [in Ukrainian].

3. Napochka, V. M. (2022). Sotsialnyi zakhyst bezrobitnykh: realii sohodennia [Social protection of the unemployed: realities of today]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 74. 171–175. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.29> [in Ukrainian].

4. Kovach, V. O. (2020). Osnovni napriamky rehuliuвання derzhavnoi polityky u sferi zainiatosti naseleння [Main directions of public policy regulation on population employment]. *Derzhavne upravlinnia: udskonalennia ta rozvytok – Derzhavne upravlinnia: udskonalennia ta rozvytok*. 4. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.4.50> [in Ukrainian].

5. Mantur-Chubata, O. S., & Vahanova, L. V. (2022). Rynok pratsi Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [The labor market of Ukraine under martial law]. *Ekonomika i rehion – Economics and Region*. 2(85). 81-87. Retrieved from DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2022.2\(85\).2636](https://doi.org/10.26906/EiR.2022.2(85).2636) [in Ukrainian].

6. Tymchyshyn, T. M. (2020). Sotsialnyi zakhyst bezrobitnykh v mizhnarodnomu pravi: teoretyko-pravovi aspekty [Social protection of the unemployed in international law: theoretical and legal aspects]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*. 1(77). 225–228. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-49> [in Ukrainian].

7. Tulai, O. I. (2016). Finansovi zasady sotsialnoho zakhystu bezrobitnykh [Financial Bases of the Social Protection of Unemployed]. *Biznes Inform – Business Inform*. 2. 221–226. Retrieved from URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2016_2_33 [in Ukrainian].

8. Chorna, N. P., & Chornyi, R. S. (2020). Rynok pratsi Ukrainy: suchasni vyklyky [The labour market in Ukraine: current challenges]. *Ekonomichnyi chasopys Shkhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic Journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University*. 1. 64–73. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-64-73> [in Ukrainian].

9. Shevchenko, S. V. (2022). Suchasni kryterii zakhodiv derzhavnoho rehuliuвання zainiatosti [Modern criteria for measures of state regulation of employment]. *Publitchne uriaduvannia – Public management*. 2(130). 120–126. Retrieved from DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-2\(30\)-15](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-2(30)-15) [in Ukrainian].

10. Shtunder, I. O. (2022). Rynok pratsi Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [The labor market of Ukraine under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*. 40. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-22> [in Ukrainian].

УДК 352.07:316.454.4

DOI

Сергій ГУНЬКО

координатор регіонального компонента, Фонд Східна Європа | швейцарсько-українська програма EGAP, магістр спеціальності 231 Соціальна робота кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0001-4513-6759

Тетяна ЛЯХ

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Олена КАРПЕНКО

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-6715-2899

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.31>

Бібліографічний опис статті: Гунько, С., Лях, Т., Карпенко, О. (2023). Публічний простір як інструмент розвитку соціальної згуртованості громади. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 218–224, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.32>.

ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ ГРОМАДИ

Ключовим завданням державної політики у сфері місцевого самоврядування є активізація процесів об'єднання територіальних громад без примусу і з власної волі. І саме створення соціокультурного простору задля подолання деякої відчуженості мешканців різних населених пунктів і створення засад для їх консолідації є одним із проблемних питань, з якими стикаються наразі фахівці при реалізації процесів добровільного об'єднання.

Важливим інструментом для вирішення зазначеного питання є створення загального для всіх мешканців територіальної громади комунікаційного простору, який забезпечуватиме реалізацію консолідуючої, об'єднуючої функції. Саме, громадський простір може бути місцем, яке знаходиться у власності громади або у вільному доступі і пристосоване для користування мешканцями. Кожен громадський простір має власні просторові, історичні, природні, соціально-економічні особливості.

Вивчення питання соціальної згуртованості територіальної громади є особливо актуальним на сучасному етапі науково-теоретичних досліджень місцевого самоврядування та становлення нашої держави.

Статтю присвячено особливостям створення та розвитку публічного простору як інструменту згуртованості територіальної громади. Зазначено, що публічний простір є складовою простору територіальної громади, який є відкритим та доступним для мешканців громади. Ключовою функцією публічного простору територіальної громади визначено формування, розвиток та використання потенціалу соціальних комунікацій. Автори зазначають, що в сучасних умовах підвищення соціальної згуртованості територіальних громад є одним з найважливіших напрямків діяльності для української влади.

Ефективний розвиток територіальних громад вимагає активної взаємодії та співпраці усіх сторін, залучених до соціального діалогу, а насамперед активної участі громадськості у прийнятті важливих рішень, управлінні різними аспектами життя та діяльності громади, виробленні стратегії розвитку. Варто наголосити, що ключовими характеристиками особистості з активною життєвою позицією є громадська активність; участь у прийнятті рішень та відповідальність за їхню доцільність; дії на засадах дотримання принципів рівності, справедливості.

Ключові слова: територіальна громада, публічний простір, згуртованість громади, прийняття рішень.

Serhii GUNKO

Regional Component Coordinator, East Europe Foundation | the E-Governance for Accountability and Participation Program (EGAP), master of specialty 231 Social work at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0001-4513-6759

Tetiana LIAKH

PhD in Education, Associate Professor, Head of Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Olena KARPENKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-6715-2899

Scopus Author ID: 57287160700

To cite this article: Gunko, S., Liakh, T., Karpenko, O. (2023). Publichnyy prostir yak instrument z-hurtovanosti hromady [Public space as a tool of community cohesion]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 218–224, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.32>

PUBLIC SPACE AS A TOOL OF COMMUNITY COHESION

The key task of state policy in the field of local self-government is the acceleration of processes for the voluntary consolidation of territorial communities without coercion. The creation of a sociocultural space to overcome some alienation among residents of different settlements and establish the foundations for their consolidation is one of the problematic issues faced by experts in the implementation of voluntary consolidation processes.

An important instrument for addressing this issue is the creation of a common communication space for all residents of the territorial community, which will facilitate the implementation of a consolidating and unifying function. Specifically, public space can be owned by the community or freely accessible and adapted for use by residents. Each public space has its own spatial, historical, natural, and socio-economic characteristics.

The study of social cohesion in territorial communities is particularly relevant in the current stage of scientific-theoretical research on local self-government and the formation of our state.

This article is devoted to the peculiarities of creating and developing public space as a tool for cohesion in territorial communities. It is noted that public space is an integral part of the space of the territorial community, which is open and accessible to community residents. The key function of public space in the territorial community is identified as the formation, development, and utilization of the potential of social communication. The authors emphasize that in modern conditions, increasing social cohesion in territorial communities is one of the most important directions of activity for the Ukrainian government.

The effective development of territorial communities requires active interaction and cooperation of all parties involved in social dialogue, primarily the active participation of the public in making important decisions, managing various aspects of community life and activities, and developing a development strategy. It is worth emphasizing that key characteristics of individuals with an active life position include civic activity, participation in decision-making, and responsibility for their appropriateness, as well as actions based on the principles of equality and justice.

Key words: territorial community, public space, community cohesion, decision-making.

Постановка проблеми. Ключовим завданням державної політики у сфері місцевого самоврядування є активізація процесів об'єднання територіальних громад без примусу і з власної волі (Концепція реформування, 2014). І саме створення соціокуль-

турного простору задля подолання деякої відчуженості мешканців різних населених пунктів і створення засад для їх консолідації є одним із проблемних питань, з якими стикаються наразі фахівці при реалізації процесів добровільного об'єднання.

Ключовим інструментом для вирішення зазначеного питання є створення загального для всіх мешканці територіальної громади комунікаційного простору, який забезпечуватиме реалізацію консолідуючої, об'єднуючої функції. Саме, громадський простір може бути місцем, яке знаходиться у власності громади або у вільному доступі і пристосоване для користування мешканцями. Кожен громадський простір має власні просторові, історичні, природні, соціально-економічні особливості.

Зазвичай, публічні простори сприймаються як окремі самостійні одиниці. Однак, якщо розглядати його у контексті громади, відкривається багатий потенціал, а публічний простір набуває ключового та важливого значення для громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розвиток місцевого самоврядування і територіальних громад як суб'єктів його здійснення досліджували Т. Василевська, Н. Гринчук, М. Перепелиця; особливості соціальної роботи у територіальній громаді вивчала О. Безпалько, Т. Семигіна, А. Слозанська; системному аналізу особливостей формування та функціонування територіальних громад в Україні як нових локальних соціальних спільнот присвячені наукові праці О. Дейнеко; питання соціальної згуртованості молоді як ресурсу розвитку громади є предметом наукових пошуків А. Котелевець, Я. Мартинюк; соціальну згуртованість та розбудову спроможностей в українських громадах розглядав В. Кучереносов; питання оцінки територіальною громадою власних потреб досліджувалися М. Лехолетовою, Т. Лях, Т. Спіріною; теоретичні аспекти соціальної згуртованості та соціального капіталу і можливості їх взаємозв'язку представлено у наукових працях А. Гриненко, В. Кирилюк.

Український дослідник М. Грищенко, вивчав поняття публічного простору міста з соціологічної точки зору; О. Котуковим досліджуються поняття «публічність», «публічний простір», «публічно політичний простір»; обґрунтуванню підходів до концептуалізації публічного простору у процесах консолідації територіальних громад присвячені наукові праці В. Колтуна. Здійснений аналіз наукових праць підтверджує актуальність питання публічного простору, однак, науковці розглядають його, переважно, з точки зору соціології, культурології, архітектури, урбаністики.

Метою статті є визначення особливостей створення публічного простору, як соціального середовища задля активізації територіальної громади та сприяння ініціативності членів громади.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний досвід засвідчує, що якісний розвиток територіальних громад вимагає активної взаємодії та співпраці усіх сторін, залучених до соціального діалогу, а насамперед активної участі громадськості у прийнятті важливих рішень, управлінні різними аспектами життя та діяльності громади, виробленні стратегії розвитку. Варто наголосити на ключових характеристиках особистості з активною життєвою позицією: громадська активність; участь у прийнятті ефективних та виважених рішень та відповідальність за їхню доцільність й обґрунтованість; дії на засадах дотримання принципів рівності, справедливості (Спіріна, 2022). Отож, активний громадянин є особою, яка має бажання бути залученою до процесу прийняття рішень на рівні територіальної громади, усвідомлює відповідальність за справедливість цих рішень, їхній вплив на становлення та розвиток територіальної громади (Горин, 2022).

Досліджуючи підходи до визначення громади, Х. Патицька наводить авторське визначення територіальної громади, акцентуючи увагу на необхідності забезпечення інтересів кожного мешканця територіальної громади (Патицька, 2014). Л. Бенюк вивчає питання становлення та розвитку територіальної громади з точки зору соціальної спільноти, самостійної одиниці адміністративно-територіального устрою та суб'єкта місцевого самоврядування (Бенюк, 2018). Водночас, І. Тимечко наголошує на спільних ресурсах мешканців територіальної громади, вказуючи на необхідність активної участі у вирішенні питань її життєдіяльності (Тимечко, 2017). Проаналізувавши законодавчо-нормативні документи можемо зазначити, що територіальна громада: наділена правами щодо вирішення питань місцевого значення (Конституція України, 1996); є компонентом та основним носієм функцій і повноважень системи місцевого самоврядування (Про місцеве самоврядування, 1997); складає територіальні засади для реалізації місцевого самоврядування її мешканців (Про затвердження Методики, 2015).

Українська вчена О. Безпалько вважає, що розвиток території наділений певними функціями: бюджетно-фінансова; інвестиційна; інформаційна; нормотворча; планування; управління ресурсним потенціалом; розвиток місцевої інфраструктури; управління майном, що належить територіальній громаді; управління мережею закладів соціальної сфери (Безпалько, 2019).

Соціально-політичні зміни, що відбуваються в державі, реформа адміністративно-територіального устрою, децентралізація влади, створення територіальних громад й делегування повноважень між органами влади та місцевого самоврядування є чинниками, що сприяють розвитку та становленню соціальної роботи на місцевому рівні. Важливим аспектом прийняття відповідальних управлінських рішень для успішного розвитку територіальних громад є необхідність оцінки власних потреб та можливостей територіальної громади загалом. Громада є специфічним соціальним інститутом, який регулює суспільну життєдіяльність (Лехо-летова, Лях, Спіріна, 2022).

Також, варто зазначити, що до власних повноважень територіальної громади належать: благоустрій території, громадська безпека, залучення інвестицій, економічний розвиток, розвиток підприємництва, попереднє планування розвитку громади, формування бюджету, управління земельними ресурсами, розвиток місцевої інфраструктури, організація пасажирських перевезень на території громади (Територіальні громади в умовах децентралізації, 2020). Делегованими повноваженнями територіальної громади є соціальна допомога; адміністративні послуги; управління закладами загальної середньої освіти та закладами дошкільної освіти; первинна медична допомога; організація громадських просторів та утримання спортивних майданчиків (Територіальні громади в умовах децентралізації, 2020).

Німецький соціолог, філософ, який досліджує питання публічного простору Ю. Габермас, звертає увагу, що це простір створений приватними особами для обговорення та вирішення питань соціального середовища, територіальної громади зокрема. Водночас, Х. Арндт наголошує, що давньогрецька агора й римський форум є класичними публічними просторами, які були місцем, де обговорювалися соціально значущі питання. У наукових працях П. Бурдье

рекомендовано підхід до аналізу публічного простору за функційним розподілом: економічний, політичний, соціокультурний тощо.

М. Грищенко під терміном «публічний простір територіальної громади» визначає простір населеного пункту, який є відкритим, доступним, постійно діючим для мешканців територіальної громади на безоплатній основі. Науковець наголошує, що такий простір має включати території загального користування, спеціально призначені для користування великої кількості осіб з метою здійснення професійної діяльності, проведення дозвілля, рекреації, соціальної комунікації (Грищенко, 2016).

Основною функцією публічного простору є використання комунікативного потенціалу територіальної громади з метою розвитку соціальної згуртованості.

Соціальна згуртованість пов'язана з відчуттям приналежності до спільноти, громади та із співдружністю, взаємоповагою, взаєморозумінням між її членами. Такі взаєностосунки дають змогу кожному громадянину бути задіяним, небайдужим, мати рівні права, соціально-політичні можливості, бути залученим до прийняття важливих рішень.

Рада Європи розглядає соціальну згуртованість як пріоритет в організації соціального, культурного, політичного життя, як можливість суспільства забезпечувати добробут, соціальне благополуччя своїх громадян через зменшення нерівності та справедливий доступ до існуючих ресурсів.

Соціальна згуртованість визначає існування спільних цінностей та соціальних зв'язків у соціальному середовищі, згоду членів спільноти здійснювати свої обов'язки, діяти заради публічного блага, об'єднуватися задля спільної справи, усвідомлювати себе як відповідальних членів спільноти.

Бачення Ради Європи щодо соціальної згуртованості ґрунтується на ідеях: інвестиції у соціальні права; розбудова спільної соціальної відповідальності; розвиток соціального діалогу та громадянської активності; безпечне майбутнє.

Соціальна згуртованість вимагає взаємодії та співпраці влади, мешканців громади, організацій громадянського суспільства та приватного бізнесу. Також, можемо виокремити такі фактори соціальної згуртованості територіальної громади: позитивне ставлення мешканців

громади один до одного; почуття причетності, тобто люди відчують себе частиною громади; залучення до життя громади та співучасть, командна робота сприяє досягненню спільних цілей.

Процес активізації територіальної громади включає наступні етапи: інформування; отримання зворотного зв'язку від цільової аудиторії; діалог з цільовою аудиторією; партнерство з цільовою аудиторією.

Соціальна згуртованість мешканців територіальної громади передбачає високий рівень міжособистісної довіри, активність та готовність до партнерства в інтересах громади, повагу до правил та норм спільного життя, соціальну відповідальність.

Водночас, соціальну згуртованість можна розглядати і як мету, і як засіб розвитку громади. Соціально згуртовані територіальні громади більш привабливі для життєдіяльності та інвестицій, вони з більшою готовністю використовують інструменти ефективного розв'язання конфліктних ситуацій (діалогові практики, фасилітація, медіація, кола вирішення конфліктів) задля захисту суспільних норм, правил та моральних цінностей.

На окрему увагу заслуговує роль місцевого соціально-відповідального бізнесу у процесах згуртування громади, адже бізнес не лише створює робочі місця, але також і безпосередньо бере участь у формуванні місцевого бюджету, тому можливості впливу бізнесу на процеси згуртування громади важко переоцінити. Важливо розуміти, що для бізнесу інвестиція у розвиток суспільства і згуртованість громади – це, насамперед, інвестиція у власний розвиток, адже такий розвиток забезпечує кращі умови ведення господарської діяльності і більшу мотивацію працівників у середньо- та довгостроковій перспективі.

Фонд Східна Європа (ФСЄ), реалізуючи численні міжнародні проекти, з 2008 року системно підтримує розвиток громадянського суспільства в Україні. Станом на червень 2023 року, командою Фонду реалізовано понад 100 проектів та програм, інвестовано в розвиток України близько \$30 млн.

Програма «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади» (EGAP) фінансується Швейцарією і виконується Фондом Східна Європа у співпраці з Мінцифрою

починаючи з 2015 року. В межах виконання цієї Програми ФСЄ підтримує створення центрів активності громадян у пілотних громадах в 6 областях України: Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Луганській, Одеській і Чернігівській. Головна ідея відкриття цих закладів – створення додаткових можливостей для розвитку громадянського суспільства у громаді, проведення навчань з цифрової грамотності та цифрової гігієни, спрощення доступу до електронних послуг тощо. На цей час створено та функціонує 7 центрів активності громадян, до кінця 2023 року планується відкриття ще трьох.

Центр активності громадян – це місце для навчання та саморозвитку людей незалежно від віку і сфери діяльності.

Мета діяльності Центру: удосконалити діалог між владою та громадою та підвищити його ефективність.

Центр активності громадян створюється як місце для проведення громадських обговорень та консультацій, фокус-груп та інших форм взаємодії між владою, громадою та бізнесом, а також місце для навчання громадян.

Основні завдання Центру:

- створення публічного простору для самоорганізації активної спільноти громади, генерації нових ідей розвитку громади, а також креативного простору для проведення заходів;
- створення майданчику для відкритого соціального діалогу між владою, бізнесом та жителями громади для обговорення актуальних проблем та потреб;
- створення центру сучасних інформаційних технологій – організація ознайомлення жителів громади та їх доступу до цифрових інструментів та електронних сервісів;
- створення умов для організації та проведення семінарів, тренінгів та практикумів на теми актуальні для мешканців громади.

Довготривалі результати створення Центру: розвиток соціального партнерства та соціальної відповідальності у контексті забезпечення розвитку людського потенціалу; підвищення рівня інвестиційної привабливості завдяки розвитку інфраструктури та створенню цілісної системи ефективної взаємодії усіх зацікавлених груп (влади-бізнесу-населення); підвищення рівня соціально-психологічного задоволення молоді життям у громаді (*Активні програми | Фонд Східна Європа, 2023*).

Яскравим прикладом ефективного функціонування такого громадського простору у громаді є Центр активності громадян у селі Війтівці (Вінницька область Хмільницький район), створений Війтівецькою сільською радою за підтримки EGAP та Агрохолдингу «Астарта». Центр стартував у 2020 році і працює за принципом відкритого календаря, при цьому кожен житель громади має можливість провести та/або взяти участь у заходах. Під час повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну заклад став також центром інтеграції внутрішньо-переміщених осіб, які прибули з прифронтових регіонів. Щотижневі зустрічі громадських організацій, навчання, майстеркласи, заходи для дітей – все це без сумніву сприяє згуртованості жителів і підвищенню їхньої мотивації до спільної участі в розвитку громади.

Висновки. Отож, не існує універсальної рекомендації, пропозиції, за допомогою яких

можна формувати чи підтримувати згуртованість у територіальній громаді. На формування соціальної згуртованості впливають різні чинники, які можуть спрацювати в одному випадку та бути непридатними в іншому. Для фахівців, які опікуються темою соціальної згуртованості територіальної громади, важливо усвідомлювати ситуацію в громаді, з якою вони працюють й застосовувати методи, які відповідають контексту та потребам мешканців, залучених до діяльності. Варто також зазначити, що робота над згуртуванням громади є не разовими заходами, а тривалим процесом. Дієвою формою для навчання та саморозвитку людей незалежно від віку і сфери діяльності, розвитку соціальної згуртованості, майданчиком для налагодження діалогу між владою і громадою є центр активності громадян, що доведено результатами численних проєктів, зреалізованими фахівцями Фонду Східна Європа (<https://eef.org.ua>).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Активні програми | Фонд Східна Європа. *East Europe Foundation*. URL: <https://eef.org.ua/aktyvni-programy/> (дата звернення: 15.06.2023).
2. Безпалько О. М. Роль територіальних громад у забезпеченні місцевого економічного розвитку: теоретичні засади дослідження. *Економіка і організація управління*. 2019. № 1(33). С. 116–123.
3. Бенюк Л. Я. Територіальна громада як суб'єкт регулювання розвитку територій: теоретичні аспекти. *Регіональна економіка*. 2018. № 1. С. 30–39.
4. Горин В. П. Проблеми застосування бюджету участі у стимулюванні розвитку територіальних громад. *Актуальні проблеми економіки, обліку, фінансів і права в умовах сучасних викликів* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (11 жовт. 2022 р.). Полтава, 2022. С. 38–40.
5. Грищенко М. Публічний простір міста як об'єкт соціологічного дослідження. *Соціологія*. 2016. 1(7). 3138 с.
6. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 року № 254к/96-вр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
7. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
8. Лях Т. Л., Спіріна Т. П., Лехолетова М. М. Методи оцінки територіальною громадою власних потреб. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота* / ред. О. Бартош. Ужгород, 2022. С. 178–181. DOI: 10.24144/2524-0609.2022.50.178-181
9. Патицька Х. О. Територіальна громада в політико-правовій практиці сучасної України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 4(108). С. 320–328.
10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 року № 280/97-ВР. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page>
11. Спіріна Т. П. Прийняття ефективних рішень як складова професійної культури соціального працівника. *Information and innovative technologies in the turbulence era* : монографія. Katowice, 2022. Р. 232–249. URL: <https://doi.org/10.54264/M014> (дата звернення: 26.05.2023).
12. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку : монографія / за ред. Кравцова В. С., Сторонянської І. З. Львів : ДУ«Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України, 2020. 531 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
13. Тимечко І. Р. Узагальнення підходів щодо сутності територіальної громади України. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2017. Вип. 1(7). С. 164170.

REFERENCES:

1. Active programs | East Europe Foundation. (2023). East Europe Foundation. <https://eef.org.ua/en/aktyvni-programy/>
2. Benovska, L. Ia. (2018). Terytorialna hromada yak subiekt rehuliuвання rozvytku terytorii: teoretychni aspekty [Territorial community as a subject of territorial development regulation: theoretical aspects]. *Rehionalna ekonomika, 1*, 30–39 [in Ukrainian].
3. Bezpalko, O. M. (2019). Rol terytorialnykh hromad u zabezpechenni mistsevoho ekonomichnoho rozvytku: teoretychni zasady doslidzhennia [The role of territorial communities in ensuring local economic development: theoretical foundations of the study]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia, 1*(33), 116–123. <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2019.1.13> [in Ukrainian].
4. Horyn, V. P. (2022). Problemy zastosuvannya biudzhetu uchasti u stymuliuванні rozvytku terytorialnykh hromad [Problems of using the participation budget in stimulating the development of territorial communities]. *Aktualni problemy ekonomiky, obliku, finansiv i prava v umovakh suchasnykh vyklykiv – Actual problems of economy, accounting, finance and law in the conditions of modern challenges* : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 38–40). Poltava [in Ukrainian].
5. Hryshchenko, M. (2016). Publichnyi prostir mista yak obiekt sotsiologichnoho doslidzhennia [The public space of the city as an object of sociological research]. *Sotsiologhiia, 1*(7), 31–38 ; Kotukov, O. (2015). Teoretychni zasady formuvannya publichnoho ta publichno-politychnoho prostoriv [Theoretical foundations of the formation of public and public-political spaces]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia, 43*, 65–73 [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy № 254k/96-vr/ (vid 28 cherv. 1996 roku) [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine No. 254k/96-vr]. (June 28 1996). zakon.rada.gov.ua ; retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].
7. Kontsepsiia reformuvannya mistsevoho samovriaduvannya ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini. Skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy № 333-p. [The concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine. Approved by order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 333-p.] (April 1, 2014). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon3.rada.gov.ua). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> [in Ukrainian].
8. Kravtsiv, V. S., & Storonianska, I. Z. (2020). Terytorialni hromady v umovakh detsentralizatsii: ryzyky ta mekhanizmy rozvytku : monohrafiia [Territorial communities in conditions of decentralization: risks and mechanisms of development]. Lviv [in Ukrainian].
9. Liakh, T. L., Spirina, T. P., & Lekholetova, M. M. (2022). Metody otsinky terytorialnoiu hromadoiu vlasnykh potrebu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia : Pedagogika* [Methods of assessment by the territorial community of its own needs]. *Sotsialna robota, 1*(50), 178–181. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2022.50.178-181> [in Ukrainian].
10. Patytska, Kh. O. (2014). Terytorialna hromada v polityko-pravovii praktytsi suchasnoi Ukrainy [Territorial community in political and legal practice of modern Ukraine]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy, 4*(108), 320–328 [in Ukrainian].
11. Spirina, T. P. (2022). Pryiniattia efektyvnykh rishen yak skladova profesiinoi kultury sotsialnoho pratsivnyka [Making effective decisions as a component of the professional culture of a social worker]. *Information and innovative technologies in the turbulence era* (pp. 232–249). URL: <https://doi.org/10.54264/M014> [in Ukrainian].
12. Tymechno, I. R. (2017). Uzahalnennia pidkhodiv shchodo sutnosti terytorialnoi hromady Ukrainy [Generalization of approaches regarding the essence of the territorial community of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu, 1*(7), 164–170 [in Ukrainian].
13. Zakon Ukrainy Pro mistseve samovriaduvannya v Ukraini : vid 21 trav. 1997 roku № 280/97-VR [The Law of Ukraine On Local Self-Government in Ukraine: from May 21. No. 280/97-VR of 1997]. [zakon.rada.gov.ua](http://zakon0.rada.gov.ua) ; retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page> [in Ukrainian].

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Валерія БОНДАР, Тетяна ЛЯХ, Ірина НОХРИНА СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	3
Людмила ГОРОБЧУК СЕКСУАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ПІДЛІТКІВ: СПЕЦИФІКА РОБОТИ НЕДЕРЖАВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	12
Володимир ГУРІЧ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ (ХЕРСОН).....	20
Наталія ДІДИК, Віталій СПІВАК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РОБОТА З ПІДЛІТКАМИ З АГРЕСИВНОЮ ПОВЕДІНКОЮ.....	26
Віктор ЖУКОВ, Тетяна ЛЯХ, Валерій ПЕТРОВИЧ, Ганна ПРУДЕНКО МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ.....	32
Яна ЗАГУТІНА-ВІЗЕР, Олена ДЕНИСЮК ПРИНЦИПИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ФАХІВЦІВ КОМАНДИ СУПРОВОДУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	38
Тетяна ЗАХАРІНА ТЕХНОЛОГІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ РЕІНТЕГРАЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ.....	45
Андрій КАРКАЧ, Тетяна СЕМИГІНА ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ: СПЕЦИФІКА, КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНОСТІ ТА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ.....	50
Олена КАРПЕНКО, Вікторія ОСТАПЧУК САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ.....	57
Анна КАТЕРИНИЧ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ ІЗ ІНВАЛІДНІСТЮ ВНАСЛІДОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ.....	63
Ганна КОВАЛЬ, Катерина САВОСТІКОВА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ МЕТОДИ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	71
Олександр КОТЕНКО, Сергій КОРОЛЬ, Софія КІПЕНКО, Софія КУЛИК ДОНАТИНГ ЯК ФОРМА БЛАГОДІЙНОСТІ В КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОБЛЕМ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ.....	77
Наталія ЛЕВЧЕНКО, Наталія КОЛЯДА, Оксана КРАВЧЕНКО АДИКТИВНА ПОВЕДІНКА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	88
Олег ЛІСОВЕЦЬ, Галина БЕЙГЕР, Світлана БОРИСЮК ЖИТТЄВІ ПОТРЕБИ ЛІТНІХ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ: ПОРІВНЯЛЬНЕ ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	93
Наталія МАЛЯРЧУК ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З РОМАМИ-ВПО В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	104

Яна МАРТИНЮК ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СІЛЬСЬКА ТЕРИТОРІАЛНА ГРОМАДА».....	114
Наталія ПЕЧЕРИЦЯ, Валентина АНГОЛЕНКО ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРОФІЛАКТИКИ СУЧАСНИХ ДЕСТРУКТИВНИХ МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУРИНИХ РУХІВ СЕРЕД ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ.....	122
Микола ПІГОВСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ	127
Алла СЕНИК НЕСТАНДАРТНІ ФОРМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ У ПІДГОТОВЦІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ	132
Галина СКІПАЛЬСЬКА МОДЕЛЬ НАДАННЯ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ЖІНКАМ, ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА, ГРОМАДСЬКИМИ ТА БЛАГОДІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ	138
Тетяна СПІРИНА, Анастасія БОДНЯ КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТ У РОБОТІ З ВРАЗЛИВИМИ ГРУПАМИ НАСЕЛЕННЯ	145
Тетяна СПІРИНА, Марія ДОРОФІНА СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ІНВАЛІДНІСТЮ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ.....	151
Тетяна СПІРИНА, Артем ЦВІГУН ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	157
Вадим СУЛІЦЬКИЙ БЕЗКОНТАКТНА ДЕТЕКЦІЯ БРЕХНІ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ	163
Зоряна УДИЧ, Лілія ШУЛЬГІНА ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ДО СТВОРЕННЯ ДОСТУПНОГО СЕРЕДОВИЩА В СИСТЕМІ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....	172
Тетяна ХАРЬКІВСЬКА ДЕСТРУКТИВНІ КОНФЛІКТИ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ	179
Світлана ЧЕРНЕТА, Тарас ЗАБОЛОЦЬКИЙ ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КІБЕРЗАЛЕЖНОСТІ У ПІДЛІТКІВ.....	184
Ярослава ЮРКІВ НЕКЛАСИЧНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ	191

РОЗДІЛ 2

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Наталія ГЕВЧУК, Олена ДАНИЛЮК АНАЛІЗ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ «СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА» СПЕЦІАЛЬНОСТІ 232 СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ РИНКУ ПРАЦІ	197
Олексій КЛОЧКО, Ірина ІОНОВА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН НА РИНКУ ПРАЦІ.....	204
Андрій КОЛОСОК, Віталій РЕЙКІН МЕНЕДЖМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ БЕЗРОБІТНИХ.....	210
Сергій ГУНЬКО, Тетяна ЛЯХ, Олена КАРПЕНКО ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ ГРОМАДИ.....	218

CONTENTS

SECTION 1

ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL WORK

Valeriia BONDAR, Tetiana LIAKH, Iryna NOKHRINA SYSTEMATIC APPROACH TO THE PREVENTION OF BULLYING IN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION.....	3
Liudmyla HOROBCHUK SEXUAL HEALTH OF ADOLESCENTS: THE SPECIFICS OF THE WORK OF NON – GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS.....	12
Volodymyr GURICH EXPERIENCE OF ORGANIZING VOLUNTEER ACTIVITIES IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY (KHERSON).....	20
Nataliia DIDYK, Vitaly SPIVAK SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO TEENAGERS WITH AGGRESSIVE BEHAVIOR.....	26
Victor ZHUKOV, Tetiana LIAKH, Valeriy PETROVYCH, Hanna PRUDENKO MORAL-ETHICAL PRINCIPLES OF SOCIAL WORK IN THE TERRITORIAL COMMUNITY.....	32
Yana ZAHUTINA-VIZER, Olena DENYSIUK PRINCIPLES OF INTERDISCIPLINARY INTERACTION OF SPECIALISTS' SUPPORT TEAM FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS.....	38
Tetiana ZAKHARINA THE TECHNOLOGY OF ORGANIZING THE REINTEGRATION PROCESS IN THE CONDITIONS OF MODERN SOCIETY.....	45
Andrii KARKACH, Tetyana SEMIGINA DIGITAL COMPETENCE OF OLDER PEOPLE: SPECIFICS, PROFICIENCY CRITERIA AND DEVELOPMENT PROGRAMME.....	50
Olena KARPENKO, Victoria OSTAPCHUK PERSONALITY DEVELOPMENT FUTURE SPECIALIST IN THE SOCIAL SPHERE IN THE CONDITIONS OF EDUCATIONAL SPACE INSTITUTION OF VOCATIONAL HIGHER EDUCATION PERSONALITY DEVELOPMENT FUTURE SPECIALIST IN THE SOCIAL SPHERE IN THE CONDITIONS OF EDUCATIONAL SPACE.....	57
Anna KATERYNYCH PROBLEMS OF SOCIAL INTEGRATION OF YOUNG PEOPLE WITH DISABILITIES DUE TO INTELLECTUAL DISORDERS.....	63
Ganna KOVAL, Kateryna SAVOSTIKOVA SOCIAL AND PEDAGOGICAL METHODS OF DEVELOPING LEADERSHIP QUALITIES OF FUTURE SOCIAL WORKERS.....	71
Oleksandr KOTENKO, Serhii KOROL, Sofiia KIPENKO, Sofiia KULYK DONATING AS A FORM OF CHARITY IN THE CONTEXT OF SOLVING SOCIAL PROBLEMS: FEATURES AND PROSPECTS OF USE.....	77
Nataliia LEVCHENKO, Nataliia KOLIADA, Oksana KRAVCHENKO ADDICTIVE BEHAVIOR: THEORETICAL ASPECT.....	88
Oleg LISOVETS, Halina BEJGER, Svitlana BORISYUK LIFE NEEDS OF ELDERLY CITIZENS OF UKRAINE AND POLAND: A COMPARATIVE EMPIRICAL RESEARCH.....	93
Natalia MALIARCHUK FEATURES OF SOCIAL WORK WITH ROMA IDPS IN UKRAINE: PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT.....	104

Yana MARTYNIUK APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF "RURAL TERRITORIAL COMMUNITY".....	114
Nataliia PECHERYTSIA, Valentyna ANHOLENKO MAIN DIRECTIONS OF PREVENTION OF CURRENT DESTRUCTIVE YOUTH SUBCULTURAL MOVEMENTS AMONG EDUCATION SEEKERS.....	122
Mykola PIHOVSKYI EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT FORMATION OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE FUTURE SPECIALISTS OF THE SOCIAL SPHERE.....	127
Alla SENYK NON-STANDARD FORMS OF PRACTICAL TO TAKE AT THE TRAINING OF SOCIAL PRACTITIONERS.....	132
Halyna SKIPALSKA MODEL OF PROVIDING PSYCHOSOCIAL SUPPORT TO WOMEN VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE BY PUBLIC AND CHARITY ORGANIZATIONS.....	138
Tetiana SPIRINA, Anastasiia BODNIA CASE MANAGEMENT IN WORKING WITH VULNERABLE POPULATION GROUPS.....	145
Tetiana SPIRINA, Maria DOROFINA SOCIAL WORK WITH FAMILIES RAISING A CHILD WITH A DISABILITY IN THE LOCAL COMMUNITY.....	151
Tetiana SPIRINA, Artem TSVIHUN DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN AS A SOCIO-PEDAGOGICAL PROBLEM.....	157
Vadym SULITSKYI CONTACTLESS DETECTION OF LIES IN SOCIAL WORK.....	163
Zoriana UDYCH, Liliia SHULHINA TRAINING OF THE SOCIAL WORKER TO CREATE AN ACCESSIBLE ENVIRONMENT IN THE SYSTEM OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITY.....	172
Tatiana KHARKIVSKA DESTRUCTIVE CONFLICTS AS A CURRENT PROBLEM OF MODERN STUDENT YOUTH.....	179
Svitlana CHERNETA, Taras ZABOLOTSKYI SOME ASPECTS OF SOCIAL PREVENTION OF CYBER ADDICTION AMONG YOUNG PEOPLE.....	184
Yaroslava YURKIV NON-CLASSICAL FORMS OF SOCIAL WORK WITH INTERNALLY DISPLACED PERSONS.....	191

SECTION 2

ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL SECURITY

Nataliia HEVCHUK, Olena DANYLIUK ANALYSIS OF THE EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL PROGRAM "SOCIAL ASSISTANCE" SPECIALTY 232 SOCIAL SECURITY IN ACCORDANCE WITH THE REQUIREMENTS OF THE LABOR MARKET.....	197
Oleksii KLOCHKO, Iryna IONOVA ORGANIZATION AND INSTITYTIONAL FOUNDATIONS OF SOCIAL PROTECTION OF CITIZENS IN THE LABOR MARKET.....	204
Andrii KOLOSOK, Vitalii REIKIN MANAGEMENT OF UNEMPLOYED SOCIAL PROTECTION.....	210
Serhii GUNKO, Tetiana LIAKH, Olena KARPENKO PUBLIC SPACE AS A TOOL OF COMMUNITY COHESION	218

НОТАТКИ

Науковий журнал

Ввічливість

Humanitas

Випуск 2

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова
Комп'ютерна верстка • Алла Олександрівна Марєєва

Підписано до друку 30.06.2023
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 26,74. Замов. № 0823/503. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.